საქ. სსრ განათლების სახალხო კომისარიატი
ა. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახ. პედინსტიტუტი

1943
15/4,7

ალ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო
პედაგოგიური ინსტიტუტის

შრომები

ТРУДЫ

КУТАИССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
ИНСТИТУТА ИМЕНИ А.Л. ЦУЛУКИДЗЕ

IV

ქუთაისი
1942

საქ. სსრ განათლების სახალხო კომისარიატი
ა. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახ. პედინსტიტუტი

Y838

ალ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო
პედაგოგიური ინსტიტუტის

შრომები

ТРУДЫ

КУТАИССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
ИНСТИТУТА ИМЕНИ АЛ. ЦУЛУКИДЗЕ

ტომი IV ТОМ

ქუთაისი
1942

პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა, შეერთდით!
Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

ალ. ფულეკიძის სახელობის ჟუთაისის სახელმწიფო ინსტიტუტი სამამულო ომის დღეებში

მეორე წელია, რაც საბჭოთა ხალხი და წითელი არმია გმირულ ბრძოლებს უწევენ ფაშისტ ოკუპანტებთან. ჰიტლერული ბანდების წინააღმდეგ დიდმა სამამულო ომმა მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიტანა საბჭოთა უმაღლესი სკოლების მუშაობაში. ომმა გვიჩვენა მთელი მუშაობა გარდაგვექმნა საომარ ყაიდაზე. მიუხედავად სიძნელეებისა, სამშობლო სამამულო ომის დროსაც სრულფასოვან კადრებს მოითხოვს ახალგაზრდა სპეციალისტებისაგან. ამ მხრივ ომი არავითარ შეღავათს არ იძლევა.

საბჭოთა ხალხის დიდ სამამულო განმათავისუფლებელ ომში უმაღლესი სკოლის მუშაკები მთელ თავის ენერგიას, ძალას და ცოდნას ახმარებენ ფაშისტი ოკუპანტების დამარცხების საქმეს.

ბოლშევიკური პარტია და საბჭოთა მთავრობა ყოველდღიურ მზრუნველობას იჩენენ უმაღლესი სკოლების განვითარებისა და განმტკიცებისათვის. პარტიისა და მთავრობის ღონისძიებანი სამამულო ომის პირობებში უმაღლესი სკოლების შემდგომი განმტკიცებისა და პროფესორ – მასწავლებელთა შემოქმედებითი მუშაობის პირობების გაუმჯობესების შესახებ. ახალი სტიმულია, რომელიც კიდევ უფრო გაათმჯობესებს ახალგაზრდა კადრების აღზრდის საქმეს. აღაგზნებს უმაღლეს სასწავლებლების მუშაკებს და სტუდენტებს საბრძოლო და შრომითი გმირობისათვის.

დიდი ბელადის ამხ. **ი. სტალინის** მითითებათა საფუძველზე უმაღლესი სკოლების მუშაკები და სტუდენტები თავდადებით იბრძვიან ახალ-ახალი წარმატებებისათვის, ყოველნაირად ეხმარებიან ჩვენს სახელოვან წითელ არმიას მტერზე საბოლოო გამარჯვების მოპოვებისათვის.

საბჭოთა სტუდენტობის ანტიფაშისტურ მიტინგზე, რომელიც შედგა 1942 წლის 15 ნოემბერს ქ. მოსკოვში, უმაღლესი სკოლების საქმეთა საკავშირო კომიტეტის თავმჯდომარემ ამხ. ს. ვ. კაფტანოვმა აღნიშნა, რომ „სამამულო ომის გამოცხადების პირველსავე დღეებში ათიათასობით სტუდენტებმა უმაღლესი სკოლის აუდიტორია-ლაბორატორიებში შესცვალეს სანგრებით, ხოლო წავიდნენ საბრძოლო იარაღით.

მარტო ლენინგრადის უნივერსიტეტიდან ფრონტზე წავიდა 2,500-სტუდენტი და მასწავლებელი. მრავალმა სტუდენტმა გვიჩვენა ვაჟკაცობისა და გმირობის ნიმუში. მთელი ხალხისათვის ცნობილია საბჭოთა კავშირის გმირი სტუდენტების ლენინგრადელი ჭელიუსკინცევისა და მოსკოველი ღისკინის სახელი.

დაახლოებით 150 ათასი საბჭოთა სტუდენტი ათავსებს სწავლას წარმოებაში მუშაობასთან, ეხმარება ირა ამით ჩვენს მრეწველობას საბრძოლო იარაღისა და ომისათვის საჭირო მასალის დამზადებაში. ომის განმავლობაში საბჭოთა უმაღლესმა სკოლამ ჩვენს ქვეყანას მისცა 170 ათასზე მეტი სხვადასხვა დარგის სპეციალისტი. ჩვენ კიდევ მოგვიხდება გადამწყვეტი ბრძოლა თავისუფლების, მეცნიერებისა და კულტურის მტრის წინააღმდეგ. საჭიროა ჩვენი ძალების გაათკეცება, რითაც დავაჩქარებთ წყეულ ფაშიზმზე გამარჯვებას“.

საბჭოთა მრავალმილიონიანი ხალხი, მუშები, გლეხები, საბჭოთა ინტელიგენცია წითელ არმიასთან ერთად ძაბავენ მთელს თავის ძალებს მტერზე სამოლოო გამარჯვების მოსაპოვებლად. გერმანიის ფაშიზმი მეცნიერების და კულტურის უბოროტესი მტერია. საბჭოთა საინფორმაციო ბიუროს ცნობა, გამოქვეყნებული 1942 წლის 17-ნოემბრის გაზეთ „პრავდაში“, ფარდას ხდის ჰიტლერულ ყაჩაღთა საზიზღარ მოქმედებას საბჭოთა დროებით ოკუპირებულ რაიონებში. ჰიტლერის ლაქიების რიბენტროპისა და როზენბერგის განსაკუთრებით დანიშნულების ბატალიონებისა და კომანდების მიერ გატაცებული და განადგურებულია ოკუპირებულ რაიონებში დარჩენილი სამეცნიერო და კულტურულ დაწესებულებათა უაღრესად ძვირფასი ნივთები.

საბჭოთა სტუდენტობის ანტიფაშისტურ მიტინგზე პრაღისა და მოსკოვის უნივერსიტეტების პროფესორი ზ დ ე ნ ე კ ა ნ ე ე დ ლ ი ალეგებით აღნიშნავდა, თუ როგორ გაანადგურეს ფაშისტმა ბარბაროსებმა ცენტრალური ევროპის უძველესი პრაღის უნივერსიტეტი, დაარსებული XIV-საუკუნეში. გაძარცვეს ათინის, ბელგრადის, ლეიდენის, ოსლოს, მინსკის, კიევის, ოდესის უნივერსიტეტები.

ჰიტლერელებმა მოსპეს და საკონცენტრაციო ბანაკებში მოათავსეს ათასობით მეცნიერების მუშაკები და სტუდენტები. ფაშისტი ოკუპანტები მოსპობით ემუქრებიან ყველაფერს, რაც საბჭოთა ხალხმა შრომით მოიპოვა მეოთხედი საუკუნის მანძილზე. მათ ჩვენი ახალგაზრდობისათვის მოაქვს სამარცხვინო მონობა.

გრძნობს რა ამ უდიდეს საფრთხეს, რომელიც ემუქრება ჩვენს სამშობლოს, საბჭოთა ხალხი როგორც ერთი კაცი აღსდგა ვერაგი მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

ამხ. სტალინი 1941 წლის 3-ივლისს რადიოთი წარმოთქმულ სიტყვაში აღნიშნავს, „ჩვენ უნდა განვამტკიცოთ წითელი არმიის ზურგი და ამ საქმის ინტერესებს დავუმორჩილოთ მთელი ჩვენი მუშაობა, უნდა უზრუნველვყოთ ყველა საწარმოს გაძლიერებული მუშაობა, მეტი შაშხანის, ტყვიამფრქვევის, ქვემეხის, ვაზნის, პური-

ვის, თვითმფრინავის წარმოება, უნდა მოვაწყოთ ქარხნების, ელექტროსადგურების, სატელეფონო და სატელეგრაფო კავშირგაბმულობის დაცვა, უნდა მოვაგვაროთ ადგილობრივი თავდაცვა".

დიდი ბელადის ამ მოწოდების საფუძველზე გარდაქმნა თავისი მუშაობა საბჭოთა ხელმძღვანელმა სკოლამ. ალ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახ. პედინსტიტუტმა მნიშვნელოვანი მუშაობა ჩაატარა სამამულო ომის პერიოდში. სამშობლოს პირველ დაძახებისთანავე სტუდენტთა და მეცნიერმუშაკთა დიდმა ნაწილმა წიგნი შაშხანით შეცვალა და საკუთარი მკერდით გმირულად იცავს ჩვენი ქვეყნის ღირსებას, თავისუფლებასა და დამოუკიდებლობას. ომის გამოცხადების შემდეგ 50-მდე მეცმუშაკი და 600-დე სტუდენტი ჩადგა წითელი არმიის რიგებში. ჩვენი ინსტიტუტის კედლებში აღზრდილი და მომუშავე ყოფილი სტუდენტები და მეცმუშაკები ვაჟკაცურად ებრძვიან სამამულო ომის მოწინააღმდეგე პოზიციებზე. მაქსიმალურად იყენებენ რა ომ სამხედრო ცოდნას, რომელიც მათ ინსტიტუტში მიიღეს მშვიდობიანობის დროს. ინსტიტუტს მჭიდრო კავშირი აქვს სამამულო ომის ფრონტებზე მყოფ მებრძოლ თავის აღზრდილებთან. დირექციას და ორგანიზაციებს მრავალი წერილი მოსდით ფრონტიდან.

ინსტიტუტის მთელი კოლექტივი ამაყობს იმით, რომ ფაშისტთა ურდოების წინააღმდეგ ბრძოლაში თავი გამოიჩინა არა ერთმა სტუდენტმა და მეცმუშაკმა, რომლებიც ჩვენს ინსტიტუტში სწავლობდნენ და მუშაობდნენ. მრავალი მათგანი დაჯილდოებულია სსრკ კავშირის ორდენებითა და მედლებით. ლეონიდე ვარლამის-ძე ცაგარეიშვილი სტუდენტობის დროს წარჩინებულად სწავლობდა. დაამთავრა რა ინსტიტუტი, იგი დატოვებულ იქნა ბოტანიკის კათედრასთან ჯერ ლაბორანტად, სოლო შემდეგ გადაყვანილ იქნა ასისტენტის თანამდებობაზე. ომის გამოცხადების პირველ დღეებშივე იგი წითელ არმიაში გაიწვიეს. ცოტა ხნის შემდეგ ამხ. ლ. ცაგარეიშვილი უკვე წითელი მეთაური გახდა და რამდენიმე მკაცრ ბრძოლაში მიიღო მონაწილეობა. განსაკუთრებით თავი გამოიჩინა მან 1942 წლის მაისში. როცა პირადი გმირობის მაგალითი უჩვენა თავის მებრძოლებს და არაერთხელ უკუაქცია მტერი. გერმანელ ფაშისტთა წინააღმდეგ მედგარი და თავდადებული ბრძოლისათვის იგი დაჯილდოებულ იქნა „წითელი ვარსკვლავის" ორდენით.

სევასტოპოლის გმირული დაცვა საბჭოთა ხალხის სამამულო ომის ისტორიაში შევა, როგორც მისი ერთ-ერთი ყველაზე ბრწყინვალე ფურცელი. გმირი ქალაქის შეუპოვარ დამცველთა შორის საპატიო ადგილი დაიკავა ზესტაფონელმა ჯამბულა შალვა კოპაძემ. ამხ. შალვა დავითის-ძე კოპაძე 1940 წელს შემოვიდა ინსტიტუტის ფიზიკა-მათემატიკის ფაკულტეტზე. პირველი კურსი-

დანვე იგი წითელ არმიაში გაიწვიეს. 1942 წ. 25-ივნისს გაზ. „კომუნისტის“ მოსკოველი კორესპონდენტი იუწყებოდა: „სევასტოპოლთან ბრძოლებში თავი გამოიჩინა ქვეშეხის მეთაურმა უმცროსმა სერჟანტმა შალვა კოპაძემ. კოპაძე ბატარეაში საუკეთესო მებრძოლად ითვლება. ერთ ბრძოლაში მისი ქვეშეხის ზუსტად დამიზნების შეღწებით მოგერიებულ იქნა ფაშისტების იერიში და დამსხვრეულ იქნა ფაშისტების ნამსატყორცნი ბატარეა. კოპაძე წითელ არმიაშია ომის პირველი დღეებიდანვე. იგი მუდამ მამაცურად იცავდა ყოველ მტკაველ საბჭოთა მიწა-წყალს.

ერთხელ მოწინააღმდეგემ ორი ბატარეის ცეცხლი დაუშინა მის ქვეშეხს, მაგრამ კოპაძე მტკიცედ განაგრძობდა ბრძოლას და საცეცხლე პოზიციიდან მხოლოდ მას შემდეგ მოიხსნა, რაც ბრძანება მიიღო. ფრონტის ყირიმის უბანზე ნოემბრის ბრძოლების დროს კოპაძე პირდაპირ დაშენით იგერიებდა მტრის იერიშს და ფეხს მავდა მის გეგმებს. მის გუნდში მწყობრიდან გამოყვანილ იქნა ორი მებრძოლი, მაგრამ იგი ინტენსიურ ცეცხლს განაგრძობდა და თავიდან ვერ აიცილა გარემოცვა. ქვეშეხის მეთაური კოპაძე პარტიის წევრია, ბარდლობამ შალვა შეიფასება მისცა შ. კოპაძის სამხრძოლო დამსახურებას!!. გერმანელ დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლის ფრონტზე სარდლობის სამხრძოლო დავალებათა წარმატებით შესრულებისათვის და ამასთან ვულადობისა და მამაცობის გამოჩენისათვის შალვა დავითის-ძე კოპაძე წარ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის ბრძანებულებით დაჯილდოებულია „წითელი ვარსკვლავის“ ორდენით. ხრისანთე მშედიძე იერიდია 1935 წლიდან სწავლობდა პედინსტიტუტის ისტორიის ფაკულტეტზე და ითვლებოდა სწავლის ფრიადოსნად. ამავე დროს იგი მუშაობდა ალკკ. ინსტიტუტის მდივნად. 1939 წელს მან წარჩინებით დაამთავრა ინსტიტუტი და წითელ არმიაში გაწვევამდე მუშაობდა საქ. ალკკ. ქუთაისის ქალაქკომის მდივნად. წითელ მებრძოლთა რიგებში გაწვევის შემდეგ ამხ. ბ. ურიდია გმირულად იბრძვის გერმანელ ფაშისტ დამპყრობთა წინააღმდეგ. ბრძოლებში გამოჩენილი შეუდრკობისათვის იგი დაჯილდოებულია მედლით „მამაცობისათვის“. ამავე ფაკულტეტის პირველი კურსის ყოფილი სტუდენტი ამჟამად პოლიტხელის მოადგილე ივანე სარდიონის-ძე წულაია. — „გმირულად იბრძოდა ოდესის, სევასტოპოლის და სტალინგრადის დაცვისათვის. მთავრობის მიერ იგი დაჯილდოებულია მედლით „საბრძოლო დამსახურებისათვის“.

ისტორიის ფაკულტეტის ყოფილი სტუდენტი სერჟანტი აკაკი ამბროსის-ძე ფანჩულიძე დაჯილდოებულია მედლით „საბრძოლო დამსახურებისათვის“. ხოლო ფიზიკა-მათემატიკის კურსდამთავრებული სერჟანტი დავით ნოშრევანის-ძე ლეკვეიშვილი—მედლით „მამაცობისათვის“.

ვაჟ სტუდენტებთან ერთად აღსანიშნავია ის სტუდენტი ქალები, რომლებიც მოხალისედ წავიდნენ წითელი არმიის რიგებში, რათა უშუალოდ მონაწილეობა მიეღოთ ფაშისტ ოკუპანტების დამარცხების საქმეში. ინსტიტუტთან არსებული უცხოურ ენათა ორწლიანი კურსებიდან და ინსტიტუტის საუკეთესო განყოფილებიდან მოხალისედ წითელი არმიის რიგებში წავიდა რამდენიმე ათეული სტუდენტი ქალი. მოხალისე სტუდენტი ქალები ენერგიულად შრომობენ საომარი საქმის ღრმად შეთვისებისათვის და მოწინავენი გახდნენ: ასე მაგ., ნ. ს. მურღულიამ და რ. ა. გოლეიკოვამ, რომლებსაც მოწინავეებში რეკომენდაცია მიეღოთ საკ. კ. პ. (ბ) რიგებში შესვლისათვის. მიუხედავად ომით გამოწვეული ზოგიერთი სიძნელეებისა, ინსტიტუტის თანამშრომლები და სტუდენტები, რომლებიც ზურგში მუშაობენ, თავის ყოველდღიურ საქმიანობას უკავშირებენ ფრონტის ინტერესებს და წარმატებით ასრულებენ მათზე დაკისრებულ მოვალეობას. სტუდენტები და თანამშრომლები საშუალო წლის დამთავრების შემდეგ, საზაფხულო დასვენების ნაცვლად გულმოდგინედ მუშაობენ ფაბრიკა-ქარხნებში საბჭოთა მეურნეობებსა და კოლმეურნეობებში. მარტო ქ. ქუთაისის ფაბრიკა-ქარხნებსა და ქალაქის გასამაგრებელ სამუშაოებზე ინსტიტუტის კოლექტივის მიერ შესრულებულია 15.000 დღის სამუშაო.

ინსტიტუტის თანამშრომლები და სტუდენტები მხურვალედ გამოეხმაურნენ თავდაცვის ფონდის გაძლიერების საქმეს. ათასეული მანეთობით დანაზოგი ფული და ობლიგაციები შეტანილ იქნა თავდაცვის ფონდში. ასევე ერთსულოვნად ჩატარდა სახელმწიფო თავდაცვის სესხზე ხელმოწერა და ლატბილეთების რეალიზაცია. სისტემატურად ეგზავნებათ ჩვენს გმირ მებრძოლებს საჩუქრები და თბილი ტანსაცმელი. ამ მიმართულებით აღსანიშნავია მეცნიერმუშაკთა კოლების საბჭო (თავმჯდომარე ლ. დარჩია), რომელიც სისტემატურად მუშაობს წითელი არმიის მებრძოლთათვის თბილი ტანსაცმელის და საჩუქრების მიწოდების საქმეზე. სამამულო ომის პერიოდში ინსტიტუტის კოლექტივის მიერ ნახევარ მილიონ მანეთზე მეტი დანაზოგი თანხებია გაღებული აღნიშნული მიზნებისათვის.

ინსტიტუტის დირექცია და ორგანიზაციები სისტემატურად ზრუნავენ წითელ არმიაში გაწვეულთა ოჯახებზე და თვალსაჩინო მუშაობას ატარებენ ფრონტის დასახმარებლად.

წითელი მებრძოლები, რომლებიც სამამულო ომში დაჭრისა და კონტუზიის გამო ინსტიტუტში დაბრუნდნენ, განსაკუთრებული ზრუნვეულობის ქვეშ იმყოფებიან. ზემდგომი ორგანოების დადგენილებით ასეთ სტუდენტებს ეჭიშნებათ სტიპენდია აკადემიური ვალდებულების მიუხედავად, თავისუფლდებიან სწავლის გადასახადისაგან და ა. შ. სამამულო ომიდან დაჭრის გამო უკანონო დაბრუ-

ნების შემდეგ ინსტიტუტი დაამთავრეს სტუდენტებმა — ი. ნებიერიძემ, ნ. აბულაძემ, გ. მანდარიამ და სხვებმა. ამჟამად სხვადასხვა კურსებზე კვლავ სწავლობენ დაჭრილი მებრძოლები: მ. კავაძე, შ. ძახარაშვილი, ვ. ჯინჭარაძე, ბ. ბუაძე, ი. მელია და სხვ.

აღსანიშნავია, აგრეთვე, რომ ჩვენს ინსტიტუტში განაგრძობენ თავიანთ მუშაობას ზოგიერთი დროებით ოკუპირებული საბჭოთა რაიონების უმაღლესი სკოლების მეცნიერმუშაკები და სტუდენტები. მაგალითად: ენისა და ლიტერატურის რუსულ სექტორზე საჭუშაოდ მიღებულია პროფ. ნ. დოდებკოვი, სტუდენტები — პ. მერინოვა, ნ. მოისეენკო, ლ. ჩუმაკოვი, ს. მერინოვა, ი. ზარკალოვა და სხვა.

სამამულო ომის მოთხოვნებთანაა დაკავშირებული ინსტიტუტის მთელი სასწავლო-კვლევითი და სხვა სახის მუშაობა. სასწავლო გეგმებსა და პროგრამებში შეტანილია ცვლილებები, რომლებიც ომითაა ნაკარნახევი. პედპერსონალი და სტუდენტები ენერგიულად მუშაობენ, რათა პირნათლად შეასრულონ მათზე დაკისრებული მოვალეობა. 1941/42 წლის სასწავლო გეგმები დროულად და ხარისხიანად იქნა შესრულებული. ფაკულტეტების მიხედვით გეგმების შესრულება შემდეგ სურათს იძლევა.: ისტორიის ფაკულტეტი 101,7%, ფიზიკა-მათემატიკის — 100,5%, ქუნებისმეტყველების 107,5 %, ენისა და ლიტერატურის ფაკ. 101,7%, გეოგრაფიის 101,3%, ფიზკულტურის 102,7% და პედაგოგიური 102,9%. ამრიგად, სასწავლო გეგმების შესრულება ინსტიტუტში ყურის 102,3%. მიუხედავად სიძნელეებისა წარმატებით ჩატარდა სტუდენტთა პედაგოგიური პრაქტიკა, როგორც IV, ისე III კურსებზე. 1941/42 სასწავლო წელში სტუდენტთა საშუალო აკადემიური წარმატება ყურის 86,4%. სამამულო ომის პერიოდში ინსტიტუტმა სამშობლოს მისცა 600-მდე მაღალკვალიფიციური პედაგოგი (ისტორიკოსები, ლიტერატორები, მათემატიკოსები, ფიზიკოსები, ბუნებისმეტყველები, გეოგრაფები, ფიზკულტურელები და პედაგოგიის მასწავლებლები). ამასთან ერთად ინსტიტუტთან არსებული უცხოური ენათა ორწლიანი კურსები (ფრანგული და გერმანული განყოფილებები) დაამთავრა 40-ზე მსმენელმა. კურსდამთავრებულთა უმრავლესობას შეადგენენ ქალები, რომლებმაც შესცვალეს წითელ არმიაში გაწვეული პედაგოგები და წარმატებით ასრულებენ მათდაკისრებულ საპატიო მოვალეობას.

სამამულო ომის პერიოდში საგრძნობლად გაუმჯობესდა ინსტიტუტის მეცნიერთა საკვლევო მუშაობა. ინსტიტუტის კათედრებმა ომის მოთხოვნებს შეუფარდეს თავის საკვლევო თემატიკა. მაგ: ადამიანის და ცხოველთა ფიზიოლოგიის კათედრამ დაამუშავა თემები: „სისხლის გადასხმის საფუძვლები", უახლესი ძიწევები სისხლის გადასხმის დარგში", ქიმიის კათედრამ შეასრულა სპეციალური დაკვალება ცეცხლწამკიდი ბოთლების შესახებ, ჩატარა

ცდები — „გუმბრინის მიერ სხვადასხვა გაზების ადსორბციაზე", ფიზ. გეოგრაფიის კათედრამ — „ბარიტის მრეწველობა საქართველოში და მისი განვითარების უახლოესი ამოცანები", ქართული ლიტერატურის კათედრამ — „პატრიოტული მოტივები ქართულ ლიტერატურაში" და სხვა.

კათედრების მიერ გათვალისწინებული საკვლევო თემების უმრავლესობა შესრულებულია. დამუშავებული თემების ნაწილი წაკითხულია ინსტიტუტის მეცნიერ კონფერენციაზე, რომელიც ჩატარდა 1942 წლის თებერვალ-მარტში. კონფერენციამ მოისმინა მოხსენებები: დ. თ. კ ო პ ა ლ ი ა ნ ი ს — „გერმანელი ოკუპანტების და მათი არმიების განადგურება გარდუვალია", დოც. ა. ნ. მ ო ს ი ა ვ ა ს — „მებრძოლის დისციპლინისა და თავდაჭერილობის ფსიქოლოგიისათვის", დოც. ივ. ს. გ ო შ ხ ე თ ე ლ ი ა ნ ი — „ახალი, რევოლუციური მომდინარეობის შესახებ გენეტიკაში". ს. კ ა რ ს ა ნ ი ძ ე — „ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი ს შრომა „იმპერიალიზმი, როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადია და ომის შემდგომი კაპიტალიზმი", ფ. გ. გ ო კ ი ე ლ ი — ერნსტ ზეინგუეს შემოქმედებითი გზა", დოც. შ. ნ. ჩ ხ ა რ ტ ი შ ვ ი ლ ი — „დემონის ფსიქოლოგიური ანალიზი", პ. ზ ა რ ქ უ ა — „დემონი" (იმანენტური კრიტიკის ცდა), მაიდრი ა. ბ. წ უ ლ უ კ ი ძ ე — „თანამედროვე ომების შესახებ", ვ. ლ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე — „მოსწავლეთა მოშზადება პრაქტიკული საქმიანობისათვის და ქვეყნის თავდაცვა", დოც. ა. მ. გ ო ც ი რ ი ძ ე — „კუნთზე ტემპერატურისა და ვიტრით მოქმედების გავლენა ბერიტაშვილის ფენომენის მიმდინარეობაზე", დოც. ივ. ს. გ ო შ ხ ე თ ე ლ ი ა ნ ი — „ხნოვანებისა და მალალი ტემპერატურის გავლენა სპერმის გამძლეობაზე", დოც. გ. ვ. კ ო კ ო ჩ ა შ ვ ი ლ ი — „ტკრინის სალაპარაკო აპარატის საკითხისათვის საქართველოს მტკნარ წყლებში", დოც. გ. ბ. ი რ ო ვ ა ვ ა — „სიტყვაწარმოების საერთო საფუძვლებისათვის ქართველურსა და აფხაზურ-უბიხურ-ადიღეურ ენებში", პროფ. ა. ო. გ ო გ ო რ ი შ ვ ი ლ ი — „სიტყვის მნიშვნელობა საკითხისათვის", М. П. Советов — „О началах этимологии", доц. Н. Н. Кутателадзе — „Фашистские извращения на фронте литературы", დოც. ი. გ. მ ე ც ხ ვ ა რ ი შ ვ ი ლ ი — „ჰოლომორფული ფუნქციის წარმოდგენა წრიტული ინტეგრალის წიგნით, შეორე რიგის ჩვეულებრივი დიფერენციალურ განტოლებათა ამოხსნის საშუალებით", დოც. ვ. ა. ს უ ლ ა ქ ვ ა ძ ე — „მცირესიმკვრივიან ერთგვაროვან გარემოში მულტიპლეტური სპექტრალური ხაზების სიგანეები", დოც. დ. ბ. გ ა ბ რ ი ა ძ ე — „დიმეთილციკლოპენტანკარბონოლი და მისი გარდაქმნანი". გ. ფ. ჭ ე ლ ი ძ ე — „გურიის კიმბერული ნალექები", ი. ა.. ს ა ლ ი ხ ა ძ ე — „წყალტუბოს ეულკანური ყელის

პეტროგრაფია", ე. მიზანდარი, — „ფერების შერევა შეხამებისათვის".

1941/42 სასწავლო წელში გამოსცა ინსტიტუტის შრომების II და III — ტომები. შრომების II ტომში მოთავსებულია შემდეგი მასალები: პროფ. ა. ჯოჯორიშვილი — „ფსიქოლოგიის საგნის პრობლემა კონსტრუქტიულ ფსიქოლოგიაში (Münsterberg)", დოც. შ. ჩხარტიშვილი — „ფსიქოფიზიკური პრობლემისათვის (ფსიქოლოგიის საგნის პრობლემასთან დაკავშირებით)", დოც. ა. მოსიაშვილი — „ყურადღების დისტრიბუციის საკითხისათვის, დოც. ი. ცინცაძე — „ადრეულ ცხოვრების რუსეთის თვითმპყრობელობის დაზვერვის და მისი აგენტების საქმიანობის შესახებ XVIII საუკუნის შეორე ნახევრის საქართველოში" დოკ. ნ. შენგელია — „ვაზირის თანამდებობა დასავლეთ საქართველოში", დ. უჩანეიშვილი — „მასალა მე-19 საუკუნის საშეგრელოს ისტორიისათვის", დოც. ა. გოცირიძე — „ისტორიული დოკუმენტის გამოყენება ისტორიის სწავლებაში", პროფ. გ. თავზიშვილი — „კ. დ. უშინსკი", დოც. კ. ჭიქვილია — „ნ. ბარათაშვილის „ფერადი", დოც. გ. სამხარაძე — „ლეგენდა ბერია ქართულ ზეპირსიტყვაობაში", ასისტ. მ. ალავიძე — „ლეჩხუმურის თავისებურებანი", ასისტ. ქ. სანიკიძე — „დავით რექტორის დამატებანი „თიმსარიანში", М. Советов — „Грамматическая категория видов в глаголах русского языка", დოც. გ. ბოგავა — სიტყვაწარმოების საერთო საფუძვლებისათვის ქართველურსა და აფხაზურ-უბიხურ-ადიღურ ენებში", დოც. ხვედელიანი — „მამია გურიელის არქივიდან", მ. მახათაძე — „პატრიოტული მოტივები „ეგუფსისტყაოსანში".

ინსტიტუტის „შრომების" III-ტომში მოთავსებულია შემდეგი გამოკვლევები და ბიბლიოგრაფიული წერილები: პროფ. მ. ბექაია და ასისტ. ე. გამსახურდია — „თუთის ხის ნაყოფის ქიმიური ანალიზი". დოც. ლ. ჭელიძე — „ბინარული სისტემების Ag_2Cl_2—Cu_2S და Cu_2Cl_2—Ag_2S ლღობადობის დიაგრამების შესწავლისათვის" ლ. დარჩია — „ნასაკირალის მინერალური წყლების ფიზიკურ-ქიმიური თვისებები", დოც. გ. კოკოჩაშვილი — „ნასაკირალში შეგროვილი მუცელფეხიანი მოლუსკები", ქ. სვანიძე — „ჭუთაისის მიდამოების ტარანტულების ეკოლოგიიდან. ტარანტულების სოროები", პროფ. მ. ბექაია და ე. გამსახურდია — „მაკლიურას ფოთლის და ნაყოფის ანალიზი", დოც. გ. კოკოჩაშვილი — „ფასციოლოზის გადამტანი მოლუსკის გავრცელების საკითხისათვის საქართველოში", დოც. Г. Кокочашвили — „Заметка о нахождении речного угря в реке Рионе под Кутаиси", დოც. კ. ჭანიშვილი — „რამის პლანტაციის ნაყოფიერება წლოვანების მიხედვით", გ. ჭელიძე — „მასალები დას. საქართველოს გეოლოგიისათვის", დოც. ა. გოცირიძე — „მასალები ცხენის პესიმალური და ოპტიმალური ეფექტების შესახებ", გ.

დევდარიანი — „სამეგრელოს ეაკის მდინარული ტერასების დათვლა-რიღებისათვის“, ლ. მარუაშვილი — „ქუთაისისა და წყალტუბოს რაიონების „წკვარამები““, ი. საგინაძე — „წყალტუბოს ეულკანური ყელის პეტროგრაფია“, М. Советов — „Исследование былины о Дунае“, დოც. Г. Хажалия — „Об одном минимальном свойстве конформного отображения двусвязных областей“, დოც. А. Бегиашвили — „О некотором обобщении смешанной задачи относительно давления жесткого профиля на прямолинейную границу упругой полуплоскости“. გ. ჭელიძე — „Проф. А. Джанелидзе. „Геологические наблюдения в Окрибе и в смежных частях Рачи и Лечхума“ და დრო. შ. ჩხარტიშვილი — „დ. უზნაძე. „ზოგადი ფსიქოლოგია“.

სამამულო ომის პერიოდში მეც. მუშაკთა საკმაო ნაწილი მუშაობდა საშეცნიერო ჩარისხის მილებისათვის. 1941/42 წელს დისერტაციები დაიცვეს ამხანაგებმა: ვ. კილაძემ (ფილოსოფიური მეცნიერებათა კანდიდატი), გ. ჩაჩანიძემ (ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატი) და გ. კვირიკაძემ (ეკონომიური მეცნიერებათა კანდიდატი).

ნაყოფიერად მუშაობდნენ, აგრეთვე კათედრებთან არსებული სტუდენტთა სამეცნიერო წრეები. სტუდენტთა მიერ სამეცნიერო წრეებში დამუშავებული საკითხები გამოტანილ იქნა სტუდენტთა III-კონფერენციაზე, რომელიც ჩატარდა 1942 წლის მაისში. კონფერენციამ მოისმინა 20-მოხსენებაც. რომელთა დიდი ნაწილი დაკავშირებული იყო სამამულო ომთან. მაგ. სტუდენტმა ო. აბუთიძემ წაიკითხა მოხსენება თემაზე „გიორგი საკაძის სოციალური წარმოშობის საკითხი“, М. Алавидзе — „Проблема войны в творчестве Маяковского“, Д. Хамасуридзе — „Лев Толстой и патриотизм“. С. Шембель — „Поход Наполеона в изображении Толстого“ და სხვა.

სასწავლო და საკვლევო მუშაობასთან ერთად სამამულო ომის დღეებში ინსტიტუტის დირექცია და ორგანიზაციები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ სამხედრო-ფიზკულტურული მუშაობის სათანადო სიმაღლეზე დაყენების საქმეს. ამ მხრივ აღსანიშნავია სამხედრო (კათედრის უფროსი მაიორი ა. წურწუმია) და ფიზკულტურის (კათედრის გამგე ნ. წერეთელი) კათედრების ნაყოფიერი მუშაობა წითელი არმიისათვის რეზერვების მომზადების დარგში..

„სამხედრო ცოდნა სავალდებულოა ყველა სტუდენტისათვის, რა სპეციალობისათვის არ უნდა ემზადებოდეს იგი. ახალგაზრდა საბჭოთა სპეციალისტი ყოველ წუთს მზათ უნდა იყოს, რომ წითელი არმიის მებრძოლი და მეთაური გახდეს. სამხედრო ცოდნა და სამხედრო პრაქტიკა, რომელსაც საბრძოლო ვითარების მზგავს პირობებში გადიან, უმაღლესი სასწავლებლის პროგრამის უძნიშვნელოვანეს ნაწილს შეადგენს. საბჭოთა უმაღლესი სასწავლებელი, სადაც უნდა იყოს იგი, თუნდაც ათასობით კილომეტრით იყოს და-

შესრულებული სამომავლო მოქმედების ანგარიშს, რეზერვების უნდა უმზადებდეს ფრონტს" („პრავდის" მოწინავე 18/I-42 წ.)

როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ ინსტიტუტმა მშვიდობიანობის დროს სამხედრო კოლეგიათ აღჭურვა ასობითით და ათასობითით სტუდენტი, რომელთა დიდი ნაწილი ახლა ფრონტის ხაზზეა და პირნათლად ასრულებენ სამშობლოს დაცვის სამოცანას. ჩვენს სალექციებზე ფაშისტური ხროვის თავდასხმის შემდეგ ინსტიტუტმა სტრატეგიულად გაათავისუფლა სამხედრო ფიზკულტურული მუშაობა. 1941/42 წლის სასწავლო გეგმები 100%-ით იქნა შესრულებული. სტუდენტთა პასიოლუტურმა უმრავლესობამ სამხედრო საქმე „ფრონტზე" და „კარგზე" ჩააბარეს.

სასწავლო გეგმით გათვალისწინებულ მუშაობის წარმატებით შესრულების გარდა, სამხედრო და ფიზმომზადების კათედრების მიერ მომზადებულია პირველი საფეხურის ვოროშილოვისებური მსროლელები, დაზგის მეტყვეამფრქვეველები, ტანკგამანადგურებლები, ქიმინსტრუქტორები, ტელეფონისტები, ხელის მეტყვეამფრქვეველები, ხელჩართული მებრძოლები, ჩაბარებულია „მთში" I და II საფეხურის ნორმები და სხვა. ჩატარებულია ინსტიტუტის კოლექტივის პაირწინალებით ლამქრობა 16 ჯერ, სკოლა ტაქტიკური ლამქრობა ვალად 5-ჯერ. ინსტიტუტის სტუდენტები ჩისტემატურად მონაწილეობდნენ მასსიურ გასამხედროებულ შეჯიბრებებში, რისთვისაც ფიზმომზადების კათედრას მიღებული აქვს 12 „სიგელი". სამხედრო და მარქსიზმ-ლენინიზმის კათედრების ინიციატივით ჩატარებულია სამხედრო ხასიათის სხვადასხვა მოხსენებები. სამხედრო ფიზ. მომზადების დარგში ენერგიული მუშაობისათვის პედინსტიტუტს მიღებული აქვს საქალაქო გაძრძმავალი დროშა. ინსტიტუტში სამხედრო მუშაობის კარგათ დაყენებისათვის გარდამავალ დროშას, ინარჩუნებს ფიზიკა-მათემატიკის ფაკულტეტი.

სამხედრო საქმის შესწავლას დიდი ინტერესით ეკიდებიან ინსტიტუტის მეცნიერ-მუშაკები. მათ წარმატებით გაიარეს საყოველთაო სამხედრო მზადების 110 საათიანი პროგრამა. დაეუფლენ შაშხანის, ხელყუმბარის, ტყვიამფრქვევის ხმარებას და სხვა. ამჟამად ისინი კიდევ უფრო აღრმავებენ თავის სამხედრო ცოდნას.

ინსტიტუტის სამხედრო და ფიზმომზადების კათედრები მუშაობენ არა მარტო ინსტიტუტს შიგნით, არამედ ისინი დიდ დახმარებას უწევენ ქ. ქუთაისის სამხედრო კომისარიატს რეზერვების მომზადების საქმეში. ინსტიტუტის სამხედრო კაბინეტით, ფიზკულტურის დარბაზებით და მათი ინვენტარით სისტემატურად სარგებლობენ საყოველთაო სავალდებულო სწავლების დანაყოფები. მათ სამხედრო სწავლებაში აქტიურად მონაწილეობენ ფიზმომზადების კათედრის წევრები. სამხედრო და ფიზმომზადების კათედ-

[illegible]უბი ამჟამად კიდევ უფრო ნაყოფიერად მუშაობენ სამამულო ომში საჭირო რეზერვების მოსამზადებლად.

სტუდენტთა შორის პატრიოტული გრძნობის კიდევ უფრო გაღვივებისა და სამშობლოს დაცვის საპატიო ამოცანის შესრულებისადმი პასუხისმგებლობის ამაღლების მიზნით ინსტიტუტში მოეწყო გამოფენა. გამოფენაზე წარმოდგენილია ინსტიტუტის კედლებში აღზრდილი ამჟამად სამამულო ომში მონაწილე იმ სტუდენტთა პორტრეტები, რომლებიც საბრძოლო დავალებათა სანიმუშოდ შესრულებისათვის მთავრობის მიერ დაჯილდოებულნი არიან ორდენებით და მედლებით.

ინსტიტუტის დირექცია და ორგანიზაციები დიდი სამამულო ომის პერიოდში განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ ინსტიტუტის სტუდენტთა და თანამშრომელთა შორის პოლიტიკურ აღმზრდელობით მუშაობის გაძლიერებას. სისტემატურად სწარმოებს აკადემიურ ჯგუფებსა და თანამშრომელთა შორის აგიტაცია, რომელიც მჭიდროდაა დაკავშირებული ინსტიტუტის ყოველდღიურ საქმიანობასთან.

ცალკე ფაკულტეტების მიხედვით და თანამშრომელთა შორის გამოდის კედლის გაზეთები, რომლებიც ასახავენ ინსტიტუტის ცხოვრებას. სტუდენტთა და თანამშრომელთა შორის სისტემატურად ტარდებოდა საჯარო ლექციები, ამ მიმართულებით აღსანიშნავია მარქსიზმ - ლენინიზმის კათედრის (გამგე დ. კოპალიანი) მუშაობა. კათედრის ინიციატივით ომის პერიოდში ჩატარებულია 200-დე ლექცია, როგორც ინსტიტუტში, ისე ქალაქის წარმოება დაწესებულებებსა და სხვაგან. ლექციები ჩატარებულია შემდეგ თემებზე: „საბჭოთა პატრიოტიზმი“ (დ. კოპალიანი), „ფაშიზმის რასიული თეორია და ადამიანთა რასების ბიოლოგიური არსი“ (დოც. ივ. გოშხეთელიანი), „დიდი სამამულო ომი და საერთაშორისო მდგომარეობა“ (პროფ. ტ. ათაბეგოვი), „რუსი ხალხის პატრიოტიზმი 1812 წლის სამამულო ომში“ (ა. პაჟინი), „ვინ არიან ნაციონალ სოციალისტები“ (ი. მატარაძე), „გერმანელ ოკუპანტების დამარცხება 1918 წელს უკრაინაში“ (დ. კოპალიანი), „7 წლიანი ომი და რუსი ჯარების მიერ ბერლინის აღება“ (პროფ. ნ. დუბროვსკი), „ქართველი ხალხის ბრძოლა სპარსელ დამპყრობთა წინააღმდეგ მე-17 საუკუნეში და გიორგი სააკაძე“ (პროფ. ს. კაკაბაძე), „ლენინურ სტალინური მოძღვრება სამართლიანი და უსამართლო ომების შესახებ“ (გ. ჩხეიძე), „ფრონტის და ზურგის ერთიანობა სამამულო ომში“. (ზ. რამიშვილი), „ქართველი ხალხის გმირული წარსული“ (პროფ. ს. კაკაბაძე), „ქართველი ხალხის ბრძოლა ბიზანტიელთა წინააღმდეგ VI-საუკუნეში“ (პროფ. ს. ყაუხ-

ჩიშვილი), „ფაშიზმი — კულტურის მტერია“ (დოც. ნ. ქუთათელაძე), „ნიცშე და ფაშიზმის ფილოსოფია“ (პროფ. კ. ბაქრაძე), „პ. ბაგრატიონი, როგორც სარდალი“ (დოც. ალ. გიორგაძე), „კაცობრიობის ფაშიზმის ფილოსოფია“ (პროფ. ა. ბოჭორიშვილი), „ბრუსილოვის გარღვევა I იმპერიალისტურ ომში“ (ს. კარსანიძე), „დიდი რუსი ხალხის გმირი წინაპრები ნეველი, კუტუზოვი, სუვოროვი“ (დოც. ვ. კილაძე).

1942 წლის დეკემბერში ჩატარდა ანტიფაშისტური კონფერენცია სადაც წაკითხული იქნა შემდეგი მოხსენებები: პროფ. ა. ბოჭორიშვილი, — „პიროვნების პრობლემა დღეს“, ფ. გოკიელი, — „მსოფლიო ანტიფაშისტური მწერალი ქალები“, ვ. გოშხეთელიანი — „ფაშიზმის რასიული თეორია“, ნ. ქუთათელაძე — „ფაშიზმი კულტურის მტერია“, ნ. კუბლაშვილი — „საბჭოთა ქალი სამამულო ომის პერიოდში“, გ. სამხარაძე — „პატრიოტიზმი და გმირობა ძველ ხალხურ პოეზიაში“.

ინსტიტუტის მარქსიზმ-ლენინიზმის კათედრასთან შექმნილია ლექტორიუმი, ინსტიტუტის სხვადასხვა კათედრის 40-ლექტორისაგან. ლექტორიუმი ითვალისწინებს 1942/43 წლის მანძილზე 60-სხვადასხვა ხასიათის მოხსენების წაკითხვას, როგორც ინსტიტუტში, ისე ქალაქის წარმოების დაწესებულებებში.

ინსტიტუტში არსებობს მარქსიზმ-ლენინიზმის კაბინეტი (გამგე გ. ჩხეიძე), რომელიც უზრუნველყოფილი არის თვალსაჩინო მასალებით და მარქსიზმის კლასიკოსების ლიტერატურით. კაბინეტი დიდ დახმარებას უწევს ინსტიტუტის ლექტორთანამშრომლებს და სტუდენტებს იდეური დონის ამაღლების საქმეში. კაბინეტთან შექმნილია მარქსიზმ-ლენინიზმის კათედრის ლექტორებისაგან კონსულტანტთა ჯგუფი, რომელიც ყოველდღიურ კონსულტაციებს ატარებს საკ. კ. პ. (ბ) ისტორიის, ფილოსოფიის, სამამულო ომის და საერთაშორისო საკითხებზე. სამამულო ომის დაწყების დღიდან კაბინეტში კონსულტაცია მიიღო 4.037 კაცმა. ამასთან ჩატარებულია 60-ჯგუფური კონსულტაცია. კაბინეტში მოწყობილია გამოფენა თემაზე: „საბჭოთა ხალხის დიდი სამამულო ომი“. კაბინეტმა სამამულო ომის საკითხებზე შეადგინა ბიბლიოგრაფიული საძიებელი, რომელიც სერიოზულ დახმარებას უწევს აგიტატორებს სხვადასხვა თემების დამუშავების დროს. კაბინეტთან შემქნილია წრეები: თემატიკური და საკ. კ. პ. (ბ) ისტორიის ოქტომბრის შემდგომი პერიოდის შემსწავლელი. წრეებში გაერთიანებულია ინსტიტუტის თანამშრომლები 40 კაცის რაოდენობით. თემატიკურმა წრემ უკვე დაამთავრა თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის თავჯ-

დომარის ამხ. ი. ბ. სტალინის მწვრთნელთა დეპუტატების მოსკოვის პარტიულ და საზოგადოებრივ ორგანიზაციათა 1942 წლის 6 ნოემბრის საზეიმო სხდომაზე გაკეთებული მოხსენებისა და საოქტომბრო ბრძანების შესწავლა. პოლიტმასწავლებლობითი მუშაობის გაუმჯობესებაში თვალსაჩინო როლი ითამაშა ინსტიტუტის კლუბმა და ბიბლიოთეკამ. ინსტიტუტის კლუბში სისტემატურად ტარდებოდა ლექციები სხვადასხვა თემებზე, იმართებოდა სალამო-წარმოდგენები და კონცერტები. ინსტიტუტის კლუბთან არსებული დრამწრეში და მომღერალთა გუნდის მიერ ჩატარებულია 14 სალამო-წარმოდგენა და 2 კონცერტი.

ინსტიტუტის ბიბლიოთეკამ თვალსაჩინო მუშაობა ჩაატარა წიგნადი ფონდის დამუშავებისა და ლაბორატორია-კაბინეტების მომსახურეობის მხრივ. 1941/42 წელში ბიბლიოთეკამ შეიძინა 10.000 მძნეთის ლიტერატურა უმთავრესად სამამულო ომის საკითხებზე, მოაწყო ახალი წიგნების გამოფენა და სხვ.

პედინსტიტუტმა მეორე სასწავლო წელი დაიწყო დიდი სამამულო ომის პირობებში. საკ. კ. პ. (ბ) და სსრ კავშირის სახკომსაბჭოს 1942 წლ. 5 მაისის დადგენილების და უმაღლეს სკოლების საქმეთა საკავშირო კომიტეტის № 79 ბრძანების საფუძველზე ინსტიტუტმა სათანადო მუშაობა ჩაატარა 1942/43 სასწავლო წლის მომზადებულად შეხვედრისათვის. დროულად იქნა დაკომპლექტებული პირველ კურსებზე შესაღები კონტინგენტი, დამტკიცდა საშტატო ერთეულები, ნორმალურად დაიწყო სასწავლო და კვლევითი მუშაობა. სამამულო ომის დღეებში კიდევ უფრო განმტკიცდა შრომის დისციპლინა. სოციალისტური შეჯიბრის გაშლის საფუძველზე გადაჭარბებით იქნა შესრულებული მეცხუთმაკების მიერ რიგი აღებული ვალდებულებებისა. ინსტიტუტის დირექცია და ორგანიზაციები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ თანამშრომელთა და სტუდენტთა საყოფაცხოვრებო პირობების გაუმჯობესების საქმეს.

ზემდგომი ორგანოების დადგენილების საფუძველზე ინსტიტუტთან შექმნილია დამხმარე მეურნეობა. 1941/42 წელს მეურნეობისათვის გამოყოფილია 120,000 მანეთი. მეურნეობის ბეგუმით გათვალისწინებულია 10 ჰექტარზე მარცვლეული კულტურების და ბოსტნეულის გაშენება. მეურნეობას ექნება აგრეთვე მეფუტკრეობის და მცხოვნელეობის ფერმები. უკვე შეძენილია რამდენიმე ათეული ძირი ფუტკარი. შერჩეულია მეურნეობისათვის საჭირო ფართობი, შეძენილია ნაწილი სამნეო ინვენტარისა და სხვ. მეურნეობის მუშაობის სათანადო სიმაღლეზე დაყენებით საგრძნობლად გაუმჯობესდება თანამშრომელთა და სტუდენტთა საყოფაცხოვრებო პირობები.

დიდი სამამულო ომის პირობებში ინსტიტუტის კოლექტივი მთელი თავისი ენერგიით იმუშავებს სამშობლოსათვის თავდადებული კადრების აღზრდისათვის, რითაც თავის წვლილს შეიტანს კაცობრიობის უბოროტესი მტრის — ფაშიზმის დამარცხების საქმეში.

ალ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის
სახელმწიფო ინსტიტუტის დირექტორი
დოც. ლ. ჭელიძე

ქუთაისის ა. წულუკიძის სახელობის სახელმწიფო
პედინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, 1942 წ.
Труды Кутаисского Государственного
Педагогического Института имени
А. Цулукидзе, т. IV, 1942 г.

დ. კოკალიანი

ანტიჰიტლერული კოალიცია ძლიერდება

1941 წლის 22 ივნისს ჰიტლერული გერმანიის ხროვა მუხანათურად თავს დაესხა ჩვენს მშვიდობისმოყვარე ქვეყანას და წელიწადნახევარზე მეტია, რაც ჩვენი ქვეყნის გმირული ხალხები ეწევიან გამათავისუფლებელ ბრძოლას ცივილიზაციისა და კაცობრიობის პროგრესის უბოროტესი მტრების — ჰიტლერული ბარბაროსების წინააღმდეგ.

XX საუკუნის ვანდალიზმის ბელადი — ჰიტლერი, გათამაშებული დასავლეთ ევროპაში მოპოებულ „გამარჯვებებით", ხელშეკრულებას ცნობილი რომაული ანდაზით: „ხალხს შენი ეშინოდეს და თუ მას სძულხარ, არაფერია". ჰიტლერი თავისთავს პრესიის მეფის ფრიდრიხ მეორის „საიმედოდ" შემკვიდრედ სთვლის და თავის ბოროტების წიგნში „ჩემი ბრძოლა" დიდად უთანაგრძობს თავის წინაპრის ანდერძს: „თუ თქვენ მოგწონთ სხვისი პროვინცია და სათანადო ძალები მოგეპოებათ, დაუყონებლივ დაიკავეთ იგი. როგორც ამას შეასრულებთ, თქვენ ყოველთვის იპოვნით იურისტების საკმაო რაოდენობას, რომელნიც დაამტკიცებენ, რომ თქვენ ამ ტერიტორიის დაკავებისათვის ყველა უფლება გქონდათ". „დაჰყავი და იბატონე!" — ასეთია ჰიტლერის პროგრამა. ამ პროგრამით მან ფეხქვეშ გასრისა დასავლეთ ევროპის ხალხთა უფლებები, ხოლო შემდეგ კი ბრძოლის ასპარეზი საბჭოთა მიწა-წყალზე გადმოიტანა, გამოაცხადა რა ჩვენი ქვეყნის წინააღმდეგ „ჯვაროსნული ომი".

ჰიტლერულ გერმანიას, რომელიც სარგებლობდა დაპყრობილი ქვეყნების ნადავლით, დიდ ფასად დაუჯდა ეს ომი.

„ღვარად დაიყენეს მტრის სისხლი ჩვენი არმიისა და ფლოტის მეცხრამოლეებმა, რომლებიც სამშობლოს ღირსებასა და თავისუფლებას იცავენ, რომლებიც მამაცურად იგერიებენ გამხეცებული მტრის იერიშებს და გულადობისა და გმირობის ნიმუშებს გვიჩვენებენ" (ი. სტალინი).

საბჭოთა ხალხების თავდადებული ბრძოლების შედეგად ჰიტლერელებს „ელვისებური ომის“ გეგმა სამარცხვინოდ და საბოლოოდ ჩაეშალათ.

„უწინარეს ყოვლისა, — ამბობს ამხანაგი სტალინი, — მათი ვარაუდი ემყარებოდა სერიოზულ იმედს, რომ შექმნიდნენ საყოველთაო კოალიციას სსრ კავშირის წინააღმდეგ, ჩააბამდნენ ამ კოალიციაში დიდი ბრიტანეთისა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს, რისთვისაც წინასწარ დააშინებდნენ ამ ქვეყნების მმართველ წრეებს რევოლუციის აჩრდილით და, აქრიგად, საკუთარი ჩამოაცილებდნენ ჩვენს ქვეყანას სხვა სახელმწიფოებს“ (**ი. სტალინი**).

ჰიტლერი ყოველთვის გაურბოდა ძლიერი სახელმწიფოთა კოალიციას. ჰიტლერი თავის ბოროტების წიგნში „ჩემი ბრძოლა“ ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ვილჰელმური გერმანია 1914-18 წწ. იმისათვის დამარცხდა, რომ მას სუსტი მოკავშირეები ჰყავდა და ამავე დროს გერმანიის წინააღმდეგ იდგნენ დიდი სახელმწიფოები: ინგლისის, ამერიკისა და რუსეთის სახით.

მაგრამ ჰიტლერის გეგმა ვერ იქნა რეალიზებული, რადგანაც ჰიტლერის მრავალი ვარაუდი ცხოვრების ძლიერმა ლოგიკამ უარყო, როგორც გიჟური და თანამედროვე პირობებისათვის შეუფერებელი. გადის სამამულო ომის დაძაბული დღეები და ჰიტლერის გერმანიის დალუპვა ობიექტურად აშკარა და გარდუვალი ხდება. გერმანელ ოკუპანტებისა და მათი არმიების განადგურება გარდუვალია. ამ მიზეზთა კლასიკური ანალიზი, რომელთაც უნდა გამოიწვიონ ჰიტლერული გერმანიის დამარცხება და მისი ვერმახტის სამხედრო მანქანის დამსხვრევა, მოგვცა დიდმა **სტალინმა** თავის ისტორიულ მოხსენებაში 1941 წლის 6 ნოემბერს. ერთერთი უმნიშვნელოვანესი როგორც ამ პრობლემათა ჯაჭვიდან, რომელზედაც ამხანაგი სტალინი ამბობს, ის არის, რომ არსებობს

„სსრ კავშირის, დიდი ბრიტანეთისა და ამერიკის შეერთებული შტატების კოალიცია გერმანელ ფაშისტ იმპერიალისტების წინააღმდეგ“.

ჰიტლერელთა იმედები, რომ შესძლებდნენ თავი დაეწიათ ძლავრი დემოკრატიული ქვეყნების კოალიციისაგან, არ გამართლდა. ეს გერმანიისათვის ნიშნავს „ბრძოლას ორ ფრონტზე“, რაც ფაშისტთა ბრძოლისათვის საშიშია და გამანადგურებელია.

გერმანელი გენერლები მოლტკე და შლიფენი არაერთხელ ალნიშნავდნენ, რომ „ორ ფრონტზე ომი“ კოშმარია.

ბისმარკს, რომელსაც მილიტარისტული გერმანიის მამად სთვლიან, სულს უხუთავდა ძლავრი სახელმწიფოების კოალიციის საშიშროება ევროპაში გერმანიის ჰეგემონიის დამყარების წინააღმდეგ, განსაკუთრებით დიდ საფრთხედ მიაჩნდა რუსეთისა და

ინგლისის კავშირი. ამისათვის იგი თავის საგარეო პოლიტიკაში ყოველთვის მიმართავდა ამ დიდ ქვეყნებს შორის დაჯახებისა და წასისიანების ტაქტიკას. ბისმარკის შემდგომი მომდევრებიც ამ ტაქტიკას ადგნენ და განუწყვეტლივ იბრძოდნენ რუსეთ-ინგლისის მოსალოდნელი კავშირის ჩასაშლელად. მაგრამ ეს ბრძოლა, რომელიც ცნობილია, ისეთნაირის ყოველთვის მარცხით მთავრდებოდა.

დიდი სამამულო ომის პერიოდშიც გერმანიის მილიტარისტული წრეების ყოველგვარი ინისა და პროვოკაციის მიუხედავად, შეიქმნა ძლიერი კოალიცია ფაშისტური გერმანიისა და მისი „მოკავშირეების“ წინააღმდეგ. ამხანაგმა სტალინმა გენიალურად გაჭვრიტა და ჯერ კიდევ 1941 წლის 3 ივლისს აღნიშნა, რომ „ამ გამათავისუფლებელ ომში ჩვენ მარტონი არ ვიქნებით“. და მართლაც, ომის დაწყების პირველსავე დღეებში შეიქმნა ერთიანი ფრონტი თავისუფლებისმოყვარე ხალხებისა, ფაშისტური გერმანიისა და მისი მოკავშირეების წინააღმდეგ.

1941 წლის 12 ივლისს მოსკოვში სსრ კავშირისა და დიდი ბრიტანეთის მთავრობებს შორის ხელმოწერილ იქნა შეთანხმება, რომელიც მიმართულია ჰიტლერული გერმანიის წინააღმდეგ.

1941 წლის სექტემბრიდან 1 ოქტომბრამდე მოსკოვში მიმდინარეობდა სსრ კავშირის, დიდი ბრიტანეთისა და ამერიკის შეერთებული შტატების წარმომადგენელთა კონფერენცია. კონფერენციამ ცხადყო, რომ ამ სამმა ქვეყანამ საერთო ენა გამონახეს და მტკიცედ გადაწყვიტეს ითანამშრომლონ ერთმანეთთან საერთო მტრის — ფაშიზმის საბოლოოდ განადგურებისათვის.

მთელი პროგრესიული კაცობრიობა უდიდესი აღფრთოვანებით შეხვდა საბჭოთა კავშირ-დიდი ბრიტანეთის მიმდინარე წლის 26 მაისის ხელშეკრულებას „სსრ კავშირსა და დიდი ბრიტანეთის შეერთებული სამეფოს შორის ჰიტლერის გერმანიისა და მის თანამოხაწილეთა წინააღმდეგ ევროპაში წარმოებულ ომში კავშირის შესახებ და ომის შემდეგ თანამშრომლობასა და ურთიერთდახმარებაზე“, აგრეთვე იმ პოლიტიკური კეთილსასურველად დამთავრებას, რომელსაც ამხანაგ ვ. მ. მოლოტოვი ა. შ. შტატებში აწარმოებდა. ეს ხელშეკრულებები კიდევ უფრო აძლიერებენ დიდ ბრიტანეთთან და ამერიკის შეერთებულ შტატებთან საბჭოთა კავშირის საბრძოლო თანამეგობრობას. იგი ახალი ძალით აღავსებს ყველა თავისუფლებისმოყვარე ერებს, რომლებმაც ჰიტლერული გერმანიის თავდასხმა განიცადეს, ამ რომელთაც ამ თავდასხმის საფრთხე ემუქრებათ.

სამთა ანტიჰიტლერული კოალიციის შექმნა შემთხვევითი მოვლენა როდია. — იგი ისტორიული აუცილებლობაა. დიდი რუსი ხალხი და ინგლისელი ხალხი პირველად როდი გამოდიან ხელიხელ

ჩაკიდებული საერთო მტრის წინააღმდეგ. 1812 წლის ნაპოლეონის წინააღმდეგ გამართულ სამამულო ომში დიდი რუს ხალხს მხარს უჭერდა ინგლისელი ხალხი. ნაპოლეონ ბონაპარტე მაშინ ოცნებობდა მთელი მსოფლიოს ხელში ჩაგდებაზე, მაგრამ მისი დაპყრობითი პოლიტიკის განხორციელებას ხელს უშლიდა ორი ფაქტორი: 1) უდიდესი საზღვაო სახელმწიფო — ინგლისი და 2) უდიდესი სახმელეთო სახელმწიფო — რუსეთი. აწარმოებდა რა დაუმთავრებელ დაპყრობითს ომებს, ნაპოლეონი მიზნად ისახავდა ინგლისის ძლიერების მოსპობას. ზღვაზე. ამასთან მისი მიზანი იყო ახლო აღმოსავლეთის, მესოპოტამიისა და ინდოეთის ხელში ჩაგდება და აკრიტიკებდა ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ოდესლაც წარმოებული ომების სამხედრო-სტრატეგიულ გეგმებს. იგი ამბობდა: „ალექსანდრე მაკედონელს ძრ უნდა გადაელახა დიდი მანძილები, რათა მიეღწია განგამდე. დღეს მე უნდა დავიპყრო ინდოეთი სანამ მზრიდან, ევროპის მზრიდან, რათა პარალიზება ვუყო ინგლისს. წარმოიდგინეთ მხოლოდ, თუ მოსკოვი იქნება დაკავებული, შამინ რატომ არ შეუძლია საფრანგეთის არმიას, გაძლიერებულს ახალი ჯარებით, მიადწიოს განგამდე, თბილისის მხრიდან და ერთი დარტყმით შეაჩეროს ინგლისის ძლიერების მთელი შენობა?“ ნაპოლეონის გეგმები ემყარებოდა იმ ვარაუდს, რომ რუსეთი და ინგლისი საერთოდ ენას ვერ გამონახავდნენ. მაგრამ, როგორც ცნობილია, ნაპოლეონი შეცდა. როგორც კი გადმოლახა ნემანი საფრანგეთის არმიამ, ინგლისმა და რუსეთმა შეჰქმნეს ძლიერი კოალიცია, რომელმაც მოამზადა ნაპოლეონის ძლიერების სრული კატასტროფა, მისი ძლიერების საბოლოო დამხობა. პირველი მსოფლიო ომის პერიოდშიც (1914 წ.) ინგლისი და რუსეთი შეერთებული ძალით იბრძოდნენ გერმანიის წინააღმდეგ. სიმპტომატურია აგრეთვე, რომ ინგლისი პირველი იყო დიდ სახელმწიფოებიდან, რომელმაც სცნო საბჭოთა კავშირი, როგორც იურიდიულად, ისე ფაქტიურადაც.

ასევე შეიძლება ითქვას ამერიკასა და რუსეთის ურთიერთობაზეც. ისტორიულ-ტრადიციულად ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და რუსეთის შორის, ძველთდეს რაიმე სერიოზული წინააღმდეგობა არ არსებობდა. პირიქით, ამ ქვეყნების ხალხები ურთიერთმეგობრობის გრძნობით იყვნენ გამსჭვალულნი. ამის საუკეთესო ილუსტრაციას წარმოადგენს რუსეთის პოზიცია ამერიკის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პერიოდში, როცა რუსეთმა მხარი დაუჭირა ჩრდილოეთის შტატებს მონათმფლობელური სამხრეთის წინააღმდეგ.

საბჭოთა ხალხის დიდ სამამულო ომში ინგლის-ამერიკის დახმარებას უდიდესი აღფრთოვანებით შეხვდა მთელი მოწინავე პროგრესული კაცობრიობა. უდიდესი და ფასდაუდებელია ამხანაგ სტალინის როლი ამ ანტიჰიტლერული კოალიციის

შექმნაში. მხოლოდ სტალინის გენიას შეეძლო განეჭვრიტა და გაენეიტრალებინა ეს კავშირი, მითუმეტეს, იმ პირობებში, როცა ფაშისტური ბარბაროსები ტყავიდან ძვრებოდნენ, რათა დაეფრთხოთ ინგლისი და ამერიკის შეერთებული შტატები ყვირილით ევროპაში და ამერიკის მომავალი ბოლშევიზაციის შესახებ. მაგრამ, მიუხედავად ყოველგვარი ანტიკოალიციური პროპაგანდისა, საბჭოთა კავშირის, დიდი ბრიტანეთისა და ამერიკის შეერთებული შტატების „კოალიცია რეალური საქმეა“.

ჰიტლერულმა გერმანიამ მძლავრი დემოკრატიული ქვეყნების ამ რეალურ კოალიციას დაუპირისპირა „ახალი კოალიცია“ ევროპისა, თითქოს ინგლისისა და საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ევროპაში იქმნებოდა ხალხმრავალი ბლოკი, რომელიც ბოლომდე იომებს საბჭოთა კავშირის, დიდი ბრიტანეთისა და ამერიკის შეერთებული შტატების წინააღმდეგ. მაგრამ ყველამ კარგად იცის, თუ რა ფასი აქვს ჰიტლერელთა ამ ლაქლაქს. ევროპის დამონებული ხალხები საბჭოთა ხალხის სამართლიან ომს თანაუგრძნობენ და მას ყოველმხრივ უჭერენ მხარს.

რაში მდგომარეობს ანტიჰიტლერული კოალიციის შექმნის პრაქტიკული შედეგი?

უპირველეს ყოვლისა იმაში, რომ სამი დიდი ქვეყნის გაერთიანების შედეგად გაერთიანებულ იქნა სამხედრო-ეკონომიური ძლიერება, რესურსები და რეზერვები, რომელნიც მათ განკარგულებაში იმყოფებიან და რომელიც დიდათ აღემატება გერმანიისა და მისი „მოკავშირე“ ქვეყნების სამხედრო-ეკონომიურ ძლიერებას, რესურსებსა და რეზერვებს. ეს ფაქტორი კი მეტად საყურადღებოა. ომის მოგების შანსები მხოლოდ იმას გააჩნია, ვის განკარგულებაშიც მეტი რესურსებისა და რეზერვების ფონდია. ამ მხრივ გერმანიის რეზერვებისა და რესურსების გაშლილია და გამოყენების შესაძლებლობანი მეტად შეზღუდულია, განსაკუთრებით საბჭოთა კავშირთან წარმოებული გამანადგურებელი ომის შემდეგ, ხოლო მის წინააღმდეგ მებრძოლი კოალიციის შესაძლებლობა — უზარმაზარი, ამოუწურავი, ულევი. ვ. ი. ლენინი 1919 წელს ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ომში ის ქვეყანა იმარჯვებს, „ვისაც აქვს მეტი რეზერვები, ძალის მეტი წყაროები, მეტი სიმტკიცე ხალხის მასებში“. (ლენინი, ტომი XXIV, გვ. 493).

ანტიფაშისტური კოალიციის რესურსები უზარმაზარია. ის მევრად აღემატება გერმანიისა და მის „მოკავშირეთა“ რესურსებს.

„ყოველი კოალიციის ძალთა თანაფარდობის საკითხი ადამიანთა და მატერიალური რესურსების თვალსაზრისით რომ გავეხილოთ, არ შეიძლება იმ დასკვნამდე არ მივიდეთ, რომ აქ ჩვენ უდავო უპირატესობა გვაქვს. ინგლის-საბჭოთა კავშირ-ამერიკის კოალიციის მხარეზე“ **(ი. სტალინი).**

მაგრამ ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს ერთი ფაქტი: სამხედრო-ეკონომიურ რესურსებს არა აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა იმ შემთხვევაში, თუ ის გადაჭარბებული არ იქნება რეალურ შეძლებულ ძალზედ და გამოყენებული არ იქნება დანიშნულების მიხედვით. ამხანაგი სტალინი თავის 1942 წლის 6 ნოემბრის ისტორიულ მოხსენებაში ამბობდა:

.....ხომ არის ისეთი შემთხვევები, როცა რესურსები სრულიად საკმარისია, მაგრამ ეს რესურსები ისე უთავბოლოდ იხარჯება, რომ უპირატესობა ნულად იქცევა. ცხადია, რომ გარდა რესურსებისა საჭიროა კიდევ ამ რესურსების მობილიზების ნიჭი და მათი წეროვად დახარჯვის უნარი".

ჩვენმა მოკავშირეებმა პირველი რამ გააკეთეს იმ უზარმაზარი რესურსებისა და რეზერვების მობილიზაციის საქმეში, რომელნიც მათ განკარგულებაში იმყოფებიან. აი ზოგიერთი ციფრობრივი მასალა.

1941 წელს ინგლისის პრესის ცნობა მეომარი ქვეყნების სამხედრო პოტენციალის შესახებ ასეთი იყო: გერმანია – 100, იტალია—20. გერმანიის მიერ ოკუპირებული ქვეყნები – 25, იაპონია—40, ერთად ღერძის სახელმწიფოები—185; დიდი ბრიტანეთის—80, დომინიონები და ძმადნათესავი — 30, ამერიკის შეერთებული შტატები — 200, ე. ი. 1½ — 2 ჯერ მეტი, ვიდრე ღერძის სახელმწიფოების სამხედრო-ეკონომიური პოტენციალი. სამხედრო პროდუქცია კი 1941 წლისათვის მნიშვნელოვნად ჩამოუვარდებოდა ღერძის სახელმწიფოებისას, რის მიზეზიც ის იყო, რომ ამ დროისათვის გერმანიაში მრეწველობის 80% ეშახურებოდა სამხედრო საჭიროებას, ინგლისში—45%, ა. შ. შტატებში კი—15%. 1942 წლის ბოლოსათვის კი დიდი ბრიტანეთისა და ა. შ. შტატების სამხედრო წარმოებამ 1½-ით მაინც გადააჭარბა ღერძის ქვეყნების სამხედრო წარმოებას.

საბჭოთა კავშირის მრავალმილიონიანი ხალხი თავისი მოწინავე ტექნიკით, ძლიერი ეკონომიკით, ზურგისა და ფრონტის ერთიანობით, საბჭოთა ხალხების მეგობრობისა და ჩვენი ქვეყნის მასების მორალურ — პოლიტიკური ერთიანობის საფუძველზე ჰქმნის თავის უძლეველ ძალას. სტალინურ შორსმჭვრეტელობის შედეგად საბჭოთა კავშირის ღრმა ზურგში დროულად ვითარდებოდა სამხედრო მრეწველობა, რომელიც ამჟამად სრული მოცულობით მუშაობს და რომელიც ყოველდღე ამზადებს ნიადაგს გერმანიის ძლიერი სამხედრო მანქანის დამსხვრევისათვის. სამამულო ომის მძიმე პერიოდში მოხერხდა როგორც სამხედრო, ისე სამოქალაქო მრეწველობის ბაზების ღრმა ზურგში გადატანაც, მუშებისა და საწარმოთა მოწყობილობის ახალ ადგილებში ევაკუაცია და

„ჩვენ სამხედრო ქარხნები და მათი მომიჯნავე საწარმოები პატიოსნად და წესიერად ამარაგებენ წითელ არმიას ქვემეხებით, ნაღმსატყორცნებით, თვითმფრინავებით, ტანკებით, ტყვიამფრქვევებით, შაშხანებით, საომარი მასალებით“ **(ი. სტალინი)**.

საბჭოთა კავშირის ფრონტი და ზურგი სამამულო ომში იქცა ერთ ურყევ ბანაკად, რის შესახებაც ამბ. სტალინი ამბობს: „უნდა აღვიაროთ, რომ ჩვენს ქვეყანას ასეთი მტკიცე და ორგანიზებული ზურგი ჯერ კიდევ არასოდეს არ ჰქონია“. სამამულო ომის პერიოდში ომის მთელი სიმძიმე ფაშისტური გერმანიის წინააღმდეგ, წითელ არმიას და საბჭოთა ხალხს გადააქვს, მაგრამ ევროპის კონტინენტზე მეორე ფრონტის გახსნის აუცილებლობა ჰიტლერული გერმანიის წინააღმდეგ ბუნებრივად სვამს ჩვენს წინაშე საკითხს ჩვენი მოკავშირეების სამხედრო — ეკონომიური პოტენციალისა და მზადყოფნის შესახებ. ამისათვის შევეცდებით ჩვენი მოკავშირეების — დიდი ბრიტანეთისა და ამერიკის შეერთებული შტატების, ამ მხრივ მოკლედ დახასიათებას.

დიდი ბრიტანეთი, რომელიც გვერდით ამოუდგა საბჭოთა კავშირის, უდიდესი ინდუსტრიული ქვეყანაა. დიდი ბრიტანეთის განკარგულებაშია ნახშირის მსოფლიო მოპოვების 22, მსოფლიო მანქანათმშენებლობის 11, ფოლადის 12. მსოფლიო ბამბეულის მრეწ. 29, მსოფლიო სავაჭრო ფლოტის 26 და გემთმშენებლობის 40 პროცენტი.

ინგლისს თავის კოლონიებით მეოთხედი ნაწილი უჭირავს დედამიწის ზედაპირისა. მისი მოსახლეობა უდრის 534 მილ. კაცს, ამავე დროს დიდი ბრიტანეთი უძლიერესი საზღვაო სახელმწიფოა მსოფლიოში. მას ჰყავს დიდი ძლიერი სამხედრო საზღვაო ფლოტი.

გერმანია - ინგლისის ომთან დაკავშირებით დაიწყო დიდი ბრიტანეთის იმპერიის ულევი რესურსების მობილიზაცია. დიდი ბრიტანეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედის კანადა, რომელსაც პლატინისა და ნიკელის მოპოებით მსოფლიოში პირველი ადგილი უჭირავს. აქვე კითარდება საავიაციო მრეწველობა, საზღვაო ფლოტი და სხვა. ავსტრალია, რომელიც ინგლისის იმპერიაში შედის, დამოუკიდებლად ამზადებს სამხედრო მასალებს მოსალოდნელი ხიფათის თავიდან ასაცილებლად. სამხრეთ აფრიკის კავშირი დაირაზმა ინგლისთან ერთად. კანადა ბრიტანეთის იმპერიის ბეღელია.

ოფიციალური ცნობების თანახმად ინგლისი ამჟამად იმდენ თვითმფრინავს ამზადებს, რამდენსაც გერმანია, ხოლო ტანკების დამზადების მხრივ მალე დაეწვა გერმანიას.

ადამიანთა ძალების მობილიზაციის მხრივ ინგლისი უდიდეს წარმატებას აღწევს. 1942 წლის ზაფხულისათვის ინგლისში 14 წლიდან 65 წლის ასაკი უდრიდა 33 მილიონს. 16 მილ. კაცია დაკავებული წარმოებაში, 6 მილ. სამხედრო ნაწილებში, ხოლო დანარჩენი კი წარმოადგენს რეზერვს.

1942 წლის იანვრიდან ამავე წლის შუა ზაფხულამდე ღერძის სახელმწიფოთა წყალქვეშა ნავებმა, ჩასძირეს ატლანტიის ოკეანეში 347 გემი, წყნარ ოკეანეში — 13. ინგლისის საზღვაო ფლოტის წინაშე დასმული ამოცანა ხორციელდება, მიუხედავად სერიოზული წინააღმდეგობისა, რომელსაც ინგლისი წააწყდა. გაერთიანებული ქვეყნების საზღვაო ძლიერების საუკეთესო ილუსტრაციას წარმოადგენს ამერიკა—ინგლისის შეერთებული ჯარების ორგანიზებული გადასხმა ჩრდილოეთ აფრიკაში, რომელშიც 750-მდე გემმა მიიღო მონაწილეობა. იმ უდიდესი მნიშვნელობის კამპანიაში, რომლის განხორციელებაც მათ ეწყეს, უთუოდ ინგლისის ძლიერ ფლოტს პირველხარისხოვანი როლი მიუძღვის. კიდევ მეტი იქნება ინგლისის ფლოტის მნიშვნელობა, როდესაც მოკავშირეები წარმატებით განდევნიან გერმანია-იტალიის ჯარებს ჩრდილოეთ აფრიკიდან და ლიბიიდან, მაშინ საკითხი დაისმება ხმელთაშუა ზღვაში კვლავ ინგლისის სრულ ბატონობის შესახებ, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ იტალიის გერმანია-იტალიის კოალიციისაგან ჩამოცილების საქმეში უდიდეს როლს ითამაშებს მოკავშირეების ფლოტი და კერძოდ კი ინგლისის ფლოტი.

სამარცხვინოდ ჩაიშალა ჰიტლერის ტრაბახი იმაზე, რომ „ავიაციისა და საზღვაო დესანტებით ავიღებთ ინგლისსო". ინგლისმა მოახერხა მაშინ ზღვაში და ჰაერში ბატონობის შენარჩუნება.

1940 წლის აგვისტო-ოქტომბერში გერმანელებმა ლონდონზე თავდასხმების დროს დაჰკარგეს 2.375 თვითმფრინავი და 6 ათასი მფრინავი, მაშინ გერმანიამ წააგო ინგლისისათვის ბრძოლა. მაშინ ინგლისის ავიაცია გაცილებით სუსტი იყო, ვიდრე დღეს. დღეისათვის კი ინგლისის ავიაცია რიცხვობრივად გაუთანაბრდა გერმანიისას, ხოლო ხარისხით კი უკეთესია.

ინგლისის ავიაციის ზრდის საუკეთესო ილუსტრაციას წარმოადგენს ინგლისის ავიაციის ფაქტიური ბატონობა დასავლეთ

ევროპაში, რის შესახებაც ყველაზე უკეთ იციან თვით გერმანია-იტალიის მმართველმა წრეებმა, რადგან ათიათასობით სხვადასხვა სახის ბომბებში ხშირი სტუმრები არიან იტალია-გერმანიის.

ისტორიულად ინგლისი არ საჭიროებდა დიდ სახმელეთო ჯარს. მაგალითად პირველ იმპერიალისტურ ომის დასაწყისში (1914 წ.) ინგლისს მხოლოდ 100 ათასიანი ჯარი ჰყავდა, ხოლო, შემდეგ საჭიროების მიხედვით დაიწყო მან თავისი არმიის გადიდება. მეორე იმპერიალისტური ომის დასაწყისში ინგლისის სახმელეთო არმია რიცხობრივად ძალიან მცირე იყო. დღეისათვის კი ის 4 მილიონს უდრის. ინგლისის არმია შეიარაღებულია თანამედროვე სამხედრო ტექნიკით და ჯარისკაცები კარგად იცნობენ თანამედროვე ომის ყველა თავისებურებებს.

მორალური სულისკვეთება ინგლისის არმიაში საუცხოოა. მათი სიმპატიები ყოველდღიურად იზრდება წითელ არმიისადმი. ისინი აღფრთოვანებაში მოდიან წითელი არმიის გმირული ბრძოლებით.

დიდი ბრიტანეთის დომინიონებს და ინდოეთს ჰყავთ სამ მილიონამდე არმია. ეს ჯარები უმთავრესად იბრძვიან აფრიკაში, ახლო აღმოსავლეთში და წყნარ ოკეანეში. როგორც დავინახეთ ინგლისის შესაძლებლობანი ყოველმხრივ დიდია. ამ შესაძლებლობების რეალიზაცია მიმდინარეობს და ახლოვდება ის დრო, როდესაც ინგლისი თავის ძალებს გადმოისვრის ევროპაში კაცობრიობის საერთო მტრის — ჰიტლერიზმის წინააღმდეგ.

ასევე ძლიერი სახელმწიფოა ამერიკის შეერთებული შტატები. ამერიკის შეერთებული შტატების სამხედრო – ეკონომიური პოტენციალი განუსაზღვრელია. ა. შ. შტატებს უკოლონიოდ უჭირავს 8 მილ. კვად. კილომეტრი 133 მილ. კაცით (კოლონიებით 150 მილ. კაცი), მამაკაცთა რიცხვი 18 წლიდან 45 ასაკის ჩათვლით უდრის 30 მილიონს. ამერიკა უმდიდრესი ქვეყანაა მსოფლიოში, მისი წლიური შემოსავალი უდრის 90 მილიონ დოლარს. ხორბლის წლიური მოსავალი უდრის 20 მილ. ტონას, რაც მთელი კაპიტალისტური ქვეყნების მოსავლის $^1/_5$, ხოლო მოსახლეობა კი $^1/_{16}$ კაპიტალისტურ ქვეყნებისას. შ/შტატებს ჰყავს 70 მილიონი მსხვილფეხა პირუტყვი, 50 მილიონი ცხვარი, 70 მილიონი ღორი. აქ პირუტყვების სულადობა ორჯერ მეტია, ვიდრე ყველა ფაშისტური ქვეყნებში ერთად აღებული.

წლიურად ნავთის მოპოება უდრის 180 მილ. ტონას. ნახშირის მოპოება 500 მილ. ტონას, რაც მსოფლიო მოპოე-

ბის ¹/³ უდრის. ა. შ. შტატების მრეწველობა მსოფლიოში ყველაზე მძლავრი მრეწველობაა. 1941 წლისათვის ფოლადის გამოდნობა უდრიდა 86 მილ. ტონას, 1942 წლის ბოლოსათვის კი, 100 მილიონ ტონაზე კიდევ მეტს. ლენინი სწერდა: „ყველა ქვეყნისათვის არსებობს ზღვარი. სხვადასხვა ქვეყნისათვის — სხვადასხვა ზღვარი, რომლის შემდეგ ომის წარმოება, კაპიტალისტების ინტერესების გულისათვის, შეუძლებელია“. (თხზ: ტ. XXIV, გვ. 60-61)

გერმანიისათვის ეს საგულისხმო ზღვარი, რომლის შესახებაც ლენინი ლაპარაკობს, შორს არ არის: ჰიტლერული გერმანია კატასტროფის წინაშე დგას.

ა. შ. შტატები მშვიდობიანობის პერიოდში არ საჭიროებდა დიდ სამხედრო რეგულიარულ ჯარს. მას ჰყავდა სულ 150 ათასიანი დაქირავებული არმია, რომელსაც რეგულიარული ჯარი ერქვა. ერთი წლის განმავლობაში ამერიკამ შეჰქმნა მილიონ ნახევარი კაცისაგან შემდგარი ტექნიკურად შეიარაღებული ძალა, ხოლო დღეისათვის 5 მილიონიანი არმია. მეორე მსოფლიო ომამდე ამერიკაში არ არსებობდა მუდმივი სამხედრო მრეწველობა კრუპის, შკოდის, შნაიდერ კრეზოს ტიპებისა. მცირე დროის განმავლობაში ამერიკამ შესძლო თავის ინდუსტრიული მრეწველობის ომის ყაიდაზე გარდაქმნა. 1941 წლისათვის მის სამხედრო მრეწველობას ჰქონდა მიცემული ასეთი დაკვეთა: 17 ათასი მძიმე და 25 ათასი მსუბუქი ქვემეხისა, 13 ათასი ნაღმსატყორცნისა, 9.200 ტანკისა, 300 ათასი ტყვიამფრქვევისა; ამერიკის ფოლადის გამოდნობის ქარხნები თვეში ამზადებენ 7 მილიონ ტონა პროდუქციას. ამჟამად ამერიკის მარტო ირვინგ-ოლდსის ტრესტი გვაძლევს ფოლადის მეტ პროდუქციას, ვიდრე გერმანიის ფოლადის ჩამომსხმელი ქარხნები ერთად.

ამერიკის ავტომრეწველობის წარმოების შესაძლებლობა განისაზღვრება 8 მილიონი ავტომობილით, ე. ი. 35,40-ჯერ მეტით, ვიდრე გერმანიის შესაძლებლობა. ამერიკის ძლიერება განუზომელია განსაკუთრებით საავიაციო მრეწველობის დარგში. სამხედრო თვითმფრინავების გამოშვება 1941 წლისათვის თვეში უდრიდა 1.500 ერთეულს. 1942 წლისათვის ნაკლებად იყო მისი ორჯერ გადიდება, ფაქტიურად კი ყოველთვიურად ამერიკა უშვებს 5 ათას თვითმფრინავს. 1942 წლის პირველ ნახევარში ამერიკა ამზადებდა მეტ თვითმფრინავს, ვიდრე გერმანია თავის „მოკავშირეებთან“ ერთად. აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ ამერიკის თვითმფრინავების ხარისხი არ ჩამოუვარდება დასავლეთ ევ-

როპის ქვეყნების საუკეთესო თვითმფრინავების მარკებს. მათ შეუძლიათ ნიუ-იორკიდან დაბომბონ ბერლინი.

საზღვაო მშენებლობა, რომელიც გაშალა ამერიკამ ჯერ კიდევ 1941 წელს მეტად დიდია: 17 სახაზო გემი, 50 კრეისერი, 200 ნაღმოსანი, რაც გადაჭარბებით შესრულდა. ამერიკის შეერთებული შტატების მთავრობამ, შეიარაღების განხორციელების მიზნით, 1940 წლისათვის გაიღო 55 მილიარდი დოლარი.

ამჟამად სამხედრო შეიარაღებისათვის გაღებულია 252 მილიარდი დოლარი.

ამხანაგი სტალინი თავის 1942 წლის საოქტომბრო ბრძანებაში აღნიშნავდა: „ომის განმავლობაში წითელმა არმიამ მწყობრიდან გამოიყვანა მტრის 8 მილიონზე მეტი ჯარისკაცი და ოფიცერი. ახლა ჰიტლერელთა არმია, რუმინელებით, უნგრელებით, იტალიელებით, ფინელებით შერეული მნიშვნელოვნად უფრო სუსტი გახდა, ვიდრე 1941 წლის ზაფხულში და შემოდგომაზე იყო" (ი. სტალინი).

სამხედრო პოტენციალის სერიოზულ ელემენტს წარმოადგენს ნედლეულის რესურსები. ნახშირი, ნავთი, კაუჩუკი, ბამბა. შავი და ფერადი ლითონები აუცილებელი ნედლეულია თანამედროვე მოტორული ომისათვის, მაგრამ ამ მხრივაც გერმანია განიცდის დიდ დაბრკოლებებს. მართალია, გერმანიას აქვს ნახშირის საგრძნობი მარაგი, მაგრამ მისი მოპოების რაიონები: სილეზია, რური (70%), საარი, ავსტრია, ლოთარინგია და სხვა, მუშაობენ არა ინტენსიურად, რადგან ინგლისის თვითმფრინავები თავს ესხმიან ამ რაიონებს და სპობენ როგორც მრეწველობის ობიექტებს, ისე ტრანსპორტს. ამასთან ამ რაიონებში აღგილი აქვს ანტიფაშისტთა დივერსიებს.

ახლანდელ ომში განსაკუთრებით მნიშვნელობა აქვს ნავთს. „თანამედროვე ომი მოტორების ომია", ამბობს ამხანაგი სტალინი. მაგრამ მოტორებს საწვავი სჭირდება. გერმანიას ამ მხრივ ცუდად აქვს საქმე. მას ელევა საწვავი მარაგი, ხოლო რუმინეთის ნავთსარეწებს, რომელნიც ნახევრად დანგრეულია საბჭოთა ავიაციის მიერ, არ შეუძლია დააკმაყოფილოს გერმანიის არმიის მზარდი მოთხოვნილება.

ამრიგად გერმანია ღარიბია საჭირო რესურსებით; ოკუპირებულ ქვეყნებს არ ძალუძთ დააკმაყოფილონ ფაშისტური გერმანიის მოთხოვნილებები, ხოლო ევროპის კონტინენტგარეშე ბაზრები, საიდანაც გერმანიას მანამდე შემოჰქონდა საჭირო სამხედრო რესურსები, ამჟამად მოსპობილია მისთვის, ეკონომიური და საზ-

ლეთა ბლოკადის გამო. ამხანაგი სტალინი აღნიშნავდა: „ჩვენმა საბჭოთა ხალხმა ღირსეულად გადაიტანა განსაცდელი, რომელიც მათ წილად ხვდა, და აღსავსეა გამარჯვების ურყევი რწმენით. ომი გახდა საბჭოთა წყობილების ძალისა და სიმტკიცის მკაცრი შემოწმება. გერმანელთა იმპერიალისტების ვარაუდი საბჭოთა სახელმწიფოს დაშლისა სავსებით ჩაიფუშა. ჩვენი ქვეყნის სოციალისტურმა მრეწველობამ, საკოლმეურნეო წყობილებამ, ხალხთა მეგობრობამ, საბჭოთა სახელმწიფომ გვიჩვენეს თავიანთი სიმტკიცე და შეუმუსვრელობა. ჩვენი ქვეყნის მუშები და გლეხები, მთელი ინტელიგენცია, მთელი ჩვენი ზურგი პატიოსნად და თავდებით მუშაობს ჩვენი ფრონტის საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად“ **(ი. სტალინი)**.

დიდი სტალინის ხელმძღვანელობით საბჭოთა ხალხები, როგორც ერთი კაცი, აღსდგენ გერმანელ ფაშისტთა ურდოების წინააღმდეგ. ისინი იბრძვიან ლოზუნგით: „სიხლე სისხლისა წილ, სიკვდილი სიკვდილისა წილ! გავქლიტოთ უკლებლივ ყველა ოკუპანტი“. ამ დიდ საქმეში საბჭოთა ხალხს ეხმარებიან ინგლისისა და ამერიკის ხალხები და ყველა ის ხალხები, რომლებიც გერმანიის ფაშიზმის უღელქვეშ გმინავენ. წითელი არმიის ძლიერებამ, მაომა წინააღმდეგობამ ნაცარტუტად აქცია მითი გერმანიის „უძლეველობისა“.

„ისტორია გვიჩვენებს, — ამბობს ამხანაგი სტალინი, — რომ უძლეველი არმიები არ არიან და არც ყოფილან. ნაპალეონის არმიას უძლეველად სთვლიდნენ, მაგრამ იგი დაამარცხა ხან რუსეთის ხან ინგლისის, ხან გერმანიის ჯარებმა... ჰიტლერის არმიაც შეიძლება ისევე დამარცხდეს, და დამარცხდება კიდეც, როგორც დამარცხდნენ ნაპალეონისა და ვილჰელმის არმიები“.

„შორს არ არის ის დღე, როცა წითელი არმია თავისი მძლავრი დარტყმებით უკუაგდებს გამხეცებულ მტრებს ლენინგრადიდან, გასწმენდს მათგან ბელორუსიისა და უკრაინის, ლატვიისა და ლიტვის, ესტონეთისა და კარელიის ქალაქებსა და სოფლებს, გაათავისუფლებს საბჭოთა ყირიმს, და მთელ საბჭოთა მიწა-წყალზე კვლავ ძლევამოსილად იფრიალებს წითელი დროშები“. **(ი. სტალინი)**.

შელადის ეს გენიალური პროგნოზიც, როგორც ყოველთვის, გამართლდა: ჩვენი უძვირფასესი მიწა-წყლის გაწმენდა ბოროტ და ველურ დამპყრობთაგან დაწყებულია. იგი დამთავრდება ჩვენი გამარჯვებით და ჰიტლერის გერმანიის განადგურებით.

ქუთაისის ა. წულუკიძის სახელობის სახელმწიფო
პედინ ტიტუტის შრომები, ტ. IV, 1942 წ.
Труды Кутаисского Государственного
Педагогического Института имени
А. Цулукидзе, т. IV, 1942 г.

გ. ჩხეიძე

ლენინურ-სტალინური მოძღვრება კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარებისა და ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის შესახებ

ლენინისა და სტალინის მოძღვრება კაპიტალიზმის ეკონომიური და პოლიტიკური არათანაბარი განვითარებისა და ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის შესახებ წარმოადგენს მარქსიზმ-ლენინიზმის თეორიის ერთ-ერთ ძირითად და უმნიშვნელოვანეს საკითხთაგანს.

შეიარაღებითი მარქსიზმის უდიდესმა ოსტატმა ლენინმა 1915 წელს პირველმა აღმოაჩინა და მეცნიერულად დაასაბუთა ეკონომიური და პოლიტიკური არათანაბარი განვითარების კანონი, რომელიც დამახასიათებელია მხოლოდ კაპიტალისტური წყობილებისათვის. ლენინმა ამ კანონიდან გამომდინარე შექმნა თეორია ყველა ქვეყანაში სოციალისტური რევოლუციის ერთდროულად გამარჯვების შესაძლებლობისა და რამდენიმე ან ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის შესახებ.

ისტორიამ გაამართლა ლენინური პროგნოზი. დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებამ ბრწყინვალედ დაადასტურა პრაქტიკაში ლენინური თეორიის სისწორე.

სტალინის ბრძნული ხელმძღვანელობით სინამდვილედ იქცა სოციალიზმის გამარჯვება ლენინური იდეებით გასხივოსნებულ საბჭოთა ქვეყანაში. საბჭოთა კავშირის ხალხებმა, ააგეს რა სოციალისტური საზოგადოება, იწყეს თანდათანობით გადასვლა სოციალიზმიდან კომუნიზმისაკენ.

დღეს, როდესაც მთელი ჩვენი ქვეყნის ხალხი, როგორც ერთი კაცი, ფეხზე ამდგარა და სამამულო ომში სოციალისტური სამშობლოს დასაცავად შეუპოვრად, ისტორიაში არნახული გმირობით ხდაგურებს ფაშისტ ბარბაროსებს, რომლებმაც მიზნად დაისახეს

ჩვენი ტერიტორიის დაპყრობა და კომუნისტური საზოგადოების შშენებელ ხალხთა მონებად გადაქცევა, სოციალისტური რევოლუციის ლენინურ-სტალინური თეორია წარმოადგენს უძლეველ დროშას პირსისხლიან ფაშიზმზე გამარჯვებისათვის.

* * *

მეცნიერული სოციალიზმის ფუძემდებლებმა მარქსმა და ენგელსმა განმარტეს სოციალიზმი, როგორც კაპიტალიზმის განვითარების შედეგი, დაასაბუთეს კომუნისტური საზოგადოების აგების აუცილებლობა კაპიტალიზმის რევოლუციური დამხობის გზით. მათ გვიჩვენეს, რომ

> „კაპიტალისტურ და კომუნისტურ საზოგადოებას შორის მდებარეობს პერიოდი რევოლუციონური გარდაქმნის ერთისა მეორედ. მას შეესაბამება აგრეთვე პოლიტიკური გარდამავალი პერიოდი, რომლის დროს სახელმწიფო არ შეიძლება სხვა რამ იყოს, თუ არ პროლეტარიატის რევოლუციონური დიქტატურა“[1].

მარქსმა და ენგელსმა გამოამჟღავნეს კაპიტალიზმის ძირითადი წინააღმდეგობანი და მისი განვითარების კანონები, რითაც მეცნიერულ-ეკონომიური დასაბუთება მისცეს საკუთარ მოძღვრებას პროლეტარულ რევოლუციასა და პროლეტარიატის დიქტატურაზე. მართალია, მარქსი და ენგელსი არ მოსწრებიან მონოპოლისტური კაპიტალიზმის განვითარებას, მაგრამ ისინი მოწმენი იყვნენ იმპერიალიზმის პირველი ნაბიჯებისა. როგორც ამხანაგი სტალინი აღნიშნავს, მარქსსა და ენგელს შეეძლოთ მხოლოდ დაახლოებით გათვალისწინება კაპიტალიზმის განვითარების იმ ახალი პირობებისა, რომლებიც შეიქმნა კაპიტალიზმის ახალ ფაზასთან, იმპერიალისტურ ფაზასთან დაკავშირებით, როდესაც კაპიტალიზმის ევოლუციურ განვითარებას სცვლის კაპიტალიზმის ნახტომისებური, კატასტროფული განვითარება.

როდესაც კაპიტალისტური გაერთიანებანი ვითარდებოდნენ, მიმდინარეობდა კაპიტალისტური წარმოების ცენტრალიზაციის და მონოპოლიების თანდათან ზრდის პროცესი, მარქსი და ენგელსი უკვე ხედავდნენ კაპიტალიზმის განვითარებაში ისეთი ხანის დადგომას, როდესაც კაპიტალისტურ საწარმოო ძალთა განვითარებას აღარ შეესაბამება არსებული წარმოებითი ურთიერთობა, რის გამოც შეუძლებელი ხდება კაპიტალისტური წარმოების შემდგომი გან-

[1] კ. მარქსი, „გოთას პროგრამის კრიტიკა“, გვ. 33, ქართ. გამოც. 1932 წ.

ვითარება და კაპიტალიზმი უნდა დაიღუპოს. სწორედ ამას გულისხმობდა მარქსი, როდესაც „კაპიტალში“ წერდა:

„კაპიტალის მაგნატების რიცხვის განუწყვეტელ შემცირებასთან ერთად... იზრდება სიღატაკე, ჩაგვრა, დამონავება, გადაგვარება, ექსპლოატაცია, მაგრამ ამასთანავე ძლიერდება მუდამ ზრდაში მყოფ და კაპიტალისტური წარმოების პროცესის მექანიზმით გაწვრთნილ, გაერთიანებულ და ორგანიზაციულად დარაზმულ მუშათა კლასის აღშფოთება. კაპიტალის მონოპოლია ხდება იმ წარმოების წესის ბორკილებად, რომელმაც მასთან ერთად და მისი დახმარებით მიაღწია აყვავებას. საწარმოო საშუალებათა ცენტრალიზაცია და შრომის განსაზოგადოებრივება აღწევს იმ წერტილს, სადაც ისინი ვეღარ თავსდებიან მათ კაპიტალისტურ გარსში. ეს უკანასკნელი სკდება. რეკავს კაპიტალისტური კერძო საკუთრების უკანასკნელი საათი. ექსპროპრიატორები ექსპროპრიაციაქმნილი ხდებიან“[1].

მარქსს და ენგელს არ შეეძლოთ ეჩვენებინათ ის, თუ როგორ უფრო მწვავდება და ახალ ფორმებში ვითარდება კაპიტალიზმის ეკონომიური და კლასობრივი წინააღმდეგობა იმპერიალიზმის ხანაში. ლენინმა გენიალურად გაუკეთა ანალიზი კაპიტალიზმის განვითარებას იმპერიალიზმის ეპოქაში:

„მარქსისტთა შორის ლენინი პირველი იყო, რომელმაც ნამდვილი მარქსისტული ანალიზი გაუკეთა იმპერიალიზმს, როგორც კაპიტალიზმის ახალსა და უკანასკნელ ფაზას, ახალი გაგებით დააყენა საკითხი ცალკე კაპიტალისტურ ქვეყნებში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის შესახებ და დადებითად გადასჭრა იგი“ [2].

როდესაც ვლაპარაკობთ ლენინის ამ გენიალური დამსახურების შესახებ, ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ლენინის სხვა შრომებთან ერთად პირველყოვლისა ლენინის წიგნი „იმპერიალიზმი, როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადია“. რომელიც დაწერილია 1916 წლის გაზაფხულზე და ლენინის წერილი „ევროპის შეერთებული შტატების ლოზუნგის შესახებ“, რომელიც გამოქვეყნდა 1915 წლის აგვისტოში.

[1] კ. მარქსი, „კაპიტალი“ ტ. I. გვ. 704. ქართ. გამოც. 1930 წ.

[2] Ленин и Сталин, Сборник произведений к изучению истории ВКП(б) т. ш. стр. 81.

ლენინის შრომა „იმპერიალიზმი, როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადია“ მარქსის „კაპიტალის“ შემდეგ უდიდესი მნიშვნელობის შრომა არის მარქსიზმ-ლენინიზმის საგანძურში. მასში დასაბუთებული არის ლენინიზმის უმნიშვნელოვანესი თეორიული და პოლიტიკური დებულებანი. ამ წიგნში ნაჩვენებია, რომ თავის უმაღლეს სტადიაში კაპიტალიზმი იქცევა პარაზიტულ, ლპობად, მომაკვდავ კაპიტალიზმად, რომ „იმპერიალიზმი არის პროლეტარიატის სოციალური რევოლუციის წინდღე“. ამ წიგნში „ლენინმა ცხადყო, რომ კაპიტალიზმის განვითარების სწორედ ამ უთანაბრობის შედეგად ხდება იმპერიალისტური ომები, რომლებიც ასუსტებენ იმპერიალიზმის ძალებს და შესაძლებელს ხდიან იმპერიალიზმის ფრონტის გარღვევას იქ, სადაც იგი ყველაზე უფრო სუსტი აღმოჩნდება“ [1].

ვინაიდან ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის დასკვნა ლენინმა გამოიტანა კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების კანონიდან და ამ არათანაბრობის გამწვავებიდან იმპერიალიზმის ეპოქაში, ამიტომ საჭიროა დავახასიათოთ კაპიტალიზმის ეკონომიური და პოლიტიკური არათანაბარი განვითარების კანონი.

* * *

კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების კანონი, რომელიც აღმოაჩინა, ჩამოაყალიბა და დაასაბუთა ლენინმა, ხოლო შემდგომ განავითარა და დეტალურად დაამუშავა ამხანაგმა სტალინმა, წარმოადგენს ლენინიზმის, კერძოთ კი იმპერიალიზმის ლენინური თეორიის ქვაკუთხედს. ლენინმა და სტალინმა კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების კანონის საფუძველზე განავითარეს თეორია ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესაძლებლობის შესახებ. თეორია რომლის საფუძველზეც ძლევამოსილ ოქტომბრის ქვეყანაში აშენებულია კომუნისტური საზოგადოების პირველი ფაზა—სოციალიზმი.

„ეკონომიური და პოლიტიკური განვითარების უთანაბრობა,—წერდა ლენინი,—კაპიტალიზმის უდავო კანონია“ [2].

არათანაბარი განვითარება კაპიტალიზმის თანდაყოლილ თვისებას შეადგენს, რომელიც გამომდინარეობს კაპიტალისტური წარმოების ძირითადი წინააღმდეგობიდან, პირველ რიგში კი წარმოების საზოგადოებრივ ხასიათსა და მითვისების კერძო წესს შორის არსებულ წინააღმდეგობიდან.

[1] „საკ. კ. პ. (ბ) ისტორიის მოკლე კურსი“ გვ. 204.

[2] ლენინი, თხზ. ტ. XVIII, გვ. 280, ქართ. გაძოც. 1929 წ.

მისი აღმოცენების დღიდანვე კაპიტალისტური წყობილების წარმოებით ურთიერთობათა საფუძველს წარმოადგენს კაპიტალისტთა კლასის საკუთრება წარმოების საშუალებებზე. იმის გამო, რომ წარმოების პროცესი კაპიტალიზმის დროს თანდათან საზოგადოებრივ ხასიათს ღებულობს, მილიონობით მუშები ებმებიან ფაბრიკა-ქარხნებში, ხოლო შექმნილი პროდუქციის მისაკუთრების წესი რჩება კერძო კაპიტალისტური, ამიტომ კაპიტალისტური წარმოების გაფართოების სტიმულს წარმოადგენს კაპიტალისტებს შორის გამართული საკონკურენციო ბრძოლის საფუძველზე გაცოფებული მისწრაფება მოგებისაკენ. მეტიდამეტი მოგებისადმი კაპიტალისტების დაუცხრომელ მისწრაფებას მივყევართ წარმოების მაქსიმალურ გაფართოებამდე.

კაპიტალისტური მეურნეობის ღრმა ანარქიის გამო წარმოების გაფართოება სწარმოებს არათანაბრად. ირღვევა პროპორცია წარმოების ცალკე დარგთა შორის, წარმოების ერთი დარგი წინ უსწრებს მეორეს.

წარმოების სხვადასხვა დარგში მოგების სხვადასხვა ნორმის არსებობა იწვევს კაპიტალისა და შრომის გადასვლას დაბალი მოგების ნორმის მქონე წარმოების დარგიდან წარმოების იმ დარგებში, რომლებიც უფრო მეტ მოგების ნორმას იძლევიან. სწორედ ამის შედეგად უნდა ავხსნათ დისპროპორცია და არათანაბრობა კაპიტალისტური წარმოების ცალკე დარგთა განვითარებაში. მაშასადამე, კაპიტალისტურ წარმოებას თანაბარი განვითარება არ შეუძლია. მარქსი წერდა:

„...საზოგადოდ კაპიტალისტური წარმოება შეუძლებელი იქნებოდა, მისი განვითარება ყველა დარგში რომ ერთდროულად და თანაბრად ყოფილიყო საჭირო.“ [1]

არათანაბრად ხდებოდა კაპიტალიზმის აღმოცენება ცალკე ქვეყნებში, არათანაბრად და სხვადასხვა დროს ხდებოდა მრეწველობის ცალკე დარგების აღმოცენება და განვითარება კაპიტალიზმის დროს. მაგრამ წინამონოპოლისტური კაპიტალიზმის ეპოქაში განვითარების არათანაბრობა არ ასრულებდა ისეთ როლს, როგორც იმპერიალიზმის ეპოქაში. მაშასადამე, განვითარების უთანაბრობა დამახასიათებელია სამრეწველო კაპიტალიზმის ეპოქისათვისაც, მაგრამ იგი იმპერიალიზმის დროს ღრმავდება და მწვავდება.

[1] К. Маркс. „Теорий прибавочной стоймости“ т. II. ч. 2-я, стр. 207.

კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარება შეიძლება გავარჩიოთ ცალკე ქვეყნების განვითარებაში, მეურნეობის ცალკე დარგთა განვითარებაში და აგრეთვე ცალკე წარმოებათა განვითარებაშიაც კი.

ყოველ ცალკე აღებულ პერიოდში კაპიტალისტური ქვეყნების განვითარება მოგვაგონებს ერთგვარ კიბეს, თუ ჩვენ ავიღებთ XIX საუკუნის მეორე ნახევარს, მას ყველაზე უფრო ნათლად ახასიათებს კაპიტალისტური ქვეყნების განლაგება ამ კაპიტალისტურ კიბეზე. ერთი ქვეყანა მოწინავეა, მეორე ჩამორჩენილი, მესამე კიდევ უფრო ჩამორჩენილი, მაგრამ ეს განლაგება კაპიტალისტური ქვეყნების განვითარების დონის მიხედვით როდია მყარი, დღეს ქვეყანა, რომ მოწინავეა შეიძლება რამდენიმე ხნის შემდეგ სხვა ქვეყანა დადგეს მის წინ. მაშასადამე, არათანაბარი განვითარების გამო ცალკე ქვეყნების ადგილი კაპიტალისტურ ქვეყნებს შორის მუდამ იცვლება.

ყველაზე მკაფიო სურათს ამ მხრივ ინგლის-გერმანიის მაგალითი წარმოადგენს.

ინგლისი ის სახელმწიფოა, რომელიც ყველაზე ადრე იწყებს განვითარებას მრეწველობის მხრივ და სადაც პირველად დაირწა ბურჟუაზიული დემოკრატიის აკვანი. ის კაპიტალიზმის მოწინავე კლასიკურ ქვეყანას წარმოადგენდა და სამრეწველო განვითარების მხრივ პირველობა ჰქონდა მთელს მსოფლიოში თითქმის საფრანგეთ-პრუსიის ომამდე (1870 წ.). ინგლისში განვითარებული იყო არა მარტო საფეიქრო მრეწველობა, არამედ მეტალურგიულიც, ინგლისი იყო მონოპოლისტი არა მარტო ევროპაში არამედ ევროპის გარეთაც. მას გააჩნდა გიგანტური მანქანათმშენებლობა.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში გერმანია ინგლისთან შედარებით ძალზე ჩამორჩენილი და პოლიტიკურად დაქუცმაცებული ქვეყანა იყო.

1870-ანი წლების შემდეგ, ე. ი. XIX საუკუნის უკანასკნელ მესამედში, როდესაც „თავისუფალი კონკურენციის“ ადგილს მონოპოლიები იჭერს, ინგლისის მრეწველობა კარგავს ჰეგემონიას მსოფლიო ბაზარზე, მისი მანქათმშენებლობა უთმობს ადგილს გერმანიის მანქანათმშენებლობას.

საფრანგეთ-პრუსიის ომში, როცა საფრანგეთი დამარცხდა და სედანთან ბრძოლის დროს 100 ათასზე მეტი ჯარისკაცი პრუსიელებს ჩაუვარდა ხელში და როცა გერმანიამ მიიღო ელზას-ლოთარინგია და 5 მილიარდი ფრანკი ოქროთი, გაძლიერდა ეკონომიურად და

სწრაფი ნაბიჯით წავიდა წინ. კოლოსალურად გაიზარდა მისი კაპიტალი. ლოტარინგიის რკინის მადანმა და ქვანახშირმა, ასევე რურისა და რეინის მადნებმა გერმანიის ინდუსტრია წინ გააქანა. გერმანია თითქმის ყველა დარგში სწრაფად ვითარდება და უკან იტოვებს ინგლისს და საფრანგეთს. ის შეუდგა აგრეთვე ინგლისის განდევნას მსოფლიო ვაჭრობის სხვადასხვა სფეროდან. მისი საქონელი შეიჭრა ინდოეთსა, ავღანისტანსა, ჩინეთსა და ევროპის მთელ სახელმწიფოებში. გერმანიამ მოიპოვა მსოფლიო ბაზარზე გაბატონებული ადგილი და მიმართა იარაღი ნედლეულისა და ბაზრების მოპოებისათვის, იწყო კოლონიების ზედიზედ დაპყრობა.

ამრიგად, გერმანია იწყებს სწრაფად განვითარებას კაპიტალისტური გზით და XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში იქცევა ინგლისის სერიოზულ კონკურენტად მსოფლიო ბაზარზე.

ამას მოწმობენ შემდეგი სტატისტიკური მონაცემები: ინგლისის წილი მთელ კაპიტალისტურ მსოფლიოს პროდუქციაში შეადგენდა:

წარმოების დარგების დასახელება	1881—1890 წწ.	1901—1910 წწ.	1924—1929 წწ.	1933-1937 წწ.
თუჯის გამოდნობა	36.2%	18.%	7.9%	10.3%
ფოლადის გამოდნობა	31.7%	12.9%	8.2%	11.8%
ნახშირის მოპოება	39.2%	25.5%	16.8%	18.2%

1881 წლიდან 1937 წლამდე ინგლისის პროდუქციის ხვედრითი წონის ასეთ კატასტროფულ დაცემასთან ერთად შესამჩნევი ხდება გერმანიის პროდუქციის ხვედრითი წონის ზრდა კაპიტალისტური მსოფლიოს საერთო პროდუქციაში.

წარმოების დარგების დასახელება	1881—1890 წწ.	1901—1910 წწ.	1924—1929 წწ.	1933—1937 წწ.
თუჯის გამოდნობა	15.2%	18.8%	13.6%	19%
ფოლადის გამოდნობა	17.6%	22.1%	14.1%	17.9%
ნახშირის მოპოება	17.6%	19%	21%	24%

კიდევ უფრო შესამჩნევი ხდება ამავე პერიოდის განმავლობაში ამერიკის შეერთებული შტატების პროდუქციის ხვედრითი წონის ზრდა.

წარმოების დარგების დასახელება	1881—1890 წწ.	1901—1910 წწ.	1924—1929 წწ.	1933—1937 წწ.
თუჯის გამოდნობა	26%	40.9%	47.2%	37.4%
ფოლადის გამოდნობა	30.9%	43.1%	50.2%	42.2%

მაშინ, როდესაც ინგლისის მთელი სამრეწველო პროდუქცია 1870 წლიდან 1913 წლამდე $2^1/_4$-ჯერ გაიზარდა, გერმანიის პროდუქცია $4^1/_2$-ჯერ გაიზარდა და აშშ-ის 9-ჯერ [1].

ჩვენს მიერ მოყვანილი მაჩვენებლები ნათელ წარმოდგენას იძლევიან იმის შესახებ თუ, XX საუკუნის დასაწყისში გერმანია თავისი ინდუსტრიული განვითარების დონით როგორ დაეწია და გაუსწრო ინგლისს, ბოლო მოუღო მის სამრეწველო მონოპოლიას და გადასწია ის კაპიტალისტურ ქვეყნებს შორის მესამე ადგილზე.

ცნობილია, რომ 1914—18 წ.წ. პირველი იმპერიალისტური ომი კაპიტალიზმის ამ არათანაბარმა განვითარებამ წარმოშვა. როდესაც გერმანია XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში სახალხო მეურნეობის განვითარების დონის მხრივ არა მარტო დაეწია ინგლისს, არამედ კიდევაც გაუსწრო მას, იწყო თავისთვის ადგილის მოთხოვნა „მზისქვეშ“ სხვა სახელმწიფოებისა და კერძოდ ინგლისის ხარჯზე.

ამჟამად, როდესაც მეორე იმპერიალისტურმა ომმა გაჭიანურებული ხასიათი მიიღო, არსებითად შეიცვალა და დაძაბული გახდა ფაშისტური გერმანიის მდგომარეობა. ფაშისტებმა ძალაუფლების დაპყრობის შემდეგ ქვეყნის მთელი ეკონომიკა სამხედრო რელსებზე გადაიყვანეს. მცირდება ნახშირის ამოღების დინამიკა. განსაკუთრებით არასრული სიმძლავრით მუშაობს რურის აუზის ქვანახშირის მრეწველობა ინგლისის ავიაციის მიერ აქტიური ბომბარდირების შედეგად. არანაკლები სიძნელეები შეიქნა რკინის მადნის მო-

[1] См. „Под знаменем Марксизма“ № 1, 1940 г. стр. 47.

პოების დარგში. სულ უფროდაუფრო მცირდება ნავთის მოპოება, ფოლადისა და თუჯის გამოდნობა და სხვ... საბჭოთა კავშირზე ავაზაკურმა თავდასხმამ კიდევ უფრო გაამწვავა გერმანიის ეკონომიკის დაძაბული მდგომარეობა. გერმანიის სამრეწველო პოტენციალი ბევრად ჩამორჩება ინგლისისა და ამერიკის სამრეწველო პოტენციალს. მცირდება ფაშისტური გერმანიის მრეწველობის საწარმოო სიმძლავრე.

დღითიდღე უძლურდება და სუსტდება ფაშიზმის სამხედრო მანქანა, რომელსაც უპირისპირდება ანტი-ჰიტლერული კოალიციის მზრდადი სამხედრო მრეწველობა.

მართალია დროის ფაქტორი მრეწველლბის მობილიზაციის საქმეში თამაშობს მნიშვნელოვან როლს, მაგრამ შედარებით მოკლე პერიოდში ინგლისმა და ა. შ. შტატებმა წინ გაუსწრო გერმანიას სამხედრო მრეწველობის განვითარების მხრივ.

მაშინ, როდესაც ფაშისტურმა გერმანიამ დიდი ხნის მზადების შემდეგ გააჩაღა ყაჩაღური ომი მსოფლიო ბატონობის მისაღწევად და იწყო თავისუფალი ქვეყნების დაპყრობა, ინგლისისა და ა. შ. შტატების წინაშე დაისვა გადაუდებელი ამოცანა: თავდაპირველად დაწეოდენ ხოლო შემდეგ კი გაესწროთ გერმანიის სამხედრო მრეწველობისათვის. თუ ფაშისტურ ქვეყნებს ქონდათ 6—7 წელი სამხედრო წარმოების გაშლისათვის, ინგლისის განკარგულებაში ამ რთული ამოცანის შესასრულებლად იყო მხოლოდ 3—4 წელი, ა. შ. შტატებს კი გააჩნდათ მხოლოდ 2—3 წელი.

ცნობილია, რომ ცალკეული ქვეყნები საიდუმლოდ ინახავენ და არ აქვეყნებენ კონკრეტულ მონაცემებს სამხედრო წარმოების შესახებ, რის გამოც შეფასების გაკეთება ხდება არაპირდაპირი მაჩვენებლების (სამხედრო ბიუჯეტები, სამრეწველო პროდუქციის ინდექსები და ა. შ.) და აგრეთვე ოფიციალური პირების ცალკეული სიტყვების საფუძველზე.

ასეთი გამოანგარიშების მიხედვით შეიარაღებული წარმოების საერთო მოცულობის დინამიკა, რაც კვლავ ადასტურებს კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების გამწვავებას მეორე იმპერიალისტური ომის წლებში შემდეგი სახით წარმოგვიდგება.

სამხედრო მრეწველობის პროდუქცია (მილიარდ დოლარებში)

	გერმანია (ოკუპირებული ქვეყნებით)	ინგლისი	ა. შ. შტატები	ინგლისი ა. შ. შტატებთან, დომინიონებთან და კოლონიებთან ერთად
1937 წ.	3	0,5	0,4	1
1938 „	5	1	0,5	1,7
1939 „	9	2	1	3,4
1940 „	12	5	2,5	8
1941 „	14	9	6	16
1942 წ. (პროგრამები)	—	12	20	35

მოყვანილი მაჩვენებლები ცხადყოფენ, რომ ინგლისი და ა. შ. შტატები, რომლებიც 1940 წელს ჯერ კიდევ ძლიერ ჩამორჩებოდენ მოწინააღმდეგეს, 1941-42 წლისათვის აღწევენ დიდ უპირატესობას გერმანიის სამხედრო მრეწველობასთან შედარებით.

განსაკუთრებით დამახასიათებელია განსხვავება სამხედრო მრეწველობის ზრდის ტემპებში. გერმანიაში სადაც მრეწველობის მობილიზაცია ძირითადათ მთავრდება ომის დაწყებამდე, ტემპები ნელდება. ინგლისსა და ა. შ. შტატებში სამხედრო წარმოების განვითარების ტემპები ორკეცდებოდა და სამკეცდებოდა.

ამრიგად, კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების კანონის ძალით კვლავ იწყებს შემცირებას გერმანიის პროდუქციის ხვედრითი წონა მსოფლიო კაპიტალისტურ პროდუქციაში.

ასეთია ცალკეული კაპიტალისტური ქვეყნების არათანაბარი განვითარების სურათი.

არათანაბრად ვითარდებოდნენ არამარტო კაპიტალისტური ქვეყნები, არამედ კაპიტალისტური მეურნეობის ცალკეული დარგებიც. მთელი ისტორიული პერიოდის განმავლობაში, როცა კაპიტალისტური განვითარება საკუთარ ტექნიკურ ბაზას ქმნიდა წარმოების დარგთა შორის, პირველი ადგილი ეჭირა საფეიქრო მრეწველობას და მხოლოდ მანქანური წარმოების განვითარებამ შექმნა პირობა თანამედროვე მძიმე ინდუსტრიის განვითარებისათვის.

მაგრამ კაპიტალიზმი არათანაბრად ვითარდებოდა არა მარტო ეკონომიურად, არამედ პოლიტიკურადაც. მაგალითად, ბურჟუაზიულ რევოლუციას ინგლისში ადგილი ჰქონდა XVII საუკუნის შუა პერიოდში. ვიდრე ასეთი რევოლუცია საფრანგეთში მოხდებოდა ერთ-

ნახევარმა საუკუნემ განვლო (XVIII საუკ. ბოლოს), ხოლო ნახევარ საუკუნეზე მეტი დასჭირდა საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდეგ, რომ ასეთი რევოლუციები დასავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებში მომხდარიყო (1848 წ.) დას. ევროპაში მომხდარ 1848 წლების რევოლუციების შემდეგ ერთნახევარ ათეულ წელზე მეტი გავიდა, რათა ამერიკის შეერთებულ შტატებს თავიდან მოეშორებინა მონათმფლობელური ინსტიტუტი. მართალია, კაპიტლიზმისათვის დღიდან მისი აღმოცენებისა დამახასიათებელია განვითარების არათანაბრობა, მაგრამ დიდია განსხვავება ერთის მხრივ მონოპოლიზმამდე არსებულ კაპატალიზმის არათანაბარ განვითარებასა და იმპერიალიზმის ეპოქის კაპიტალიზმის არათანაბარ განვითარებას შორის.

თავისი განვითარების უკანასკნელ საფეხურზე კაპიტალისტურ წინააღმდეგობათა ზრდამ თავისი გამოხატულება ჰპოვა მისი განვითარების არათანაბრობის უკიდურეს გამწვავებაში.

„იმპერიალიზმის შესწავლის დროს,—ამბობს ამხანაგი სტალინი,—განსაკუთრებით ომის პერიოდში, ლენინი მივიდა კაპიტალისტური ქვეყნების ეკონომიური და პოლიტიკური განვითარების უთანაბრობის, ნახტომობრივობის კანონამდე. ამ კანონის მიხედვით, საწარმოების, ტრესტების, მრეწველობის დარგებისა და ცალკე ქვეყნების განვითარება ხდება არათანაბრად, არა ერთხელ დაწესებული რიგის მიხედვით, არა ისე, რომ ერთი ტრესტი, მრეწველობის ერთი დარგი ან ერთი ქვეყანა მუდამ წინ მიდიოდეს, ხოლო სხვა ტრესტები ან ქვეყნები უკან რჩებოდნენ თანმიმდევრობით ერთი მეორეს,—არამედ ეს განვითარება ხდება ნახტომისებურად, შეწყვეტებით ერთი ქვეყნების განვითარებაში და წინსვლის ნახტომებით მეორე ქვეყნების განვითარებაში“ [1].

მაშასადამე, მონოპოლისტური კაპიტალიზმის დროს განვითარების უთანაბრობა მკვეთრად იზრდება და სტალინის გამოთქმით ღებულობს „გადამწყვეტ მნიშვნელობას“, თუმცა საფუძველი ამ კანონისა ისევ წინანდელი რჩება.

სტალინმა განავითარა და გააღრმავა ლენინის მოძღვრება იმპერიალიზმის ეპოქაში კაპიტალიზმის განვითარების არათანაბრობის გაძლიერების შესახებ და მან ამ კანონის გაშლილი დახასიათება მოგვცა.

[1] ი. სტალინი, „ლენინიზმის საკითხები“, გვ. 109. ქართ. გამოც 1939 წ.

„არათანაბარი განვითარების კანონი იმპერიალიზმის ხანაში ნიშნავს ზოგიერთ ქვეყნების ნახტომებით განვითარებას, მსოფლიო ბაზრიდან ზოგიერთ ქვეყნის გამოდევნას მეორე ქვეყნების მიერ, სამხედრო შეტაკებათა და კატასტროფათა საშუალებით უკვე გაყოფილ მსოფლიოს ხელახალ გაყოფას, კონფლიქტების გაღრმავებასა და გამწვავებას იმპერიალისტთა ბანაკში, მსოფლიო კაპიტალიზმის ფრონტის შესუსტებას, და ამ შესუსტებული ფრონტის გარღვევის შესაძლებლობას ზოგიერთი ქვეყნის პროლეტარიატის მიერ და ცალკე ქვეყნებში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობას“.[1]

იმპერიალიზმის ეპოქამდე კაპიტალიზმის განვითარება ხდებოდა აღმავალი ხაზით. ამ დროს არათანაბრობა გამოიხატებოდა იმაში, რომ ქვეყნები ერთი მეორეს ეწეოდნენ და ერთი მეორეს უსწრებდნენ, როგორც ამხანაგი სტალინი ამბობს, ჩვეულებრივ წესით ეგრედ წოდებულ ევოლუციონური წესით, ნახტომების, სამხედრო დამარცხებებისა და მსოფლიოს ხელახალი განაწილების გარეშე. ამ პერიოდში ზოგიერთი ქვეყნების წინ გასწრება სხვა ქვეყნებისათვის ხდება ხანგრძლივი დროის განმავლობაში.

მაგრამ მონოპოლიების ბატონობის ეპოქაში, როდესაც კაპიტალისტური წინააღმდეგობანი იმდენად გამწვავდა, რომ შეუძლებელი გახდა საზოგადოებრივი წარმოების შეთავსება კაპიტალისტურ მითვისებასთან და კაპიტალიზმი მთლიანად დაღმავალი ხაზით იწყებს განვითარებას, მაშინ არათანაბარი განვითარებისათვის დამახასიათებელი ხდება ნახტომობრივი ხასიათი.

რა ფაქტორები იწვევს იმპერიალიზმის ეპოქაში არათანაბარი განვითარების გაძლიერებას და გამწვავებას? რით ავხსნათ, რომ კონფლიქტების მშვიდობიანი გზით მოგვარება შეუძლებელი ხდება იმპერიალისტთა ბანაკში? მაშასადამე, რა ნიშნები ახასიათებს კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების კანონს იმპერიალიზმის დროს?

ამ კითხვებზე ამომწურავ პასუხს გვაძლევს ამხანაგი სტალინი კომინტერნის აღმასკომის VII პლენუმზე როდესაც გამანადგურებელ ლახვარს სცემდა კონტრევოლუციურ ტროცკისტულ ოპოზიციას:

„პირველი, მსოფლიო უკვე გაყოფილია იმპერიალისტთა ჯგუფებს შორის, უკვე აღარ არსებობს მსოფლიოში „თავისუ-

[1] ი. სტალინი, „კიდევ სოციალ-დემოკრატიულ ჭადაბრაზე ჩვენს პარტიაში“, გვ. 80. ქართ. გამოც. 1932 წ.

ფალი", ჯერ კიდევ დაუკავებელი ტერიტორია და ამიტომ, რომ დაკავებულ იქნეს ახალი ბაზრები, ნედლი მასალის ახალი წყაროები, რომ გაფართოვდეს ესა თუ ის იმპერიალისტური სახელმწიფო—აუცილებელია ტერიტორიის ძალით დაპყრობა.

მეორე, ის რომ ტექნიკის არაჩვეულებრივმა ზრდამ და კაპიტალისტურ ქვეყნების განვითარების დონის თანდათანობითი გათანაბრებამ შესაძლებელი გახადა და გააადვილა ზოგიერთი ქვეყნების ნახტომებით დაწინაურება, შესაძლებელი გახადა უფრო ძლიერი ქვეყნების შევიწროება ნაკლებად ძლიერ ქვეყნების მხრით. რომლებიც, სამაგიეროდ, უფრო სწრაფად ვითარდებიან.

მესამე, ისა რომ გავლენის სფეროების ძველი განაწილება იმპერიალისტურ ჯგუფებს შორის ყოველთვის ეჯახება ძალთა ახალ დამოკიდებულებას მსოფლიო ბაზარზე; ის, რომ გავლენის სფეროების ძველი განაწილებისა და ძალთა ახალ დამოკიდებულების შორის „თანასწორობის" დასაცავად აუცილებელია პერიოდულად მსოფლიოს ხელახალი გაყოფა იმპერიალისტური ომების საშუალებით" [1].

ისმება კითხვა, როდის აღმოჩნდა მსოფლიო პირველად განაწილებული იმპერიალისტთა ჯგუფებს შორის. ამის შესახებ ლენინი გარკვეულად პასუხობს, რომ მსოფლიოს გაყოფა დამთავრდა მე-20 საუკუნის დასაწყისს. თუ მსოფლიოს გაყოფა მე-20 საუკუნის დასაწყისს დამთავრებული იყო, როდის უნდა დასმულიყო საკითხი მსოფლიოს ხელახლა გაყოფის შესახებ? „იმპერიალისტური ომის პირველს პერიოდში"—ამბობს ამხანაგი სტალინი. აქედან დასკვნა, რომ კაპიტალიზმის ეკონომიური და პოლიტიკური არათანაბარი განვითარების კანონი შეიძლება აღმოჩენილიყო და დასაბუთებულიყო მე-20 საუკუნის დასაწყისში და იგი მართლაც აღმოჩენილ და დასაბუთებულ იქნა ლენინის მიერ სწორედ ამ პერიოდში.

* * *

კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების ლენინური კანონი ააშკარავებს კაპიტალისტურ წინააღმდეგობათა გამწვავების მთელ სიღრმეს, იგი პროლეტარიატს უჩვენებს გზებს რამდენიმე ან მარტო ერთ კაპიტალისტურ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის შესახებ.

[1] ი. სტალინი, „კიდევ სოციალ-დემოკრატიულ გადახრაზე ჩვენს პარტიაში", გვ. 80. ქართ. გამოც. 1932.

ამ კანონის საფუძველზე დაყრდნობით ლენინმა დაასკვნა: „... რომ სავსებით შესაძლებელია იმპერიალისტური ფრონტის გარღვევა პროლეტარიატის მიერ სადმე ერთ ადგილას ან რამდენიმე ადგილას, რომ შესაძლებელია სოციალიზმის გამარჯვება თავდაპირველად რამდენიმე ქვეყანაში ან ერთს, ცალკე აღებულ, ქვეყანაშიც კი, რომ ყველა ქვეყანაში სოციალიზმის ერთდროისი გამარჯვება ამ ქვეყნებში კაპიტალიზმის განვითარების უთანაბრობის გამო—შეუძლებელია, რომ სოციალიზმი თავდაპირველად გაიმარჯვებს ერთს ან რამდენიმე ქვეყანაში, ხოლო დანარჩენი ქვეყნები ერთხანს ბურჟუაზიულ ქვეყნებად დარჩებიან“ [1].

ეს უგენიალურესი დასკვნა რამდენიმე ან ერთს კაპიტალისტურ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის შესახებ ლენინმა მოგვცა პირველი მსოფლიო იმპერიალისტური ომის პერიოდში.

1915 წლის აგვისტოში დაწერილ სტატიაში „ევროპის შეერთებული შტატების ლოზუნგის შესახებ“ ლენინი შემდეგს წერდა:

„ეკონომიური და პოლიტიკური განვითარების უთანაბრობა კაპიტალიზმის უდავო კანონია. აქედან გამოდის, რომ შესაძლებელია თავდაპირველად სოციალიზმის გამარჯვება რამდენსამე ანდა თუნდაც ერთ, ცალკეულად აღებულ, კაპიტალისტურ ქვეყანაში“ [2].

ამავე საკითხს ლენინი უბრუნდება ერთი წლის შემდეგ 1916 წლის შემოდგომაზე დაწერილ სტატიაში „პროლეტარული რევოლუციის სამხედრო პროგრამა“.

„კაპიტალიზმის განვითარება ფრიად უთანაბროდ სწარმოებს სხვადასხვა ქვეყნებში. სხვანაირად არც შეიძლება სასაქონლო წარმოების დროს. აქედან გარდუვალი დასკვნა: სოციალიზმს არ შეუძლია გაიმარჯვოს ერთ დროულად ყველა ქვეყანაში. ის გაიმარჯვებს პირველად ერთს ან რამდენიმე ქვეყანაში, ხოლო დანარჩენები რამდენიმე ხნის განმავლობაში დარჩებიან ბურჟუაზიულ ან წინაბურჟუაზიულ ქვეყნებად. ამან უნდა გამოიწვიოს არა მხოლოდ შეხლა-შემოხლა, არამედ სხვა ქვეყნების ბურჟუაზიის პირდაპირი მისწრაფება გაანადგუროს სოციალისტური სახელმწიფოს ძლევამოსილი პროლეტარიატი.

[1] „საკ. კ. პ. (ბ) ისტორიის მოკლე კურსი“, გვ. 204—205.

[2] ლენინი, თხზ. ტ. XVIII, გვ. 280. ქართ. გამოც. 1929 წ.

ამ შემთხვევებში ომი ჩვენი მხრივ იქნებოდა კანონიერი და სამართლიანი. ეს იქნებოდა ომი სოციალიზმისათვის, ბურჟუაზიისაგან სხვა ხალხთა განთავისუფლებისათვის“ [1].

ასეთი იყო ბოლშევიკების ბელადის ლენინის აღმოჩენა ერთ ქვეყანაში სოციალისტური საზოგადოების აშენების შესახებ. როგორც ბოლშევიზმის მეცნიერულ ისტორიაში—„საკავშირო კომუნისტური პარტიის ისტორიის მოკლე კურსში“ არის ნათქვამი, „ეს იყო სოციალისტური რევოლუციის ა ხ ა ლ ი, დამთავრებული თეორია“. ამ მოძღვრების საფუძვლები ლენინმა დაამუშავა ჯერ კიდევ 1905 წელს თავის შრომაში „სოციალ-დემოკრატიის ორი ტაქტიკა დემოკრატიულ რევოლუციაში“. ამ შრომაში განვითარებულია შემდეგი ძირითადი ტაქტიკური დებულებები: 1) ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციაში პროლეტარიატის ხელმძღვანელი როლის შესახებ.

2) ცარიზმის დამხობა ხალხის ძლევამოსილი შეიარაღებული აჯანყების შედეგად.

3) ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციის გადაზრდა სოციალისტურ რევოლუციად და რევოლუციის ამ ეტაპისათვის პროლეტარიატისა და დანარჩენი მშრომელი და ექსპლოატირებული მასების კავშირის უზრუნველყოფა.

ამ ბრწყინვალე იდეებში მოიპოვებოდა ყველა ძირითადი ელემენტები ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის თეორიის აღმოჩენისათვის, რომელ დასკვნამდეც ლენინი მივიდა „ორი ტაქტიკის“ გამოქვეყნებიდან ათი წლის ქემდეგ.

როდესაც ლენინმა აღმოაჩინა კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების კანონი და დაამტკიცა, რომ სავსებით შესაძლებელია ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვება, ამით მან განაგრძო და განავითარა მარქს-ენგელსის მოძღვრება სოციალიზმის შესახებ.

რომ ნათელი გახდეს ლენინური დაყენება საკითხისა ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესახებ, მოკლედ გავეცნოთ მარქსისა და ენგელსის შეხედულებებს ამ საკითხზე.

მუშათა კლასის რევოლუციური ბრძოლის განვითარებასთან ერთად იქმნებოდა და ვითარდებოდა მოძღვრება სოციალიზმის შესახებ. გააკრიტიკეს რა სხვადასხვა სახის უტოპიური მოძღვრებები, მარქსმა და ენგელსმა კომუნიზმი განმარტეს, როგორც აუცილებელი და ერთადერთი შესაძლებელი გაგრძელება კაცობრიობის ის-

[1] ლენინი, თხზ. ტ. XIX, გვ. 400. ქართ. გამოც. 1936 წ.

ტორიისა. მათ საჯაროდ განაცხადეს კაპიტალისტური წყობილების დაღუპვის გარდუვალობა.

„... მსხვილი მრეწველობის განვითარებასთან ერთად ბურჟუაზიას ფეხქვეშ ეცლება თვით ის საფუძველი, რომელზედაც იგი პროდუქტებს აწარმოებს და ისაკუთრებს. იგი უწინარეს ყოვლისა თავის საკუთარ მესაფლავეს აწარმოებს. ბურჟუაზიის დამხობა და პროლეტარიატის გამარჯვება თანაბრად აუცილებელი არის“ [1].

მოძღვრება სოციალიზმის შესახებ მარქსმა და ენგელსმა მოგვცა, მაგრამ ისმება კითხვა როგორ სწყვეტდენ მარქსი და ენგელსი საკითხს ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის შესახებ, როცა კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების კანონი ჯერ აღმოჩენილი არ იყო და არც შეიძლებოდა რომ ყოფილიყო აღმოჩენილი. ამის შესახებ ამხანაგი სტალინი XV პარტკონფერენციაზე ამბობდა:

„ჩვენ ყველანი, მარქსისტები, დაწყებული მარქსიდან და ენგელსიდან, იმ აზრისა ვიყავით, რომ ერთ რომელიმე ცალკე აღებულ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვება შეუძლებელია, რომ სოციალიზმის გამარჯვებისათვის აუცილებელია სოციალური რევოლუციის მოხდენა მთელ რიგ ქვეყნებში, ყველაზე დაწინაურებულ და განვითარებულ ქვეყნებში მაინც. და ეს შეხედულება სწორი იყო მაშინ“ [2].

ამ შეხედულებათა ნათელსაყოფად მოვიყვანოთ ციტატი ენგელსის შრომიდან „კომუნიზმის პრინციპები“, რომელიც დაწერილია 1847 წელს და წარმოადგენს პირველ პროექტს „კომუნისტური პარტიის მანიფესტისას“. აი, რას წერდა ენგელსი ამ შრომაში:

„შეიძლება თუ არა ეს რევოლუცია ერთს რომელსამე ქვეყანაში მოხდეს? (ნაგულისხმევია პროლეტარული რევოლუცია. გ. ჩ.)

პასუხი: არა. მსხვილმა მრეწველობამ უკვე მით, რომ შექმნა მსოფლიო ბაზარი, ისე დააკავშირა ერთმანეთთან დედამიწის ბურთობის ყველა ხალხნი, განსაკუთრებით ცივილიზებული ხალხები, რომ თითო-

[1] კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი, „კომუნისტური პარტიის მანიფესტი“, გვ. 41. ქართ. გამოც. 1940 წ.

[2] Ленин и Сталин, Сборник произведения к изучению истории ВКП (б) т. III, стр. 79.

ეული მათგანი დამოკიდებულია იმაზე, რაც ხდება მეორისას. შემდეგ, მსხვილმა მრეწველობამ ისე გაათანასწორა საზოგადოებრივი განვითარება ყველა ცივილიზებულ ქვეყანაში, რომ ყველგან ბურჟუაზია და პროლეტარიატი გადაიქცა საზოგადოების ორ გადამწყვეტ კლასად და ბრძოლა მათ შორის —ჩვენი დროის მთავარ ბრძოლად. ამიტომ კომუნისტური რევოლუცია იქნება არა მარტო ნაციონალური, არამედ მოხდება ერთსა და იმავე დროს ყველა ცივილიზებულ ქვეყანაში, ე. ი., ყოველ შემთხვევაში, ინგლისსა, ამერიკასა, საფრანგეთსა და გერმანიაში. თითოეულ ამ ქვეყანაში ეს რევოლუცია განვითარდება უფრო სწრაფად ან უფრო ნელა იმაზე დამოკიდებულებით, თუ ამ ქვეყნებიდან რომელში უფრო განვითარებული არის მრეწველობა, მეტია სიმდიდრე დაგროვებული და მოიპოვება მწარმოებელ ძალთა უფრო მნიშვნელოვანი რაოდენობა. ამიტომ ეს რევოლუცია ყველაზე უფრო ნელა და ძნელად განხორციელდება გერმანიაში, ყველაზე უფრო სწრაფად და ადვილად—ინგლისში. იგი აგრეთვე მნიშვნელოვან გავლენას მოახდენს მსოფლიოს დანარჩენ ქვეყნებზე და სრულიად შეცვლის და მეტისმეტად დააჩქარებს მათი განვითარების წინანდებურ მსვლელობას. იგი მსოფლიო რევოლუციაა და ამიტომ მას სარბიელად მსოფლიო ექნება“ [1].

არ შეიძლებოდა მარქსის უახლოეს თანამებრძოლს სხვაგვარი პასუხი გაეცა ამ კითხვაზე და ეს პასუხი მაშინ იმდროინდელი ვითარებიდან გამომდინარე სწორი და უდაოდ მეცნიერული იყო. როდესაც ენგელსმა კაპიტალიზმის აღმავალი განვითარების პერიოდში უარყოფითად უპასუხა ერთ ქვეყანაში პროლეტარული რევოლუციის გამარჯვების შესაძლებლობის საკითხს, ეს ისეთი პერიოდი იყო, როგორც ამხანაგმა სტალინმა განაცხადა XV პარტკონფერენციაზე, როცა მთელი მსოფლიო ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ დანაწი-

[1] იხ. კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი, „კომუნისტური პარტიის მანიფესტი“, გვ. 85. ქართ. გამოც. 1940. წ.

ლებული ფინანსიურ ჯგუფებს, როცა უკვე დაყოფილის ძალდატანებითი ხელახალი დაყოფა არ შეადგენდა კაპიტალიზმის სამკვდრო სასიცოცხლო საკითხს და როდესაც ეკონომიური განვითარების არათანაბრობა არ ყოფილა და არც შეიძლება ყოფილიყო იმდენად მწვავე, როგორც ის გახდა შემდეგში.

მაგრამ ენგელსის მიერ წამოყენებული დებულება არ შეიძლება შესაბამისი ყოფილიყო ახალი პერიოდისათვის, მონოპოლისტური კაპიტალიზმისა და პროლეტარული რევოლუციების ეპოქისათვის, როდესაც არათანაბარი განვითარება ღებულობს ნახტომისებურ ხასიათს და როდესაც, როგორც ამხანაგი სტალინი ამბობს, ლენინის მიერ აღმოჩენილი კანონი კაპიტალიზმის განვითარების უთანაბრობის შესახებ საფუძვლად დაედო ცალკე ქვეყნებში სოციალიმის გამარჯვების თეორიას. აი რატომ აუცილებლად უნდა შეცვლილიყო ენგელსის ფორმულა მეორე ფორმულით, რომელიც ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების საკითხს დადებითად გადასჭრიდა.

> „ლენინის, როგორც მარქსის და ენგელსის განმგრძნობის სიდიადე სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ ის მონად არ გაუხდა მარქსიზმის ანბანს. თავის გამოკვლევებში ის მიჰყვებოდა მარქსის გზას, რომელიც ხშირად ამბობდა, რომ მარქსიზმი არ არის დოგმა, არამედ იგი სახელმძღვანელოა მოქმედებისათვის. ლენინმა იცოდა ეს და სასტიკად ანსხვავებდა რა ერთმანეთისაგან მარქსიზმის ანბანსა და მის რაობას, არასოდეს დოგმად არ სთვლიდა მარქსიზმს, არამედ ცდილობდა გამოეყენებია ის, როგორც ძირითადი მეთოდი კაპიტალისტური განვითარების ახალ პირობებში“ [1].

ოქტომბრის დიდი სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ, ლენინმა მთელ რიგ შრომებსა და გამოსვლებში დაამუშავა კონკრეტული გზები ჩვენს ქვეყანაში სოციალისტური საზოგადოების ასაშენებლად. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ლენინის ცნობილი ბროშურა „კოოპერაციის შესახებ“, რომელიც დაწერილია 1923 წელს და რომელიც ლენინის „პოლიტიკურ ანდერძს წარმოადგენს“. ამ ბროშურაში ლენინმა საბოლოოდ ცხადყო, რომ ჩვენში არსებობდა ყველა პირობა სოციალისტური საზოგადოების ასაგებად. აი, რას ამბობდა ლენინი ამ ბროშურაში:

---

[1] Ленин и Сталин, Сборник произведений к изучению истории ВКП (б), т. III. стр. 80.

„მართლაც, სახელმწიფო ძალა-უფლება ყველა მსხვილ საწარმოო საშუალებაზე, სახელმწიფო ძალა-უფლება პროლეტარიატის ხელში, კავშირი ამ პროლეტარიატისა მრავალ მილიონიან წვრილ და უწვრილეს გლეხებთან, გლეხობაზე ხელმძღვანელობის უზრუნველყოფა ამ პროლეტარიატისათვის და სხვ.,—განა ყოველივე ეს ის არ არის, რაც საჭიროა იმისათვის, რომ კოოპერაციიდან, მარტოოდენ კოოპერაციიდან, რომელსაც, როგორც ვაჭრულს, წინათ არ ვაფასებდით და რომლის შეუფასებლობის უფლება ერთგვარად ახლაც გვაქვს ახალი ეკონომიური პოლიტიკის დროს,—განა ყოველივე ეს ის არ არის, რაც საჭიროა სრული სოციალისტური საზოგადოების ასაგებად? ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავს სოციალისტური საზოგადოების აგებას, მაგრამ ეს ყველაფერია, რაც აუცილებელი და საკმარისია ამ აგებისათვის“ [1].

როგორც ვხედავთ ამ ციტატში ლენინი ჩამოთვლის ყველა ძირითად ფაქტორებს, რომლებიც უზრუნველყოფდნენ ჩვენს ქვეყანაში სოციალისტური საზოგადოების აშენებას.

ამ ფაქტორებზე დაყრდნობით ლენინის საქმის გენიალურმა განმგრძობმა ამხანაგმა სტალინმა ტროცკიზმისა და მემარჯვენე ოპორტუნიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში დაიცვა ლენინის მოძღვრება ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესახებ, განავითარა ეს მოძღვრება და დაამუშავა პრაქტიკული პროგრამა მისი ცხოვრებაში გატარებისათვის.

კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების ლენინური კანონისა და ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის წინააღმდეგ გაილაშქრა კონტრევოლუციურმა ტროცკიზმმა. ლენინის შიერ აღმოჩენილი კანონის უარყოფა ტროცკიზმის მთელი ხროვისათვის იქცა გამოსავალ პუნქტად ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შეუძლებლობის „დასასაბუთებლად“.

ყოფილიყო თუ არა სოციალიზმი ჩვენს ქვეყანაში.—აი, საკითხი, რომლის გამოც იუდა ტროცკი ებრძოდა ჩვენს პარტიას, როგორც გაბოროტებული მენშევიკი.

„ტროცკიზმის დედაარსი,—ამბობდა ამხანაგი სტალინი XVI ყრილობაზე,—მდგომარეობს უწინარეს ყოვლისა, იმაში,

[1] ლენინი, „რჩეული ნაწერები“, ტ. V. გვ. 369.

რომ იგი უარჰყოფს საბჭოთა კავშირში ჩვენი ქვეყნის მუშათა კლასის და გლეხობის ძალებით სოციალიზმის აშენების შესაძლებლობას" [1].

ტროცკისტები უარყოფდნენ კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების კანონს. ტროცკმა გაილაშქრა არათანაბარი განვითარების კანონის წინააღმდეგ „რადგან, როგორც ვიცით ეს კანონი თავდაყირა აყენებს ტროცკის თეორიას პერმანენტული რევოლუციის შესახებ" (**ი. სტალინი**).

ტროცკისტებს არ ესმოდათ განსხვავება კაპიტალიზმის განვითარების ორ ფაზას შორის. მათ ერთმანეთში აურიეს წინაიმპერიალისტური ფაზა და იმპერიალისტური, შემცდარად გაიგეს არათანაბარი განვითარების ცნებაც, სოციალიზმის მოსისხლე მტრებმა— ტროცკისტებმა არათანაბრობა გაიგეს, როგორც განსხვავება კაპიტალისტური განვითარების დონეში. როდესაც ჩვენ ვლაპარაკობთ კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების შესახებ, მხედველობაში გვაქვს ცალკე კაპიტალისტური ქვეყნების სხვადასხვა ტემპით განვითარება ისე ძლიერად, რომ მოწინავე ქვეყანა ჩამორჩენილად იქცეს და პირიქით. იმპერიალიზმის ეპოქაში კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარების ლენინური კანონის წინააღმდეგ კონტრევოლუციური ტროცკიზმი გამოვიდა „ნიველირების" თეორიით. გათანასწორების ტენდენცია, რომელიც ტროცკმა ლენინურ კანონს დაუპირისპირა, როგორც ამხანაგი სტალინი ამბობს ეს კაუცკის ულტრა-იმპერიალიზმის თეორიის პოზიციაზე დადგომა იყო.

ტროცკისტები გამოდიოდნენ იქედან, რომ იმპერიალიზმის დროს მცირდება განსხვავება კაპიტალისტური ქვეყნების განვითარების დონეთა შორის და ამით ყალბად ამტკიცებდნენ, რომ იმპერიალიზმის ეპოქაში განვითარების უთანაბრობა სუსტდება. ლენინიზმისა და საბჭოთა ხალხის უსაზიზღრესი მტერი ტროცკი, რომელიც უარყოფდა არათანაბარი განვითარების კანონს, როგორც იმპერიალიზმის კანონს XV პარტკონფერენციაზე აცხადებდა „XIX საუკუნეში ეს არათანაბრობა იყო მეტი, ვიდრე XX-შიო".

ამსხვრევდა რა ტროცკისტების ლენინიზმისადმი მტრულად განწყობილ შეხედულებებს, ამხანაგი სტალინი კომინტერნის აღმასკომის VII პლენუმზე ამბობდა:

„ამგვარად: კითხვა იმპერიალიზმის ხანაში არათანაბარი განვითარებისა არ შეიძლება აურიო სხვადასხვა კაპიტალის-

[1] ი. სტალინი, „ლენინიზმის საკითხები" გვ. 495. ქართ. გამოც. 1935 წ.

ტურ ქვეყნებში სამეურნეო მდგომარეობის დონის სხვადასხვაობის საკითხში.

შეიძლება კაპიტალისტურ ქვეყნების განვითარების დონის განსხვავების სისუსტე და გახვითარება ამ ქვეყნების ნიველიროვკისა აუძლურებს იმპერიალიზმის დროს არათანაბარი განვითარების კანონის მოქმედებას? მატულობს თუ კლებულობს განვითარების დონის ეს განსხვავება? ცხადია კლებულობს. იზრდება თუ ეცემა ნიველიროვკა? უეჭველია იზრდება. ხომ არ ეწინააღმდეგება ზრდა ნიველიროვკისა იმპერიალიზმის დროს არათანაბრობის განვითარებას? არა, არ ეწინააღმდეგება. პირიქით, ნიველიროვკა არის ის ზედაპირი და ის ბაზა, რომელზედაც შესაძლებელია გაძლიერება არათანაბრობის განვითარების გაძლიერებისა იმპერიალიზმის დროს (ხაზგასმა ჩემია გ. ჩ.) ... სწორედ იმიტომ რომ ჩამორჩენილი ქვეყნები დააჩქარებენ თავის განვითარებას მოწინავე ქვეყნებთან-სწორედ ამიტომ მწვავდება ბრძოლა ერთი ქვეყნის მიერ მეორეს გასწრებისათვის, სწორედ იმიტომ ჩნდება შესაძლებლობა ერთი ქვეყნისათვის—გაუსწროს მეორე ქვეყანას და გამოაძევოს ის მსოფლიო ბაზრიდან"...[1]

მაშასადამე, ამხანაგმა სტალინმა ნაცარტუტად აქცია ტროცკიზმის წყალ-წყალა შეხედულებანი და დაამტკიცა, რომ ნიველიროვკა არ შეიძლება ასუსტებდეს არათანაბარ განვითარებას, არამედ ის არის ერთი პირობათაგანი არათანაბარი განვითარების გაძლიერებისა იმპერიალიზმის დროს.

ამხანაგი სტალინი ბრძოლის პირველ მომენტიდანვე ლენინთან მხარდამხარ იცავდა რევოლუციურ დებულებას ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესახებ. ჯერ კიდევ ოქტომბრის დიდი სოციალისტური რევოლუციის მომზადების პერიოდში პარტიის VI ყრილობაზე ამხანაგი სტალინი ამბობდა:

„არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ სწორედ რუსეთი იქნება სოციალიზმისაკენ გზის გამკაფავი ქვეყანა... უნდა უკუვაგდოთ დრომოჭმული წარმოდგენა იმის შესახებ, რომ მხოლოდ ევროპას შეუძლია გვიჩვენოს გზა. არსებობს

[1] ი. სტალინი, „კიდევ სოციალ-დემოკრატიულ გადახრაზე ჩვენს პარტიაში", გვ. 79 ქართ. გამოც. 1932 წ.

მარქსიზმი დოგმატური და მარქსიზმი შემოქმედებითი. მე ვდგავარ უკანასკნელის ნიადაგზე“ [1].

ამხანაგმა სტალინმა, რომელმაც განავითარა და დაიცვა ლენინიზმი კონტრევოლუციურ ტროცკიზმთან შეუპოვარ ბრძოლაში, მთელი მსოფლიოს მშრომელებს დაანახა ძალა და უძლეველობა პროლეტარული რევოლუციის ლენინური თეორიისა.

ამხანაგმა სტალინმა მეცნიერული სიცხადით ჩამოაყალიბა და გააღრმავა დებულება იმპერიალისტური ფრონტის გარღვევისა, სადაც იმპერიალისტური ჯაჭვის რგოლები სუსტი აღმოჩნდება.

„კაპიტალის ფრონტი გაირღვევა იქ,—წერდა ამხანაგი სტალინი,—სადაც იმპერიალიზმის ჯაჭვი უფრო სუსტია, რადგან პროლეტარული რევოლუცია შედეგია მსოფლიო იმპერიალისტური ფრონტის ჯაჭვის გაწყვეტისა ყველაზე უფრო სუსტ ადგილას; ამასთან შესაძლოა მოხდეს, რომ ქვეყანა, რომელმაც დაიწყო რევოლუცია, ქვეყანა, რომელმაც გაარღვია კაპიტალის ფრონტი, ნაკლებ განვითარებული იყოს კაპიტალისტური მხრით, ვიდრე სხვა, უფრო განვითარებული, ქვეყნები, რომლებიც, მიუხედავად ამისა, მაინც კაპიტალიზმის ჩარჩოებში დარჩენილან“ [2].

ჩვენს ქვეყანაში სოციალიზმის ბედის საკითხი განსაკუთრებული სიმწვავით დაისვა ლენინის გარდაცვალების შემდეგ. საბჭოთა ხელისუფლების ყველა მტრები ტროცკისტ-ზინოვიელები, მემარჯვენე გამცემლები იწყებენ ამხედრებას ჩვენი პარტიის წინააღმდეგ, შეეცადნენ გამოეცალათ შინაარსი სოციალისტური რევოლუციის ლენინური თეორიისათვის. მარქსიზმ-ლენინიზმის მოსისხლე მტრები ტროცკისტები და ბუხარინელები, რომლებიც გადაიქცნენ იმპერიალისტური ბურჟუაზიის პირდაპირ აგენტებად, გამცემელთა უიდეო ბანდად, ჯაშუშებად და დივერსანტებად, მიზნად ისახავდნენ ოქტომბრის დიდი სოციალისტური რევოლუციის მონაპოვართა მოსპობას და ჩვენს ქვეყანაში კაპიტალიზმის რესტავრაციას.

დიდმა სტალინმა გამოააშკარავა სოციალიზმის მტრების ყველა ოინები და მთელ რიგ თავის ნაშრომებში, როგორიცაა „რკპ (ბ) XIV კონფერენციის მუშაობის შედეგებისათვის“, „სოციალ-დემოკრატიულ გადახრის შესახებ ჩვენს პარტიაში“, „კიდევ სოციალ-

[1] Протоколы VI-го с'езда РСДРП (б). Партиздат 1934 г. стр. 233—234.

[2] ი. სტალინი, „ლენინიზმის საკითხები“ გვ. 24. ქართ. გამც. 1939 წ.

დემოკრატიულ გადახრაზე ჩვენს პარტიაში" და სხვ... ახალ საფეხურზე აიყვანა ლენინური მოძღვრება ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესახებ. მთლიანი კოლექტივიზაციისა და კულაკობის როგორც კლასის ლიკვიდაციის მოძღვრების შექმნით ამხანაგმა სტალინმა კონკრეტულად დაამუშავა გზები სოფლის მეურნეობაში საზოგადოებრივი საკუთრების ფორმის დასანერგავად.

ამხანაგ სტალინის მიერ ჩვენი ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციისა და სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის გეგმის გენიალური დამუშავებით შესაძლებელი გახდა საბჭოთა კავშირში ლენინური მოძღვრების განხორციელება ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის აშენების შესახებ. რეალურ ფაქტად იქცა სსრ კავშირში სოციალიზმი.

როდესაც ჩვენ ვლაპარაკობთ ამხანაგ სტალინის მიერ სოციალისტური რევოლუციის ლენინური თეორიის განვითარების შესახებ, საჭიროა აღვნიშნოთ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის საკითხის ორი მხარის—შინაგანი და საერთაშორისოს ერთმანეთისაგან განსხვავებისა, რის შესახებაც არაერთხელ მიუთითებდა ამხანაგი სტალინი. საკითხის პირველი მხარე ქვეყნის შიგნით კლასთა ურთიერთ დამოკიდებულებას შეეხება, მეორე მხარე—სსრ კავშირსა და კაპიტალისტურ ქვეყნებს შორის ურთიერთ დამოკიდებულებას.

„რაც შეეხება საკითხის შინაგან მხარეს, ესე-იგი ქვეყნის შიგნით კლასთა ურთიერთობას, სსრ კავშირის მუშათა კლასსა და გლეხობას საკმაოდ შეუძლიათ სძლიონ ეკონომიურად თავის საკუთარ ბურჟუაზიას და ააშენონ სრული სოციალისტური საზოგადოება. მაგრამ არის კიდევ საკითხის საერთაშორისო მხარე, ესე-იგი საგარეო ურთიერთობათა სფერო, ურთიერთობათა სფერო საბჭოთა ქვეყანასა და კაპიტალისტურ ქვეყნებს შორის, საბჭოთა ხალხსა და საერთაშორისო ბურჟუაზიას შორის, რომელსაც სძულს საბჭოთა წყობილება და შემთხვევას ეძებს, რათა მოახდინოს ახალი შეიარაღებული ინტერვენცია საბჭოთა ქვეყნის წინააღმდეგ, მიმართოს ახალ ცდებს სსრ კავშირში კაპიტალიზმის აღდგენისათვის... შეუძლია თუ არა საბჭოთა ხალხს მარტო საკუთარი ძალებით მოსპოს ეს საგარეო საფრთხე, სსრ კავშირის წინააღმდეგ კაპიტალისტური

ინტერვენციის საფრთხე? არა, არ შეუძლია. არ შეუძლია, ვინაიდან კაპიტალისტური ინტერვენციის საფრთხის მოსასპობად აუცილებელია კაპიტალისტური გარემოცვის მოსპობა, კაპიტალისტური გარემოცვის მოსპობა კი შესაძლებელია მხოლოდ ძლევამოსილი პროლეტარული რევოლუციის შედეგად რამდენიმე ქვეყანაში მაინც. მაგრამ აქედან გამომდინაარეობს, რომ სსრ კავშირში სოციალიზმის გამარჯვება, რომელიც გამოიხატება მეურნეობის კაპიტალისტური სისტემის ლიკვიდაციასა და მეურნეობის სოციალისტური სისტემის აშენებაში, მაინც არ შეიძლება ჩაითვალოს საბოლო გამარჯვებად, რამდენადაც უცხოეთის შეიარაღებული ინტერვენციისა და კაპიტალიზმის რესტავრაციის ცდების საფრთხე აღმოუფხვრელი რჩება, რამდენადაც სოციალიზმის ქვეყანა ჯერ კიდევ გარანტირებული არ არის ასეთი საფრთხისაგან. უცხოეთის კაპიტალისტური ინტერვენციის საფრთხე, რომ მოისპოს, საჭიროა მოისპოს კაპიტალისტური გარემოცვა“ [1].

ზემოაღნიშნულიდან ნათელია, რომ ამოცანა დაკავშირებული ჩვენს ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების პირველ მხარესთან, შეიძლება გადაჭრილიყო და კიდეც გადაჭრილ იქნა სსრ კავშირში პროლეტარიატსა და გლეხობას შორის არსებულ წინააღმდეგობათა დაძლევის საფუძველზე, ამ ამოცანის შესრულებისათვის ე. ი. ჩვენი საკუთარი ძალებით სრული სოციალისტური საზოგადოების აგებისათვის საჭირო იყო ეკონომიური ბაზის შექმნა.

მის შემდეგ, რაც ოქტომბრის დიდმა სოციალისტურმა რევოლუციამ პროლეტარიატის დიქტატურის სახით ჩვენს ქვეყანაში შექმნა სოციალიზმის მტკიცე პოლიტიკური ბაზა, ეკონომიური ბაზის შექმნა წარმოადგენდა უფრო რთულსა და ხანგრძლივი დროის საქმეს. იგი მოითხოვდა მთელი ჩვენი ეკონომიკის გარდაქმნას სოციალისტურ საწყისებზე და სსრ კავშირში კაპიტალისტური კლასების ლიკვიდაციას. სოციალიზმისათვის ეკონომიური ბაზის შესაქმნელად საჭირო იყო აგრეთვე სოფლის მეურნეობის რეკონსტრუქცია მძიმე ინდუსტრიის საფუძველზე. საბჭოთა კავშირში მოიპოვებოდა ყველა პირობები ამ ამოცანების გადაჭრისათვის და ისინი წარმატებით იქნა გადაჭრილი.

რაც შეეხება ჩვენს ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების საკითხიითხის მეორე მხარესთან დაკავშირებულ პრობლემებს, როგორც

[1] „საკ. კ. პ. (ბ) ისტორიის მოკლე კურსი“, გვ. 332-333.

ამხანაგი სტალინი ამბობს, ლენინიზმი ამ პრობლემებზე უარყოფითად უპასუხებს. ე. ი. მანამდე, ვიდრე კაპიტალისტური გარემოცვა არსებობს, ჩვენი ქვეყანა არ შეიძლება გარანტირებულად ჩაითვალოს ჩვენს ქვეყანაში კაპიტალიზმის აღდგენის ცდის საფრთხისაგან. ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვება ამისათვის კიდევ არ არის საკმარისი.

როგორც საკ. კ. პ.(ბ) XIV კონფერენციის რეზოლუცია მიუთითებს „სოციალიზმის საბოლოო გამარჯვება ბურჟუაზიულ ურთიერთობათა რესტავრაციისაგან სრული გარანტიის აზრით შესაძლებელია მხოლოდ საერთაშორისო მასშტაბით".

ამრიგად, ლენინისა და სტალინის მოძღვრებიდან ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის შესახებ შემდეგი დასკვნა გამომდინარეობს: ეკონომიური მდგომარეობისა და კლასობრივ ძალთა თანაფარდობის თვალსაზრისით სსრ კავშირში მოიპოვება ყველა პირობები სრული სოციალისტური საზოგადოების აგებისათვის. სსრ კავშირის შინაგანი ძალები უზრუნველყოფენ არა მარტო კომუნიზმის პირველი ფაზის, არამედ მეორე ფაზის აგებასაც კი. მაგრამ ამავე დროს ლენინიზმი განმარტავს, რომ სრული სოციალისტური საზოგადოების აგება ერთ ქვეყანაში—სსრ კავშირში ჯერ კიდევ არ ნიშნავს სოციალიზმის სრულ საბოლოო გამარჯვებას, რამდენადაც რჩება კაპიტალისტური გარემოცვა.

საბჭოთა კავშირში კომუნისტური საზოგადოების პირველი ფაზის—სოციალიზმის აგებამ მთლიანად დაადასტურა ლენინისა და სტალინის მოძღვრების სიმართლე ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის შესახებ.

> „... სოციალიზმი ძირითადად უკვე აშენებულია. ამას ჩვენში ეწოდება სოციალიზმის გამარჯვება, ან უფრო ზუსტად, სოციალისტური მშენებლობის გამარჯვება ერთ ქვეყანაში" **(ი. სტალინი).**

ლენინ-სტალინის იდეების განხორციელების საფუძველზე ჩვენი ქვეყნის ხალხების მიერ ოქტომბრის დიდი სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ ეს უდიდესი მონაპოვარი ხაზგასმით აღნიშნა საკ. კ. პ. (ბ) XVIII ყრილობამ, რომელმაც მთელს მსოფლიოს აცნო, რომ საბჭოების ქვეყანაში დაიწყო „ახალი ხანა—უკლასო სო-

ციალისტური საზოგადოების დამთავრებისა და სოციალიზმიდან კომუნიზმში თანდათანობით გადასვლისა.

საბჭოთა სახელმწიფოს ორგანიზატორები ლენინი და სტალინი სოციალიზმის მშენებელ ხალხებს ხშირად მოაგონებდნენ კაპიტალისტური გარემოცვის ფაქტს, სოციალიზმის ქვეყნის ყოველი წინსვლა აბოროტებს ჩვენს მტრებს და სოციალიზმის ერთადერთი ქვეყნის წინააღმდეგ ქმნის კაპიტალიზმის ინტერვენციისა და რესტავრაციის საფრთხეს.

„მართლაც, სასაცილო და სისულელე იქნებოდა თვალები დაგვეხუჭა და არ დაგვენახა კაპიტალისტური გარემოცვის ფაქტი და გვეფიქრა, რომ ჩვენი გარეშე მტრები, მაგალითად, ფაშისტები, თუ მათ შემთხვევა მიეცათ, არ შეეცდებიან მოახდინონ სამხედრო თავდასხმა სსრ კავშირზე“.[1]

ამხანაგმა სტალინმა გენიალური შორსმჭვრეტელობით გაითვალისწინა მოახლოებული ომის გარდუვალობა გამარჯვებული სოციალიზმის ქვეყანასა და ჰიტლერულ ფაშისტ ავაზაკთა შორის.

ყველაზე უფრო მტაცებელი და ავაზაკი იმპერიალისტების ხროვა გერმანელი ფაშისტების სახით დიდი ხნიდან ამზადებდნენ ჩვენს ქვეყანაზე ყაჩაღურ თავდასხმას.

საბჭოთა ხალხის მიერ გაჩაღებული სოციალისტური მშენებლობის წარმატებებით გონება დაკარგული გერმანული ფაშიზმი ცდილობდა საბჭოთა ზურგში შეექმნა თავისი „მეხუთე კოლონა“.

ჰიტლერელთა იმედი ფუჭი გამოდგა, ბოლშევიკურმა პარტიამ ამხანაგ სტალინის ხელმძღვანელობით გაანადგურა და მოსპო საბჭოთა ქვეყანაში ფაშისტური „მეხუთე კოლონა“, რომელსაც ტროცკისტული ნაძირალები მეთაურობდენ. ჰიტლერელთა ოცნება საბჭოთა ზურგის გახრწნის და ჩვენი ქვეყნის თავდაცვის შესუსტებისა სამარცხვინოდ ჩაიფუშა.

დიდმა სტალინმა, რომელმაც მომავალ ისტორიულ სიღრმეში გასჭვრიტა ჩვენს ქვეყანაზე ჰიტლერული გერმანიის თავდასხმის საფრთხე საბჭოთა კავშირს მობილიზაციური მზადყოფნის მდგომარეობისაკენ მოუწოდა. სოციალისტური მრეწველობა ამარაგებდა წითელ არმიას ყველა სახის იარაღით, კოლმეურნეობები და საბჭოთა მეურნეობები ამზადებდა ნედლეულის რეზერვებს მრეწველობისათვის, სურსათის რეზერვებს წითელი არმიისა და მოსახლეობისათვის.

ჩვენში შეიქმნა ახალი სოციალისტური ინტილიგენცია.

[1] ანხ. ივანოვის წერილი და ამხ. სტალინის პასუხი, გვ. 16.

საბჭოთა მთავრობის ბრძნულმა პოლიტიკამ ურღვევ სოციალისტურ ოჯახად გააერთიანა საბჭოთა კავშირის მრავალერიანი ხალხები.

საბჭოთა ქვეყანაში მომხდარი ამ უღრმესი ცვლილებების გათვალისწინებლად „ჯვაროსნული ლაშქრობის“ გიჟური გეგმით შეპყრობილმა მანიაკმა ჰიტლერმა, 1941 წლის 22 ივნისს თავისი არმია დასძრა სსრ კავშირის წინააღმდეგ.

ეს დღე, 1941 წლის 22 ივნისი, შავ დღედ ჩაიწერება ჰიტლერიზმის საზიზღარ ისტორიაში, როგორც დღე ჰიტლერის ავანტიურისტული რეჟიმის დასასრულის დასაწყისისა.

ჰირსიხლიანი ფაშისტური ხროვა თავს დაესხა ჩვენს სოციალისტურ სამშობლოს უმაგალითო მუხანათური განზრახვით—ფაშისტ ბარბაროსებმა გასისხლიანებული ტორი აღმართეს საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ სოციალისტური წყობილების ლიკვიდაციისა და ჩვენი ქვეყნის მშვიდობისმოყვარე ხალხთა საკუთარ მონებად გადაქცევის მიზნით.

სსრ კავშირის ბუმბერაზმა ხალხმა გააჩაღა წმინდათაწმინდა სამამულო ომი სოციალისტური სამშობლოს დაცვისათვის.

ამხანაგმა სტალინმა საბჭოთა კავშირის ხალხს აცნო დაწყებული დიდი სამამულო ომის განმათავისუფლებელი, კეთილშობლიური მიზანი და მოუწოდა გმირულ წითელ არმიას, ყველა საბჭოთა ადამიანს—უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე იბრძოლონ საზიზღარი და ვერაგი მტრის წინააღმდეგ.

საბჭოთა ხალხმა და მისმა მამაცმა წითელმა არმიამ, რომელმაც ყურად იღო და შეასრულა ბელადის ეს მოწოდება გააჩაღა ისტორიაში გაუგონარი ბრძოლა ჰიტლერის საშინელი სამხედრო მანქანის წინააღმდეგ.

დროებითმა წარუმატებლობამ, მძიმე განსაცდელმა და მსხვერპლმა ვერ გასტეხეს საბჭოთა ადამიანების ნებისყოფა. მათ ეყოთ ძალა გამკლავებოდენ და გზა გადაეღობათ გერმანელ ფაშისტთა ურდოებისათვის.

ჰიტლერის ავანტიურისტური ვარაუდი „ელვისებური“ გამარჯვებისა გაქარწყლებულ იქნა საბჭოთა მეომრების თავდადებული გმირობით და ჩვენი ბელადისა და მხედართმთავრის—ამხანაგ სტალინის სტრატეგიული გენიით.

დღეს ყველა საღად მოაზროვნე ადამიანი დარწმუნებულია ჰიტლერის სამხედრო და პოლიტიკური გეგმების სრულ კრახში. ჰიტლერის სამხედრო მანქანის ხერხემალი უკვე გადატეხილია, რასაც დამაჯერებლობით მოწმობს ომის განვლილი მარტო ერთი წლის შედეგები, ჰიტლერის არმიამ აუნაზღაურებელი ზარალი განიცადა, მან 10 მილიონამდე კაცი დაჰკარგა მოკლულთა, დაჭრილთა და ტყვეთა სახით, მან დაჰკარგა 30.500-ზე მეტი ქვემეხი, 24.000-ზე მეტი ტანკი, 20.000-ზე მეტი თვითმფრინავი.

ეს იმას ნიშნავს, რომ ფაშისტური გერმანიის არმიამ დაჰკარგა ყველაზე რჩეული კადრები, მისი პირველხარისხოვანი ტეხნიკის დიდი ნაწილი.

ომის გამოცდილებიდან ის დასკვნა გამომდინარეობს, რომ სსრ კავშირზე ყაჩაღური თავდასხმის შედეგად ფაშისტური გერმანია და მისი არმია უფრო სუსტი გახდა, ვიდრე ერთი წლის წინად იყო.

გერმანიის არმიის შიდა და ევროპის ზურგი უფრო არამტკიცე და მერყევი შეიქნა.

„ყველა ოკუპირებულ ქვეყანაში ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა საბოტაჟი სამხედრო ქარხნებში, გერმანელთა საწყობების აფეთქება, გერმანელთა სამხედრო ეშელონების მარცხის მოწყობა, გერმანელი ჯარისკაცებისა და ოფიცრების დახოცვა“ (**ი. სტალინი**).

დიდი სამამულო ომის პერიოდში დღითიდღე იზრდებოდა წითელი არმიის დარტყმის ძალა, მან უდიდესი გამოცდილება დააგროვა და ჩვენი დროის უდიდესი მხედართმთავრის ამხანაგ სტალინის სტრატეგიული გეგმით 1941 წლის დეკემბრის დამდეგს უზრუნველჰყო აქტიური თავდაცვიდან წარმატებითს კონტრშეტევაზე გადასვლა.

მას შემდეგ, რაც წითელი არმიის სასარგებლოდ გადამწყვეტი ზემოქმედების მოხდენა იწყეს ისეთმა მუდმივად მომქმედმა ფაქტორებმა როგორიც არის სამხედრო, ეკონომიური, საშინაო-პოლიტიკური და საგარეო-პოლიტიკური ფაქტორები, დაიწყო სამამულო ომის ახალი ეტაპი, ომის მიმდინარეობაში მომხდარმა გარდატეხამ უზრუნველყო წითელი არმიის მიერ საომარი მოქმედების ინიციატივის ხელში ჩაგდება.

სუსხიანი ზამთრის უძნელეს პირობებში გერმანიის ფაშისტური ჯარების წინააღმდეგ კონტრშეტევაზე გადასულმა წითელმა არმიამ

დასავლეთისაკენ უკუაგდო გერმანელები, გაანთავისუფლა 11—ათასზე მეტი დასახლებული პუნქტი, მათ შორის 60-ზე მეტი ქალაქი.

წითელი არმიის გმირულმა დარტყმებმა 1941—42 წლის ზამთარში გააქარწყლა ჰიტლერელების გეგმა ჩვენი ქვეყნის უმნიშვნელოვანესი ცენტრების მოსკოვის, ლენინგრადის, დონბასის, კავკასიისა და რუსეთის მთელი ცენტრალური ნაწილის დაპყრობისა და შექმნა ხელსაყრელი პირობები 1942 წელში ფაშისტური არმიების გასანადგურებლად.

სისხლისაგან დაცლილმა ფაშისტური არმიის სარდლობამ მთელ მსოფლიოს მოჰფინა ხმები ეგრედწოდებული გაზაფხულ-ზაფხულის კამპანიის შესახებ. ჰიტლერელებმა ახალი შემოტევის პლაცდარმად სამხრეთი აირჩია, გაცოფებული მტერი, რომელიც არ ერიდება წითელი არმიის მედგარი წინააღმდეგობის შედეგად უდიდეს ზარალს ცდილობს წინ გამოიჭრას.

ჰიტლერის ახალი შემოტევა სასკვდილოდ განწირული მტრის უკანასკნელი ამოსუნთქვაა. იგი დიდათ განსხვავდება პირველი შემოტევისაგან, რადგანაც ჰიტლერის არმია ამჯერად მორალურად და პოლიტიკურად გატეხილია, ეს არმია თავისი შემადგენლობით უალრესად ჭრელია და აღარ გააჩნია ის ბრძოლის უნარიანობა რაც მას ომის დასაწყისში ჰქონდა.

ამჟამად როდესაც ფაშისტ-ბარბაროსთა წინააღმდეგ საბჭოთა ხალხის დიდი სამამულო ომის ახალი ეტაპი დაიწყო, ჰიტლერის გერმანიის განადგურების საქმეში უდიდესი მნიშვნელობის ფაქტორს წარმოადგენს თავისუფლების მოყვარე ერთა მძლავრი ანტი-ჰიტლერული კოალიცია რომლის სათავეში სდგას სამი დიდი დემოკრატიული სახელმწიფო საბჭოთა კავშირი, ინგლისი და ამერიკის შეერთებული შტატები.

არ გამართლდა ჰიტლერის ბოდვითი ზრახვები სსრ კავშირის საერთაშორისო იზოლაციის შესახებ. ომის ერთი წლის შედეგად ჰიტლერის გერმანია თვით აღმოჩნდა იზოლირებული, ხოლო ჩვენი სამშობლოს საერთაშორისო კავშირურთიერთობა კი გაიზარდა და განმტკიცდა.

მოახლოვდა ის დღე, როდესაც ჰიტლერის გერმანია ორ ფრონტზე ომის მარწუხებში მოქცეული საკუთარ ტყავზე იგრძნობს მსოფლიოს სამი უდიდესი სახელმწიფოს გაერთიანებულ სამხედრო ღონისძიებათა ნაყოფს.

საბჭოთა ხალხის დიდი სამამულო ომი, რომელიც დღითიდღე ამსხვრევს ფაშიზმის სამხედრო მანქანას, წარმოადგენს ყველაზე უფრო სამართლიან ომს ისტორიაში არსებულ ყველა სამართლიან ომებს შორის.

მიმდინარე სამამულო ომში სსრ კავშირის ხალხები ეყრდნობიან რა სოციალიზმის ყველა მონაპოვარს, წითელი არმიის სიმძლავრეს და მისი იარაღის ძალას, უზრუნველყოფენ ამხანაგ სტალინის ბრძანების განხორციელებას. 1942 წელი ისტორიაში ჩაიწერება, როგორც წელი კატასტროფის უბოროტესი მტრის—ფაშიზმის საბოლოო დამარცხებისა და ჩვენი სამართლიანი საქმის საბოლოო გამარჯვებისა.

ქუთაისის ა. წულუკიძის სახელობის სახელმწიფო
პედინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, 1942 წ.
Труды Кутаисского Государственного
Педагогического Института имени
А. Цулукидзе, т. IV, 1942 г.

Т. КАРТВЕЛИШВИЛИ

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ КАТЕГОРИЙ ФОРМЫ И СОДЕРЖАНИЯ В „КАПИТАЛЕ" К. МАРКСА[1]

„Нельзя вполне понять „Капитала" К. Маркса, особенно его первой главы, не проштудировав и не поняв всей логики Гегеля".

(ЛЕНИН)

Маркс при определении товара применяет свой знаменитый метод восхождения от внешности познаваемого предмета к его сущности; начиная процесс познания с внешней формы, он далее углубляется в определение внутреннего содержания данного предмета. В подтверждение этого положения можно сослаться на Энгельса, который в одном из своих писем к Лассалю выдвигает требование, заключающееся в том, что познание конкретной действительности будь то художественным фактом, или научным, всегда начинается с конкретной формы.

Суть этой мысли более конкретно схватывается Марксом в его определении товара. Определение, которое Маркс дает не есть тривиальное понимание товара, а оно теоретически глубоко обосновано закономерностью развития самой конкретной действительности. Философское обоснование определения товара заключается в том, что Маркс в каждой конкретной вещи усматривает единство внутреннего и внеш-

[1] В этой работе автор прослеживает диалектику категорий формы и содержания буржуазного общества, как частный случай универсальной диалектики; причем он исходит из гениального философского наследства Ленина, который в своем знаменитом фрагменте «К вопросу о диалектике» считал диалектику буржуазного общества лишь частным случаем диалектики. Таким образом, исследуя развитие категорий формы и содержания, автор доказывает, что внутреннее развитие товара и труда, свойственное буржуазному обществу, является исходным пунктом его научного анализа.

него, содержания и формы. Реальным может быть лишь тот предмет, который представляет собой закономерное сочетание внутреннего и внешнего. Подвергая товар конкретному и об'ективному анализу, Маркс создает конкретное представление о нем.

Товар, как конкретная действительность в буржуазном обществе имеет свое внутреннее и внешнее, содержание и форму, иными словами, он выступает как об'ективная категория, представляющая собой диалектический синтез двух противоположных и вместе с тем необходимых полюсов своего развития.

Товар есть преджде всего внешний предмет, вещь, которую Маркс рассматривает с двух точек зрения: со стороны количества и со стороны качества. Каждая вещь есть совокупность многих свойств и поэтому может быть полезна различными своими сторонами. В этом положении Маркса вложен глубокий диалектический смысл, являющийся на деле прямой противоположностью всякой эклектике и метафизике.

Полезность вещи является тем исходным пунктом, от которого зависит потребительное качество предмета, т. е. потребительная стоимость последнего определяется его собственной полезностью. Но качественная сторона предмета предполагает свою количественную определенность, например, когда мы говорим о качестве холста, то всегда добавляем 2 аршина, 3 аршина и т. д.

Рассматривая качественную сторону вещи, Маркс отмечает, что потребительная стоимость предмета или реализующиеся в процессе потребления предметы образуют вещественное содержание богатства. Такова краткая внешняя характеристика товара.

Наряду с этим, обнаруживается, что потребительные стоимости скрывают свою противоположность в виде меновой стоимости, являющейся по отношению к потребительной стоимости какой-то случайной категорией. Товару, как потребительной стоимости, иманентно присуща меновая стоимость, как форма проявления своего содержания стоимости. Что представляет собой меновая стоимость в отличие от потребительной стоимости товара? Маркс определяет меновую стоимость как отношение между вещами, выражающими об'ективное содержание отношения людей. При этом для Маркса важны две вещи: во первых, что различные меновые стоимости одного и того же товара выражают нечто одинаковое,

а, во вторых, что меновая стоимость вообще может быть лишь «формой проявления» какого-то отличного от нее содержания.

Что же это отличное от нее (т. е. от меновой стоимости) содержание?

Товар есть единство потребительной и меновой стоимости, однако, поскольку эти два фактора товара отличны друг от друга, постольку они являются двумя противоположными явлениями одного и того же целого. Для того, чтобы раскрыть внутреннее содержание упомянутых двух факторов, т. е. потребителной стоимости и стоимости, Маркс ставит вопрос о всеобщей субстанции стоимости вообще.

Если отвлечься от потребительных стоимостей товарных тел, то у них остается лишь одно свойство, а именно то, что они продукты труда. При отвлечении же от потребительной стоимости товара продукт труда также отвлекается от тех составных частей и форм товарного тела, которые делают его потребительной стоимостью. Это по Марксу означает, что все чувственно воспринимаемые свойства погасли в продукте труда. Стало быть, в результате отвлечения от полезных, конкретных видов труда, образующего потребительную стоимость, оказывается что все виды труда сводятся к одному человеческому, к абстрактному труду. Отсюда следует, что двойственный характер товара обуславливается двойственным характером заключающегося в нем труда.

Маркс, который впервые доказал природу этой двойственности, указывает, что эта двойственность труда является тем отправным пунктом, от которго зависит истинное понимание всех общественно-экономических категорий, следовательно, и понимание двойственного характера товара: «...Если у товара имеется двоякий характер, то труд, воплощенный в товаре, должен иметь двоякий характер» (письма, стр. 199).

Это положение Маркса, согласно которому двойственный характер товара об'ясняется двойственностью заключающегося в нем труда, по существу, скрывает в себе единство категорий формы и содержания.

Маркс, характеризуя конкретный труд, как полезный труд, производящий потребительную стоимость, т. е. качественно определенную потребительную стоимость, считает его независимым от всяких общественных форм условием существования людей, вечной общественной необходимостью. Конкретный труд через потребительную стоимость образует лишь вещественное содержание, хотя при этом следует оговари-

ваться, что труд не единственный источник производимых им потребительных стоимостей.

Исходя из того, что марксовы категории суть движущиеся категории, меняющиеся в зависимости от их внутреннего развития, — следует заключить, что конкретный труд на данном этапе исследования выступает перед нами в качестве основания, определяющего своим натуральным характером потребительную стоимость.

Абстрактный труд, в отличие от конкретного труда, характеризуется Марксом, как труд созидающий стоимость. Абстрактный труд является исторической категорией. Первобытное бесклассовое общество вовсе не знало раздвоенного труда и поэтому труд являлся лишь исключительно конкретным трудом. Маркс не противопоставляет абстрактный труд конкретному, а об'ясняет их единство и противоположность, он об'ясняет труд с точки зрения исторического развития в своей развитой форме.

Абстрактный труд есть уже категория, свойственная лишь товарному миру, он носит сугубо социальный характер только потому, что он является равенством всех видов труда, всех форм труда людей. В процессе производства все формы труда сводятся к части всего общественного, к абстрактному труду.

Итак, труд, имея целостный диалекltический характер, сам представляет своеобразное живое содержание, скрывающее в себе также и свою форму.

«Всякий труд есть, с одной стороны, расходование человеческой рабочей силы в физиологическом смысле слова,— и в этом своем качестве одинакового, или абстрактно-человеческого, труд образует стоимость товаров. Всякий труд есть, с другой стороны, расходование человеческой рабочей силы в особой целесообразной форме, и в этом своем качестве конкретного полезного труда он создает потребительные стоимости» («Капитал», стр. 48).

Конкретным примером для продемонстрирования категорий формы и содержания служит марксов анализ двойственного характера, заключающегося в товаре труда. Сообразно методу восхождения от низшего к высшему познание экономических категорий, как уже указывалось, начинается Марксом с внешней стороны и дает ему возможность направить исследование от формы предмета к его содержанию.

Любой товар представляет собой единство потребительной стоимости и меновой стоимости, причем, в этом единстве

меновая стоимость есть форма проявления иманентно присущего товару содержания стоимости. Меновая стоимсть, как форма проявления стоимости есть историческая категория, возникшая в силу необходимсти на определенной ступени общественного развития и одновременно она сама фигурирует в качестве потребительной стоимости. Таким образом, конкретный товар перед нами выступает, как единство и противоположность двух категорий — содержания и формы, стоимости и меновой стоимости.

Потребительная стоимость, являющаяся благом или вещественным содержанием, по учению Маркса, скрывает в себе глубокое содержание в том смысле, что она выступает, как специфическая непосредственная форма проявления конкретного человеческого труда, определяющего жизнедеятельность самого человека.

Таким образом, раз потребительные стоимости являются вещественным содержанием богатства вообще, то могут спрашивать: является ли потребительная стоимость извечной категорией по своей природе и содержанию?

Конкретный труд является основой для потребительной стоимости и поэтому потребительная стоимость не существует, как самодавлеющая априорная категория, изолированная от человека. Стало быть, потребительная стоимость предмета, как результат конкретного человеческого труда, не мыслится, как некая извечная категория. Человек в процессе труда постепенно раскрывает и познает отдельные стороны — потребительные стоимости данного предмета. Маркс в связи с этим критиковал Барбона, который утверждал будто вещи имеют присущее им внутреннее свойство, остающееся везде неизменным. Маркс в противовес этому выдвигает диалектическое положение о том, что вещь обладает не только одним специфическим обозначением потребительной стоимости, а многими различными сторонами и открыть эти различные стороны, а следовательно, многообразные способы употребления вещей— есть дело исторического развития человеческой практики. Иначе говоря, открытие различных сторон и способов употребления предмета обусловлено историческим уровнем общественного сознания людей, деятельность которых, в свою очередь определена их же материальным способом производства.

Конкретный труд и потребительная стоимость, как непосредственные явления, даны в единстве. Они создались одновременно, но конкретный труд, как основа потребительной стоимости, обладает абсолютной «самостью», в том смысле,

что он в процессе развития сыграл активную, определяющую роль с точки зрения создания потребительной стоимости.

Меновая стоимость, являющаяся формой стоимости товара, всегда содержит в себе какую нибудь потребительную стоимость, благодаря которой стоимость, как содержание, проявляется через свою форму — меновую стоимость. Отсюда следует вывод, что нет меновой стоимости без потребительной стоимости. Если перевести на философско-материалистический язык, то это будет означать, что нет формы без содержания явления вне сущности и т. д.

Для того, чтобы избежать одно недоразумение, необходимо отметить: потребительная стоимость в сущности не служит реальным содержанием для меновой стоимости. По учению Маркса, лишь стоимость, созданная живым человеческим необходимым трудом, выступает в качестве содержания, определяющего меновую стоимость, как форму своего проявления, и если мы говорим о содержании потребительной стоимости, то мы имеем в виду ее конкретное качество — содержание, которым она обладает и в силу чего принимает меновую форму. Таким образом, о потребительной стоимости, как о содержании, можно говорить здесь в относительном смысле слова.

Итак, диалектика товара и труда заключается в следующем: товар представляет собой единство двух конкретно данных явлений — потребительной стоимости и стоимости, причем эта внутренняя противоположность товара обуславливается двойственностью самого труда, этого необходимого определенного содержания вообще. Потребительная стоимость и стоимость даны в единстве конкретной формы товара и поэтому между ними установлена неразрывная связь. Отношение между этими явлениями — диалектическое, они в одно и то же время и едины и различны; с другой стороны, такое же отношение существует между конкретным и абстрактным трудом, — лежащим в основе стоимости.

Для конкретного и абстрактного труда, являющихся основой потребительной и меновой стоимости, существенно и важно, то, что в их взаимоотношении схватывается основная сущность противоречий антагонистического общества.

Благодаря специфическому характеру производственных отношений между этими двумя парами категорий, установлена всеобщая связь и взаимозависимость: конкретный труд связан с абстрактным трудом и свое естественное содержание он проявляет в форме абстрактного труда; в свою оче-

редь, абстрактный труд находит свое прошлое в конкретной форме труда и представляется как дальнейшее отчуждение от своей конкретной формы труда. С точки зрения их внутренней диалектики эти два вида труда являются определяющей субстанцией, содержанием или об'ективно-внутренним основанием для потребительной стоимости и стоимости. Меновая стимость есть форма отчуждения от конкретной потребительной стоимости так же, как абстрактный труд есть форма отчуждения от своей конкретной формы труда. В переводе на философский язык это означает, что абстрактный труд и стоимость относятся друг к другу, как форма и содержание. Маркс поэтому называет абстрактный труд субстанцией — содержанием стоимости, а стоимость же формой выражения абстрактного труда.

Таким образом, что форма и содержание неразрывно связаны между собой это гениально доказал Маркс на примере единства стоимости и абстрактного труда.

Абстрактный труд и стоимость являются об'ективно существенными категориями. Они, подобно форме и содержанию, взаимопроникают друг в друга.

Абстрактный труд порождает стоимость так, как содержание порождает форму. Единство формы и содержания фигурирует здесь как единство абстрактного труда и стоимости. Абстрактный труд является внутренним содержанием и поэтому существует лишь в форме стоимости. Форма стоимости скрывает свое содержание — абстрактный труд.

Товар, как конкретная форма, есть единство потребительной и меновой стоимости, причем, в основе их единства лежит внутреннее содержание — единство конкретной и абстрактной формы труда. Взаимозависимость между этими категориями ничем не отличается от взаимозависимости между содержанием и формой.

Таким образом, Маркс, обнаружив в конкретном товаре его двойственный и противоположный характер, раскрывает диалектическую сущность единства противоположностей, как закономерное явление в антагонистическом классовом обществе.

В противоположность идеалистическому толкованию буржуазных мыслителей, отрывавших форму от содержания, слово от дела, теорию от практической жизни, Маркс показал, что форма стоимости, или ее выражение вытекает из природы самой товарной стоимости а не наоборот, не стоимость и вели-

чина стоимости вытекают из способа ее выражения, как меновой стоимости.

Экономические категории, являющиеся обобщением, и, стало быть, конкретной формой отражения экономической и политической жизни того или другого народа, мыслятся также, как реальные явления бытия. Экономическая и политическая жизнь общества определяют характер экономических категорий. Отсюда явствует, что категории суть формы отражения, а экономическая и политическая жизнь — содержание, определяющее эти формы. Категории выражают формы бытия, а последнее служит содержанием.

Таким образом, подходя к вопросу с точки зрения философского материализма, Маркс выводит форму из содержания, которое, как бытие предшествует всякому изменению в природе и обществе.

Маркс при анализе товара показал, что товары являются на свет в форме потребительных стоимостей и товарами они становятся в силу своего двойственного характера. Поскольку они одновременно и продукты потребления и носители стоимости, постольку они обладают потребительной формой и формой стоимости и в силу этого, они являются товарами.

Для того, чтобы понять все формы проявления стоимости, Марксу понадобилось подробно исследовать их, начиная с самой простейшей зародышевой формы проявления.

Форма есть об'ективно реальная и существенная категория. Но форма не всегда осязательно бросается в глаза человеку. Так, например: мы видим реальную фигуру, или образ какого-нибудь предмета и говорим, что наши глаза воспринимают конкретную форму этого предмета; на деле об'ективность и существенность формы заключается не в том, что нам кажется, а в другом — именно, в том, что за этой высшей формой скрывается еще более существенная форма, внутренняя форма. Лишь в результате глубокого анализа данного предмета различаются две формы — внутренняя и внешняя. Для ясности этой мысли приведем конкретный пример: мы видим прекрасное издание художественной книги; то, что в ней сперва будет бросаться в глаза, называется внешней формой, являющейся менее существенной по сравнению с тем, что лежит внутри этой книги — глубокие поэтические красочные образы, прельщающие читателя.

Таково эмпирическое — физическое понимания «удвоения» предмета внутренней и внешней формы. Но такое удвое-

ние возможно лишь при наличии такого предмета, который непосредственно осязается человеком.

У Маркса проскальзывает двоякое понимание формы — физическое и философское, причем, последнее значительно отличается от физического понимания формы, которая выступает в качестве материально данного предмета.

В понятие стоимости не входит ничего вещественного, но это нисколько не мешает ей быть об'ективной и существенной формой.

«В стоимость товарных тел не входит ни одного атома вещества природы. Вы можете ощупывать и разглядывать каждый отдельный товар, делать с ним что вам угодно, он как стоимость, остается неуловимым»[1].

Меновая стоимость есть форма, но в отличие от конкретной формы товара, она не осязательна, т. к. лишена внешней формы. Поэтому ее сущность заключается в том, что проявляться она может лишь в меновом отношении одного товара к другому. С точки зрения философского понимания формы, особенно важна и существенна та форма, которая проникнута глубоким содержанием; именно такой формой, которая менее бросается в глаза по сравнению с другими существенными формами и является стоимость.

Исходя из такого понимания, Ленин, как известно, указал на истинное и существенное содержание формы стоимости, считая ее более истинной и содержательной, чем спрос и предложение[2].

Спрашивается, каким образом Маркс открыл такую неуловимую форму стоимости? Для этого он исходит из меновой стоимости, из менового отношения товаров, чтобы напасть на «след», скрывающейся в них стоимости, как содержания.

Маркс изучает формы стоимости «от простейшего едва заметного образа и вплоть до денежной формы».

В простейшем стоимостном отношении одного товара к другому Маркс обнаружил простую отдельную или случайную форму стоимости. «Тайна всякой формы стоимости заключена в этой простой форме стоимости». Ее анализ и представляет поэтому главную трудность» (Маркс). В этой простой форме Маркс раскрыл два полюса выражения стоимости: относительную и эквивалентную форму.

---

[1] «Субстанция стоимости товаров тем отличается от вдовицы Квикли, что не знаем с какой стороны за нее взяться».

[2] См. «Философские тетради» Ленина.

Первой формой противоположности, которая Марксом рассматривалась ранее, была противоположность, заложенная в одном товаре; а теперь при единичной форме стоимости, скрытое в товаре внутреннее противоречие между потребительной стоимостью и стоимостью выражается при помощи отношения двух товаров, обменивающихся друг на друга, короче говоря, два разнородных товара—холст и сюртук прямо обмениваются друг на друга.

Если холст выражает свою стоимость в сюртуке, то сюртук служит материалом для выражения стоимости. Стало быть, первый товар играет активную роль, второй — пассивную; первый выступает в качестве относительной формы, а второй фигурирует как эквивалентная форма. Диалектику соотношения этих двух форм Маркс выразил в следующих словах: «Относительная форма стоимости и эквивалентная форма — это соотносительные, взаимно друг друга обуславливающие нераздельные моменты, но в то же время, друг друга исключающие или противоположные крайности, т. е. полюсы одного и того же выражения стоимости...».

Здесь Маркс показывает две формы, которые, имея своим содержанием одно и то же выражение стоимости, представляют единство противоположностей двух товаров и об'ясняет действительные переходы и взаимоотношения реальных категорий, этим самым раскрывает внутренюю сущность своего учения о формах стоимости.

Сюртук, согласно Марксу, так обменивается на холст, как холст на сюртук; однако, не в этом дело заключается, а в том, что из двух товаров только один выражает свою стоимость, другой же служит выражением стоимости первого. Эти две формы являются внешним выражением одного для них содержания — стоимости. Следовательно, внутренним содержанием для этих двух форм выражения стоимости служит то, что приравнивается в одном товаре. Разные виды труда, кристализированные в различных товарах находят одно всеобщее содержание, т. е. два вида различного труда сводятся к общечеловеческому труду, созидающему стоимости. Здесь Марксом проводится мысль, что содержание обладает способностью порождать множество форм.

Философское понимание формы находит свое глубокое разрешение при рассмотрении вопроса о соотношении между трудом и стоимостью, как между содержанием и формой. Каково это соотношение?

«Человеческая рабочая сила в текущем состоянии или человеческий труд, образует стоимость, но сам труд не есть стоимость. Он становится стоимостью в застывшем состоянии, предметной форме». Не будет преувеличением, если скажем, что в этом афоризме Маркс усматривает единство и борьбу противоположностей, причем, это единство находится в самой форме стоимости, в которой скрывается труд, как внутреннее мерило, субстанция — содержание.

Следовательно, в самом определении стоимости даны единство формы и содержания. Стоимость есть опредмеченный труд, а труд — превращенный в предметную форму, есть стоимость.

Таким образом, без труда нет стоимости так, как без содержания нет формы. В этом смысле они между собой связаны и обладают относительным единством. Но труд, как содержание, не тождественен со стоимостью — формой. Если бы они точно совпали, то всякая наука, по выражению Маркса, была бы излишней[1]. Следовательно, Маркс исходит не из тождества понятий, а из единства борьбы противоположностей. Труд, как содержание, создает стоимость, сам, не имея стоимости, эту форму он приобретает, не будучи живым трудом. Это своеобразное отношение между ними является абсолютным отношением содержания и формы, труда и стоимости. Таким образом, Маркс в отношении между трудом и стоимостью устанавливает два понятия — относительность и абсолютность. Относительно — их единство, абсолютно — их борьба противоположностей.

Форма и содержание познаются, как единство противоположностей: сюртук потому является носителем стоимости, что в нем опредмечен человеческий труд, который выступает перед нами, как плоть — содержание стоимости. Несмотря на то, что сюртук представлен «застегнутым на все пуговицы, холст узнает в нем родственную себе прекрасную душу стоимости».

Развивая учение об относительной и эквивалентной формах стоимости, Маркс констатирует, что один товар (холст) выражает свое «стоимостное бытие» в том, что другой товар (сюртук) может непосредственно обмениваться на него. Эквивалентная форма какого-либо товара есть поэтому форма его непосредственной обмениваемости на другой товар. Опреде-

[1] Диалектическое соотношение сущности и явления состоит в том, что они в одно и то же время и едины и различны. Метафизики исходили из абсолютного тождества этих категорий и тем самым отрицали развитие, как таковое.

ляющим содержанием для обоих форм стоимости остается труд рабочего, или величина труда рабочего времени, необходимого для производства первой, или второй формы стоимости данного товара. Диалектическая особенность, которую Маркс усматривает в относительной и эквивалентной форме, состоит в том, что «потребительная стоимость становится формой проявления своей противоположности, стоимости». Натуральная форма товара выступает, как нечто кажущееся содержание, которое, благодаря внутри себя скрывающейся противоположности, превращается в форму стоимости.

Из вышесказанного следует вывод, что формы стоимости Марксом выводятся из конкретного бытия стоимости. В связи с этим Маркс вспоминает Аристотеля, который, «открыв» форму стоимости, не мог найти действительного содержания этой формы, т. е. не мог открыть настоящей стоимости[1].

Каково соотношение между относительной и эквивалентной формой стоимости?

Простая форма стоимости есть простое проявление, заключающейся в ней противоположности — потребительной стоимости и стоимости. Простая случайная форма в целом рассматривается, как единство двух товаров, составляющих два полюса выражения стоимости. Один полюс — товар, находящийся в относительной форме, выражает свою стоимость, вследствие чего он уже не может одновременно быть и эквивалентом стоимости; другой товар, находящийся в эквивалентной форме, становится «бытием» — выражением стоимости.

Анализируя простую форму стоимости, Маркс считает ее своим исходным законом, относящимся ко всякой форме и в то же время определяет ее, как особую форму стоимости.

Развитие товарного хозяйства в исторически определенной системе общественного производства является предпосылкой для перехода от простой формы к полной, или развернутой форме стоимости. Таким образом, анализ философских категорий содержания и формы дается теперь в полной или развернутой форме стоимости, однако простая форма отнюдь не уничтожается, а принимает более развитый вид, сохраняя и свою первоначальную форму.

[1] Маркс не винит Аристотеля в том, что этот последний не мог открыть действительную сущность стоимости, ибо греческое общество покоилось на рабском труде, имеющем своим естественным содержанием неравенство людей и их рабочих сил. Гений Аристотеля состоит именно в том, что в выражении стоимости товаров он открывает отношение равенства.

Полная форма стоимости есть диалектическое развитие только что рассмотренной простой формы. Поэтому анализ категорий формы и содержания носит теперь более сложный характер. Эта сложность главным образом, об'ясняется тем, что простая форма превращается в полную, принимая опять относительную и эквивалентную форму.

Переходим к философскому анализу этих понятий. Относительная форма означает, что стоимость данного товара, например, холста, выражается в бесчисленных других элементах товарного мира (20 аршин холста = 1 сюртук или 10 фунтов чаю или и т. д.). Здесь уже Маркс показывает, как один товар становится гражданином всего товарного мира. В чем тут дело? Товар, являясь развернутой относительной формой стоимости, в то же время выступает в качестве содержания, ибо обладает способностью определить эквивалентные формы стоимости. Эта форма стоимости, которая, по Марксу, еще задолго была намечена гениальным греческим поэтом Гомером[1], содержит в себе глубокий диалектический смысл в том отношении, что между содержанием и формой опять устанавливается внутренняя взаимозависимость и обусловленность. Конкретно это можно выразить так: каждый товар (сюртук, чай, пшеница и т. д.), как выражение стоимости холста, играет роль эквивалента, или, как выражается Маркс, тела стоимости. Таким образом, любой товар из данных товаров приобретает всеобщую форму, выражение стоимости лишь благодаря тому, что все другие товары одновременно вместе с ним выражают свою стоимость в одном и том же эквиваленте.

Единство и борьба противоположностей, как суть диалектики, находят научное воплощение лишь у Маркса. В противовес Гегелевскому абсолютному тождеству Маркс усматривает в переходах категорий реальную взаимозависимость, причем, эта зависимость им рассматривается, как конкретное развитие отношений в реальном пространстве и времени.

Форма и содержание в учении Маркса являются такими же подвижными категориями, как и остальные категории бытия.

В то время, как Гегель свел определение содержания и формы к абсолютному тождеству переходов, Маркс на примерах «Капитала» показывает их материальность. Он выясняет, как содержание порождает и определяет свою форму и

[1] У гениального поэта Гомера стоимость одной вещи выражается в целом ряде различных вещей.

наоборот, как форма, в свою очередь, оказывая влияние на развитие содержания, изменяет его. При такой постановке вопроса у Маркса содержание обладает абсолютной самостоятельностью, а форма имеет относительную самостоятельность в процессе диалектического развития. В этом заключается суть Марксова учения о единстве формы и содержания.

Дальнейший анализ Маркса выясняет условия соответствия формы и содержания.

«...Обнаруживается, что, так как стоимость товаров Wertgegenstendlickeit представляет собой «чистое бытие» всех вещей, то и выражена она может быть лишь через их всестороннее общественное отношение, что форма товарной стоимости должна быть поэтому общественно-значимой формой. Равным образом стоимость, как отношение товарной формы, находится в зависимости от общественного отношения, иначе она не могла быть стоимостью товара».

Всеобщая относительная форма придает товару, скажем холсту, характер всеобщего и поэтому собственная натуральная форма товара (холста) становится образом стоимости. Таким образом холст приобретает форму обмениваемости на все другие товары. Исходя из этого, Маркс делает вывод, что телесная форма холста играет роль видимого воплощения всеобщей общественной оболочки человеческого труда.

Итак, благодаря общественнному характеру труда — труд овеществленный в холсте становится всеобщей формой стоимости, производство холста становится всеобщей формой проявления человеческого труда вообще, все конкретные формы и полезные свойства действительных видов труда сведены к общему для них характеру человеческого труда, к затрате человеческой рабочей силы. Стало быть, стоимость товаров, являющаяся «чистым общественным бытием» — содержанием для других товаров, не только выражена через общественное отношение людей, но одновременно соответствует этому общественному отношению. Таково марксово об'яснение соответствия формы и содержания.

Исследуя развитие отношений между относительной и эквивалентной формой, Маркс констатирует, что эквивалентная форма есть выражение относительной формы, причем, их степени развития соответствуют развитию товарного хозяйства. Сами деньги, как эквивалентная форма, есть результат товарного хозяйства, а не наоборот. Методологически это означает, что содержание определяет форму, а не наоборот.

Противоречие между эквивалентной и относительной формой, выявленное Марксом во всеобщей форме стоимости, является формой диалектической противоположности развития обмена.

Всеобщая форма стоимости категория не извечна. Развитие производительных сил и вслед за ним разделение труда активно способствуют развитию товарного обмена и приводят к появлению необходимой потребности в устойчивом, однообразном всеобщем эквиваленте. Так происходит переход к денежной форме стоимости.

Следовательно, внутреннее противоречие товара, заключающееся в двойственном характере самого труда, находит дальнейшее разрешение в денежной форме стоимости. Новое общественное содержание порождает новую форму, соответствующую данной ступени развития конкретной действительности. Яснее, товарное хозяйство является основным содержанием для денежной формы товара. Если раньше при всеобщей форме роль всеобщего эквивалента играли разные товары, то теперь эти товары, по мере развития товарного хозяйства, вытесняются благородными металлами, именно—золотом и серебром. Здесь логическое отражает историческое, форма — содержание.

Так завершается превращение всеобщей формы в денежную, превращение всеобщего эквивалента в деньги.

Внутреннее противоречие товара разрешается денежной формой стоимости. С возникновением этой формы возникает качественно новое содержание, которое принимает форму противоречия между миром товаров и миром денег. Эти понятия относятся друг к другу как содержание и форма.

Характеризуя денежную форму, как наиболее развитую форму, Маркс пишет: ее «прогресс состоит лишь в том, что форма непосредственной всеобщей обмениваемости, или всеобщая эквивалентная форма, теперь относительно срослась в силу общественного обычая, с натуральной специфической формой товара — золото».

Теперь золото противостоит другим товарам, как деньги, а раньше оно противостояло им, как товар. Таким образом, золото, снимая с себя товарную форму, приобретает новую форму, именно денежную форму. Про золото можно сказать то, что мы сказали о конкретном осязаемом предмете, имеющем две формы — внутреннюю и внешнюю. Золото, как физическое тело, имеет внешнюю форму, а как мера стоимости имеет внутреннюю форму.

С появлением денежной формы стоимости натуральное хозяйство утрачивает свое старое содержание и приобретает качественно новое содержание.

Маркс здесь до некоторой степени придерживается гегелевской формулы, по которой в результате обнаруживается то, что было дано в начале. В этом смысле под моментом появления товаров подразумевалось появление денежной формы. Каждая форма стоимости определяется соответствующим ей содержанием общественного развития. Так, например, в момент появления товаров обмен имел еще бедное содержание и поэтому его форма была случайной. Но в результате развития внутри этой формы возникает новое противоречие, которое может разрешиться лишь появлением новой формы, именно, развернутой формы стоимости, определяющейся уже новым содержанием. Развернутая форма стоимости, в свою очередь, разрешается во всеобщую форму, а эта последняя находит свое завершение в денежной форме, имеющей своим содержанием уже развитое товарное хозяйство.

Прежде чем сделать основные философские выводы, присмотримся к вопросу о соотношении вышеупомянутых форм. При переходе от простой формы к развернутой форме и от развернутой ко всеобщей форме, по выражению Маркса, имеются существенные изменения, которые логически завершаются в такой форме, где «вместо холста формой всеобщего эквивалента обладает золото, играющее роль того же холста, который раньше действовал, как всеобщая форма стоимости товара. При переходах у Маркса обнаруживается материальное отчуждение одной формы от другой, однако это отчуждение одновременно есть и зависимость, так например: Маркс утверждает, что денежная форма находится в зависимости от всеобщей формы и поэтому трудность ее понятия ограничивается трудностью понимания всеобщей эквивалентной формы, т. е. всеобщей формы стоимости вообще. В свою очередь, всеобщая форма стоимости, зависимая от развернутой формы, развивается лишь в денежную форму стоимости. «Констатирующим элементом для развернутой формы является случайная форма стоимости, содержательность которой заключается в том, что она предполагает более развернутую форму. Именно поэтому Маркс назвал ее зародышем денежной формы.

Таким образом, развитие производительных сил, рост количества производимых продуктов и в последствии рост товарного оборота приводят к разрешению противоречия пу-

тем возникновения новой высшей формы стоимости, качественно отличной от предыдущей формы.

Проследим как выявлены общие черты материалистической диалектики в учении Маркса о развитии формы стоимости.

«Капитал» является блестящим примером применения единства диалектического метода и философского материализма. Единство этих двух сторон, которое находит свое воплощение лишь у Маркса, составляет целостное философское мировоззрение марксизма. Ленин, который глубже своих современников понял философское значение «Капитала» пишет: «Если Маркс не оставил «Логики» (с большой буквы), то он оставил логику «Капитал», и это следовало бы сугубо использовать по данному вопросу. В «Капитале» применена к одной науке логика, диалектика и теория познания материализма...»[1].

Именно из этих соображений исходил Ленин, борясь против реакционных идей народников, Ленин первый из марксистов отстаивал философский материализм и диалектику против Михайловского и К°, выступавших против философских принципов автора «Капитала».

Единство системы и метода в «Капитале» одновременно выступает, как единство содержания и формы. Энгельс в своих переписках часто вспоминает о том, что Маркс не опубликовывал свои выводы прежде, чем он сам не был удовлетворен их содержанием и формой. Это относится и к выводам «Капитала». Соответствие между системой и методом, которое в корне отличает логику Маркса от идеалистической логики Гегеля, является основным необходимым содержанием революционного мировоззрения Маркса. Система и метод подобно понятиям содержания и формы являются также двумя сторонами одного и того же явления, поэтому они находятся в зависимости друг от друга и диалектически взаимообуславливаются. Следовательно, там, где отсутствует единство между системой и методом, не может быть места для истинной диалектики.

Маркс об'ясняет диалектическую сущность развития капиталистического способа производства. Метод Маркса, как составная часть его философской системы, начинает с простейшей, но конкретной категории — товара. Этот последний им определяется, как исторически превращенная форма продукта. В своем «Замечании на книгу Вагнера» Маркс считая

[1] «Философские тетради» Ленина, изд. 1937 г. стр. 241. „

«товар» конкретным и богатым понятием, писал: «Я исхожу из простейшей общественной формы, в которой продукт труда представляется в современном обществе, это — «товар». Я анализирую последний, и притом сначала в той форме, в которой он проявляется»[1].

Ленин, глубоко понимая содержание этого марксова указания, отмечает: «анализ вскрывает в этом простейшем явлении... все противоречия... современного общества»[2]. Вместе с развитием этой простой формы развивался и капиталистический способ производства. Стало быть, логическое и историческое развитие друг другом обуславливается. Иными словами, диалектика идей в разитии категорий экономического учения есть ничто иное, как об'ективное отражение исторического развития капиталистического производства.

Выводя законы и категории из развития конкретной действительности, Маркс освещает их сущность в диалектико-материалистическом аспекте, причем, марксовы законы и категории не являются заранее готовыми схемами чистого априорного рассудка. Если у Канта и Гегеля чистый разум находится в безвоздушном пространстве и диктует свои законы природе, то у Маркса они выводятся из развития естественно-исторического процесса. Таким образом, логика Маркса является отражением исторического развития капиталистического способа производства. Его логика есть исторически конкретная форма проявления, а анализ фактов, который лежит в основе логики, служит ее материалом — содержанием.

В то время, как Гегель превращает законы и категории в самостоятельные сущности, Маркс выводит простое понятие из самого предмета, порождающего это понятие, как форму его выражения. В этом смысле любой предмет познания является неот'емлемым элементом своего понятия. Понятие, как форма, выражает содержание своего предмета. Уже в этом простом положении дано единство формы и содержания, как единство понятия и предмета. Гегелевское превращение понятия в самостоятельный суб'ект есть господство понятия над предметом, стало быть, понятие, как форма подчиняет себе реальный предмет — содержание. Следовательно, логика «капитала» по своей форме и содержанию представляет собой противоположность логике Гегеля.

[1] См. архив Маркса и Энгельса.

[2] Ленин т. 18, стр. 76.

В связи с этим в одном из своих писем к К. Шмидту Энгельс советовал, чтобы он понимал диалектику у Гегеля, как отблеск мысли... «Сравните хотя бы развитие у Маркса от товара к капиталу с развитием у Гегеля от бытия к небытию и у вас будет прекрасная параллель для конкретного развития, как оно происходит из фактов, с одной стороны, и, с другой стороны — абстрактная конструкция, в которой в высшей степени гениальные мысли и местами очень важные переходы, как, например, качества в количество и обратно, перерабатываются в кажущееся саморазвитие идей из одной в другую»[1].

Отсюда становится ясным, что диалектика «капитала» это не саморазвитие понятий, а отображение посредством понятий развития капиталистического общества. Стало быть мировоззрение Маркса не свалилось с неба, а явилось результатом открытия законов общественного развития. Поэтому, если раньше говорили о «Капитале», как о единстве диалектического метода и философского материализма, то теперь следует добавить, что законы, выявленные в нем Марксом служат блестящим подтверждением материалистического понимания истории.

Итак, мы вплотную подошли к вопросу о применении Марксом основных черт материалистической диалектики и к учению о формах стоимости.

Одной из основных черт марксистской диалектики, по выражению тов. Сталина, является взаимосвязь и обусловленность, имеющие место как в природе, так и в обществе.

Исходя из этого положения, Маркс раскрыл всеобщую субстанцию — содержание стоимости товаров. Простое определение товара гласит, что он есть продукт труда, предназначенный для обмена. Для того, чтобы ему быть обмененным, он должен удовлетворять какую-нибудь человеческую потребность, т. е. полезность должна явиться всеобщим свойством товаров. Полезность вещи также зависит еще от целого ряда естественных свойств: физических, химических и т. д. Кроме того, определенное количество товара при данных условиях может обмениваться на определенное же количество другого товара (один сюртук=20 аршин холста).

Спрашивается, почему же при данных условиях пропорция, при которой один товар обменивается на другой, остается относительно постоянной? Почему один товар продается дороже другого и стоимость каждого из них остается

[1] Маркс и Энгельс «Письма» изд. 1931 г., стр. 393—94.

при данных условиях определенно конкретной величиной? Маркс преодолел затруднения по этому вопросу предшественников и таким образом разрешил вопрос о всеобщей субстанции стоимости товара.

Метафизикам, которые оперируют поверхностным рассмотрением явлений, казалось, что стоимость товара зависит от полезности и природных особенностей. Маркс доказал несостоятельность такого соображения, ибо не всякая полезность имеет стоимость, например, воздух, а некоторые даже вредные предметы, например, табак наоборот, имеет высокую стоимость. Таким образом, полезность вещи не может быть общим мерилом приравнивания и также одинаково полезные предметы не могут быть обменены друг на друга. Лишь качественно различные вещи обладают различными полезностями и поэтому являются об'ектом обмена.

Итак, то, что соизмеряется и сравнивается в товарах — это всеобщее содержание — труд, который служит всеобщей субстанцией для всех видов товаров это их порождающий труд, от которого зависят все конкретные формы проявления товаров.

Возникает вопрос, откуда берется это всеобщее содержание? Маркс учит, что любой товар есть продукт конкретного труда, например, частного труда портного, плотника и так далее. Все они выполняют качественно различные формы труда, причем от всех этих конкретных форм труда отчуждается труд вообще, абстрактный труд, который являясь общим и одинаковым, соизмеряется в товарах и приравнивается в их обмене.

В буржуазном обществе обмен является связывающим звеном между отдельными товаропроизводителями. Затраченное количества труда в одной области производства, обменивается в силу общественной необходимости на такое же количество труда, затраченного в другой отрасли производства; но свое соизмерение оба они находят в стоимости товаров. Из этого вытекает, что в определении стоимости обнаруживается взаимосвязь и обусловленность, между отдельными членами общества, так как стоимость перед нами выступает как выражение исторически определенных общественных отношений. «Только с точки зрения системы общественных производственных отношений одной определенной исторической формации общества, притом отношений, проявляющих-

ся в массовом, миллиарды раз повторяющемся явлении обмена, можно понять, что такое стоимость»[1].

Домарксовые представители теории трудовой стоимости были метафизиками, отсюда естественно, что им было недоступно понимание взаимосвязи классовых отношений людей, т. е. вместо отношений людей, они усматривали отношение вещей и даже это отношение между вещами не могли увязать с историческим развитием общественного производства. В результате такого толкования, у Смита и Рикардо получился отрыв конкретной формы от содержания, так как они при рассмотрении конкретной формы товара не ставили ее в связь в исторически определенной общественной формой всего товарного хозяйства. Это обстоятельство привело их также и к отрыву логического от исторического.

Одно из основных требований марксистско-ленинской диалектики, которое Марксом удовлетворяется при анализе стоимости товара, состоит в том, чтобы знать предмет в конкретно историческом развитии; этим самым будет создана возможность охватить и изучить все стороны, связи и «опосредствования» данного предмета. Однако, как учит Ленин, мы никогда не достигаем этого полностью, но требование всесторонности предостережет нас от ошибок и омертвления. Исторический анализ действительности должен войти в «полное» определение предмета, практика, как критерий истины, должна установить об'ективную связь со всеми окружающими вещами природы и общества, с этим связано еще одно из важных требований, согласно которому конкретный анализ конкретной обстановки играет решающую роль при установлении взаимосвязи между историческими процессами, событиями, вещами и т. д.

Благодаря учению о взаимосвязи общественных явлений, Маркс раскрыл стоимость как специфическое общественное свойство вещи. это значит, что как бы мы ни рассматривали предмет с точки зрения его естественных свойств, никак нельзя вывести только из их качественных содержаний, форму — стоимость товара.

В своей работе «О диалектическом и историческом материализме», где дается характеристика основным чертам диалектики, тов. Сталин учит:

«...Ни одно явление в природе не может быть понято, если взять его в изолированном виде, вне связи с окружающими явлениями, ибо любое явление в любой области может

[1] Ленин т. XVIII, стр. 16.

быть превращено в бессмыслицу, если его рассматривать вне связи с окружающими, в отрыве от них, и, наоборот, любое явление может быть понято и обосновано, если оно рассматривается в его неразрывной связи с окружающими явлениями, в его обусловленности от окружающих его явлений».

Именно, не понимание этого положения привело вульгарных экономистов к пустой бессмыслице понятий. Игнорируя об'ективные законы общественного развития, метафизики провозгласили форму стоимости, как извечное естественное свойство, присущее продуктам труда. Маркс таким метафизикам саркастически бросает в глаза афоризм:

«...До сих пор еще ни один химик не открыл в жемчуге и алмазе меновой стоимости. Однако, экономисты-изобретатели этого химического вещества, обнаруживающие особое притязание на критическую глубину мыслей, находят, что потребительная стоимость вещей не зависит от их естественных свойств, тогда как стоимость присуще им как вещам»[1].

Таким образом, все содержание диалектической истины также можно свести к знаменитому выводу о том, что все грани в природе и обществе условны и подвижны, что нет ни одного явления, которое бы не могло при известных условиях, превратиться в свою противоположность. Этот закон определяет сущность революционного учения Маркса об окончательном уничтожении капиталистических порядков и замены их новой разумной действительностью — установлением диктатуры пролетариата и через нее осуществление окончательной победы коммунистического общества.

В учении Маркса о формах стоимости выявлена и вторая основная черта диалектического метода; Маркс, рассматривая капиталистическую действительность, как исторически развивающийся процесс, указал, что исторические события протекают как об'ективные и закономерные процессы, независимо от воли и желания отдельных людей. Исходя из этого, Маркс рассматривает капитал «не как вещь, пребывающую в покое, а в движении». Именно в движении экономических категорий Маркс показывает внутреннее содержание буржуазного общества. Товарное хозяйство как форма буржуазного общества, имеет свою историю возникновения, развития и исчезновения. Согласно этому, капиталистическое общество проходит три главных ступени движения: возникновение, процветание и уничтожение. Это является необходимым законом естественно-исторического развития.

[1] Маркс «Капитал» т. I, стр. 82.

Что означает Марксово исследование товара в его возникновении и развитии? Из вышеизложенного видно, что Маркс впервые открыл соответствующие формы обмена, возникновение которых было связано с об'ективными условиями определенных общественных отношений. В этом смысле у Маркса развитие форм стоимости товара обуславливается развитием обмена и методологически это выражается в том, что вместе с развитием определенного содержания развивается и соответствующая этому содержанию форма.

Возникает вопрос, если формы обмена обуславливаются развитием обмена, то что лежит в основе развития самого обмена? Маркс и далее Энгельс в своей работе «Происхождение семьи, частной собственности и государства» наглядно показали исторический характер обмена, устанавливая, что с необходимостью обмена порождается конкретно-историческое содержание, заранее подготовленное в исторически определенной системе сложившимися об'ективными условиями. Таким содержанием, которое лежит в основе исторического развития обмена, является общественное разделение труда. Отсюда ясно, что у Маркса категории не только логически связаны между собой, а между ними установлена историческая взаимосвязь и при глубоком абстрагировании конкретной действительности, всегда отражают реальное единство формы и содержания.

Для того, чтобы вполне разобраться в понятии обмена, вкратце анализируем его исторический генезис. Мы показали, что конкретно историческая форма всегда связана с конкретно-историческим содержанием, а из этого принципа выводится реальное взаимоотношение между формой и содержанием. Присмотримся, как Маркс и Энгельс это выясняют.

Обмен есть историческая форма проявления товарного производства. В первобытной общине, где еще не было разделения труда, и, следовательно, частной собственности, не было и обмена. Продукты коллективного труда распределялись лишь между членами общины, и только введение первого разделения труда привело к обмену товарищеских услуг. Таким образом, в то время еще не было обмена в собственном смысле слова. Но изменилась общественная жизнь самих членов общины, развитие которой зависело от роста производительности труда; в свою очередь, производительность труда определялась усовершенствованными орудиями производства. Следовательно, вместе с развитием производительных сил, развивалось общественное отношение индивидуумов; конк-

ретнее, в данной общине создавшийся излишек обменивался в соседней общине на качественно другой продукт, имеющийся также в излишке в этой общине.

Итак, эта первая форма развития обмена показывает, что обмен не есть извечная естественная категория, «связанная с даром речи», как это утверждал метафизик А. Смит, а является продуктом исторического развития. Стало быть, обмен, как историческое явление, есть форма развития своего конкретного содержания.

Из этого анализа видно, что форма и содержание у Маркса составляют единый материально-развивающийся процесс. Еще задолго до написания «Капитала», молодой Маркс, перешедший от идеализма Канта и Фихте к соисканию идей в самой действительности, заложил основы диалектико-материалистического понимания категорий содержания и формы. В своем знаменитом «Письме к отцу», где уже сведены все счеты с идеалистическими взглядами на развитие об'ективного мира, Маркс пишет:

«Я понимаю под формой необходимую архитектонику выражений понятий, а под материей (т. е. под содержанием — Т. К.) необходимое качество этих выражений. Ошибка заключалась в том, что я воображал, будто форма может и должна развиваться отдельно от материи, и благодаря этому получил не реальную форму, а какой-то письменный стол с ящиками, в которые посыпал затем песок»[1].

Это гениальное положение о совместном развитии формы и содержания соблюдается Марксом во всех его произведениях. Но еще наиболее характерным примером для об'яснения этой мысли служит марксов анализ относительной формы стоимости.

Исследуя относительную форму стоимости, Маркс одновременно ставит вопрос и о содержании этой формы, причем это содержание он понимает не как нечто привнесенное извне, а как содержание, находящееся в самой форме. Что такое содержание относительной формы стоимости? Это,—во-первых, качественная определенность, являющаяся содержанием формы. Например, в суждении холст=сюртуку, мы имеем дело с двумя сторонами качественно уравненных товаров, при этом сюртук служит формой существования стоимости. Стоимостное бытие холста находит свое выражение в физической форме сюртука, т. е. качественная определенность первого выражается в качественной определенности второго. В дан-

[1] Маркс и Энгельс соч. т. I, стр. 433—34.

ном случае первая определенность является бытием для второй определенности; следовательно, они одновременно являются двумя формами выражения стоимости лишь потому, что в них осуществлен одинаковый человеческий труд, т. е. в их основе лежит общее для них — содержание.

Для того, чтобы сделать свою мысль о совместном развитии формы и содержания более доступной, Маркс приводит следующий поясняющий пример из области химии:

«Масляная кислота и пропиловый эфир муравьиной кислоты, — пишет Маркс, — различные вещества. Однако оба они состоят из одних и тех же химических субстанций — углерода (С), водорода (Н), кислорода (О) и притом в одном и том же процентном отношении, а именно: $C_4H_8O_2$. Если бы мы приравняли масляную кислоту к муравьино-пропиловому эфиру, то это значило бы в данном уравнении, во-первых, что муравьино-пропиловый эфир есть лишь форма существования $C_4H_8O_2$ и, во-вторых, эта масляная кислота также состоит из $C_4H_8O_2$. Посредством приравнивания муравьино-пропилового эфира и масляной кислоты была бы выражена, таким образом их химическая субстанция в отличие от их физической формы»[1].

Из этого рассуждения следует вывод, что две формы проявления имеют одну и ту же субстанцию — эмпирическое содержание, причем они развиваются вместе со своим содержанием. Стало быть, формы не могут развиваться независимо от своей субстанции и наоборот, их субстанция не может быть выражена без формы проявления.

Другой стороной содержания относительной формы стоимости является ее количественная определенность. « Форма стоимости должна выражать не только стоимость вообще, но количественно определенную стоимость или величину стоимости».[2] Яснее, в стоимостном отношении холст не только качественно приравнивается к сюртуку, как выражение стоимости вообще, но и к определенному количеству сюртука.

Таким образом, анализируя содержание относительной формы стоимости, можно сделать вывод, что само содержание относительной формы стоимости есть его собственная реальная форма. Стало быть, относительная форма выражает свое содержание. Из этого вытекает, что форма не априорная схема, а результат развития содержания. В этом смысле форма есть

[1] «Капитал» т. I, стр. 14.
[2] «Капитал» там же.

также и содержательная форма, или содержание. Развитие формы и содержания не есть развитие двух самостоятельных моментов, а они развиваются вместе лишь потому, что представляют собой две стороны общего для них явления. Исходным принципом взаимопроникновения их друг в друга является учение о раздвоении единого и познания противоположных частей. Форма и содержание есть выражение учения о единстве борьбы противоположностей.

Наряду с диалектической постановкой вопроса, Маркс развивает материалистический взгляд на развитие формы и содержания, исходя из принципиального решения основного вопроса философии. В чем суть этого материалистического взгляда? Маркс, открывая историческую форму обмена, связывает ее с определенным общественным содержанием, причем доказывает их совместное развитие и в конечном счете примат над формой придает материальному содержанию.

Для пояснения этой мысли мы возвратимся к возникновению и развитию форм обмена. Маркс наглядно показал, что формы обмена, начиная с простой случайной формы и кончая развитой денежной формой, были обусловлены исторически сложившимися условиями общественного развития. Каждое изменение общественных условий выдвигает новые общественные формы, причем формы не только выдвигаются общественными условиями, но и определяются ими, как общественным содержанием. Подтверждением этого могут служить слова Маркса:

«Общество основывается не на законе (т. е. не на форме Т. К.). Это фантазия юристов. Напротив, закон должен основываться на обществе, он, в противовес произволу отдельного индивидуума, должен быть выражением его общих интересов и потребностей, проистекающих из данного способа материального производства... Законы необходимо изменяются вместе с измененными отношениями»[1].

В процессе изменения и развития примат остается над материальным содержанием, изменение форм зависит от изменения содержания.

В учении Маркса о развитии формы стоимости большой интерес представляет собой решение вопроса о превращении случайности в реальную необходимость. Каковы условия этого превращения? Начнем с формы обмена. Первая случайная форма обмена, как известно, развивалась еще не внутри общины, а между общинами, где большую роль при обмене играл стар-

[1] Маркс и Энгельс, т. I, стр. 359.

шина, через которого в определенные времена года индивидуумы обменивались между собой излишком своих продуктов. Здесь еще обмен не был вызван внутренней необходимостью, ибо продукты прямо обменивались друг на друга, но вместе с ростом производительности труда, развиваются и общины, к условиям которых соответствует в начале полная или развернутая форма обмена. Дальнейшее развитие разделения труда и рост его производительности способствуют расширению взаимоотношений индивидуумов и при этом в силу общественной необходимости развернутая форма превращается во всеобщую, т. е. из многочисленных предметов выделяется один, признанный мерой, обоюдной стоимости обмениваемых предметов. В свою очередь, всеобщая форма, благодаря общественной необходимости, превращается в новую развитую форму, именно, в денежную. Маркс и Энгельс, исследовавшие исторический генезис этой развитой формы, указывают, что главный предмет, которым обменивались пастушеские племена, был скот. Он сделался товаром, посредством которого оценивались все товары, т. е. стал абсолютным выражением стоимости. Таким образом, скот принимает форму денег. В последствии, благодаря развитию материального способа производства, также быстро развивалось и общество. Это обстоятельство порождает необходимую потребность в особом товаре — деньгах. Стало быть, на арену вышел товар товаров — золото и серебро, принявшие на себя роль всеобщего эквивалента.

Изменения общественного бытия вызывают и изменение его формы. Вместе с развитием общественного бытия развивается круг необходимости, и, стало быть, постепенно уменьшается круг кажущихся случайностей. Мы вплотную подошли к вопросу о соотношении и превращении случайности в необходимость.

На примере простой формы стоимости Марксом выясняется роль случайности в развитии общественной жизни. Случайность не есть понятие сознания, или форма чистого рассудка, как это утверждал Кант и другие идеалисты, а она есть форма проявления об'ективной реальности, следовательно, сама случайность является об'ективной категорией, правильно отражающей об'ективную истину бытия. Случайность не существует без своего противоположного явления— необходимости. Случайность и необходимость подобно форме и содержанию, суть однопорядковые категории, характеризующиеся почти теми же самыми основными моментами. Случай-

ность всегда обуславливается причинностью, что наглядно показывает марксов анализ первой формы обмена.

Первая случайная форма, конечно, была обусловлена вполне определенной причиной, именно, изменением взаимоотношений между членами общества. В этом смысле мы утверждаем, что причинность является связывающей категорией между случайным и необходимым. Стало быть, случайность и необходимость также взаимопроникают друг в друга и являются двумя сторонами одного и того же явления. В подтверждение этой мысли можно сослаться на Энгельса, который пишет: «Необходимость составляется из чистейших случайностей, а эти мнимые случайности представляют собой форму, за которой скрывается необходимость»[1].

Маркс увидел за простой случайной формой обмена его скрытую необходимую форму, именно, он в зародыше усмотрел все необходимые формы стоимости и этим самым предсказал превращение случайности в реальную необходимость.

Случайная форма снимается более развитыми формами, иными словами, случайность снимается необходимостью; следовательно, от случайных явлений в процессе познания человек переходит к необходимым явлениям.

У Маркса большое философское значение имеет и применение третьей основной черты диалектического метода. В движении и развитии форм обмена Маркс усматривает сложный диалектический процесс роста, где количественные изменения безусловно ведут к качественным изменениям. Движение и развитие Маркс понимает как закономерный процесс, причем, этот процесс не есть бессодержательное движение по кругу, не простое повторение пройденного, а поступательное движение по восходящей линии, переход от старого качественного состояния к новому качественному состоянию, от простой формы стоимости к высшей форме.

Товарищ Сталин, давший гениальное освещение основных принципов диалектики, очевидно, исходил из логической последовательности «Капитала».

В предыдущем освещении учения о товаре мы видели что Маркс рассматривает простой товар, как единство внутреннего и внешнего, качества и количества, что любой предмет имеет свою определенность, составляющую его внутреннее содержание. По своему внутреннему состоянию содержание — качество одного предмета отличается от другого предмета, имеющего также свое собственное содержание. У ед-

[1] Маркс и Энгельс, т. 15, стр. 664.

мета имеется также определенность количества, внешняя форма, которая материально связана со своей внутренней стороной и является ее необходимой частью в процессе развития.

То, что каждый предмет имеет отличное от другого предмета содержание и главным образом поэтому между ними происходит обмен, Маркс наглядно показал в анализе форм стоимости. Без наличия такого различного качества предмета получилась бы пустая формальность или невозможность обмена вообще.

Наряду с качественным различием предмета в развитом товарном обмене равномерную роль играет и количественное развитие, т. е. единица одного товара отличается от единицы второго, и, то общее, которое присуще обоим величинам Маркс называет их стоимостью. Отсюда видно, что товар есть единство двух сторон с точки зрения внутреннего и внешнего, содержания и формы, качества и количества, есть единство потребительной и меновой стоимости.

Первая случайная форма имела произвольный характер лишь потому, что ее количественная определенность почти не находила в акте обмена своего полного выражения стоимости. Развернутая форма, наоборот, находит выражение в бесчисленных других предметах товарного мира и поэтому она есть не простое превращение случайности в реальную необходимость, а одновременно и переход от старой качественно и количественно низшей формы к новой высшей форме. Если при случайном обмене может казаться, что сам обмен товара регулирует величину стоимости товара, то при необходимой форме случайное отношение товаровладельцев снимается и становится очевидным, что не обмен регулирует величину стоимости. т. е. содержание товара, а, наоборот, величина стоимости товара регулирует его меновые отношения»[1].

Таким образом, товар в меновом отношении выступает своей количественной стороной, определенной величиной, но вместе с тем он выступает, как определенное качество. Следовательно, товар, как единство двух определенностей, предстал уже как мера, или, употребляя гегелевское выражение, является единством качества и количества. Эти две реальные категории процесса движения взаимопроникают и переходят друг в друга. Так, например, с точки зрения обмена то качество становится количеством, то количество качеством. Яснее, в зависимости от купли и продажи потребительная стоимость

[1] Маркс «Капитал» т. I, стр. 64.

принимает форму стоимости и форма стоимости или меновая стоимость товара превращается в потребительную стоимость.

Наконец, раскрывая сущность третьей черты диалектики, примененной Марксом к анализу развития форм обмена, следует сделать еще один философский вывод: в простой форме стоимости, как известно, эквивалентом служит один товар, а в развернутой форме, где уже снимается простая форма, роль эквивалента играет бесчисленное множество товаров и таким образом эта развернутая форма является диалектическим отрицанием простой формы. Противоречие, которое наличествует между этими двумя формами, сводится к тому, что **одно** противоречит **многому.**

Во всеобщей форме один товар выступает в качестве эквивалента. Следовательно, эта форма является отрицанием развернутой формы, ибо там было **многое,** здесь **одно.** С другой стороны, получается мнимое совпадение всеобщей и случайной формы, постольку, поскольку в обоих формах ОДИН выступает в качестве эквивалента. Однако, при диалектическом соотношении этих форм обнаруживается нечто другое: возврат к старой случайной форме не есть бессодержательное повторение пройденной формы, а этим всеобщая форма приобретает совершенно новое содержание, глубоко отличающееся от простой или случайной формы.

Присмотримся, как освещается Марксом еще одна всеобщая черта, применение которой имеет особо важное значение.

Исследуя товар в его конкретном возникновении и развитии, Маркс выясняет противоречивый характер товарного хозяйства, в зародыше которого уже была заложена реальная возможность развития капитализма; стало быть, Маркс изучал возникновение и обострение противоречия в самой сущности их конкретных проявлений и этим самым заложил основы диалектического учения о пртиворечиях.

Имея в виду тот факт, что форма и содержание являются обобщенным выражением учения о противоположностях, мы здесь постараемся вкратце осветить сущность этого вопроса.

Маркс, в противовес Гегелю, рассматривает формы непримиримых противоречий. Еще молодой Маркс, выступавший с «Критикой философии государственного права Гегеля», развеял в прах гегелевское учение об «опосредствовании» и применении противоположностей.

Гегель, как идеолог буржуазного общества, боялся обострения противоречий в гражданском обществе. Противоре-

чия, по словам Гегеля, ведут вперед к развитию и изменению, следовательно, к замене одного общественного строя более справедливым и необходимым общественным строем. Однако, наряду с этим, Гегель признает лишь абстрактную классовую борьбу,т. к. он, будучи идеалистом, не смог понять, что всякая классовая борьба связана с определенным процессом производства, как движущей силой общественного развития. Он, страшась этой действительности, на деле изменял своему диалектическому методу, т. к. стоял на точке зрения примирения общественных классов. Больше того, он стоял за уничтожение действительной классовой борьбы в пользу сохранения якобы неизменных порядков буржуазного общества. В противоположность гегелевскому учению, Маркс показал, что процесс развития противоречий протекает «не в порядке гармонического развертывания явлений, а в порядке раскрытия противоречий, свойственных предметам, явлениям, в порядке «борьбы» противоположных тенденций, действующих на основе этих противоречий» (Сталин).

Понимая деалектику как изучение противоречий в самой сущности предметов, Маркс гениально показал, что развитие капитализма представляет собой борьбу двух противоположных тенденций.

Рассмотрим, что Маркс подразумевает под развитием форм противоречий? Противоречие, по Марксу, присуще каждой конкретной форме бытия, следовательно, с возникновением формы бытия возникает и противоречие. Для того, чтобы лучше разобраться в этом вопросе, воспользуемся марксовым анализом форм стоимости, где им гениально раскрывается развитие противоречий от низшей формы к высшей форме, причем, рост или обострение противоречий имеет своим содержанием исторический процесс товарного обмена. Выше мы довольно подробно останавливались на этих формах противоречий, а поэтому здесь ограничимся лишь некоторыми замечаниями.

Простая форма противоречий, которая раскрывается Марксом в товаре, является противоречием между потребительной и меновой стоимостью; затем развитие форм стоимости одновременно выступает как развитие форм противоречий от простой случайной формы вплоть до денежной формы, причем в основе этих форм противоречий лежит то же самое историческое развитие обмена. Каждая форма противоречий выражает определенное общественное содержание лишь потому, что противоречие товара является формой проявления

исторически сложившихся условий обмена. Конкретно историческое содержание обмена порождает ему соответствующую на данном этапе форму, но процесс развития между формой и содержанием протекает не путем их примирения, а через обострение противоречий и только появлением новой развитой формы происходит разрешение старых противоречий. Таким образом, то, что Ленин назвал своеобразным сбрасыванием старой формы и переделкой содержания[1], имеет место и в развитии товарного хозяйства, например, единичная форма отрицала свое существование в силу того, что развивалась ее порождающее содержание и поэтому она, сбрасывая свою простую форму, приобретает необходимую развернутую форму; стало быть, ее простое противоречие возрастает в новую развитую форму противоречий и т. д.

Следовательно, развитие форм противоречий, яснее, можно представить так: простое противоречие товара между потребительной и меновой стоимостью, в основе которого лежит противоречие между конкретным и абстрактным трудом, в связи с появлением денег превращается в новую форму противоречий—между товаром и деньгами; и, наконец, вместе с развитием целого ряда общественных условий эта форма противоречий выступает, как противоположность между деньгами и капиталом. Очевидно, Ленин имел в виду этот круг противоречий, сформулировав развитие капитализма, как развитие от товара к капиталу —«Товар-Деньги-Капитал»[2].

Из вышеизложенного следует, что развитие форм стоимости, порождаемое конкретно историческим содержанием одновременно есть обострение форм противоречий, и лишь в силу крайнего обострения противоречий, Маркс доказал — неизбежность превращения социализма из абстрактной возможности в конкретно содержательную действительность.

Итак, мы подошли к вопросу об основном расхождении между Марксом и Гегелем по вопросу о противоположностях. В то время, как Маркс усматривал противоречия во всех сферах бытия, Гегель относит их возникновение лишь к сущности явлений. Непосредственное бытие с точки зрения Гегеля есть не реальные и конкретные противоречия, а они выступают в своей абстрактной идеальности, как абсолютное тождество. И, если сущность, по выражению философа, воз-

[1] «Сбрасывание старой формы и переделка содержания» — это положение Лениным выдвигается, как один из основных элементов диалектики. См. «Философские тетради».

[2] См. «Философские тетради» Ленина.

никает через «вхождение бытия в себя». то относящиеся к сущности противоречия тоже возникают из абсолютного тождества бытия и мысли. Стало быть, единственной конкретной истиной, по Гегелю, является не конкретные противоположности, присущие реальным вещам, а абсолютное тождество, фигурирующее как философское выражение истины бога.

Вслед за этим форма и содержание, как взаимосвязанные категории возникают у Гегеля не из конкретного раздвоения единого, а из чего то другого. В подтверждение этой мысли сошлемся на самого Гегеля, который пишет:

«Когда дух обнаруживает себя, он развивает свое внутреннее содержание; в его развитии форма совпадает с его содержанием. Содержание, которое дух обнаруживает, не отличается от его формы. Это содержание проявляется вместе с движением его формы. Итак, форма и содержание тождественны в духе» [1].

Таким образом, Маркс в противоположность гегелевскому толкованию, выдвигает диалектико-материалистическое понимание этих категорий. Форма и содержание у Маркса являются не только простым обобщением конкретной действительности, но вместе с тем входят также в определение последней. Таким образом, при рассмотрении развития противоположностей и развития формы и содержания Маркс не допускает никакого абсолютного тождества, а исходит из реального раздвоения единого.

БИБЛИОГРАФИЯ

(основная литература).

МАРКС	«Капитал» т. I.
	«Капитал» т. II.
	«Капитал» т. III.
	«Теории прибавочной стоимости».
	«Избранные произведения», т. I.
МАРКС и ЭНГЕЛЬС	«Письма», изд. 1931 г.
МАРКС	«Критика философии государственного права Гегеля», собр. соч., т. I.
	«Письмо к отцу»
	«Святое семейство», собр. соч. т. I.
	«Немецкая идеология», т. IV.
ЭНГЕЛЬС	«Происхождение семьи, частной собственности и государства».
	«Анти Дюринг».

[1] Гегель «Философия духа», пер. Чижова, стр. 26.

	«Л. Фейербах».
	«Диалектика природы».
ЛЕНИН	«Что такое «друзья народа...».
	«Материализм и эмпириокретицизм»..
	«Философские тетради».
	«Еще раз о профсоюзах».
	«К. Маркс».
	«Детская болезнь «левизны» в коммунизме».
	«Империализм, как высший этап капитализма».
	«Государство и революция».
	«Об искусстве и культуре», изд. 1934 г.
СТАЛИН	Вопросы Ленинизма.
	«Анархизм или социализм?».
	«Вскользь о партийных разногласиях».
	Краткий курс Истории ВКП(б).
АРИСТОТЕЛЬ	«Метафизика».
	«Категории».
ПЛАТОН	«Гиппий».
КАНТ	«Критика чистого разума».
ГЕГЕЛЬ	«Наука логики» т. т. V и VI.
	«Энциклопедия философских систем», т. I.
	«Феномонология духа».
	«Философия духа».
	«Эстетика», т. т. XII и XIII.
	«Фил. истории», т. VIII.
ГЕТЕ	«Фауст», часть II.
ПУШКИН	«Скупой рыцарь».

ქუთაისის ა. წულუკიძის სახელობის სახელმწიფო
პედინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, 1942 წ.
Труды Кутаисского Государственного
Педагогического Института имени
А. Цулукидзе, т. IV, 1942 г.

ა. მეძველია

პატრიოტიზმი XIX საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში

ერთი წელი შესრულდა მას შემდეგ, რაც დიდი რუსი ხალხი სახელოვან სამამულო ომს აწარმოებს უცხოელ დამპყრობლების—ფაშისტების წინააღმდეგ. ამ ძლევამოსილ სამამულო ომში რუს ხალხს სხვა მოძმე საბჭოთა ხალხებთან ერთად გვერდში ამოუდგა დიდი გმირული ტრადიციის მქონე საქართველო. საქართველოს საუკეთესო შვილები თავგანწირვით იბრძვიან გერმანელი აგრესორების წინააღმდეგ. ქართველი ხალხი მრავალი საუკუნეობის განმავლობაში გამოიწრთვნა მოძალადე სახელმწიფოებთან ბრძოლაში. სახელოვანი ქართველი ხალხის ისტორია გმირული ბრძოლების ისტორიაა: პატარა, მაგრამ სიცოცხლით სავსე საქართველო, გმირულად იბრძოდა სამშობლოს თავისუფლებისათვის, რადგან მას სწამდა გენიოსი პოეტის შოთა რუსთაველის სიტყვები:

„სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა, სიკვდილი სახელოვანი".

და მართლაც საქართველოს, ისტორიულად მძიმე პირობებშიაც კი მთელი ორი ათეული საუკუნის განმავლობაში არ მოუხრია მტრის წინაშე. გეოგრაფიულად საქართველო ისეთ სარტყელში იყო მოქცეული, რომ იგი გარეშე სახელმწიფოების მუდმივ საბრძოლო ასპარეზს წარმოადგენდა. ქართველ ხალხს განუწყვეტლივ ებრძოდნენ: არაბები, მონღოლები, სპარსელები, თურქები და სხვა ჯურის მოძალადე აგრესორები. ხალხს თითქმის გატენილ თოფზე ეძინა, მაგრამ ყოველთვის ქართველი ხალხი სახელოვნად იცავდა სამშობლოს ღირსებას და გმირულად ებრძოდა თავხედ აგრესორებს. ზოგჯერ ბრძოლის ველზე ერთ ქართველ მეომარზე 20-30 მოწინააღმდეგე მოდიოდა, მაგრამ ასეთ მომენტშიაც მამაცურად იბრძოდნენ ქართველები და თუ ძალთა უდიდესი სიჭარბის გამო საქართველო დამარცხდებოდა, ეს დამარცხებაც სახელოვანი იყო, რადგან გმირი მებრძო-

ლები მტერს ცოცხლები არ ნებდებოდნენ და იხოცებოდნენ სახელოთა და დიდებით. მრავალი სამართლიანი ომი გადაუხდია საქართველოს კარზე მოსული მტრის წინააღმდეგ. საკმარისია დავასახელოთ ვახტან გორგასლანის ლაშქრობა სპარსელებთან, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ბრძოლები თურქებისა და სპარსელების წინააღმდეგ, ქართველი ხალხის გმირული ეპიზოდები მურმან-ყრუსა და ჯელალ-ედინის უთვალავ ურდოებთან, გიორგი სააკაძის გმირობა სპარსელებთან, ქართველი ხალხის გმირული ლაშქრობა ერკლე მეფის სარდლობით აღა-მამად-ხანის წინააღმდეგ კრწანისის ველზე და სხვა მრავალი. საქართველოს მიწის ყოველი მტკაველი ქართველი ხალხის სისხლით არის მორწყული, ყოველი ციხე-კოშკის ნანგრევი ქართველების გმირულ წარსულზე ღაღადებს. ამასთან საქართველო ისტორიულად მეგობრულ ურთიერთობაში იმყოფებოდა რუსეთთან და გარეშე მტრებისაგან შევიწროებული ქართველი მეფეები იმედის თვალით იცქირებოდნენ ჩრდილოეთით ერთმორწმუნე რუსეთისაკენ. დიდი რუსი ხალხი ერთგვარ კედელს წარმოადგენდა საქართველოსათვის როგორც ქრისტიანული ქვეყანა აღმოსავლეთის მუსულმანური სახელმწიფოების წინაღმდეგ. და ზოგჯერ ქართველებიც აქტიურად იბრძოდნენ რუსი ხალხის მტრების წინააღმდეგ.

საქართველოს სახელოვანმა შვილებმა ჯერ კიდევ 1812 წელს აქტიური მონაწილეობა მიიღეს რუსი ხალხის პირველ სამამულო ომში. მრავალ მათგანს მამაცობისა და გმირობისათვის მიეცა უმაღლესი ჯილდო და ზოგმაც უმაღლესი სამხედრო ხარისხიც მიიღო. 1812 წლის სამამულო ომში მონაწილე ქართველებიდან საკმარისია დავასახელოთ არტილერიის გენერალი ლევან მიხეილის-ძე იაშვილი, რომელიც სახელგანთქმული მხედართმთავრის სუვოროვის მეთაურობით მონაწილეობდა მრავალ ომებში.

მან განსაკუთრებით თავი ისახელა 1812 წლის სამამულო ომში პოლოცკის შეტაკებაში, ხოლო პოლოცკის მეორე შეტაკებაში სარდლობდა ვიტგენშტეინის მარჯვენა ფრთას და გამარჯვების ერთი მოთავეთაგანი იყო. ლევან იაშვილმა სახელი გაითქვა პორტუნოს დივიზიის ტყვედ ჩაგდების დროს და ბერეზინოსთან ფრანგთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. 1812 წელს იგი იყო სამხედრო საბჭოს წევრი. 1815 წელს დიდი გმირობა გამოიჩინა საფრანგეთის წინაღმდეგ მეორე ლაშქრობაში, გმირობისა და მამაცობისათვის მიღებული ჰქონდა რამოდენიმე ორდენი და ოქროს ორი ხმალი.

დიდი რუსი ხალხის სამამულო ომში აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა ჩვენი სახელოვანი პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე. იგი ნაპოლეონის წინააღმდეგ ბარკალაი-დე-ტოლის არმიის მონაწილე იყო და დიდი მამაცობა გამოიჩინა. იგი 1814 წლის 18 მარტს ბარკალაი დე-ტოლთან ერთად შევიდა პარიზში. გულადობისა და მამაცობისათვის დაჯილდოებულ იქნა მრავალი ორდენით და ოქროს ხმლით წარწერით.

აღსანიშნავია გენერალ ლეიტენანტ ივანე დავითის-ძე ფანჩულიძის გმირული ბრძოლები რუსი ხალხის სამამულო ომში. იგი აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა მრავალ ომებში. მან ბოროდინოს ბრძოლაში თავი ისახელა გენერალ ნანსუნის პოლკის მოსპობით, რისთვისაც დაჯილდოვეს ვლადიმირის ორდენით. 1812 წელს კრასნოეს შეტაკებაში მამაცობისათვის წმინდა გიორგის ორდენი მიიღო, 1815 წელს ლუცეს ბრძოლაში გამოჩენილი გმირობისათვის გენერალ ლეიტენანტის ხარისხი მისცეს.

გენერალ ლეიტენანტ ივანე დავითის-ძე ფანჩულიძეს მხარს უმშვენებდა გენერალ მაიორი სიმონ დავითის ძე ფანჩულიძე იგი სახელოვანი მონაწილე იყო სხვადასხვა ომებისა 1791 წელს, 1794 წელს, 1794 წელს გადალახა გალიცია, სილეზია, მორავია, ბოჰემია, ბავარია, შვაბია და მდინარე რეინის გადასასვლელთან მონაწილეობა მიიღო კონსტანცის შეტაკებაში. ვიშაუს ბრძოლაში გიორგის ორდენით დაჯილდოვეს. პრეისში ეილა-უსთან ბრძოლისათვის ანას ორდენი მისცეს. ნაპოლეონის წინააღმდეგ ტარუტინის და ვერეისკის სიმაღლეების აღების დროს მამაცობისათვის გიორგის ორდენით დაჯილდოდეს. 1813-1814 წლებში გმირობისათვის დაჯილდოვეს ანასა და პრუსიული წითელი არწივის ორდენით. ასევე თავი ისახელეს 1812 წლის სამამულო ომში გენერალ მაიორმა ივანე ჯავახიშვილმა, იოსებ გაბაშვილმა. ქართველთა მეფეების შთამომავალმა, იმერეთის მეფის დავითის-ძემ კონსტანტინემ, საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგის შვილმა ილიამ და ყველასათვის ცნობილმა გენიალურმა მხედართმთავარმა პეტრე ბაგრატიონმა და სხვა მრავალმა ქართველმა.[1]

ისე როგორც დიდი ლენინი ამაყობდა რუსი ხალხის წარსულითა და აწმყოთი, „ჩვენ აღსავსენი ვართ ეროვნული სიამაყით,— სწერს ლენინი,—იმიტომ, რომ ველიკორუსების ერმაც შექმნა ავრეთვე რევოლუციონერი კლასი, მანაც დაამტკიცა, რომ შესწევს ნიჭი

[1] იხ. ი. ბალახაშვილი „მნათობი", 1941 წელი, № 11.

კაცობრიობას მისცეს დიდი ნიმუშები თავისუფლებისა და სოციალიზმისათვის ბრძოლისა...“ ჩვენ შეგვიძლია ვიამაყოთ საქართველოს წარსულითა და აწმყოთი. ჩვენმა ერმაც წარმოშვა საუკუნოების განმავლობაში თავისუფლებისათვის მებრძოლი პატრიოტი გმირები: ვახტანგ გორგასლანი, დავით აღმაშენებლი, თამარ მეფე' გენიალური პოეტი შოთა რუსთველი, კახეთის გმირები: შალვა, ბიძინა და ელიზბარი. გიორგი სააკაძე, ერეკლე მეფე. ახალ საუკუნეში ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა, ალექსანდრე ყაზბეგი და ჩვენმა ქვეყანამ წარმოშვა მთელი მსოფლიოს სიამაყე, ხალხთა სარდალი და . წინამძღოლი, რევოლუციისა და თავისუფლებისათვის უბადლო მებრძოლი დიდი **სტალინი.**

„ჩვენ ბოლშევიკები,—ლაპარაკობს ამხ. კ. ვოროშილოვი,— განსაკუთრებული გრძნობით მივესალმებით ქართველ ხალხს, რევოლუციონერ ხალხს, ერთერთს სამჭოთა კავშირის იმ ხალხთაგანს, რომლებმაც გმნსაკუთრებული წვლილი შეიტანეს რევოლუციის საერთო საქმეში, მემამულეთა და კაპიტალისტური რუსეთის დამხობის საქმეში.

ჩვენ ბოლშევიკები განსაკუთრებული გრძნობით აღვნიშნავთ და მივესალმებით ქართველ ხალხს, რომლებმაც საბჭოთა და მსოფლიო პროლეტარიატს მისცა კომუნიზმის ბელადი, ხალხთა ბელადი სტალინი, ლენინის დიადი საქმის გენიალური განმგრძნობი“.

და დღეს ეს პატარა საქართველო, მაგრამ დიდი გმირული წარსულისა და მომავლის მქონე ხალხი, ბრძენი სტალინის დედა-სამშობლოს აღზრდილი შვილები, საბჭოთა რესპუბლიკების ძმურ კავშირში გამოწრთობილი გმირი პატრიოტი ქართველები, ვაჟკაცურად იბრძვიან სხვა მოძმე საბჭოთა ხალხებთან ერთად სოციალისტური სამშობლოს დასაცავად.

* * *

ქართველი ხალხის პატრიოტიზმი, სამშობლოსათვის თავგანწირული ბრძოლა, მხატვრულ ფერებში ასახა მდიდარმა ქართულმა ლიტერატურამ. მნიშვნელოვანი ლიტერატურული ძეგლები ქართველი ხალხის გმირობისა და პატრიოტმზმის გრძნობით არის გამთბარი. ამ ნაწარმოებებში მოთხრობილია გმირული ბრძოლების ეპიზოდები, გასხივოსნებულად მოჩანს შორეულ ისტორიულ ასპარეზიდან, სახელგანთქმული გმირთა სახეები. ჯერ კიდევ ქართველმა ჰაგიოგრაფიულმა მწერლობამ შექმნა სამშობლოსა და სარწმუნოებისათვის თავდადებული გმირები-წამებულები. საშუალო საუკუნო-

ების ბრწყინვალე ეპოქამ წარმოშვა პატრიოტი რაინდები. საკმარისია დავასახელოთ გენიალური პოეტის—შოთა რუსთველის გმირები: ტარიელი, ავთანდილი, თინათინი, ნესტანდარეჯანი და სხვები. რამდენად ძლიერი იყო გარეშე ქვეყნების აგრესიული პოლიტიკა საქართველოს მიმართ, იმდენად მეტს სიმამაცესა და გმირობას იჩენდა ქართველი ხალხი სამშობლოს მტრებთან ბრძოლაში და ლიტერატურაც ნოყიერ მასალას ღებულობდა ამ საკითხის გასაშუქებლად. ამიტომ იყო, რომ აღორძინების ხანის ქართულმა მწერლობამ კიდევ უფრო პრინციპიალურ სიმაღლეზე აიყვანა ნაციონალური ლიტერატურა და ქება დიდება შეასხა საქართველოსათვის თავდადებულ პატრიოტ გმირებს.

XIX საუკუნიდან კიდევ უფრო გაიზარდა ქართველ ხალხში პატრიოტიზმი—სამშობლოს სიყვარული, რადგან ცარიზმის კოლონიალურმა პოლიტიკამ სასტიკად შეზღუდა ქართველი ხალხის ნაციონალური თავისუფლება და ამან კიდევ უფრო გააღრმავა ხალხში ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლის სურვილი, ხოლო XIX საუკუნის ქართულმა მწერლობამ უაღრესი პათოსით გამოხატა ქართველი ხალხის ეს უანგარო გრძნობა.

სამშობლოსათვის თავის განწირვა, ხალხისათვის სიკვდილი ოველთვის სახელისა და ღირსების საქმედ მიაჩნდა ქართველ ალხს.

არ არის მკვდარი, ვინც მოკვდეს
და ხალხს შესწიროს დღენია,
მკვდრად იგი თქმულა, ვისაც აქ
სახელი არ დარჩენია. (ი. ჭავჭავაძე. „მეფე დიმიტრი თავდადებული")

ამ გრძნობით აღფრთოვანებული ქართველი მებრძოლები უშიშრად მიდიოდნენ ბრძოლის ველზე და სამშობლოს დასაცავად გმირულად იღუპებოდნენ. მათ სწამდათ მხოლოდ „სახელისათვის ამაყი თრთოლა, მამულის მტერთან მედგარი ბრძოლა." (ი. ჭავჭავაძე „ქართველის დედა"), მრავალჯერ შეღებილა სისხლის ფრად საქართველოს მიწა-წყალი, მრავალი ქართველი გმირი დაღუპულა მამულის მტერთან ბრძოლაში ვაჟკაცურად, „ვახტანგ ორბელიანმა სამართლიანად საქართველოს „გმირთა აკლდამა" უწოდა. „ჩვენი ივერი მშშენიერი არს სისხლთა კალო, გმირთა აკლდამა" („იმედი"), სამშობლოს უბედურება თითოეული პატრიოტის უბედურებაა. სამშობლოს ტკივილი საკუთარი ხორცისა და სისხლის ტკივილია ჭეშმარიტ პატრიოტისათვის და ასედაც სწამდა ყოველ ქართველს:

საკუთარ ტანჯვად მე მიმაჩნია
ჩვენი სამშობლოს უბედურება,
და ვერ უყურებ გულდამშვიდებით
როცა ამდენი სისხლი იღვრება. (აკაკი, „პატარა კახი")

მტრის წინაშე მონურად ქედის მოხრა და წამოჩოქება ქართველ ხალხს არ ჩვევია. ბრძოლა, რაც უნდა უსწორო იყოს, ქართველი მაინც უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე იბრძვის, რადგან მას წამს: „სჯობს მონობაში გამდიდრებულსა, თავისუფლების ძებნაში მკვდარი". (აკაკი „პატარა კახი").

სამშობლოს სიყვარული ყველაზე წმინდა გრძნობაა ადამიანისათვის, იგი აკეთილშობილებს და სულიერად ამაღლებს ადამიანს.

სამშობლო დედაა და ღირსეულმა შვილმა იგი სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე უნდა დაიცვას. ვისაც თავისი სამშობლო არ უყვარს, იგი მის მაგიერ ვის შეიყვარებს?

და ადამიანს რა აამაღლებს,
თუ არ მათვე წმინდა სამშობლო,
ენა, ფერადი ზნეჩვეულება, ვით
წმინდათ წმინდა საამქვეყნო:
ვისაც არ უყვარს სამშობლო დედა,
ის მის მაგიერ ვის შეიყვარებს?
ვის სძულს თავისი სახლი და კარი,
ვინღა გაუღებს სამოყვროდ კარებს. (აკაკი, „თერთმეტი ენკენისთვე").

სამშობლო ისეთი საყვარულია, რომ იგი არ გაიცვლება არავითარ სიმდიდრეზე, თვით მთელი ქვეყნის სამოთხეზედაც კი, რადგან იგი ტკბილია დედის ძუძუსავით და ჩვენი გამზრდელია. „სამშობლო დედის ძუძუი არ გაიცელების სხვაზედა, ორივ ტკბილია, ძმობილო, მირჩევნის ორსავ თვალზედა, როგორც უფალი, სამშობლოც ერთია ქვეყანაზედა". (რ. ერისთავი, „სამშობლო ხევსურისა"). ამიტომ არის, რომ ქართველი ხალხის უდიდესი პატრიოტი პოეტი, აკაკი წერეთელი აღფრთოვანებული ეტრფიალება თავის სამშობლოს, მკვდარი და ცოცხალი სამშობლოს ეკუთვნის. სიცოცხლეში მისი მოჭირნახულეა და სიკვდილის შემდეგ მისი კალთა უნდა გადაიფაროს.

ცაფირუზ-ხმელეთხურმუხტო,
ჩემო სამშობლო მხარეო,
შენი ვარ, შენთვის მოვკვდები
შენხედვე მგლოვიარეო.

ნურც მკვდარს გამწირავ, ნურც ცოცხალს
ზე კალთა დამაფარეო,
და რომ მოკვდები გახსოვდეს,
ანდერძი დავიბარეო:
დედაშვილობამ, ბევრს არ გთხოვ
შენს-მიწას მიმაბარეო,
ცაფირუზ-ხმელეთზურმუხტო
ჩემო სამშობლო მხარეო. (აკაკი, „განთიადი")

და მართლაც აკაკი წერეთელმა მთელი მისი ხანგრძლივი სიცოცხლე სამშობლოს შესწირა. სამშობლო მისი სისხლი და ხორცი იყო. და სამშობლომაც ღირსეულად დააფასა დიდებული მგოსანი.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საქართველომ ბევრი პატრიოტი გმირი წარმოშვა მამულის მტრებთან ბრძოლებში, ქართველ ხალხს მრავალი სამამულო ომი გადაუხდია და ხშირად ეს ბრძოლები რიცხობრივად ჭარბ მტრისათვის ხელსაყრელ პირობებში მომხდარა; მტრის ლაშქარი თითქმის ყოველთვის მეტი ყოფილა ქართველებზე, მაგრამ ქართველებს არასოდეს ქედი არ მოუხრიათ ჭარბი მოწინააღმდეგის წინაშე. კრწანისის ველზე სამიათასი ქართველი სამოციათას სპარსელს შეება ბრძოლაში და ომის ეს მომენტი ქართველების გამარჯვებით დამთავრდა. დიდ მხედარმთავარს ერეკლე მეფეს არაფრად ჩაუგდია მტრის რიცხობრივი მეტობა და ბრძოლის წინ ასეთი სიტყვებით მიმართავდა ჯარს:

აჰა, თენდება ის დიდი დღე ძნელი საამბოდ...
ქართველნო ყური დამიგდეთ უნდა გიამბოთ:
სამი ათასი, სამოც ათასს წინ დაუხვდება...
დღეს ჩვენი მტკვარი სისხლისფერად შეიღებება.
(ვ. ორბელიანი, „იმედი")

ასეთ უთანასწორო ბრძოლაში ბევრჯერ ქართველებს მტრის უზარმაზარი ურდოები შეუჩერებიათ და დაუმარცხებიათ კიდევაც, რადგან თითოეული ქართველი დარწმუნებული იყო იმაში, რომ ბრძოლის ველზე რიცხვით სიჭარბე შესაძლებელია დაძლეული იქნეს გმირობითა და მამაცობით და ამაში დარწმუნებული ქართველები შეტევის წინ გაიძახოდნენ:

ცოტანი ვართ, მაგრამ კარგნი ვართ,
ვინც კია ყველა დევია...
ბევრჯერ უნახავს ქართულის მტერს,
რომ ცოტაც ბევრის მძლევია. (ილია, „მეფე დიმიტრი თავდადებული")

ასეთი გმირობით იყო, რომ საქართველომ ორი ათეული საუკუნის მანძილზე სამშობლოს თავისუფლება შეინარჩუნა და ხალხ-

თა ისტორიაში სახელი და დიდება მოიპოვა. ვაჟკაცური ხმალი ქართველ ხალხს ხელიდან არ გაუგდია, და ერთი ხელით თუ მამული უშენებია, მეორეთი იგი დაუცავს უსწორო ბრძოლაში.

ბევრჯერ გინახავს კახეთო, ამგვარი ბრძოლა რჯულისთვის,
ნიაღვრად სისხლი გვიღვრია მშვენიერ მამულისათვის,
მარჯვენით ხმალი გვჭერია, მარცხენით გიმუშავნია,
მტერთა სიმრავლე და სიმხნე არაფრად მიგვიმჩნევია.
(ვ. ორბელიანი, „ირაკლი და კოხტა ბელადი“)

ყოფილა ისეთი შემთხვევები, როდესაც სახელოვანი ქართველი მებრძოლები დამარცხებულან უსწორო ბრძოლაში, მაგრამ ბრძოლაზე ხელი არ აუღიათ სულიერად არ დაცემულან და მტერს ცოცხალი არ დანებებიან. საკმარისია გავიხსენოთ ბაკურის, ამ სახალხო გმირის სახელოვანი ბრძოლის ეპიზოდები.

გმირ ბაკურს უთვალავ მტერთან ბრძოლის დროს შემოელია ტყვია-წამალი და ცოლშვილიანად მტერს ტყვედ უნდა ჩავარდნოდა. ეს კი გმირი პატრიოტისათვის სირცხვილი იყო. ბაკურმა ცოლშვილიანად ცოცხლად მტრის ხელში ჩავარდნას არჩია ვაჟკაცური სიკვდილი და თავისივე ხელით დასჭრა ცოლ-შვილს თავები, ხოლო უკანასკნელად ცეცხლად ანთებული ბაკური ურიცხვ მტერს ხმალამოწვდილი ვეფხვივით ეკვეთა და თორმეტი მოწინააღმდეგე ხმლით იქვე დააწვინა და ბოლოს თვითონაც გმირულად დაეცა ბრძოლის ველზე.

მოდგა და მოდგა მტრის ჯარი,
ციხეს მოერტყა ლიბოსა,
რჩებოდა ჩვენი ქავციხე
გულ ხადარას და დიდოსა.
„უნდა ცოლ-შვილითმტერს დავრჩეთ,
სირცხვილი კისრით ვზიდოთა!
მას მერე ტანზე აბჯარი
როგორღა დავიკიდოთა?!“
ცეცხლად გადიქცა ბაკური,
მარტო ოხერად და კვნესოდა...
გული ჰქცევია ტალადა,
თვალები უჩანს კვესადა.
„ვაჰ დედას მტრისას!“—ესა თქვა,
ხელი გაიღლო ხმალზედა:
„ისევ მე დაგხოცთ!“ და ცოლ-შვილს
თავები დასჭრა წამზედა.
...გაუხდა ხმალმოღერებით,
ფრანგულმა გაიცინაო:
თორმეტი მოჰკლა ციხის კარს,
ერთურთზე დააწვინაო,
ვეფხვსა დააცდა კლანჭები:
ბაკურმაც დაიძინაო... (ვაჟა-ფშაველა, „ბაკური“).

აი, ნამდვილი პატრიოტი გმირი, სამშობლოსათვის თავდადებული, ნაძრახ სიცოცხლეს მან სახელოვანი სიკვდილი არჩია, საკუთარი ცოლ-შვილიც კი გაიმეტა სასიკვდილოდ, რადგან ამას სამშობლოს ინტერესები მოითხოვდა. ყოველი პირადული სამშობლოს ანაცვალა და თვით გმირულად დაიღუპა.

ასეთი პატრიოტი გმირები ბევრი წარმოშვა ქართველმა ხალხმა მამულის მტერთან ბრძოლაში, ბახტრიონის ციხის აღების დროს თავი ისახელა გმირმა ლუხუმმა. ლუხუმი ლომივით ფაფარაყრილი წინ მიუძღოდა ქართველ ჯარს თათრების წინააღმდეგ. მისმა გმირობამ და მამაცობამ გაამხნევა მებრძოლები და ქართველებმა ერთი იერიშით შელეწეს ბახტრიონის ციხის სიმაგრენი. გააფთრებული, ბრძოლის შედეგად ქართველებმა გაიმარჯვეს, ხოლო ლუხუმი მძიმედ დაიჭრა.

...დროშას მიუძღვის ლომივით,
ამოიწვადა ხმალია,
შამაუძახა ლაშქარსა.
გულდინჯმა, ომში ცხარემა.
„მამყევით, ვისც ქუდი გხურავთ,
ვინაც არა ხართ ქალია“!
აივსო თათრის ძვლებითა
იმ ბახტრიონის არეა.
ციხე გალავნად ეგება,
ისე გამრავლდა მკვდარია. (ვაჟა-ფშაველა, „ბახტრიონი“).

ჰეშმარიტად საამაყოა ასეთი გმირების გამზრდელი ქვეყანა, ასეთი პატრიოტების სამშობლო! სამართლიანად შეიყვარა ქართველმა ხალხმა ეს პატრიოტი გმირები, მათზე ათასგვარი სიმღერები შეთხზა და თაობიდან თაობას გადასცა. ხალხმა უკვდავყო სამშობლოსათვის გმირი მებრძოლები და ლეგენდარული სახეები შეჰქმნა. საშუალო საუკუნეებმა წარმოშვა რაინდული პოეზია. შეიქმნა სამშობლოსათვის თავდადეაულთა მთელი გალერეია. ახალმა საუკუნეებმაც უკვდავყო პატრიოტ რაინდთა სახელები. განსაკუთრებით ბრწყინვალე შარავადენდით შემოსა ქართველმა ხალხმა დიდი ქართველი პატრიოტი მხედართ-მთავარი ერეკლე მეორე. მატიანეებმა შემოანახეს ერეკლეს გმირული ბრძოლების ცოცხალი სურათები და ხალხმა იგი გააცხოველა და ბრწყინვალე სხივით შემოსა. ერეკლეს სახელთან არის დაკავშირებული საქართველოს ბრწყინვალე ისტორია. იგი პირადად თავის ხანგრძლივ სიცოცხლეში ასამდე ბრძოლას მეთაუროობდა. და ყოველთვის ერეკლეს ბრძოლები გამარჯვებით მთავრდებოდა. საკმარისი იყო ერეკლეს გამოჩენა ბრძოლის

ველზე, რომ შიშისაგან დამფრთხალი მოწინააღმდეგე სამარცხვინოთ გაქცეულიყო. იგი ჯერ კიდევ ბალღი იყო 16—17 წლისა, პატარა კახად წოდებული, როდესაც მიიღო პირველი წრთობა ბრძოლის ველზე და ქართველების მცირე რაზმით ლეკთა უთვალავი ლაშქარი დაამარცხა. ჯერ იგი ომის უმეცარი იყო, მხოლოდ დათვებზე თუ ენადირნა, მაგრამ სამხედრო ხელოვნებისა და სარდლობის დიდი ნიჭი პირველ ბრძოლაშივე გამოაჩინა. ახალგაზრდა გმირს მტრის რიცხობრივ სიჭარბე არაფრად ჩაუგდია.

მართალი არის იმათი ჯარი
ჩვენსაზე ცხადად უფრო ბევრია,
მაგრამ გავუძლებთ მათ ვაჟკაცობას
რიცხვით მეტობა არაფერია. (აკაკი, „პატარა კახი").

ერეკლე ქართველი ხალხის ნუგეში და დიდება იყო. მისი გამოჩენა ბრძოლის ველზე სიმხნევესა და ძალას ჰმატებდა თითოეულ მებრძოლს.

აჰა ივერის ნუგეშ-დიდება,
თავის დროისა გამშვენებელი,
მამაცთა შორის საკვირველება,
პატარა კახი მეფე ირაკლი:
წარბშეჭმუხვნილი, ხმალ-ხელ მიწვდენით,
ვაი მას მტერსა, სად აღჩნდებოდა!
ერთის შეხედვით, მტერთა შემუსვრით
ბრძოლა წამსავე გადაწყდებოდა". (გრ. ორბელიანი, „სადღეგრძელო„).

პატარა კახით დაიწყო ერეკლეს საარაკო ლაშქრობა და ეს სახელოვანი ხმალი მხცოვან მეფეს სიკვდილამდე ხელიდან არ გაუგდია. იგი ყოველთვის წინ მიუძღოდა ჯარს ბრძოლის დროს და მისი გამოჩენა რაზმის წინ, ლაჩარსაც კი გაამხნევებდა.

როდესაც ერეკლე კრწანისის ველზე დიდ ისტორიულ ბრძოლას იწყებდა ქართველთა მცირე რაზმით ურიცხვ სპარსთა წინააღმდეგ, ერეკლე ჯარისკაცთა შორის მდგარი სიხარულსა და აღფრთოვანებას ნერგავდა თითეულ ჯარისკაცში.

დღეს მეც თქვენში ვარ მეომარი,
ვითა თქვენგანი ერთი მხედარი,
დღეს გამოჩნდება, ვინ არს ერთგული,
ვის უფრო გვიყვარს, ძმანო, მამული (ნ. ბარათაშვილი „ბედი ქართლისა)".

ერეკლეს ამ სიტყვებმა ისე აღაფრთოვანა მებრძოლები, რომ ჯარი ადგილზე ველარ დგებოდა და ხელჩართულა ბრძოლისაკენ მიიწევდა, ჯარმა ერთგულობის ნიშნად ერთხმად შესძახა მეფეს:

შენი გამჩენის პირიმე, შენი,
რომ გაგვაგონე, კვლავ ხმა სალხენი!"
შებღალა ჯარმა მეფეს ერთის ხმით:
„ჩვენ თუნდ სულ ერთდღეს დავიხოცებით,
ოღონდ შენ იყავ, მეფევ, დღეგრძელი!
მტერი რამტერი, ოდეს ქართველი
ბატონს ირაკლის ნუგეშად ხედავს;
მისთვის სიცოცხლეს ვინღა დაზოგავს! (იქვე).

ასეთი ერთსულოვნება სუფევს სარდალსა და ჯარს შორის. მეფე ჯარისათვის და ჯარი მეფისათვის, ეს იყო ერთი მთავრი მიზეზთაგანი ერეკლეს ბრძოლების გამარჯვებისა. ერეკლე პირადად ახლო იყო ჯართან და სიტყვითა და საქმით ჯარს ამხნევებდა. ოსმალების წინააღმდეგ ომის დროს ასპინძის ველზე ერეკლე მჭუხარე სიტყვით მიმამართავს ლაშქარს:

გამიგონეთ, გულის ძმებო! ოსმალო შემოგვესია.
მტერს ზურგი არ დაანახოთ, ეს ხომ ჯაბანთა წესია,
დღეს გვაქვს სიკვდილის ლხინია, გვინახავს უარესია,
ეცით გულდაგულ, მაგათთვის ჩვენ ხმალი გაგვილესია!
გავსწყდეთ, ძმებო, რჯულისათვის, მამულისათვის სისხლი
ვსთხიოთ,
ვეცეთ მტერსა, დავერივნეთ, დავიფრინოთ, ხმლითა
ვსდიოთ,
მეც თქვენში ვარ, თოფი მკარით, თუ სისუსტე შემამჩნიოთ".
(რ. ერისთავი, „ასპინძინძის ომი").

ირაკლის სიტყვებით კიდევ უფრო აღფრთოვანებული ქართველები გმირულად ეკვეთებიან მტერს, ისინი ერთხმად იძახიან: „დედა შეერთოს ცოლადა ვინც უღალატოს მამულსაო, ვინც არ იბრძოლოს ვაჟკაცად,—ლაჩარსა გვანდეს მალულსა". (რ. ერისთავი „ასპინძის ომი") თითოეულ მებრძოლის გულში ვაჟკაცური ცეცხლი ანთია, ყველა ჯარისკაცი მხოლოდ ერთი გრძნობით არის გამსჭვალული: სიკვდილი მამულისათვის, ოღონდ ამ სიკვდილმა თავისუფლება მიანიჭოს სამშობლოს. ახალგაზრდა ირაკლის—პატარა კახის ლაშქარი ბრძოლის ველზე მიმავალი, ასე მიმართავს ხალხს: „მშვიდობით, ნადირებისათვის ჩვენი ლეში, ან აღდგენა ჩვენი მამულისა, გაგვიმარჯოს ან ყორნებს ჩვენი მძოვარი". (ა. ორბელიანი „ბატონიშვილის ირაკლის პირველი დრო").

ზოგჯერ ერეკლესა და მოწინააღმდეგე ჯარის ფალავნის შეტაკება სწყვეტს ბრძოლის ბედს. ლეკებთან ომის დროს ირაკლი პირდაპირ ხელჩართულ ბრძოლაში იწვევს მათ სახელგანთქმულ მხედარს, კოხტა ბელადს. მას ბრძოლის ხერხითა და ვაჟკაცობით ბევრი გმირის მარჯვენა წაუხდენია, მაგრამ ერეკლესთან იგი უძ-

ლური აღმოჩნდა. ერეკლემ ხმლის ერთი მოქნევით ორად გაკვეთილი მოწინააღმდეგე ძირს დასცა, ხოლო ლეკლთა უთვალავი ჯარი ბელადის დამარცხებით დამფრთხალი უკუ აქცია, რომელსაც ყიჟინით დაედევნა ერეკლეს გმირობით გათამამებული ქართველები.

ორი კამარა
რაზმა იკმარა:
„შაისევანი“ ეძგერა კოხტას...
ირაკლის მჭრელმა
იელვა ხმალმა...
კოხტა ბელადი გაერთხა მიწას!..
კახელთ იგრგვინეს,
ხმალი იშიშვლეს,
როგორც არწივნი, მიფრინდნენ მტერსა!
დაიძრა მტერი,
მას ასდის მტვერი,
მირბის, მიარღვევს მთას, ტყეს და ღრესა...

(ვ. ორბელიანი „ირაკლი და კოხტა ბელადი“).

ირაკლის ბრძოლები თავისებური სამხედრო ხელოვნებით ხასიათდება: მოულოდნელობა, სისწრაფე, ინიციატივის ხელიდან არ გაშვება, ერთიანი შეტევა, კოხტა დარაზმულობა, უკუქცეულ მტრისადმი ბოლომდე დევნა, მტრისათვის საპანიკო სიტუაციის შექმნა: დაფისა და დაფდაფის ცემა, ბუკისა და ნაღარის საზარი ხმა, თოფებისა და ზარბაზნების გრიალი, მხედართა ყიჟინა და ცხენთა თქრიალი, გეგმაშეწონილი მოძრაობა, ასეთია ერეკლეს ლაშქრობა ყოველთვის. მოვიტანოთ ზოგიერთი ეპიზოდები ერეკლეს სახელოვანი ბრძოლებიდან.

დაკრეს ნაღარა, გულნი შეზარა
და მტერთ საომრად ჯარნი შეჰყარა.
ხმა ნაღარისა, ხმა ეს ბრძოლისა
ვით არ აღგანთებს გმირო ქართლისა!
მხდალს განამხნევს, მხნეს განაღვიძებს.
...შეექმნათ მწარე, ძლიერი ომი
ვითა ნადირსა მშიერი ლომი,
ეკვეთნენ სპარსთა ივერთ მხედარნი,
და მტკვარსა შერთეს სისხლისა ღვარნი.

(ნ. ბარათაშვილი, „ბედი ქართლისა“).

ანდა.

დაიწყო ჯარი, დაიძრა, გაშალეს დროშა ალამი
ჰკრეს ბუკსა, დაფდაფი იკრის, დიდი რამ როგორც ხალამი.
ზურნა, ნაღარა, ყიჟინა, ვით აღწერს ამას კალამი?..
„აჰ უყურეთ ოსმალ ლეკსა დაერია ქართლის ჯარი,

წასწევენ და წამოსწევენ, პანტასავით სცვივა მკვდარი,
ხმლები ელავს, ყიჟინაა, აგერ მოდის სისხლის ღვარი,
ზამბულაკიც მკვახედ მოჰქუხს, ხმას იძლევა მთადაბარი.
იფრინეს მტერი, მისდევენ, ხოცვენ, იჭერენ ოსმალსა,
თოფის დუგლუგსა წაკრავენ, არც აკადრებენ მათ ხმალსა.
მტერი უხიდოთ დამხრჩვალი, მიაქვს და მიაქვს მტკვრის წყალსა,
საფლავსაც ნუღარ მოელის, ან ვინ აღირსებს საწყალსა.
(რ. ერისთავი, „ასპინძის ომი“).

ასეთია ერეკლე მეფის სახელგანთქმული ბრძოლების ეპიზოდები, რომლითაც შიშისზარს სცემდა აღმოსავლეთის ხალხებს და სახელი და დიდება მოიხვეჭა დასავლეთის ქვეყნებში. პრუსიის მეფე ფრიდრიხ დიდი ამბობდა: დასავლეთში მე ვარ უძლეველი სარდალი და აღმოსავლეთში ერეკლე მეფეო.

* * *

ქალი საქართველოში ყოველთვის დიდის პატივისცემით სარგებლობდა, რადგან იგი მამულის მტერთან ბრძოლის დროს მამაკაცის გვერდით საპატიო ადგილს იჭერდა. ჯერ კიდევ V-საუკუნეში გვხვდება პატრიოტი ქალი შუშანიკის სახით, ხოლო საშუალო საუკუნეებში საქართველომ ქალის ღირსება მეფის გვირგვინით დაამშვენა. თამარ მეფემ თავისი პოლიტიკური გამჭრიახობით და სახელმწიფოს წყობის ორგანიზაციული ნიჭით მრავალ გვირგვინოსან მეფეებს გადააჭარბა. გადამეტებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ საშუალო საუკუნეებში არცერთ ხალხს ისეთ სიმაღლეზე არ აუყვანია ქალის ღირსება, როგორც ქართველმა ხალხმა აიყვანა იგი. არცერთ ერს არ წარმოუშვია ამ პერიოდში ისეთი გმირი ქალი, როგორც თამარი იყო და სწორეთ აქ შეიძლებოდა ეთქვა შოთა რუსთაველს: „ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ხვადია-ო“. ქართველმა ხალხმა უდიდესი სიყვარულითა და თაყვანისცემით გადასცა შთამომავლობას თამარის მოღვაწეობის შესანიშნავი ეპიზოდები. თამარის შესახებ საქართველოში მრავალი ლეგენდა და ეპიური ხასიათის ნაწარმოები შეიქმნა. სამართლიანად ქართველი ხალხი, ყოველივე ძვირფასს და სახელოვანს თამარის სახელს უკავშირებს. ქართულმა ლიტერატურამ მარავადენდით შემოსა თამარის ისედაც ბრწყინვალე სახე. თამარის შესახებ სახოტბო პოეზიის მთელი ციკლი შეიქმნა. ხალხი და პოეტები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ თამარის პიროვნებისა, მისი ბრწყინვალე ეპოქისა და სახელგანთქმული ბრძოლების ეპიზოდების აღწერაში.

თამარის დროშა გაშალეს, შეკრბა დიდუბეს ლაშქარი,
კახი ფარშუბით, თუში ხმლით, ფშავ-ხევსურს შვენის აბჯარი,
მკლავით ძლიერი ქართლელი, ვით ციხე ბურჯი მაგარი,
ოსი ფეხმარდი, მთიული ბრძოლაში შეუპოვარი“.
(გრ. ორბელიანი, „სადღეგრძელო).

თამარის გვერდით ქართველი პოეტები და ხალხი ხოტბა-დიდებას ასხამდა თამარის სახელგანთქმულ სარდლებს: დავით სოსლანს, ზაქარია მხარგრძელს და სხვებს. გრიგოლ ორბელიანი ისე გატაცებული იყო თამარის მოღვაწეობითა და მისი ეპოქით, რომ ნიკოლოზ პირველს შესთხოვდა „თამარის დღენი, დიდების დღენი, შენ მოუვლინე შენსა ივერსაო“ („სადღეგრძელო“).

შემდეგ პერიოდში პატრიოტ ქალთა შორის საპატიო ადგილი, თეიმურაზის დედამ, ქეთევანმა დაიმკვიდრა. იგი სასტიკად აწამა საქართველოს მოსისხლე მტერმა შაჰ-აბასმა, რადგან გმირმა ქალმა ქეთევანმა სამშობლოსა და სარწმუნოებას არ უღალატა. ქეთევანი გახურებულ რკინებზე დააწვინეს, ძუძუები გაზით დაუგლიჯეს, მკერდში გახურებული შანთი გაუყარეს, მაგრამ გმირ ქალს ერთი წუთითაც წარბი არ შეუხრია და სამშობლოსათვის გმირულად დაიღუპა.

ხშირად გმირი ქართველი პატრიოტი ქალები იარაღით ხელში ვაჟკაცურად მიდიოდნენ ბრძოლის ველზე მამებისა და ძმების სისხლის ასაღებად. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ თათრების წინააღმდეგ გმირულად დაღუპული, პატრიოტი ქალი ლელა ბაჩლელი. როდესაც ფშავ-ხევსურთა ლაშქარი ლუხუმისა და ზეზვას სარდლობით ბახტრიონის ციხეზე გალაშქრებისათვის ემზადებოდა, ამ დროს მათთან მივიდა თავიდან ფეხებამდე იარაღში ჩამჯდარი, მხედარი ქალი ლელა. უცნობ ქალს მებრძოლებმა განცვიფრებული მზერა შეახვედრეს. მაშინ, საბრძოლველად გამზადებული, მტრისადმი შურისძიებით ანთიბული ლელა ლაშქარს მოახსენებს:

ვერ მიხვდით? პირდაპირ გეტყვით:
თათრებთან ომი მწადიან,
მინდა რო ჯავრი ვიყარო
ბევრს რამ ავს საქმეს ჩადიან...
...რად გიკვირთ ფშაველ-ხევსურნო,
იქნებ მიწუნებთ ქალობით?.
...მაგ ძაღლთ ძმათ სისხლიც მიმართებს,
უნდა ვიძიო იგია.
სისხლის აღება ხომ იცით,
მუდამ წესი და რიგია.
ან უნდა თათრის ხმლით მოვკვდე
მე თავი გადამიდვია.

(ვაჟა-ფშაველა, „ბახტრიონი“)

მხედრებმა იუკადრისეს დედაკაცთან ბრძოლა და ლელას არ მისცეს უფლება მათთან დარჩენისა. მაშინ ატირებული ლელა იძულებული გახდება უკან დაბრუნდეს, მაგრამ იგი სახლში არ მიდის.

იგი კვირიასთან ერთად შეიპარება თათრის ბანაკში და შეტევაზე მისულ ქართველებს ციხის კარებს შიგნიდან გაუღებს, ამით ქართველების გამარჯვებას უზრუნველყოფს, მაგრამ ლელა სამშობლოს მსხვერპლად შეეწირება. ციხეში შესული ქართველები მოულოდნელად კარებში იპოვნიან გმირულად დაღუპულ ლელას და კვირიას.

გმირ ქართველ ქალებიდან განსაკუთრებით გამოირჩევიან პატრიოტი დედები. XIX საუკუნის ქართულმა ლიტერატურამ პატრიოტ დედების ერთგვარი კულტი შექმნა. გმირ ვაჟკაცებს, რაინდ ვაჟებსა და ქალებს, გმირი პატრიოტი დედები ზრიდან. დედისათვის ყველაზე ძვირფასია შვილი. მაგრამ როდესაც მამული განსაცდელში ვარდება პატრიოტი დედა ამ ყველაზე ძვირფასს, ყველაზე საყვარელს ვაჟკაცურად მამულს სწირავს. დედები აკვანშივე უნერგავენ ყმაწვილებს სამშობლოს სიყვარულს და მამულისათვის თავის დადებას, დედის რძესთან ერთად აწოვებენ პატრიოტულ გრძნობას, სამშობლოს სიყვარულს.

„ბახტრიონის“ გმირი ქალი სანათა სახელოვანი შვილების დედაა.

მან სამშობლოს შვიდი ვაჟკაცი გაუზარდა და შვიდივე ერთ დღეს დაიღუპა მამულის მტერთან ბრძოლაში და მერვე მამაც იმათთან მკვდარია.

... შვიდი დავზარდე ვაჟკაცი,
თითო ლომისა დარია.
შვიდივ გამიწყდა ერთ დღესა,
მამაც იმათთან მკვდარია
ხოშარის გორაზედ დავმარხენ,
თავზედ დასტირის ქარია. (ვაჟა-ფშაველა. „ბახტრიონი“).

მაგრამ გმირი შვილების დედა ბედნიერია, რომ მისი შვილები ვაჟკაცურად დაიხოცნენ სამშობლოს მტერთან ბრძოლაში და მტრისათვის ზურგი არცერთს არ შეუქცევიათ. ყველა მათგანს „ნატყვიარი სჭირს მკერდშია“. მას მხოლოდ იგი აწუხებს, რომ ქართველების მოსისხლე მტერი, თათრები ჯერ ისევ დათარეშობენ საქართველოში. და თუ მათი დამარცხების ამბავს გაიგონებს, არც კი იტირებს სამშობლოსათვის გმირულად დახოცილ შვილებს.

ეგებ ინებოს ბატონმა
გამარჯვებიყოსთ მტერზედა,
თუ ამას გავიგონებდი,
არ ვიტირებდი მკვდრებზედა:
...თუ ამამყრიდით მტრის ჯავრსა,
შვილთ არც კი მოვიგონებდი,
რაღა მიჯირდა, თუ მტრისას
გაჭლეტას გავიგონებდი (იქვე).

გმირი შვილების დედა სანათა ბედნიერია, იმიტომ, რომ მან სახელოვნად მოიხადა ვალი სამშობლოს წინაშე, როგორც ქართველმა დედამ. მისი შვილები სატირალნი არ არიან, ისინი გმირულად დაიღუპნენ სამშობლოსათვის, და ქართველმა ხალხმა მათი სახელი სამარადისოდ უკვდავჰყო. იგი არ არის სატირალი, ვინც მამულისათვის ვაჟკაცურად დაიღუპება. სატირალი ლაჩრულად გამოქცეული შვილია, შერცხვენილი დედისაგან. უბედურია მისი დედა და კიდეც ეტირების.

ზარიანის ხმით სტირის ბრძოლიდან სამარცხვინოდ გამოქცეული წიწოლას დედა- იგი სტირის შერცხვენილ შვილს. წიწოლას დედაც ბედნიერი იქნებოდა, რომ მისი შვილიც გმირულად მომკვდარიყო მტერთან ბრძოლაში. წიწოლამ შეარცხვინა დედის სახელი, მან დასწყევლა დედის ტკბილი ძუძუ, დედის ტკბილი ნანინა.

სხლოვანს ატირდა ბებერი,
მოსთქვამ ზარს ზარიანადა:
„ნეტავი თავზე დამეცეს
მთა ღელე ბარიანადა.
ნეტავ არც შვილი მყოლიყო
არ გავჩენილყავ დედასა,
თუ ამას შევესწრებოდი,
ამდენ სირცხვილის კრეფასა!
შვილო! სირცხვილი მაჭამე,
ძუძუ დასწყევლე დედისა,
თვითონ შენა ხარ მწამლავი
თავის უბედო ბედისა.
რად არ იქ მოკვდი ბეჩაო,
რად-ხარ ყელსაბელიანი?!
რად არ მომიხვედ, წიწოლა,
პირნათლი, სახელიანი?. (იქვე).

შვილი მამულისათვის მკვდარი უკვდავია, და დედას, რომელსაც თავისი შვილი მამულისათვის არ ემეტება, მას თავის შვილი არც უყვარს. აი ასეთია ქართველი დედების რწმენა.

დედისათვის მიუტევებელი ცოდვა და დიდი სირცხვილია, რომ თავისი შვილი სახლში ყავდეს, როდესაც მამულისათვის სხვები იხოცებიან.

სულზედა დიდი ცოდვა უნდა, ედვას დედასა,
რომ შვილი ამ დროს არ გაგზავნოს ძმათა საშველად...
ღმერთმა გვაშოროს შვილო ჩემო, იმა სირცხვილსა,
რომ შენ შინ იჯდე, ოდეს სხვანი იხოცებიან,
ვინც მამულისთვის არ იმეტებს თავისსა შვილსა
მას შვილი თვისი ჩემო კარგო არ ყვარებია.
(ი. ჭავჭავაძე, „დედა და შვილი“).

პატრიოტი დედა მხოლოდ იმას სწუხს, რომ ამ განსაცდლის ჟამს მისგან შობილი მხოლოდ ერთი შეაკვდება მამულის მტერს ბრძოლაში. მას უნდა, რომ მრავალი შვილი ჰყავდეს და ყველა სახელოვნად შესწიროს მამულს.

სახელოვანი დედა მხოლოდ იმისთვის ზრდის საყვარელ შვილს, იმისთვის აწოვებს ტკბილ ძუძუს, რომ მამულის მტერთან გმირული ბრძოლით დედა ასახელოს. დედისათვის შვილი ყველაზე ძვირფასი და საყვარელია, მაგრამ მამულის სიყვარული სძლევს შვილის სიყვარულს. ყველაზე ძვირფას შვილს პატრიოტი დედა, მამულს სწირავს.

ჩემის მამულისათვის
მე ჩემს ძუძუს გაწოვებ,
მისი სიკეთისათვის
გაგწირავ და გაბრძოლებ... (ი. ჭავჭავაძე, „ნანინა").

უაზრობა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ დედას არ აწუხებდეს შვილის სიკვდილი, თუგინდ ეს სიკვდილი სახელოვანი იყოს—მამულისათვის. დედა მამულის სიყვარულით გატაცებული სასიკვდილოდ გზავნის შვილს ბრძოლის ველზე, იგი სახელოვნად იხდის დედის ვალს, მაგრამ იგი მაინც დედაა და შვილის დაღუპვა მას სასტიკად ტანჯავს. დედის გულში ორი გრძნობა იბრძვის: შვილი თუ მამული! და ბოლოს მაინც მამულის სიყვარული ძლევს, მაგრამ შვილის სიყვარული მაინც ტანჯავს დედას, ბრძოლის ველზე წასული შვილის სნეული დედა ჯავრით კიდევაც კვდება. (გავიხსენოთ ილიას „დედა და შვილი") და სწორედ აქ არის დედის პატრიოტიზმი, აქ ჩანს დედის გმირობა, რომ რაც ყველაზე ძვირფასია დედისათვის, რაც მისი სისხლისა და ხორცის ნაწილს წარმოადგენს, რაც მისი სიცოცხლის წყაროა, იმას, იმ ძვირფასს იმეტებს მამულისათვის, რომ შვილის სიყვარულზედაც მაღლა დგას მამულის სიყვარული. როდესაც ახალგაზრდა ირაკლი-პატარა კახად წოდებული 16—17 წლის ჭაბუკი ბრძოლის ველზე მიეშურება, გმირის დედა დედოფალი, როგორც მშობელი, საშინლად იტანჯება, მაგრამ მასში იმდენად ძლიერია გმირული სული, იმდენად უყვარს მას სამშობლო, ბრძოლის ველზე მიმავალ ერეკლეს გამომშვიდობებისას, ამ ერთადერთ საყვარელ ძეს ასეთი სიტყვებით მიმართავს: „წადი, წადი! შვილო ჩემო, მშობლიური გული არ ატირდება შვილის ტანჯვით... ახლავე გამოგეთხოვები გადახვევით ჩემს ერთ ძესა, შენს ლამაზ ლოყებზე უკანასკნელად გაკოცებ, გულში ჩაგიკრავ მარდად, სიყვარულით, ეს არის გამოგიმეტე, მკვდრის საკაცე, ან მამული შვილო." (ალ.ორბელიანი „ბატონიშვილი ირაკლის პირველი

დრო“.) ან მამულის განთავისუფლება, ან სიკვდილი, აი რა შესთავაზა დედამ ბრძოლის ველზე მიმავალ შვილს. ეს იყო ცრემლიანი სიტყვები პატრიოტი დედისა. წარმოსადგენია, რა მძიმე და საშინელი იქნებოდა ეს სიტყვები ბრძოლის ველზე მიმავალი შვილის მიმართ. მაგრამ იმდენად ძლიერია პატრიოტული გრძნობა გმირის დედაში, რომ ძლიერი ტანჯვით და ცრემლებით ათქმევინებს ამ სიტყვებს, მაგრამ მაინც ათქმევინებს. კიდევ მეტი: გმირი ირაკლის პატრიოტი დედა, როგორც ქართველი ქალი მოვალედ თვლის თავს საკუთარი შვილი სამშობლოს შესწიროს მსხვერპლად და ამით თავისი ვალი გადაიხადოს სამშობლოს წინაშე.

როგორც ქართველ ქალს, ჩემი ირაკლი
ქვეყნის სამსხვერპლოდ გამომიზრდია!
გადაზდეს მასაც გადასახადი,
ქვეყნის სამსხვერპლო, სესხი და ვალი!..
და ჩვენც ღმერთს ვსთხოვოთ: აუმჯობესოს
მისი ვარსკვლავი და მომავალი. (აკაკი, „პატარა კახი“).

შვილის მოვალეობა სამშობლოს დაცვაა. ყოველი ვაჟის დაბადება მშობელს იმისათვის უხაროდა, რომ ამით სამშობლოს ვაჟკაცი, მებრძოლი ემატებოდა.

შვილის ყოლა გლეხს, თუ თავადს
მარტო მისთვის გვიხაროდა,
რომ მამულს მეომარი
მით ერთი ემატებოდა.
ტკბილსა ძუძუს დედა შვილსა
იმ იმედით აწოვებდა,
რომ სიცოცხლით, ან სიკვდილით
ის მამულს ასახელებდა. (ი. ჭავჭავაძე. „მეფე დიმიტრი თავდადებული“).

ერთხელ გამხეცებულმა ყეენმა საქართველოს მეფეს დიმიტრის წინადადება მისცა, ან შენ დამნებდი და გამოცხადდი ჩემთან, ანდა საქართველოს ავაოხრებო. მეფემ საკუთარი თავის დაღუპვა არჩია, რომ ამით თავისი ერი გადაერჩინა აოხრებას და გადასწყვიტა ყეენთან პირადად გამოცხადებულიყო, სადაც მას საშინელი ტანჯვა და წამება მოელოდა.

მეფემ პირადი სიკვდილი ამჯობინა ხალხის დაღუპვას, მან სამშობლოსათვის საკუთარი სიცოცხლე გასწირა. ხალხი კი წინაღუდგა მეფის ამ განზრახვას. ხალხს არ უნდოდა უბრძოლველად დამორჩილებოდა მტერს, და გათავხედებულ ყეენთან ბრძოლას მოითხოვდა. ასეთი აზრთა წინააღმდეგობა, რომ არის მეფესა და ხალხს შორის, ამ დროს გაიყოფა ხალხის ერე და მეფის წინ წარსდგება ერთი მომა-

კვდავი მოხუცი, რომელსაც მხრებში ორი ახალგაზრდა ვაჟკაცი ჰყავს ამომდგარი, მიმართავს მეფეს:

აჰა მეფევ, ორი ბიჭი
მხრებში რომ ამომჯდომია,
ორივ ჩემი შვილი არის
ერთი მეორის მჯობნია;
მიირთვი და ინაცვალე,
ჩემს ქვეყანას მტლად დაუდე:
ომში, მეფევ გიჩვენებენ,
რა ლომებს ზრდის ქართვლის ბუდე.
(ი. ჭავჭავაძე, „მეფე დიმიტრი თავდადებული“).

მართალია, ყეინის ჯარი უთვალავი იყო, მაგრამ ქართველები არასოდეს არ შეშინებულან მრავალრიცხოვანი მოწინააღმდეგის წინაშე და მოხუცი ახლაც მოითხოვდა უომრად არ დამორჩილებოდა საქართველო მტერს:

ჩვენს საქართველოს, ჰე მეფევ,
ბევრი რამ გადახედია,
მაგრამ უომრად მტრისა წინ
არ წაუხრია ქედია.
ნურც დღეს ვიზამთ ამ საქმესა,
უომრად ნუ დავმარცხდებით,
თუ ვერა ვსძლევთ, დავიხოცნოთ
სახელითა და დიდებით. (იქვე).

ნათქვამია „დევს დევის ძუძუ გამოზრდისო“. ასეთი პატრიოტი გმირი მშობლები გმირ პატრიოტ შვილებს ზრდიან. ქართველი ხალხის სახელოვანი შვილები ვაჟკაცურად მიდიან ბრძოლის ველზე მამულის მტერთან საბრძოლველად. გმირ-შვილს დედა მაშინ უფრო უყვარს, როდესაც დედა მას მამულისათვის იმეტებს. ბრძოლის ველზე მიმავალი შვილი პატრიოტ დედას ასე ემშვიდობება:

მშვიდობით, დედი! შენ ჩემზედა ნუ დაღონდები,
ცოცხალი მოვალ, თუ არა და ისე მოკვდები,
რომ ჩემს სიცოცხლეს ამჯობინო ჩემი სიკვდილი.
(ი. ჭავჭავაძე, „დედა და შვილი“).

და გმირული გრძნობით აღფრთოვანებული შვილი მამულს შესძახებს:

ეჰა, მამულო! შენის ტრფობის ძალასა ღვთიურსა
რა დაუდგება? კლდის სიმაგრეს აძლევ უძლურსა...

სამშობლოს სიყვარული უძლურს ავაჟკაცებს და დედას შვილის სიყვარულს ათმობინებს:

ოდეს შენდამი სიყვარული დაიძვრის გულში,
დედაც კი შვილის სიყვარულს ჰკლავს შენს
სიყვარულში. (იქვე).

მამულის დასაცავად წასული პატრიოტი შვილი დედას სწერს თავისი გმირული ბრძოლების ამბავს და ბოლოს დასძენს:

მშვიდობით... დაჭკრეს საყვირსა,
კვლავ მეძახიან ბრძოლაზე:
საჩხუბრად სისხლის საღვრელად,
თოფის, ხარბაზნის სროლაზე...
მხნედ მივალ, ვერვინ დაგცინებს
ლაჩარი შვილის ყოლაზე".

(ვაჟა-ფშაველა, „ფშაველი ჯარისკაცის წერილი").

აი, ასეთ პატრიოტებს ზრდიდა საქართველო მრავალი საუკუნეების განმავლობაში. სამშობლოს სიყვარული, სამშობლოსათვის თავის განწირვა თითეული ქართველი მამული შვილისათვის ჩვეულებრივ მოვალეობას წარმოადგენდა. სამშობლოსათვის სიკვდილი ყველა პატრიოტ ქართველს უაღრეს ბედნიერებად მიაჩნდა და ბუნებრივია დღეს გმირულ ტრადიციებზე აღზრდილი საბჭოთა საქართველოს ახალგაზრდობის თავგანწირული ბრძოლა სამშობლოს ვერაგი მტრის—ფაშიზმის წინააღმდეგ. დღეს საბჭოთა პატრიოტები სიამაყით იგონებენ საყვარელი პოეტის ილია ჭავჭავაძის ბრწყინვალე სტრიქონებს და საქვეყნოდ გაიძახიან:

მას დედის ძუძუ ტკბილი
შხამადაც შერგებია,
მამულისთვის სიკვდილი
ვისაც დაზარებია („ნანინა").

ქუთაისის ა. წულუკიძის სახელობის სახელმწიფო
პედინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, 1942 წ.
Труды Кутаисского Государственного
Педагогического Института имени
А. Цулукидзе, т. IV, 1942 г.

ფ. გოკიელი

ერნსტ ჰემინგუეის შემოქმედებითი გზა

გამოჩენილი ამერიკელი მწერალი ერნსტ ჰემინგუეი მხატვრული სიტყვის ერთ-ერთი დიდი ოსტატთაგანია დასავლეთის თანამედროვე ლიტერატურაში.

თავისებური შემოქმედი, მკვეთრად გამოთქმული პოეტური ინდივიდუალობით, ორიგინალური, როგორც თავის თემატიკაში, ისე წერის ხერხებში, ჰემინგუეი რთულ და საძნელო ამოცანას უსახავს კრიტიკოსს, რომელიც განიზრახავს ჩამოაყალიბოს მისი შემოქმედების არსი და განვითარების გზა, მისი მსოფლმხედველობის პრინციპები. თითქმის ყოველი მისი ნაწარმოების სიუჟეტი მშრალია პირველის შეხედვით და თითქოს არ უნდა იზიდავდეს მკითხველს. საერთოდ, ჰემინგუეი არ არის თემატურად მრავალფეროვანი მწერალი. მისი შემოქმედება ამოიწურება რამოდენიმე შერჩეული, მისთვის საყვარელი თემით. წერის ხერხებიც, ლიტერატურული ოსტატობაც ამ ავტორისა არ სტოვებს პირველ გაცნობისთანავე მკითხველზე ბრწყინვალე შთაბეჭდილებას. ჰემინგუეის უყვარს თითქოს უაზრო დეტალების დაგროვება, პირველის შეხედვით უმნიშვნელო დიალოგების გადმოცემა, გამეორებებს მიმართავს,—მაგრამ ეს საგანგებო, შეგნებული პრიმიტივი ოსტატური ხერხია თავისდათავად: იგი ამ გზით ფსიქოლოგიურად ამზადებს მკითხველს, შეჰყავს იგი თავის სულიერ სამყაროში, იპყრობს მას და შემდეგ ერთი მწვავე, ამაფეთქებელი ფრაზით გააჩირაღდნებს მოთხრობის დრამატიულ კვანძს და ღრმად, ამაღელვებლად განაცდევინებს მკითხველს მოთხრობის გმირთა სულიერ დრამას. შემდეგ კი ისევ დაფარავს სულის გაშიშვლებულ ადგილს გარეგნული ამბების, უმნიშვნელო ფაქტიური შენიშვნების თხელი ფენით. ყოველ მის ნაწარმოებში,—იქნება ეს მოკლე ნოველა თუ რომანი,—იდეის ბირთვი დაფარულია გარეგნულ ფაქტების მკვრივი გარსით.

1937 წელს ამერიკელ მწერალთა მეორე კონგრესზე ჰემინგუეი პირველად გამოვიდა საჯარო სიტყვით და ასე განმარტა მწერლის დანიშნულება: „მწერალი იცვლება, მაგრამ მისი ამოცანა უცვლელი რჩება. მან მუდამ უნდა სწეროს გულმართლად“. ჰემინგუეიმ უთუოდ განიცადა გავლენა XIX საუკუნის დამლევის ფრანგული ნატურალიზმისა. მწერალმა, მისი აზრით, უნდა აღწეროს მხოლოდ სიმართლე, უჩვენოს მკითხველს სინამდვილე, როგორც იგი არის.

ერთ-ერთ თავის ნაწარმოებში ჰემინგუეი კიცხავს ცნობილ ამერიკელ მწერალს ფოლკნერს სუბიექტური ფსიქოლოგიზმისათვის და უპირისპირებს მას თანმიმდევარ ობიექტივიზმს. არა სუბიექტიურ განცდათა ნაკადი, არამედ ობიექტური სინამდვილის მიუდგომელი დოკუმენტაცია,—ასეთია ჰემინგუეის აზრით მწერლის დანიშნულება. მაგრამ ნატურალისტური მიმართულების გარეგნული ობიექტივიზმი ყოველთვის მოჩვენებითია. მწერლის მსოფლმხედველობა, მისი დამოკიდებულება სინამდვილისადმი ყოველთვის მოცემულია მის ნაწარმოებში, რა გინდ გულწრფელად არ სურდეს მას სრული მიუდგომლობის დაცვა. გარკვეული სიუჟეტის არჩევანი, სწორედ ასეთ, და არა სხვანაირ დეტალების ხაზგასმა, შინაგანი მოტივაცია, „ფსიქოლოგიური ქვეტექსტი“ მისი გმირების ყოფაქცევის, აზრების და განცდებისა,—ყოველივე ეს გვამცნობს თვით შემომქმედის იდეოლოგიურ პოზიციაზე, მის გარკვეულ მიდგომაზე სინამდვილისადმი, სიცოცხლის მთავარ პრობლემებისადმი. მით უფრო მეტი საფუძვლით ეს ითქმის ჰემინგუეიზე, რადგან იგი სწერს მხოლოდ მის მიერ განცდილის, მის თავზე გარდამხდარის, მისი თვალით ნახულის შესახებ. ჰემინგუეის პირადი და შემოქმედებითი ბიოგრაფია მჭიდროდაა ურთიერთ გარდაჯდობილი. ამიტომ ერნსტ ჰემინგუეის მხატვრულ შემოქმედების გზის ანალიზი ამავე დროს მისი მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბების ისტორიაც არის.

* * *

ერნსტ ჰემინგუეი დაიბადა 1898 წ. დასავლეთ ამერიკაში, ილინოისის შტატში. მისი მამა სოფლის ღარიბი ექიმი იყო, დედა კი ფარისეველი, გარეგნული ღვთისმოსაობით აღსავსე პურიტანი ქალი, კონსერვატიული „ქრისტეს საზოგადოების“ წევრი. თავისი ბავშვობა და სიჭაბუკე ჰემინგუეის აღწერილი აქვს ნოველების ციკლში, სათაურით „ჩვენს დროში.“ ამ ნოველების გმირი, ნიკ. ადამსი—ჰემინგუეს მხატვრული ორეული, მისი თაობის ტიპიუ-

რი. ჰაბუკია. ნიკ. ადამსი იზრდება ყრუ პროვინციაში, ინდოელთა ღარიბ სოფელში. ნიკ. ადამსის მამამ, ნიჭიერმა, მაგრამ უცნაურმა ადამიანმა, ინდოელ სიძველეთა შემკრებმა, როგორც ჩანს, დიდი გავლენა იქონია თავის ვაჟზე. მან ჩააუნერგა შვილს ბუნების სიყვარული, სპორტი ბუნების წიაღში: ნადირობა, თევზაობა, თხილამურებით სეირნობა, მთამსვლელობა.

ჰემინგუეის ბავშვობიდანვე შესძულდა ყოველივე ყალბი, ცრუ, შეუყვარდა უბრალოება, სიმართლე და თავისუფალი ყოფა. იგი გარბოდა სახლიდან, მეგობრობდა ინდოელ ბავშვებს, მათთან ერთად დარბოდა ფართო ველებზე, ნადირობდა ტყეებში, თევზაობდა, ცურაობდა სწრაფ, ადიდებულ მდინარეებში. მთელი მისი სიჭაბუკე,—ეს ჯერ კიდევ ბუნდოვანი, შეუცნობელი, მაგრამ მტკიცე უარყოფაა „ცივილიზირებულ“ ბურჟუაზიულ საზოგადოების ცხოვრების პრინციპებისა. შემდეგ კი ჰემინგუეიმ შეგნებულად უარყო შინაგანი სიცრუე და თვალთმაქცური ბუნება ბურჟუაზიულ ყალბ მორალისა.

მთელ რიგ ნოველებში ჰემინგუეი თავდაჭერილი, მაგრამ დაუნდობელი ირონიით გვიხატავს ბურჟუაზიული ოჯახის დაშლას, ბურჟუაზიული ყოფა-ცხოვრების დაწვრილმანებას. „მისტერ და მისის ელიოტი“ გარეგნულად ბედნიერ მეუღლეთა წყვილია, ნამდვილად კი მათი ცოლქმრული ცხოვრება უფერული, გაცვეთილი კარიკატურაა ცოლქმრობისა. ნოველაში „კატა წვიმის ქვეშ“ ავტორი გარეგნულად მშვიდ, ობიექტიურ ასპექტში, მაგრამ შინაგანი ზიზღით აღსავსე გვიხატავს ახალგაზრდა, შეძლებულ ამერიკელთა ოჯახს. მათი სურვილები, აზრები საყოველდღეო, წვრილმან მოთხოვნილებათა და ინტერესების ზღვარს ვერ გადაცდენია, ისინი მდიდარ სასტუმროში ცხოვრობენ იტალიაში, არ იციან რითი გაირთონ თავი, ჰირვეულობენ და სასტუმროს მოსამსახურენიც ასრულებენ მათი შეძლებული კლიენტების ყოველ სულელურ სურვილს მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი მდიდრები არიან.

ჰემინგუეი მწვავედ განიცდის ამ გარეგნულად „ცივილიზირებულ“, მაგრამ არსებითად დახავსებულ და გახრწნილ საზოგადოების განწირულობას. იგი ეძიებს ახალ იმპულსებს, ცხოვრების ახალ ფორმებს. ჰემინგუეი სტოვებს ამერიკას და ევროპაში მიემგზავრება. მსოფლიო იმპერიალისტური ომის დროს, მანამდე, სანამ შეერთებული შტატები ოფიციალურად მიიღებდენ მონაწილეობას ომში, იგი მოხალისედ ჩაირიცხება ჯერ ფრანგულ, შემდეგ იტალიურ არმიაში, მუშაობს სანიტარულ ნაწილებში და ამავე დროს გაზეთის რეპორტიორიც არის. ჰემინგუეი მოწმეა და მონაწილე ომის მთელი საშინე-

ლების და ჰირ-ვარამისა. იგი რამოდენიმეჯერ მიიღებს სერიოზულ ჭრილობას, მაგრამ ამ ფიზიკურ ჭრილობებზე ძლიერი და საბედისწეროა მწერლისათვის ის აუტანელი მორალური ტრავმა, რომელსაც მიაყენებს ომი შემოქმედის სულს.

* *
*

უშუალო მონაწილეობა მსოფლიო ომში საბედისწერო ეტაპია ჰემინგუეის ცხოვრების და შემოქმედებისათვის. სწორედ ომის დროს ჰემინგუეი პირისპირ შეხვდა ცხოვრების გაშიშვლებულ, საზარელ სინამდვილეს. აქ თხრილებში, სანიტარულ საბარგო მანქანაზე, ჰოსპიტალში, ბრძოლის ველზე ჩამოყალიბდა მასში შემოქმედი, გამომუშავდა მწერალი, რომელიც ყველაფერს იმახსოვრებს, არაფერს ივიწყებს, ყოველივეს აღიბეჭდავს შეგნებაში იმისათვის, რომ შემდეგ დიდი მხატვრული გულწრფელობით და თანაც დიდი ადამიანური უბრალოებით გაუზიაროს მკითხველს ეს უღრმესი მორალური და ფიზიკური ტანჯვით მოპოებული შემოქმედება. აი ამგვარად, ომის დროს დაიბადა ჰემინგუეი შემოქმედი, მაგრამ სულიერად განადგურდა და დიდი ხნით მორალურ ჩიხში მოექცა ჰემინგუეი—ადამიანი. ამიტომ შემოქმედების მადლი მისთვის ტანჯვითაა მოპოებული, და თუ შემოქმედება,—ეს „საძნელო საქმეთა მუდმივი შესრულება“ გოეთეს უდიდეს მორალურ კმაყოფილებას გვრიდა, ჰემინგუეისათვის შემოქმედებით პროცესში გამარჯვებულის ხვედრი არ არის სიხარული. „გამარჯვებული არაფერს იღებს,“—ასეთია მრავალმეტყველი სათაური ამ პერიოდში დაწერილ ნოველების კრებულისა,—შემოქმედებითი პროცესი მას არაფერს შესძენს, არც დამშვიდებას, არც შვებას და არც სიხარულს.

მსოფლიო ომში ნახულმა და განცდილმა დააკავშირა ჰემინგუეის შემოქმედება სიკვდილის, უაზრო სიკვდილის და თავდავიწყების, მთვრალი თავდავიწყების თემებთან. აქ დაინგრა და დაიმარხა მის შეგნებაში, წვრილი ბურჟუაზიულ ინტელიგენტის შეგნებაში, ბურჟუაზიული ცივილიზაციის ყალბი პრინციპები. ომმა წარუშლელი კვალი დაამჩნია ჰემინგუეის შეგნებას, ომის სურათები ისეთი შთამბეჭდავი ძალით აისახა მის მეხსიერებაში, რომ დიდხანს მწერალი შთლიანად შეპყრობილი იყო განცდილი გულშემზარავი სურათებით. ჰემინგუეი არ არის სანტიმენტალური მწერალი. იგი ყოველთვის ფარავს თავის უაღრეს მგრძნობიარობას ვაჟკაცური, თავშეკავებული თხრობის ხერხით, ან კიდევ მოჩვენებითი ინდიფერენტიზმით. ჰემინგუეი არ მოგვიწოდებს თანაგრძნობის, სიბრალულის

ან პროტესტისაკენ, მაგრამ ის სურათები, რომელთაც მწერალი გვიხატავს,—ცოცხალი პროტესტია იმპერიალისტური ომის წინაღმდეგ; თავის მწვერვალს ეს პროტესტი აღწევს ჰემინგუის დიდ რომანში „მშვიდობით, იარაღო“!

„მშვიდობით, იარაღო!“ არის უთუოდ ერთ-ერთი უძლიერესი თხზულებათაგანი, რომელიც დაწერილა ომის შემდეგ და მიმართული არის იმპერიალისტური მილიტარიზმის წინააღმდეგ. ომის შემდეგ მსოფლიო ლიტერატურაში გაჩნდა რამოდენიმე დიდი ანტიმილიტარისტული ნაწარმოები. მათ შორის ყველაზე თვალსაჩინო, მოწინავე, მთელი ეპოქის შემქმნელი ლიტერატურაში, როგორც თავისი მაღალი მხატვრული ფორმით, ისე მომწიფებული პოლიტიკური იდეოლოგიით არის ანრი ბარბიუსის „ცეცხლი.“ ა. ბარბიუსმა მკაცრი გულწრფელობით აღწერა ომის, ლაშქრული ცხოვრების სურათები:—ჯარისკაცთა ცხოვრება თხრილებში, ჭრილობები, სიკვდილი, მიწასთან გასწორებული ქალაქები, შეტევა, ცეცხლის ხაზში გავლა,—მაგრამ იგი არ შეიზღუდა ომის საშინელებათა აღწერით. მან მკვეთრად დასვა საკითხი იმპერიალისტური ომის აზრის და მიზნების შესახებ და პასუხიც გასცა. მიუღებელია არა ყოველი ომი, ამბობს ა. ბარბიუსი, არამედ ისეთი ომი, როდესაც მშრომელმა, ჯარისკაცმა არ იცის რისთვის იბრძვის და რას იცავს იგი. ა. ბარბიუსის „ცეცხლ“-ში დიდი ოსტატობით ნაჩვენებია რევოლიუციურ შეგნების თანდათანობითი ზრდა მშრომელ მასებში, მშრომელთა გამსჭვალვა საერთო ინტერესებით და მძაფრი სიძულვილი აგრესორების, იმპერიალისტურ ომის ამტეხთა მიმართ. ომის სინამდვილესთან შეხებამ გადააქცია ა. ბარბიუსი რევოლიუციურ მწერლად. ასეთივე სოციალურ გამანაყოფიერებელი როლი ითამაშა ომმა ამერიკელ მწერლის ჯონ დოს პასოსის შემოქმედებისთვის; ამას მოწმობს მისი ამავე ომის ეპოქის რომანი „სამი ჯარისკაცი.“

სულ სხვა განწყობილებითაა გაჟღენთილი გერმანელ მწერალ რემარკის ანტიმილიტარისტული ნაწარმოები „დასავლეთის ფრონტზე მდგომარეობა უცვლელია“. გერმანელი ჰაპუკი, გატაცებული შოვინისტური და ყალბი ჰუმანური ლოზუნგებით, ანებებს თავს სკოლას და მიდის მოხალისედ არმიაში. მას აწუხებს თხრილში მყოფ ჯარისკაცის ბედკრული და გაჭირვებული ცხოვრება, მაგრამ ფიზიკურ გაჭირვებაზე უფრო მეტად ქენჯნის და ტანჯავს შეგნება იმისა, რომ იგი მოტყუილებულია, რომ ის ლოზუნგები, რომლებმაც მას ხელში იარაღი ააღებინეს, ყალბი და მოჩვენებითი ლოზუნგებია, რომ მისი მსხვერპლი და თავგანწირვა უაზრო და ამაო არის, რე-

მარკი ჰემინგუეისავით მარხავს ცრუ ბურჟუაზიულ-ჰუმანურ იდეალებს, მაგრამ მასში არ იზრდება ახალი შეგნება, ახალი შეფასება ცხოვრების სინამდვილისა. ის პოლიტიკური სიმწიფე და საღი აზრი, ის უშიშროება რევოლიუციურ დასკვნების წინაშე, რაც ახასიათებს ა. ბარბიუსს და, რამოდენიმედ ჯ. დოს პასოსსაც, უცხოა რემარკისათვის. მისი გმირი კვდება ერთ-ერთ უმნიშვნელო შეტაკების დროს, მაგრამ სულიერად იგი განადგურდა, ცოცხალ ცხედრად გადაიქცა ბევრად უფრო ადრე, მაშინ, როდესაც დასწვა და ნიავს გაატანა თავისი ძველი, გულუბრყვილო რწმენის ფერფლი.

როგორი გავლენა მოახდინა ომმა ჰემინგუეის შემოქმედების შინაარსზე? ჰემინგუეის სულიერი ხედვა უფრო ღრმა და მახვილია, ვიდრე რემარკისა. მისთვის იმპერიალისტური ომი—უაზრო სისხლისღვრაა. იტალიის არმიის უნიათობა, უუნარობა ომის წარმოებისა აშკარაა ჰემინგუეისთვის. იტალიის მეფე—პატარა სასაცილო ფიგურაა, თხის მსგავსი წვერებით. ოფიცრები განუწყვეტლივ ლოთობენ, უხეიროდ ოხუნჯობენ და გარყვნილებას ეწევიან უახლოეს ზურგის ქალაქში. ომი არ არის პოპულიარული მოსახლეობაში. თვით შტაბის მუშაკებსაც მობეზრდათ ომი, იქაც გამეფებულია დამარცხების წინადგრძნობა. რომანის გმირი გენრი ფრედი გადმოგვცემს საუბარს შტაბის ერთ-ერთ ოფიცერთან. „მან სთქვა, რომ ჩვენ ყველანი გამოვიფიტეთ... რომ ყოველივე ეს სისულელეა. ყველანი მოითხოვენ ახალ დივიზიებს, შევსებებს. ერთმანეთს სჭამენ დივიზიებისთვის, და როგორც კი ხელში ჩაიგდებენ,—მაშინვე დაასამარებენ მათ.“

ჯარისკაცები ზიზღით იხსენიებენ ომს. სანიტარული რაზმის მოფერები ყოფილი მექანიკოსი მუშები არიან. მათში მომწიფებულია კლასობრივი თვითშეგნება და ჰემინგუეი გულწრფელად გადმოგვცემს მისი გმირის საუბარს მოფერებთან: „Tenente,—სთქვა პასიანიმ,—თქვენ თითქოს ნება დაგვრთეთ გულწრფელად ვილაპარაკოთ. ჰო და ყური დაგვიგდეთ... ჩვენ ვფიქრობთ. ჩვენ ვკითხულობთ. ჩვენ გლეხები არა ვართ, ჩვენ მექანიკოსები ვართ. მაგრამ გლეხებიც კი არ არიან იმდენად სულელები, რომ სჯეროდეთ ამ ომისყველას სძულს ეს ომი.

— ჩვენს ქვეყანას მართველობს კლასი. რომელიც სულელია, არაფერი ესმის და ვერასდროს ვერაფერს გაიგებს. აი რად ვომობთ.

— ისინი კიდეც მდიდრდებიან ამ ომში.“

დიდის ოსტატობით აქვს აღწერილი ჰემინგუეის ცალკეული ბატალური სცენები, ყუმბარის აფეთქება შოფერების თავშესაფარში, იტალიის არმიის დიდი უკანდახევა 1917-18 წ.წ. სწორედ ამ უკან-

დახევის დროს იტალიის საველე ჟანდარმერიის ოფიცრები აკავებდენ და განუკითხავად ხვრეტდენ იმ ჯარისკაცებს და ოფიცრებს, რომლებიც რაიმე მიზეზის გამო ჩამოსცილდნენ თავიანთ ნაწილებს. ამერიკელი გენრი ფრედი, მოხალისედაა იტალიის არმიაში. იგი სანიტარულ რაზმის მეთაურია. გენრი ფრედი თვით ავტორის მხატვრული ორეულია. უკანდახევის დროს იგი დაკარგავს თავის სანიტარულ მანქანებს. დაიღუპებიან მისი შოფერებიც. მას კი, როგორც საეჭვო უცხოელს დააპატიმრებს იტალიის საველე ჟანდარმერია. არც კი გამოიკითხავენ კარგად მის ვინაობას, განაჩენი წინდაწინ გამოტანილია, მას დაუყონებლივი დახვრეტა მოელის. გენრი ფრედი თავს უშველის გაქცევით, მას მისდევენ, ესვრიან, მაგრამ იგი მდინარეს გადასცურავს, თავს დააღწევს მდევარებს და ამ გზით აიცდენს თავიდან უაზრო სიკვდილს. ამგვარად, გენრი ფრედი, იტალიური სამხედრო ჟანდარმერიის აღმაშფოთებელი განუკითხაობისა და უპასუხისმგებლობის გამო, ძლივს გადურჩა დახვრეტას. მას სიკვდილს უქადდენ მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი, როგორც ამერიკელი წმინდა იტალიური გამოთქმით ვერ ლაპარაკობდა და ამიტომ საეჭვო პირად, ჯაშუშად მიიჩნიეს. ასე დაუფასეს ღვაწლი იტალიის არმიის მეთაურებმა მათ მებრძოლს. თვით ამ ფაქტს უნდა გამოეწვია გენრი ფრედის გულში მწვავე პროტესტი, აღშფოთება, მაგრამ ეს ასე არ ხდება. მართალია, ამიერიდან გენრი ფრედი სთვლის, რომ იგი აღარაა ვალდებული იმსახუროს ამ არმიაში. მას სურს დაივიწყოს ომი, იცხოვროს მხოლოდ პირადი, ინტიმური ცხოვრებით. პასიურობა, ინერტობა,—აი რა ახასიათებს მას.

მანამდეც გენრი ფრედი უფრო მოწმე და უცხო მაყურებელი იყო იმპერიალისტური ომისა, ვინემ მისი უშუალო მონაწილე. იგი არასდროს არ ყოფილა დაახლოებული ოფიცრობასთან. გარეგნული ობიექტივიზმით, მაგრამ მწვავე ირონიით აღწერს ჰემინგუეი „მშვიდობით იარაღო“-ში მილიტარისტ ოფიცერს, მომავალ ფაშისტს ეტორეს. ნოველაში „უცხო მხარეში“ ჰემინგიუეი გვამცნობს, როგორ უცხოდ და ზედმეტად გრძნობდა იგი თავს ასეთივე მომავალ ფაშისტების, მილიტარისტ ოფიცრების საზოგადოებაში: „სამნი, ორდენით დაჯილდოებულნი, სანადირო მიმინოებს გვანდნენ; მე მიმინო არასდროს არ ვყოფილვარ, თუმცა იმას, ვისაც თავისდღეში, არ უნადირნია, შესაძლოა, მიმინო ვგონებოდი;—მაგრამ ისინი—სამნი—მშვენიერად ერკვეოდნენ ამაში და ჩვენ თანდათან გავცილდით ერთმანერთს.“

ჰემინგუეი არას დროს არ ყოფილა იტალიურ ოფიცრობასთან, მომავალ ფაშისტებთან ერთად, მაგრამ იგი არც იტალიელ ჯარისკაცებთან და შოფერებთან, იტალიის გლეხებთან და მუშებთან ერთად არ ყოფილა. ყოველივე იმან, რაც მან განიცადა და განიაზრა ომის დროს, კვლავ დასტოვა იგი მარტო, განცალკევებული, მხოლოდ უფრო აფორიაქებული სულით და გამოფიტული თვითშეგნებით. რატომ ეს? რატომ არ გაიზარდა ჰემინგუეი, ა. ბარბიუსის ან დოს პასოსის მსგავსად, რევოლიუციური თვითშეგნება, კავშირი მასებთან? იმიტომ, რომ თავისი ბუნებით, აღზრდით და ცხოვრების პირობებით იგი წვრილბურჟუაზიული ინდივიდუალისტია. მას არასდროს არ ჰქონია მჭიდრო კავშირი მშრომელთა მასებთან. ბავშობის და სიჭაბუკის დროს იგი გარბოდა პირმოთნე, დახავსებულ, პურიტანულ, გარემოდან ბუნების წიაღში. იქ, ბიგ-რივერზე, სწრაფი მთის მდინარის სათევზესთან იგი აწყობდა თავის პატარა ბანაკს, ბუნების წიაღში მარტოდ მარტო ცხოვრობდა, თევზაობდა; ან და მთებში, ციცაბო ფერდობის კლდეებიდან დაეშვებოდა თხილამურებით ძირს, ელვისებურად გაიქროლებდა და თოვლში ჩაეფლობოდა. რა თქმა უნდა, იმასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ თავისი მატერიალური მდგომარეობით ჰემინგუეი რანტიე იყო, ცხოვრების მომხმარებელი, და არა მწარმოებელი კლასის შვილი. ამერიკელი პროლეტარული მწერალი მაიკლ გოლდი სამართლიანად შენიშნავს, რომ ჰემინგუეის არასდროს არ დაუწერია მუშის მხატერული პორტრეტი. აქამდე ჰემინგუეი უფრო მაყურებელი იყო ცხოვრების ჰიდილისა, ვიდრე მისი უშუალო მონაწილე. გაივლის წლები და ჰემინგუეი ესპანეთის მშრომელ მასებთან ერთად შეებრძოლება ფაშიზმს, მაგრამ მანამდე მწერალი განიცდის სულიერი მარტოობის, უკიდურესი პესიმიზმის და უიმედობის წლებს. იგი უარყოფს ყოველ იდეალებს; მისი აზრით, ეს იდეალები უძლურნი არიან ულმობელი სინამდვილის წინაშე.

„მშვიდობით იარაღო“-ს გმირი გ. ფრედი ცდილობს გაეთიშოს ომს, დაივიწყოს ყოველივე და იცხოვროს მხოლოდ პირადი ცხოვრებით. მაგრამ აქაც მას საბედისწერო მარცხი მოელის. ქალი, რომელიც მას უყვარს, კეტრინ ბარკი, კვდება მშობიარობის დროს. სიკვდილი, უაზრო სიკვდილი ყველგან,—ასეთია ცხოვრების არსი მწერლის შეხედულებით: „როდესაც ადამიანებს მოაქვთ ამ ქვეყნად ამდენი სიმხნევე, ქვეყანამ უნდა მოკლას ისინი, რომ მოტეხოს და ამიტომ იგი კლავს მათ. ქვეყანა გასტეხს მათ და ბევრნი უფრო მაგარიც კი ხდებიან გადატეხილ ადგილზე. მაგრამ იმათ, ვისაც არ

უნდათ გატყდენ, იგი კლავს. იგი კლავს ყველაზე კეთილებს და ყველაზე ნაზებს, და ყველაზე მამაცებს განურჩევლად. თუ შენ არც ერთი ხარ და არც მეორე, შეგიძლია დარწმუნებული იყო, რომ შენც მოგკლავენ, ოღონდ აუჩქარებლად."

* * *

ზავის შემდგ ჰემინგუეი მიემგზავრება ამერიკაში, ხანმოკლე დროის შემდეგ ბრუნდება ევროპაში. 1921-1922 წ.წ. იგი ბალკანეთში და საბერძნეთშია, შემდეგ კი პარიზში დასახლდება. აქ ის მოიხვეჭს სახელს, როგორც პარიზში მცხოვრებ ამერიკელთა საყვარელი მწერალი. იგი მოგზაურობს საფრანგეთში, შვეიცარიაში, იტალიაში, მოივლის მთელ ესპანეთს. მას განსაკუთრებით შეუყვარდება ესპანეთი, ესპანელები, ხართა ბრძოლის სანახაობა. იგი სპეციალისტი-რეპორტიორია ხართა ბრძოლისა, როგორც ამ სანახაობის ტექნიკის და ისტორიის ღრმა მცოდნე. მაგრამ ეს მუდმივი ბორგვა, მოგზაურობა არ ანიჭებს მას შვებას და სიმშვიდეს, მას მუდამ თან სდევს შინაგანი სიცალიერე, „არაფერი არ შეიცვლება იმით, რომ თქვენ სხვა მხარეში გაემგზავრებით. მე ვსინჯე ეს ყოველივე. ვერსად გაექცევი საკუთარ თავს იმით, რომ ადგილიდან ადგილზე გადახვალ; აქ შველა არაფრით არ შეიძლება".

ე. ჰემინგუეი არ არის განმარტოებული თავის ტრაგიულ სასოწარკვეთილებაში. იგი თავის შემოქმედებაში ასახავს წვრილ ბურჟუაზიულ ინტელიგენციის მთელი თაობის სულისკვეთებას, იმ თაობისა, რომელმაც განიცადა ომის სუსხი, დაკარგა რწმენა არა მარტო ბურჟუაზიულ-ჰუმანურ, არამედ ყოველგვარ იდეალებისა, გამოირიცხა ცხოვრების რიტმიდან და ერთადერთ მიზნად ცხოვრებაში წარმავალ სიამოვნებათა ძიება დაისახა. „ჩვენ ყველანი დაკარგული თაობა ვართ".—ასეთი მრავალის მთქმელი ეპიგრაფით ასათაურებს ჰემინგუეი თავის რომანს „ფიესტა"-ს.

„დაღუპულ თაობას" პირველად უწოდებდნენ თავის თავს პარიზში მცხოვრები ამერიკელი მოდერნისტი—მწერლები. ეს სახელწოდება საბრძოლო, ინდივიდუალურ—ანარქისტული ჯანყის აღმნიშვნელი იყო ბურჟუაზიულ საზოგადოების წინააღმდეგ. მაგრამ სულ მალე სახელწოდებამ „დაღუპული თაობა" უფრო ღრმა და ფართო შინაარსი მიიღო. „დაღუპული თაობა" ეწოდა ევროპის და ამერიკის წვრილბურჟუაზიულ ინტელიგენციის იმ წარმომადგენელთ, რომელთაც განიცადეს მორალური კრიზისი იმპერიალისტური ომის დროს. მათთვის აშკარა გახდა, რომ მმართველთა კლასის მყვირა-

ლა ლოზუნგების მიღმა იმალებოდა ამ კლასის შოვინისტური, მტაცებლური ბუნება. ამიტომ მათ გაწყვიტეს კავშირი ბურჟუაზიულ საზოგადოებასთან, მაგრამ ბურჟაზიულ ჰუმანიზმის კრიზისი მათ ყოველგვარ საკაცობრიო იდეალების კრიზისად ჩათვალეს. დაკარგულ თაობის ადამიანებმა განვლეს სულიერი მერყეობის, ამაო ძიებათა წლები. შემდეგ ზოგი მათგანი რეაქციის ბანაკში გადავიდა, უმეტესობამ კი რევოლუციურ ბრძოლაში მოიპოვა გამოსავალი მწვავე სულიერ კრიზისიდან. სწორედ ამ თაობის მემატიანე და მესაიდუმლე არის ერნსტ ჰემინგუეი ომის შემდგომ წლების პერიოდში. მკითხველთა ფართო წრისათვის იგი დღესაც ცნობილია, როგორც „დაკარგული თაობის“ ლიტერატურული მესვეური. ამ პერიოდში, 1929-1933 წ. ჰემინგუეი სწერს თავის ცნობილ რომანს „ფიესტა“-ს, ეპიკურ ნარკვევს „სიკვდილი ნაშუადღევს“ ესპანეთის ისტორიულ წარსულის შესახებ და ნოველების კრებულს, სათაურით: „გამარჯვებული არაფერს იღებს“.

ამ პერიოდში ჰემინგუეის პესიმიზმი განსაკუთრებით ღრმა და გამოუვალია. არავითარი ნათელი ვარსკვლავი არც აწმყოში, არც მომავალში, არავითარი ნასახი იმედის, ცვლილებისა: „თუ კი კარგად დავითვრები, სიცოცხლე სწორედ ისეთად მეჩვენება, როგორიც იგი ნამდვილად არის. მე ვიცი, რომ ახლა ყველაფერი იცვლება, მაგრამ ეს ჩემთვის სულ ერთია. დაე, ყოველივე იცვლებოდეს. ჩვენ უკვე აღარ ვიქნებით ამ ქვეყნად, როცა ყველაფერი საგრძნობლად გამოიცვლება.“

ამიტომ სიცოცხლის საკითხები იმდენად არაა საინტერესო ჰემინგუეისთვის, როგორც სიკვდილის პრობლემა: „მე ვსწავლობდი წერას და დავიწყე ყველაზე მარტივ მოვლენებისაგან, და ერთ-ერთი ყველაზე მარტივი, ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენათაგანი არის ძალადური სიკვდილი... სიკვდილი ეს არის ერთ-ერთი ისეთი რასმეთაგანი, რაზედაც ღირს წერა“. ამგვარად ჰემინგუეის შემოქმედების ძირითადი თემა ამ პერიოდში არის სიკვდილი, მაგრამ არა ბუნებრივი სიკვდილი, არამედ ნაადრევი, ძალადური, ზშირად უაზრო სიკვდილი,—„სიკვდილი ნაშუადღევს.“ ასეთია პენსიონში მოსამსახურე ოფიციანტ ბიჭის პაკოს სიკვდილი ნოველაში “ხარის რქა“. პაკო და მისი ამხანაგი თამაშობენ ხართა ბრძოლობიას. პაკო წამოეგება სკამზე მიმაგრებულ სამზარეულოს ბასრ დანას, რომელიც მათ თამაშში ხარის რქის მაგიერობას სწევდა.

განსაკუთრებული სიყვარულით სწერს ჰემინგუეი იმათზე, ვინც შეუშინებლად უყურებენ სიკვდილს თვალებში. ნოველა „უძლეველი“

გვიხატავს მოხუცი მატადორის მანოლოს შებრძოლებას ხართან. მანოლო დამარცხდება ამ ბრძოლაში, იგი წამოეგება ხარის რქას, მაგრამ სიკვდილის წინ მას აინტერესებს მხოლოდ ერთი რამ,—იგი ეკითხება მეგობარს: „ხომ რიგზე ვიყავი დღეს'-ო? ე. ი. ხომ არ შევშინდი, ხომ არ შევკრთი სიკვდილთან თამაშის დროს?—„დიახ, ჩემო მოხუცო, დღეს შენ რიგზე იყავი"—უპასუხებს მას მეგობარი.

იგივე იდეა—უშიშარი მოლოდინი სიკვდილის—გატარებულია ნოველაში „მოლოდინი." პატარა ბიჭუნა ავადაა. მას მოესმა, რომ 104° სიცხე აქვს. გაგონილი აქვს, რომ 44° სიცხე თუ აქვს კაცს,—იგი კვდება. ამიტომ იგი მოელის სიკვდილს, მაგრამ არავის არაფერს ეუბნება ამის შესახებ, მოელის დაძაბული, მაგრამ შეუშინებელი. იგი მიმართავს მამას: „თუ აქ ყოფნა არ გესიამოვნება,—წადი, გაისეირნეო". სურს ააცილოს მამას თავიდან მისი სიკვდილის სურათი. მაგრამ მოლოდინი არ უმართლდება. ბოლოს იკითხავს: „რამდენი საათის შემდეგ მოვკვდები"-ო და აქ ირკვევა მისი შეცდომა. ბავშვი მშვიდდება, შინაგანი დაძაბულობა ქრება და შემდეგ იგი ყოველ წვრილმანის გამო ბავშურად ჟინიანობს და ტირის.

ყველაზე წარმტაც სანახაობად, სადაც სიცოცხლე და სიკვდილი ურთიერთ—ჰიდილში არიან, ჰემინგუეის ხართა ბრძოლა მიაჩნია. „ახლა, როდესაც ომები უკვე აღარ არის,—სწერს ჰემინგუეი—ხართა ბრძოლის ასპარეზი ერთადერთი ადგილია, სადაც თქვენ შეგიძლიათ თვალი ადევნოთ სიცოცხლეს და სიკვდილს ე. ი. უეცარ, ძალადურ სიკვდილს." სწორედ ამიტომ არის, რომ ხართა ბრძოლა ასეთ თვალსაჩინო როლს თამაშობს ჰემინგუეის შემოქმედებაში. ხართა ბრძოლის სიუჟეტზეა აგებული ნოველები „ხარის რქა" და „უძლეველი", ხართა ბრძოლას ცენტრალური ადგილი უჭირავს რომანში „ფიესტა" და ბოლოს ლიტერატურულ—ეპიკური ეტიუდი „სიკვდილი ნაშუადღევს" არის არა სხვა რამ, თუ არ ხართა ბრძოლის ისტორიის ნარკვევი ესპანეთში.

ხართა ბრძოლის სანახაობის გარდა, სინამდვილიდან გაქცევის, თავდავიწყების მეორე საშუალება არის ღვინო, დათრობა. და მართლაც ჰემინგუეის ნაწარმოებთა პერსონაჟები განუწყვეტლივ სვამენ თავის ცხოვრების როგორც უმნიშვნელო, ისე მნიშვნელოვან წუთებში, რათა ღვინით აავსონ, სიმთვრალეში დაივიწყონ როგორმე ცხოვრების სიცალიერე.

ჰემინგუეის რომანი „ფიესტა“ სიმთვრალის და ალკოჰოლიზმის ჰეშმარიტი აპოლოგიაა. სწორედ ამ რომანში ჰყავს მას გამოყვანილი „დაკარგული თაობის“ ხალხი. ეს არის პარიზში მცხოვრებ მწერლების და ჟურნალისტების წრე. ისინი კლავენ დროს იმით, რომ გადადიან ერთი კაფედან მეორეში, ეწვევიან მონმარტრის ხან ერთ, ხან მეორე სამიკიტნოს, სინჯავენ იქ ნაირ-ნაირ ღვინოებს, კოქტეილებს, აპერიტივებს, სხ. და სხ. სასმელებს. ნერვების გამაღიზიანებელ სანახაობის ძიება მიიყვანს მათ ესპანეთში, ქ. პამპლონაში; ფიესტის ე. ი. დღესასწაულის დღეებში აქ დიდი ხართა ბრძოლა იმართება. სისხლიანმა, ამაღელვებელმა სანახაობამ უნდა აღუძრას მათ მოდუნებული გრძნობები, მაგრამ ვერაივითარ დათრობას ალკოჰოლით ან სანახაობით ვერ აუვსია მათი ცარიელი ცხოვრება რაიმე შინაარსით. ჯეიკის და ბრეტ ეშლის სიყვარულიც ასეთივე გამოფიტული, მახინჯი და ნაკლული გრძნობაა, როგორც მთელი მათი ცხოვრება. თვით ჯეიკი, დასახიჩრებული ომის დროს, თითქოს სიმბოლოა დაკარგული თაობის არასრულ ფასიან ადამიანისა, ცხოვრებიდან ამოვარდნილ პიროვნებისა.

ჰემინგუეი მიუდგომელად აღწერს „დაკარგული თაობის“ ყოფა-ცხოვრებას. შეიძლება ითქვას, რომ იგი ერთგვარი თანაგრძნობით არის გამსჭვალული მათდამი, გრძნობს, რომ ისიც თითონ დაკავშირებულია ამ თაობასთან. მაგრამ იგი ფხიზლად და გულისხმიერად აკვირდება მათ და მის და უნებურად ულმობელი განაჩენი გამოაქვს მათთვის. იგი გულწრფელი და მართალი აღმწერელია ამ თაობის ცხოვრებისა და ამით მათი პოლიტიკური და მორალური სახის გამკიცხველი, მათი სიცალიერის, უნიათობის მამხილებელი.

„ფიესტა“—ჰემინგუეის ლიტერატურული უღელტეხილია. ერთერთ მოთხრობაში ჰემინგუეი ამბობს: „მე ხშირად მომიშორებია თავიდან რაიმე იმით, რომ დამიწერია ამის შესახებ“-ო. აქაც, იგი განთავისუფლდა უიმედობისაგან, ცარიელ და უაზრო ცხოვრებისაგან იმით, რომ დასწერა სიმართლე „დაკარგული თაობის“ ხალხის შესახებ. მალე მის შემდეგ მისი ცხოვრება და შემოქმედება ახალი შინაარსით აივსო. ესპანეთში ცხოვრების დროს ჰემინგუეი გაეცნო ესპანელთა მამაც ხალხს და შეიყვარა იგი. აქობამდე მას არასდროს არ ჰქონია უშუალო კავშირი მასებთან, არც სამშობლოში, და არც ომის დროს, იტალიაში. იგი კარგად ეპყრობოდა თავისი რაზმის ჯარისკაცებს, შოფერებს, მეგობრობდა მათ, მაგრამ მაინც მათთვის ოფიცერი, Tednente, უცხო კასტის კაცი იყო. აქ კი, ესპანეთში ჰემინგუეი ხანგრძლივად ცხოვრობს გლეხებთან, ეცნობა და

ეთვისება ესპანელ ერს და მის მოაზროვნე ნაწილს, ინტელიგენციას. სწორედ ეს დაკავშირება ესპანელ ხალხთან, მის გლეხობასთან, მუშებთან, ინტელიგენციასთან საბოლოოდ გამოიყვანს ჰემინგუეის შემოქმედებითი ჩიხიდან ჭეშმარიტად ჰუმანისტურ, დემოკრატიულ ხელოვნების ფართე სარბიელზე.

* * *

30-ნ წლებიდან ესპანეთში დაიწყო რევოლიუციური მოძრაობა, რომელმაც თავის მწვერვალს მიაღწია 1937 წ., როდესაც ესპანელი რესპუბლიკანელები გმირულად შეებრძოლენ არა მარტო თავის, არამედ იტალიელ და გერმანელ ფაშისტებს.

ჯერ კიდევ 1935 წ. რევოლიუციურ მოძრაობაში მონაწილეობისათვის ესპანეთში დაატყვევეს მთელი რიგი რევოლიუციონერები და მათ შორის ცნობილი მხატვარი, მთელს მსოფლიოში სახელმოხვეჭილი გრაფიკური ლუის კინტანილია. მას თექვსმეტი წლის ციხე მიუსაჯეს. ამ განაჩენმა გამოიწვია ღრმა აღშფოთება ყველა ქვეყნის ხელოვნების მუშაკთა შორის. ზოგმა მათგანმა თავისი პროტესტი პრესის საშუალებით გამოსთქვა. ე. ჰემინგუეს წერილი ლუის კინტანილიას დასაცავად მწვავე, რევოლიუციური პროტესტითაა აღსავსე. იგი შემდეგი სიტყვებით იწყება: „პატრონი არავინაა, მხატვარი ზის მადრიდის ციხეში, მას ბრალი ედება იმაში, რომ იგი ოქტომბრის აჯანყების რევოლიუციური კომიტეტის წევრია. პროკუროორი მოითხოვს „16 წლის კატორღას“ და ერთად ერთი „გასამართლებელი საბუთი“ ეს მისი განსაცვიფრებელი გრავიურებია“ გესლით აღსავსე კალმით, გამანადგურებელი და მშოლტავი სიტყვებით კიცხავს ჰემინგუეი იმ სულმოკლეთ და ოპორტიუნისტებს, რომელნიც წარა-მარა ხმარობენ სიტყვას „რევოლიუცია“ იმ დროს, როდესაც მათ არა აქვთ უფლება ამ სიტყვის წარმოთქმისა. იგი აღტაცებულია კინტანილიას ღრმა რეალიზმით, მისი საღი, სატირიული ნიჭით, რომლითაც იგი ანსახიერებს ცხოვრებას, მდიდართა კეთილდღეობას, ღარიბთა დამცირებას. ჰემინგუეი მოგვითხრობს კინტანილიას იუმორის, სიბრალულის, გაგების უნარის და რეალისტურ ოსტატობის შესახებ. ჰემინგუეი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას რომ კინტანილიას აქვს ცხოვრების ღრმა სიბრძნე,—სწორედ ამიტომ აქვს მას უფლება სატირაზე და თუ კი მას სძულს ექსპლოატატორები, იცის ვინ და რატომ სძულს. კინტანილია—ნამდვილი რევოლიუციონერია, მას აქვს უფლება წარმოსთქვას სატყვები „რევოლიუცია“, „თავისუფლება“, მაგრამ იგი წყნარად ლაპარაკობს და

კიდევ უფრო წყნარად აკეთებს დიდ საქმეს ხალხის განთავისუფლებისა. თავის წერილს ჰემინგუეი ამთავრებს ირონიულ მიმართვით მშობლიურ ბურჟუაზიისადმი: „მაგრამ თქვენ, ვინც ამას კითხულობთ, არაფერი გემუქრებათ. თქვენ ნუ შესწუხდებით, ნუ აღელდებით. მადრიდი შორსაა და თქვენ არასდროს არ გაგიგონიათ რა ამ ადამიანის შესახებ.“

ამ წერილში ჰემინგუეი აქტიურად ილაშქრებს მსოფლიოს რეაქციურ ძალების წინააღმდეგ, მაგრამ მისი სოციალური პროტესტი ჯერ კიდევ არ მომწიფებულა იმდენად, რომ იგი მწერლის ცხოვრების მამოძრავებელ იმპულსად იქცეს. იგი გრძნობს, რომ ახლოვდება გარდამწყვეტი ბრძოლა მთელს მსოფლიოში ფაშიზმსა და თავისუფლების შორის და შემკრთალი ამ ბრძოლის საშინელი მასშტაბის წარმოდგენით, იგი მიმართავს თავის საყვარელ გზას: გარბის ბუნების წიაღში, რათა იქ მოიპოვოს თავდავიწყება, სულიერი შვება. იგი მიემგზავრება აფრიკაში, გადაკვეთს შუა აფრიკის ზეგანს, „ცხოვრობს და ნადირობს ტროპიკულ ტყეებში.

მაგრამ თურმე არც აფრიკა ყოფილა დაზღვეული ფაშისტ მტაცებელთა ბრჭყალებიდან და აბისინიის ცაში ისმის იტალიურ თვითმფრინავების გუგუნი. იტალიელი ფაშისტები სარგებლობენ არათანაბარ ტექნიკური შეიარაღების უპირატესობით და იმონებენ მამაც აბისინელ ხალხს. თავის წერილში: „ფრთები აფრიკის ცის ტატნობზე“ ჰემინგუეი მიმართავს იტალიელ ღატაკთა შვილებს, მოუწოდებს მათ აიღონ ხელში იარაღი არა თავისუფალი აბისინელი ხალხის, არამედ საკუთარი ქვეყნის ფაშისტ მართველების წინააღმდეგ, გაიგონ ,,ვინ არის მათი ნამდვილი მტერი და რატომ.“

აფრიკაში მოგზაურობის შთაბეჭდილებით დაწერა ჰემინგუემ ორი შესანიშნავი ნოველა, ჰეშმარიტი შედევრები. ესენი არიან: „ფრენსის მაკომბერის ხანმოკლე ბედნიერება“ და „კილიმანჯაროს თოვლი“. პირველ ნაწარმოებში ჰემინგუეი გვევლინება, როგორც ფსიქოლოგიური ნოველის დიდი ოსტატი. ფრენსის მაკომბერი ამერიკელია, იგი აფრიკაში ნადირობს ლომზე. როდესაც ლომს პირისპირ შეხვდება, მას პანიკური შიში შეიპყრობს, იგი გარბის და საჯაროდ შეირცხვენს თავს ყველა დამსწრეთა წინაშე. იგი გრძნობს, რომ ყველა ცუდად დაფარული ზიზღით უყურებს, ყველა მასში ლაჩარს ხედავს. მართლაც გაუბედაობა არის მის ბუნებაში და საბედისწერო როლსაც თამაშობს მის პირად ცხოვრებაში. მაგრამ მხოლოდ ახლა შეიცნო თავი მაკომბერმა; მასში მწიფდება საპასუხო რეაქცია, იზრდება გაბოროტება, სულიერი აღგზნება და როდესაც მეორე დღეს ის

გარეულ კამეჩებზე ნადირობს შიშის ჩვეულებრივი გრძნობის მაგიერ იგი განიცდის ვაჟკაცურ სიმამაცის მოზღვავებას. მასში შინაგანი გარდატეხა ხდება. იგი გარდაიქმნა, სხვა ადამიანად იქცა ბედნიერია ცვლილებით, გრძნობს, რომ ამიერიდან სულ სხვა იქნება, უკეთესი, მისი ცხოვრებაც სხვაგვარად წარიმართება, მაგრამ შემთხვევით გასროლილი ტყვია უეცრად მოუსწრაფავს სიცოცხლეს.

ასეთივე სულიერ გარდატეხას განიცდის მომაკვდავი მწერალი გარი მოთხრობაში „კილიმანჯაროს თოვლი.“ გარი კვდება აფრიკაში, ტბის პირად, მას სისხლი მოეწამლა პატარა განაკაწრისგან; მასთან ერთად არის მხოლოდ მისი ცოლი და რამოდენიმე მსახური. გარი მოელის თვითმფრინავს, რომელმაც უნდა გააფრინოს უახლოეს დასახლებულ პუნქტისკენ, მაგრამ სიკვდილი უკვე მოეპარა. იგი აშკარად გრძნობს ამას და მისი აფორიაქებული ფიქრთა ნაკადი შეჯამებაა ცხოვრების განვლილი გზისა. გარი ეუბნება თავის თავს, რომ მან უღალატა პირვანდელ მიზნებს, ყალბი გზით ვიდოდა. მას არ დაუწერია ის, რაც ვალდებული იყო; რომ დაეწერა, არ უცხოვრია იმათ წრეში, ვისთანაც უნდა ეცხოვრა! „მან განელო თავისი წუთისოფელი, ის დიდი ხანია, რაც გათავდა, და ისევ კი ცხოვრობდა, მაგრამ ახლა სულ სხვა ადამიანებთან; ფულიც მეტი ჰქონდა. ყველა ნაცნობ ადგილებიდან ირჩევდა საუკეთესოებს, მოგზაურობდა, ახალ ადგილებშიდაც იყო; მაგრამ საკუთარ თავს შენ ეუბნებოდი, რომ ოდესმე დაწერ ამ ადამიანებზე; ყველაზე მდიდრების შესახებ, რომ შენ არა ხარ მათი მოდგმისა; მხოლოდ მზერავი ხარ მათ ბანაკში; რომ შენ დასტოვებ მათ და დაწერ მათ შესახებ და ერთხელ სიცოცხლეში ეს იქნება დაწერილი იმ ადამიანის მიერ, რომელმაც იცის, რაზედაც სწერს. მაგრამ მან არც ეს გააკეთა, იმიტომ, რომ ყოველი დღე, გატარებული კომფორტში და უქნარობაში... აჩლუნგებდა მის ნიჭს, ადუნებდა მუშაობის სურვილს, ისე, რომ ბოლოს მან სრულებით დაანება თავი მუშაობას... რაღა ითქმის მისი ნიჭის შესახებ? ნიჭი ჰქონდა, მაგრამ იმის მაგიერ, რომ რაღაცნაირად გამოეყენებინა ეს ნიჭი, იგი ეაჭრობდა ნიჭით.“

როდესაც სიკვდილი სულ ახლოს მიეპარა და დაიბუდა გულის კუნჭულში,—მას გაახსენდა პარიზის ღატაკთა უბანი, მუფტარის ქუჩა, სადაც იგი სწერდა თავის პირველ სტრიქონებს: „იგი იცნობდა მაშინ თავისი ბინის ყველა მეზობლებს, იმიტომ რომ ისინი ღარიბნი იყვნენ... ისინი კომუნარების შთამომავლები იყვნენ

და პოლიტიკა ადვილად ეძლეოდათ. მათ იცოდნენ, ვინ დახვრიტა მათი მამები, მათი ახლობელნი, მათი ძმები, მათი მეგობრები, როდესაც ვერსალის ჯარმა დაიკავა ქალაქი კომუნის შემდეგ და გაუსწორდა ყველას, ვისაც კი დაკოჟრებული ხელები ჰქონდა, ან კეპი თავზე, ან სხვა რაიმე შესამჩნევი ნიშანი, რითაც შეიძლებოდა მუშა-კაცის გამოცნობა... არავითარი სხვა პარიზი არ უყვარდა მას ისე, როგორც ეს პარიზი. დიაღ, მას არასდროს არ დაუწერია პარიზზე, ყოველ შემთხვევაში იმ პარიზზე, რომელიც მისთვის ძვირფასი იყო".

მწერალ გარის აზრები უცნაურად შეესიტყვება მაქსიმ გორკის დრამის „იეგორ ბულიჩოვის" გმირის აზრებს. იეგორ ბულიჩოვიც, ლატაკთა და მუშათა წრიდან გამოსული, საკუთარი ნიჭით და უნარით გამდიდრებული ვაჭარი, დაავადდება სასიკვდილოდ კიბოთი და როდესაც შეაჯამებს თავის ცხოვრებას, გრძნობს, რომ გაეთიშა თავის საკუთარ კლასს, იმათ, ვისთანაც უნდა ყოფილიყო და გაატარა ცხოვრება მისთვის უცხო, მტრულ ბანაკში: „не на той улице жил"—ეს ტრაგიკული ამონაკვნესი იეგორ ბულიჩოვის ძლიერ წააგავს გარის დასკვნას, რომ იგი მხოლოდ მზვერავი უნდა ყოფილიყო მდიდრების ბანაკში, დაეტოვებინა ისინი, დაბრუნებულიყო პარიზის მშობლიურ უბანში და დაეწერა მწარე სიმართლე მათ შესახებ. მან კი ეს ვერ შესძლო, სწორედ ამიტომ გამოვიდა უაზრო მისი ცხოვრება, ამაოდ გაიფანტა მისი ნიჭი, იეგორ ბულიჩოვსაც და მწერალ გარისაც სული ეხუთებათ შინაურ ატმოსფეროში, თვით მათი ოჯახის წევრები, მტრული ბანაკის, მათთვის უცხო ადამიანები არიან.

*
* *

ჰემინგუეის თანაგრძნობა ლატაკებისადმი, მშრომელებისადმი განსაკუთრებით ღრმავდება იმ გრანდიოზული კრიზისის შემდეგ, რომელიც თავს დაატყდა ამერიკას 1929 წელს. ეს იყო უზარმაზარი საზოგადოებრივი უბედურება. კატასტროფიულად იზრდებოდა უმუშევრობა და შიმშილი მშრომელი მასებისა. ამერიკის ინტელიგენციამ მძაფრად იგრძნო, რომ ამერიკის მომავლის ბედ-იღბალი მჭიდროდაა დაკავშირებული თვით ხალხის ბედ-იღბალთან. მწერლობაში იღვიძებს ინტერესი ხალხისადმი. მწერლები ასახავენ თავიანთ ნაწარმოებში ამერიკის მშრომელ მასებს, მუშებს, ფერმერებს, შავკანიანებს. ახალგაზრდა მწერლები ქმნიან ჯეშმარიტი დემოკრატიული სულით და მშრომელებისადმი მხურვალე სიმპატიით გამსჭვალულ ნაწარმოე-

ბებს, როგორიცაა სტეინბეკის „რისხვის მტევნები“ და რაიტის „ამერიკის პირმშო“. ეკონომიურმა კრიზისმა კიდევ უფრო გაამახვილა ჰემინგუმის შემოქმედებაში სოციალურ კონფლიქტის, სოციალურ წინააღმდეგობათა ასახვის წყურვილი. სწორედ ამ პერიოდშია მოფიქრებული ჰემინგუეის რომანი „ქონება, არ ქონება“ („To have and to have not“).

როგორც თვით სათაური გვიჩვენებს, „ქონება, არ ქონება“ მთლიანად სოციალურ კონტრასტების ჩვენებაზეა აგებული, რომანში დაპირისპირებულია ორი მსოფლიო: ქონების პატრონების და ღატაკთა, უქონებლებისა და ავტორის მხურვალე სიმპატია უკანასკნელთა მხარეზეა. მოქმედება ხდება ფლორიდის სამხრეთ სანაპიროზე და კუნძულ კუბაზე. რომანის გმირი, მოტორიანი ნავის პატრონი, მეთევზე გარი მორგანია. ის მხნე, მამაცი, გამრჯელი კაცია, მოსიყვარულე მამა, და მეუღლე, მაგრამ მდიდარი სპორტსმენი, რომელიც დაიქირავებს ხანგრძლივი ვადით მის ნავს, მოატყუებს და ქირას არ გადაუხდის, ამიტომ ლუკმა-პურის მოსაპოვებლად და ოჯახის სარჩენად გარი მორგანი იძულებული ხდება იკისროს კონტრაბანდის გადაზიდვა. ერთხელვე მოლიპულ გზაზე დამდგარი, იგი თანდათან ეშვება ძირს, გადაყავს ნავით კუბის ნაპირებიდან ფლორიდაზე სხვადასხვა. საეჭვო პირები და ხშირად მისი ამგვარი რეისი სისხლის ღვრით მთავრდება. გარი მორგანი ხელს დაიშავებს. მას ხელს მოჭრიან, საბაჟო უწყება ნავს ჩამოართმევს. როგორც კონტრაბანდისტს, მაგრამ იგი უკანასკნელ წუთამდე მხნედ იბრძვის თავისი თავის და ოჯახის არსებობისათვის. იგი ამბობს: „მე არ ვიცი, ვინ იგონებს კანონებს, ეს კი ვიცი: არ არის ისეთი კანონი, რომ კაცი შიმშილობდეს.“ მაგრამ გარი ჯერ კიდევ არ არის კლასობრივი შეგნებით გამსჭვალული მუშა. იგი თანაგრძნობით ეპყრობა მასსავით ღატაკებს, უმუშევრებს, ცდილობს მათაც გაუჩინოს საქმე, შეიამხანაგოს, დაეხმაროს რითაც შეუძლია, მაგრამ მასში არ არის მუშათა სოლიდარობის, გაერთიანებული ფრონტით ბრძოლის საჭიროების მომწიფებული შეგნება; იგი ამბობს: „მე მრწამს ჩემი თავის, სხვა კი არაფერი მრწამს.“

მხოლოდ სიკვდილის წინა წუთებში გარი რწმუნდება, რომ ინდივიდუალური პროტესტი, განმარტოებული ბრძოლა ვერ მიიყვანს გამარჯვებამდე. მას აღმოხდება შემდეგი საგულისხმო სიტყვები: „ადამიანი... ადამიანს მარტო არ შეუძლია. ახლა არ შეიძლება, რომ ადამიანი მარტო... რაც არ იყოს, მარტოხელა ადამიანს არაფერი შეუძლია ქვეყანაზე...“ — მას ცოტა დრო როდი დასჭირდა ამის

სათქმელად, მაგრამ საჭირო გახდა მთელი მისი სიცოცხლე ამის გასაგებად"-ო დაასკვნის ავტორი.

გარი მორგანის და მისი ცოლის მარიამის სახე დიდი ფსიქოლოგიური დამაჯერებლობით და შინაგანი ძალითაა მოცემული რომანში. მათ ჰემინგუეი უპირისპირებს მდიდარ, უსაქმო ტურისტებს, საკუთარ იახტების პატრონებს. მქონებელთა უსაქმობის, შინაგანი გახრწნის საჩვენებლად, იგი მიმართავს ლიტერატურულ გროტესკს და ბრწყინვალე ირონიით აღწერს მათ ყოფა-ცხოვრებას, მათ ინტერესთა წრეს, აზრთა ნაკადს, ფიქრებს.

ფლორიდის საკუროორტო ქალაქ კი-უესტში, სადაც მოქმედება ხდება, ისვენებს აგრეთვე მწერალთა ჯგუფი. ეს იგივე „დაღუპული თაობის" წარმომადგენლებია, რომლებიც ჰემინგუეიმ აღწერა „ფიესტა"-ში, მაგრამ თუ „ფიესტა"-ში ავტორი სიბრალულით და იდუმალი თანაგრძნობით იყო აღსავსე მათდამი, აქ იგი მათ ჭირდავს, დასცინის, როგორც ისეთებს, რომელთაც დაკარგეს ყოველივე ცოცხალი, ადამიანური, მოხეტიალე მანეკენებად გადაიქცნენ. იგი კიცხავს მათ შემოქმედებასაც, სიბეცეს, ხაზს უსვამს იმას, რომ მადლიან ნიჭის ნასახს მოკლებული მათი ლიტერატურა მახინჯად ასახავს სინამდვილეს. ეს მწერლები ცოცხლივ იხრწნებიან და მათ არაფერი აქვთ საერთო ხალხის ნამდვილ ცხოვრებასთან და პირვარამთან.

მხატვრული ოსტატობის მხრივ „ქონება და არ ქონება" არა თანაბარი, მთლიანობას მოკლებული ნაწარმოებია: ბრწყინვალე, შეუდარებელი ოსტატობით დაწერილ სურათების გვერდით, ჩვენ გვხვდება ბუნდოვანი, მკრთალი ადგილები. კომპოზიციურადაც რომანი არ არის მკვრივი, ორგანიულად მთლიანი, მაგრამ იდეურად იგი მოწმობს შემოქმედებით გარდატეხას ავტორისა, მისი შემოქმედების დაკავშირებას ახალ, სოციალურ მოტივებთან,

*
* *

1935-2937 წ.წ. ესპანეთში, ჰემინგუეს საყვარელ მხარეში გაჩაღდა უდიდესი რევოლუციური ბრძოლა. ესპანეთის რესპუბლიკა გმირულად შეებრძოლა თავისი ქვეყნის და მსოფლიო ფაშიზმს. ეს იყო ავანგარდული შეტაკება იმ გრანდიოზულ ბრძოლისა, რომელიც მძვინვარებს ამჟამად ქვეყნიერების ყველა კუთხეში ათელსა და ბნელს, თავისუფლების მოყვარულ ხალხთა და ფაშიზმის შავბნელ ძალებს შორის. ამ დიად ბრძოლაში ესპანელმა ხალხმა შეიტანა თავისი მაღალი, გმირობით აღსავსე, დაუვიწყარი წვლილი.

ჰემინგუეს უყვარდა ესპანელი ხალხი, მისთვის ძვირფასი იყო ესპანეთის თავისუფლება. მან მოწინავე ანტიფაშისტ მწერლებთან ერთად უშუალო მონაწილეობა მიიღო ამ ბრძოლაში, როგორც სანიტარულ რაზმის მეთაურმა.

1937 წ. გაიხსნა მწერალთა მეორე კონგრესი ამერიკაში. ჰემინგუეი აქ პირველად გამოვიდა საჯარო სიტყვით და ამ სიტყვაში ულმობელად ამხილა გერმანიის ფაშისტური მთავრობა, ძლიერი მორალური სილა გააწნა ფაშიზმს.. ჰემინგუეი შემდეგნაირად ახასიათებს ფაშიზმს თავის გამოსვლაში: „არსებობს მხოლოდ მართველობის ერთი ფორმა, რომლის დროს შეუძლებელია კარგი მწერლის გამოჩენა.—ეს არის ფაშიზმი. რადგან ფაშიზმი არის სიცრუე, წარმოთქმული ბანდიტების მიერ. თუ მწერალს არ სურს იცრუოს, იგი ვერ იცხოვრებს და ვერც იმუშავებს ფაშისტურ სახელმწიფოში. რამდენადაც ფაშიზმი—სიცრუის განსახიერებაა, იგი განწირულია ლიტერატურულ უნაყოფობაზე. როდესაც იგი მოისპობა მას არ დაურჩება ისტორია, გარდა კარგად ცნობილ მკვლელობათა და მხეცობათა ისტორიისა, რომელიც ბევრმა ჩვენგანმა საკუთარი თვალით დაინახა უკანასკნელ თვეების განმავლობაში“.

ჰემინგუეი ომსაც ახლა სულ სხვა თვალით უყურებს: თუ უწინ მისთვის ომი ყველა შემთხვევაში მიუღებელი იყო, ახლა იგი საჭიროდ სთვლის შეიარაღებულ წინააღმდეგობის გაწევას მტრისათვის და თვით დგება მებრძოლთა რიგებში, როდესაც ხალხი იწყებს ბრძოლას თავისუფლების შესანარჩუნებლად ფაშისტ მხეცებისაგან.

ჰემინგუეი ამავე გამოსვლის დროს ამბობს: „მწერალი, რომელმაც იცის რატომ და რა მიზნით ხდება ომი, ეჩვევა მას... როდესაც თქვენ ყოველდღე ფრონტზე იმყოფებით და ხედავთ ომს თხრილებში, შტაკებებს, იერიშებს და კონტრ-იერიშებს, ყოველივე ამას აქვს აზრი, მიუხედავად იმისა, რომ არის დანაკლისი მოკლულთა და დაჭრილთა სახით; რადგან თქვენ იცით, რისთვის იბრძვის ეს ხალხი. იცით, რომ მათი ბრძოლა გონივრულია, რადგან ხალხი იბრძვის თავისი ქვეყნის განსათავისუფლებლად უცხოეთის ინტერვენციისაგან და ეს მებრძოლები—თქვენი მეგობრებია, ზოგი—ძველი, ზოგი ახალი მეგობარი. თქვენ იცით, როგორ დაეცნენ მათ თავზე, როგორ იბრძოდნენ ისინი, პირველად თითქმის უიარაღოდ; თქვენ უყურებთ მათ ბრძოლას, სიცოცხლეს, სიკვდილს და მხოლოდ მაშინ გაიგებთ, რომ ამ ქვეყანაზე არის უფრო უარესი რამ, ვიდრე ომი: ლაჩრობა—უარესია, გამცემლობა—უარესია და ეგოიზმი—უარესია,“

ასევე იცვლება მწერლის შეხედულება სიკვდილზე. მისი ინიციატივით გადაღებულ კინო-ფილმის „ესპანური მიწის“ განმარტებით ტექსტში ჰემინგუეი ამბობს: „ახალგაზრდობაში შენ სიკვდილს უაღრეს მნიშვნელობას ანიჭებდი. ახლა არავითარ მნიშვნელობას არ ანიჭებ მას. მხოლოდ გძულს სიკვდილი იმ ადამიანების გამო, რომელთაც ის იტაცებს.“

განსაკუთრებით მძაფრ აღშფოთებას მწერლისა იწვევს ფაშისტთა ბარბაროსობა, მშვიდობიანი მოსახლეობის დაბომბვა და მასიური მკვლელობანი. იგი ზიზღით ამბობს: „ტოტალიტარულ ფაშისტურ სახელმწიფოებს სწამთ ტოტალიტარული ომი. ეს იმას ნიშნავს, რომ ყოველთვის, როდესაც მათ ამარცხებენ შეიარაღებული ძალები, ისინი გულის ჯავრს უიარაღო სამოქალაქო მოსახლეობაზე იყრიან... მე რომ ავწერო ყოველივე მათი ჩანადენი, გულს აგიმღვრევდით. შესაძლოა სიძულვილი გამომეწვია თქვენში. მაგრამ ჩვენ არ გვინდა სიძულვილი. ჩვენ გვინდა ფაშიზმის დანაშაულებრივ ბუნების გონივრული გაგება, გაგება იმისი, როგორ ვებრძოლოთ მას. ჩვენ უნდა გავიგოთ, რომ ეს მკვლელობანი—ხულიგნის გამოსვლებია... და ხულიგანი მხოლოდ ერთი საშუალებით შეგვიძლია აველაგმოთ: უნდა ვცემოთ ის“.

რადიოს საშუალებით ჰემინგუეი მიმართავს გერმანელ ხალხს და მოუწოდებს მას ებრძოლოს ფაშიზმს: „მე მივესალმები ყოველ გერმანელს, რომელიც სულით და გულით უწევს წინააღმდეგობას ჰიტლერს, გერმანიის დამმონებელს. მე მივიღე ზომები, რათა არც ერთი ჩემი წიგნი არ გამოქვეყნდეს გერმანულ სახელმწიფო გამომცემლობის მიერ, სანამ ხელისუფლება ფაშისტების ხელშია.“

ესპანეთის ამბების უშუალო გავლენით დაწერილია და წინა წლებში გამოქვეყნებულია ჰემინგუეის რამოდენიმე ნაწარმოები: პიესა „მეხუთე კოლონა,“ წერილი „ესპანეთისათვის დაღუპულ ამერიკელებს“ და ნოველები: „ამერიკელი მებრძოლი,“ „მადრიდელი შოფერები“ და „მოხუცი ხიდთან.“

პიესა „მეხუთე კოლონა“— პოლიტიკურად ყველაზე მომწიფებული ნაწარმოებია ჰემინგუეის. ავტორის განმარტებით, ეს არის „პიესა კონტრდაზვერვის მუშაობის შესახებ მადრიდში.“ პიესის გმირი ფილიპი, ამერიკელი, მებრძოლი ესპანეთის თავისუფლებისათვის, მტრების მოსატყუილებლად უდარდელ, მოქეიფე, ზერელე კაცის ნიღაბს ატარებს. ნამდვილად კი,—ის ფხიზელი და გამოცდილი რევოლიუციონერია, რევოლუციური შტაბის აქტიური მუშაკი.

ფილიპი და მისი მეგობარი, ფაშისტებისაგან განაწამები და გერმანიიდან გამოქცეული გერმანელი მუშა მაქსი, მიაგნებენ კონტრრევოლიუციურ ბუდეს მადრიდში, აღმოაჩენენ ფაშისტებს, რომელნიც თვით მადრიდში მიმამულან და აქედან ატყობინებენ მტერს რევოლიუციურ ჯარების განლაგებას. ფილიპი უარს ამბობს პირად გრძნობაზე, მეშჩანურ კეთილდღეობაზე და იბრძვის საერთო ბედნიერებისთვის, „იმისთვის რომ ყველას ქონდეს ლუკმა-პური, არავინ იყოს მშიერი, რომ არავის ეშინოდეს სიბერის და ავადმყოფობის, რომ ყველანი ცხოვრებდენ და მუშაობდენ ღირსებით, და არა როგორც მონები."

ნოველაში „მადრიდელი შოფერები" ჰემინგუეი აღტაცებით მოგვითხრობს ესპანელი მუშის შოფერ იპოლიტოს შესახებ. იპოლიტო მუდამ მშვიდი, მხნე ადამიანია. მან არ იცის, რა არის დაბნეულობა და შიში. „დაე, ვისაც სურს დასდოს სანაძლეო ფრანკოსათვის, მუსოლინის ან ჰიტლერისათვის, მე კი ვდებ სანაძლეოს იპოლიტოს გამარჯვებისათვის"-ო ასე ამთავრებს მოთხრობას ჰემინგუეი.

ესპანელთა ბრძოლა ფაშისტების წინააღმდეგ მხოლოდ წინასწარია, ავანგარდული შეტაკება იყო. ახლა კი, ჩვენი დიდი სამშობლო, საბჭოთა კავშირის ხალხი თავის მოკავშირეებთან, დიდი ბრიტანეთის და ჩ. ა. შეერთებულ შტატების ხალხთან ერთად მედგრად ებრძვის ფაშისტ ინტერვენტებს.

როდესაც ჰიტლერის ბარბაროსი ჯარები ყაჩაღურად თავს დაესხნენ ჩვენს სამშობლოს, ერნსტ ჰემინგუეიმ შემდეგი შინაარსის დეპეში გამოუგზავნა ჩვენს მთავრობას: „მე-100%-თ სოლიდარული ვარ საბჭოთა კავშირთან, რომელიც სამხედრო წინააღმდეგობას უწევს ფაშისტურ აგრესიას. საბჭოთა კავშირის ხალხი თავისი ბრძოლით იცავს ყველა იმ ერებს, რომელნიც ეწინააღმდეგებიან ფაშისტურ დამონებას. მხურვალედ ვესალმები საბჭოთა კავშირს მის გმირულ ბრძოლაში."

წითელ არმიის არსებობის ოცდაოთხი წლისთავის საზეიმო დღეს ე. ჰემინგუე მიესალმა საბჭოთა კავშირის გმირულ ლაშქარს, მის „სამარადისო დიდებას". „ყველა, ვისაც უყვარს თავისუფლება, ისე დავალებულია წითელ არმიისაგან—სწერს ჰემინგუეი,—რომ ამ ვალის გადახდას იგი ვერასოდეს ვერ შესძლებს."

ამჟამად თვით ჩ.-ა. შ. შტატების ხალხმა განიცადა იაპონურ და გერმანულ ფაშიზმის მუხანათური თავდასხმა თავის მიწა-წყალზე და აქტიურად დაირაზმა შავბნელ მტერთან საბრძოლველად. წინასწარ შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ ამერიკის მომჭმედ არმიაში იქნება ერთი ჩვენთვის ნაცნობი მებრძოლი—მწერალი ერნსტ ჰემინგუეი.

ქუთაისის ა. წულუკიძის სახელობის სახელმწიფო
პედინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, 1942 წ.
Труды Кутаисского Государственного
Педагогического Института имени
А. Цулукидзе, т. IV, 1942 г.

გ. სავხარაძე

გმირობა და პატრიოტიზმი ძველ ხალხურ პოეზიაში

ჩვენი ხალხის განსაცვიფრებელმა გმირობამ, სამშობლოსა და ხალხისადმი უმწიკლო სიყვარულმა 25 საუკუნის მანძილზე შეუნარჩუნა ქართველ ერს საკუთარი ენა, ნაციონალური შეგნება, კულტურა, საკუთარი ტერიტორია და დამოუკიდებლობა. ქართველი ხალხი გამოჩენილი სარდლებისა და ეროვნული გმირების წინამძღოლობით ებრძოდა შინაურ არევ-დარევას, გათიშულობას, გარეშე მოძალადეებსა და ამაოხრებლებს. მოძალადეები კი მრავალზე მრავალი ეხვია საქართველოს საუკუნეთა მანძილზე.

„ქართველი ხალხი,—სწერს ლ. პ. ბერია,—მთელი თავისი მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე მამაცურად იცავდა თავის თავისუფლებას. იგი გმირულად იგერიებდა რომის იმპერატორების, თურქეთის სულთანების, სპარსეთის შახების ურდოთა ურიცხვ თავდასხმას“.

ჩვენი ხალხის, საქართველოს ისტორია გარეშე მტერთაგან აწიოკების, რბევის, აოხრებისა და ჟლეტის ისტორიაა; ქართველმა მეომრებმა გამარჯვებათა ბრწყინვალე ფურცლები ჩასწერეს მატიანეში. ჩვენი ისტორია აკინძული წიგნია მოძალადე მტრებთან საოცარი გმირული ბრძოლებისა. ყოველ ფურცელზე სისხლის ღვარებია დაყენებული. ყველა მეზობელს, ახლობელს თუ შორეულს, სურდა საქართველოს სიმდიდრის ხელში ჩაგდება, მისი მოსრა და მონად გადაქცევა. სამშობლოს უანგარო სიყვარულმა გამოაწრთო ქართველი ხალხის გმირობა, ამტანიანობა, მამაცობა, მზადყოფნა მამულისათვის თავგანწირვისა. ჩვენს ხალხს შოთასეული აზრი ამოძრავებდა: „სჯობს სიკოცხლესა ნაძრახსა სიკვდილი სახელოვანი“.

ხალხთა ბელადის დიდი სტალინისადმი მიწერილ საბჭოთა საქართველოს მშრომელთა წერილში ისტორიის მძიმე გაკვეთილები

მშვენივრად არის გამოხატული. ხოლო მშრომელთა სისხლით არის დაწერილი ჩვენი ხალხის გმირული წარსულის, ისტორიის ფურცლები.

ჩვენი მოთხრის და გასრესის, ვინღა არ იყო მდომელი:
ხმალს გვცემდა რომის სარდალი, მოგვდევდა მაკედონელი.
ვინ არ ჰკორტნიდა ჩვენს მიწას სისხლით გასვრილი ხელებით,
არაბ-ოსმალთა, მონღოლთა, სასტიკი დამპყრობელები.
გვაოხრეს, დაგვანაფოტეს, ცრემლების წყაროდ გვადინეს,
ყეინ-ხონთქარმა-ფაშებმა მახვილით ჩაგვინადირეს.
ცხენქვეშ. ფეხებქვეშ გვლეწავდნენ, მოსჩქეფდა სისხლის ღვარები,
დათხარეს ჩვენი მთა-ბარი, ამრავლეს ნასახლარები[1].

მაგრამ ამ ათასნაირმა უბედურებამ ვერ შეარყია და ვერ გასტეხა ქართველთა გული. ხალხის გმირული სული ქარიშხალივით უძლეველი აღმოჩნდა. ჩვენს გულისფიცარზე იმსხვრეოდნენ მოწამლული შუბები. ჯავშნით შემოსილი რაინდები ლომებივით სტორავდნენ ურდო-გადამთიელებს.

ვერ მოსპეს ხალხი მშრომელი, ვერ შეურყიეს მიზანი,
შიგ ედგა გული რკინისა, გარედი—სალის კლდისანი.
მონობის უღელისათვის არ იყო დაბადებული:
არწივი იყო დაჭრილი კლდეებში დაბუდებული.

ურიცხვი თავდასხმები, აოხრება, აწიოკება და ჟლეტა—აი, რა ბედი განუმზადა ისტორიამ პატარა, მაგრამ ლამაზს, მდიდარს, კულტურით დატვირთულ საქართველოს. ქართველმა ხალხმა თავის წიაღში აღზარდა იშვიათი ძალით დაჯილდოებული რაინდები, გამჭრიახი სარდლები და მედროშენი, მოხერხებული მებრძოლები, რომელთა საერთო ზრუნვამ, სამშობლოსადმი ჩაუქრობელმა სიყვარულმა ასე პატარა ერს ქვეყნისათვის მძიმე განსაცდელის ჟამთა სვლებში შეუნარჩუნა ყოველივე ეროვნული, საკუთარი—სასახელო და ოქროს გვირგვინდადგმული. ქართველთა ჭირი კალმით აუწერელი იყო. ქართველთა მოთქმა და ვაება შორს გაისმოდა. ქართველთა საბრძოლო ყიჟინა ცას ქუხილივით სწვდებოდა. ქართველთა მრისხანების ძალა, შურისგების სურვილი მტრებს შიშის ზარსა სცემდა... მაგრამ ხალხმა დიდი წამება და აკლება განიცადა. გული კი გაუტეხელი, კლდეზე მაგარი აღმოჩნდა.

ჩვენი ისტორიის გმირული სული, მამულიშვილობის მარადი გრძნობა, სიცოცხლის სიყვარული, პატრიოტული თავდადება ილია ჭავჭავაძემ ამაღელვებელ პოეტურ სტროფებში გამოსთქვა.

[1] ჟურნ. „მნათობი", თბილისი, 1936 წ., № 2. გვ. 3-4.

ქართვლის სამკვიდროვ, ქვეყნის თვალათ დაბადებულო,
რამდენს ვაებას შენსა თავზედ გადაუვლია!..
ჯვარცმულის ღვთისთვის თვით ჯვარცმულო და წამებულო,
ეკლიან გზაზე შენებრ სხვასა რომელს უვლია?
სხვა რომელია, რომ ათას წელთ ბრძოლა მედგარი
გამოევლოს და სრულიად მტერად არ აღგვილიყოს?
შენ ხარ, მარტო შენ!... მაგალითი სხვა არსად არი,
რომ სხვა ქვეყანას, სხვასა ერსა ეგ შეძლებიყოს.
შენთა შვილთ გული შენთა მტერთა შეაკლეს ზედა,
ორი-ათასის წლის ბრძოლაში მათ სისხლი ჰღვარეს,
მაგრამ ამაყი თავის თავი ქვეყანაზედა
არავის წინა სამუდამოდ არ მოიხარეს.
ორი რამ იყო, რისთვისაც „მე“ შენი იღწვოდა,—
ბედმა უწყალომ სხვა საქმისთვის არ მოაცალა,—
მამულისა და სჯულისათვის იგი იბრძოდა,
ორივ დაიცვა, მაგრამ ყველა მათ ანაცვალა.

ხალხმა თავისი ფაქიზი სიყვარული სამშობლოსადმი, მისთვის მებრძოლი გმირებისადმი, გამოჩენილი რაინდებისა და მეფეებისადმი გამოხატა ზეპირი პოეზიის ნიმუშებში, ხალხის პოეტური მოღვაწეობის ხელთუქმნელ საუნჯეებში, რომლებითაც ასე მდიდარია ქართული ფოლკლორი. ამ გმირთა ბრწყინვალე გალერეას ეკუთვნის ვახტანგ გორგასლანი („გორგ-ასლან“—მგელ-ლომი), დავით აღმაშენებელი, თამარ მეფე, დიმიტრი თავდადებული, ცოტნე დადიანი, გიორგი ბრწყინვალე, გიორგი სააკაძე, ერეკლე მეორე, არსენა ოძელაშვილი და მრავალი რეალურ-ისტორიული და ლეგენდარული გმირი, რომელნიც ქართული ეპოსისა და ლირიკის სახელოვანი პერსონაჟებია.

რუსულ ფოლკლორში აგრეთვე მრავალი პატრიოტული სიმღერა შეიქმნა სახელოვან სარდლებსა და გამოჩენილ პოლიტიკურ-სახელმწიფო მოღვაწეებზე.

თავდაცვის სახელმწიფო კომიტეტის თავმჯდომარე, ხალხთა დიდი ბელადი ამხანაგი ს ტ ა ლ ი ნ ი, წითელ მოედანზე მოსკოვში, 1941 წლის 7 ნოემბერს, წითელი არმიის პარადზე თავის სიტყვაში მიმართავდა რა გმირ წითელ არმიას, ამბობდა:

„თქვენ წილად გხვდათ დიადი განმათავისუფლებელი მისია. მაშ იყავით ამ მისიის ღირსნი! ომი, რომელსაც თქვენ ეწევით, არის განმათავისუფლებელი ომი, სამართლიანი ომი. დაე ამ ომში თქვენ აღგაფრთოვანებდეთ ჩვენი დიდი წინაპრების—ალექსანდრე ნეველის, დიმიტრი დონსკოის, კუზმა მინინის, დიმიტრი პოჟარსკის, ალექსანდრე სუვოროვის, მიხეილ კუტუზოვის მამაცური სახე!“

ამ გამოჩენილ სარდალთა სასახელო საქმეების გარშემო რუსულ ფოლკლორში ბრწყინვალე ლექსები და სიმღერები შეიქმნა.

სამშობლოს დასაცავად ამდგარი ხალხი დაუნდობლად ანადგურებდა სხვადასხვა ქვეყნებიდან დროდადრო მომდგარ დამპყრობ ურდოებს. გმირთა შესახებ კი უჭკნობი სიყვარული და ხსოვნა შეინახა ხალხის გულმა.

*
* *

ქართველი ხალხის ერთი უძველესი და სახელგანთქმული გმირი იყო ვახტანგ გორგასლანი, რომლის შესახებ შექმნილი სიმღერებიდან ფოლკლორში მხოლოდ ფრაგმენტებია შემორჩენილი. ხალხის ხსოვნაში დღემდე ცოცხლობენ მისი საგმირო საქმეები. ვახტანგი სახელოვანი მამულიშვილების ბრწყინვალე წარმომადგენელია. ხალხურ მელექსეთა ფანტაზიამ დიდების შარავანდედით შემოსა ვახტანგის პიროვნება, მისი დამსახურება სამშობლოს წინაშე. ვახტანგი გამჭრიახი პოლიტიკური და სახელმწიფო მოღვაწე იყო. მან ააცდინა თავისი პირადი გმირობითა დი მოხერხებით მრისხანე მტრების—ბერძნებისა და ერანელებისაგან რბევა-აწიოკება საქართველოს. მან დაიცვა ქართველთა ეროვნული ღირსება.

ვახტანგზე შექმნილმა გმირულმა სიმღერებმა და ეპიურმა ფრაგმენტებმა აღბეჭდა სახე ძლევამოსილი გმირისა, რომელიც აბჯარასხმული დარაჯად ედგა საქართველოს კარებს, აცამტვერებდა მტრის დაპყრობითს ინტერესებს, იცავდა ხალხის მშვიდობიან ცხოვრებას.

ვახტანგ გორგასლანის სიძლიერე, ჯადოქრული გამბედაობა და ზნეობრივი სიწმინდე ხალხმა პოეტურად წარმოსახა სიმღერაში, რომელსაც ფრაგმენტის სახე შერჩენია. ეს სიმღერა ეხება ახალგაზრდა ვახტანგის გალაშქრებას 487 წელს, როცა მთელი ხალხი გაჰყვა მას მამულის შემავიწროებელთა—მთის ტომებისაგან შემდგარი ურდოების შესამუსრავად. მისი გმირობა ასეა სიმბოლურად წარმოდგენილი.

ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა,
ციდან ჩამოესმა რეკა,
იალბუზზე ფეხი შესდგა,
დიდმა მთებმა იწყეს დრეკა.
ოსებში გადაიარა,
ჩერქეზები გადარეკა.

ამ ბრძოლის შესახებ „ქართლის ცხოვრებას“, ამ დიად ამბავთა მატიანეს, შემოუნახავს ცნობები. როგორც ცნობილია, ჰაბუკმა

მეფემ პირადი მამაცობით ისახელა თავი და უკვდავჰყო თავისი სახელი. მეფემ გმირულად, სასიკვდილოდ დაისრა სახელგანთქმული მეთაურები მტრებისა—თარხან და ბაყათარი. ეს უკანასკნელი „ქართლის ცხოვრების“ ცნობით „იყო გოლიათი... ვერვის დაედგნეს მისდა, და მუსრა ყოველი მებრძოლი მისი“.[1] ბაყათარი დამუქრებია ჩვენს მეფეს: „ან უკეთუ შენვე გამოხვიდე ბრძოლად ჩემდა, მოგხვდენ ჩემგან ბრძოლანი ფიცხელნი, რომელთაგან ველარა განერე“. ქართველი სარდალი ვერ შეუშინებია ძლიერი გმირის გამოწვევას. ვახტანგის სამაგიერო პასუხი მიუცია ბაყათარისათვის: „არა მეშინის შენგან, ვითარც ძაღლისა ერთისგან“. ისინი შეჭიდებიან ერთმანეთს. ვახტანგს დაუძლევია ბაყათარი, გაუქცევია იგი ბრძოლის ველიდან, გაუთავისუფლებია ქართველი ტყვე ლაშქარი და მათ შორის მტერთაგან გატაცებული თავისი და მირანდუხტი.

მე-6 საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოს შემოესია ერანის ყეენი კობადი. ვახტანგ გორგასლანმა თავისი ლაშქარი უჯარმის (ქალაქია) წინა ველებზე დააბანაკა მტერთან შესახვედრად განწადებული. გმირ მებრძოლებს აქეზებდა სამშობლოს სიყვარულით გამთბარი პატრიოტი მეფის სიტყვები:

„ყოველი კაცი, რომელი დარჩეს სიკვდილისაგან, და მტერთა ჩვენთაგანისა თავი ანუ ხელი არ გამოიტანოს, სიკვდილითა მოკვდეს იგი ჩვენ მიერ“ („ქართლ. ცხოვრება“, ბროსეს გამოცემა, გვ. 148). ქართველები გმირულად დახვედრიან მოსეულ მტრებს. მტერი მდ. იორზე გადმოსულა.

ეკლესიის კედელზე წარწერილი ეპიტაფია, რომელიც ვახტანგის მოწინააღმდეგე გმირს ეკუთვნის, ამბობს:

კავკასიონი დავიპყარ,
ოთხ სამეფოს გავუმკლავდი,
ქართველს ბატონს და მოვსტაცე,
არ დავაგდე ჩემი გვარი,
მამწვდა ფიცით, მიღალატა,
მან დაიდვა ჩემი ბრალი,
ბაღათარ წყალსა მიეცა
აღიხოცა ჩემი ჯარი.

ერთ გადმოცემაში აღწერილია ვახტანგის ცოლის ღალატი ქმრისადმი. ამ გადმოცემით, ვახტანგ მეფე დიადია, ძლიერი და, რომ ღალატი არა, მას ვერავინ დაამარცხებდა. გადმოცემის ავტორი, უცნობი მთქმელი, აღნიშნავს, რომ ორგული დედოფალი დაეხ-

[1] ვსარგებლობთ დოც. ქს. სიხარულიძის წერილით (გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1942 წ. 17 მაისი).

მარა მტერს უჯარმასთან ბრძოლაში ვახტანგის დაძლევასა და მის სასიკვდილოდ დაჭრაში. დედოფალი ფიქრობდა შემდეგ ცოლად გაჰყოლოდა დუშმანს. მუხანათ ცოლს ასეთი რამ მოუფიქრებია: ლაშქრობის წინ ვახტანგ მეფის ცხენისათვის დიდი რაოდენობის მარილი უჭმევია. მეორე დღეს ფიცხელი ბრძოლის მომენტში ცხენი გახურებულა და საშინლად დაწაფებია ივრის წყალს. მეფე დახრილა სადავის მოსაწევად. მტერს მშვენიერი მომენტი შეურჩევია და ისრით სასიკვდილოდ დაუჭრია მთავარსარდალი. ქალი დაუსჯია მტერს, მიუბამს რა ცხენის კუდზე. სახელოვანი გმირის დამარცხება ცოლის ღალატით არის ახსნილი, და საინტერესოა ისიც, რომ მუხანათ დედოფალს მტერიც კი სამარცხვინოდ სჯის. აქედან დასკვნა: ხალხის მისწრაფება იყო შეუნარჩუნოს სასახელო გმირს დაუმარცხებელის სახელი. ხოლო ხევსურული პოეზია ვახტანგ გორგასლანზე ამბობს:

პირდაპირ შემავხედავდი
ციხის გალავნის პირსაო,
ნეფე ყოფილას გორგასლამ,
შვილდ უპეხებავ გმირსაო.

*
* *

ერეკლე მეორე, რომელმაც სასახელო ფურცლები ჩასწერა ჩვენი სამშობლოს ისტორიაში, ქება-დიდებით და გასაოცარი ხოტბა-შესხმით არის დახატული ჩვენს გმირულ ხალხურ შემოქმედებაში. ხალხურ პოეზიას არ გამორჩენია ერეკლე მეფის მოღვაწეობის არც ერთი ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი ეპიზოდი. რუსი გენერლის პ. პოტიომკინის დახასიათებით ერეკლე არის „არაჩვეულებრივი ჰკუის ადამიანი, იშვიათი მომთმენი და გასაოცარი მოქმედი. მთელი ღამეები ფხიზლობს, ვინაიდან თვითონ ხელმძღვანელობს თავისი სახელმწიფოს საქმეებს; ცოტა სძინავს". ერეკლეს განსაკუთრებული სიძლიერითა და სიღრმით უყვარდა სამშობლო, თავდადებით ზრუნავდა ქართველი ერის სახელმწიფოებრივ-ნაციონალური და პოლიტიკური მთლიანობისა და დამოუკიდებლობისათვის. ერეკლეს გასაოცარი სტრატეგია და ტაქტიკა ახასიათებდა. მან, როგორც ცნობილია, მრავალი ბრწყინვალე ომი ჩაატარა გარეშე დამპყრობთა წინააღმდეგ. ამ უთანასწორო შეტაკებებში ერეკლე, თავისი ტაქტიკისა და გამბედაობის წყალობით, ყოველთვის გამარჯვებული გამოდიოდა.

როგორც საქართველოს ისტორიამ, ისე ხალხის ცოცხალმა ხსოვნამ, ხალხის პოეტური შემოქმედების საუნჯეებმა, ჩვენამდის მოიტანეს ამ შესანიშნავი გმირისა და მთავარსარდლის პატრიოტული თავგანწირვის აღმაფრთოვანებელი საქმეები. ერეკლეს მთავარი საზრუნავი, როგორც მეფე-მეომრისა, იყო საქართველოს ეროვნული სახის დაცვა, თავისი ქვეყნის თავისუფლება და დამოუკიდებლობა. სწორედ ამიტომაა, რომ ქართველმა ხალხმა დიდების სიმღერებით შეამკო ერეკლე—სახელგანთქმული სარდალი და პატრიოტი.

მე-18 საუკუნის მღელვარე ეპოქამ შეჰქმნა ერეკლეს გმირული პიროვნება. ერეკლემ მცირე, მაგრამ სამშობლოს სიყვარულით შთაგონებული ლაშქრით სასტიკად დაამარცხა ხოლმე გარეშე მტრის ველური ურდოები, რომელთაც სურდათ ჩვენი ხალხის დამონება, ჩვენი მიწა-წყლის აოხრება, მშვიდობიან მცხოვრებთა აწიოკება.

ერეკლეს გმირობამ სახელი გაუთქვა საზღვრების მიღმაც. მის ნიჭიერ სტრატეგიას, უშიშრობასა და პირად სიმამაცეს თვალ-ყურს ადევნებდნენ დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებში, მის ბრძოლათა შესახებ სწერდნენ უცხოურ პრესაში.

საფრანგეთის ყირიმელი ელჩი პეისონელი წიგნში „სპარსეთისა და საქართველოს ახლანდელ არეულობათა გამო“ აღნიშნავდა, რომ ერეკლე ჯერხნობით 27 წლის სარდალი და სახელმწიფო მოღვაწეა. „მის ფართო ბუნებას ავსებს ხნოვანებასთან შედარებით მისი მეტი ჭკუა, დიდი გამოცდილება, შეუდარებელი მამაცობა, მუდმივი სამართლიანობა და განუსაზღვრელი ლმობიერება. ეს ღირსებები მას ხდიან თავისი ხალხისა და ჯარისკაცების სათაყვანებელ კერპად, მეზობლების საკვირველებად და მტრების რისხვად“. ხოლო დიდმა გერმანელმა კრიტიკოსმა და დრამატურგმა ლესინგმა თავის პიესაში „მინა ფონ ბარნჰელმი“ ერეკლე დასახა „მამაც ვაჟკაცად, რომელმაც სპარსეთი მოსდრიკა და დღეს თუ არა ხვალ თურქეთის კარიბჭეში შეიჭრებაო“. ერეკლეს განსაკუთრებულ პოპულარობას ადასტურებს ისიც, რომ პრუსიის მაშინდელ მეფეს ფრიდრიხ დიდსაც კი უთქვამს: ევროპაში მე ვარ პირველი, ხოლო აზიაში ერეკლეო. აღმოსავლეთის სახელმწიფოებში ერეკლეს „აზიის ლომს“ უწოდებდნენ.

ერეკლე მეფე პირადი სიმამაცით აღაფრთოვანებდა მოლაშქრეებს სახელისა და დიდებისათვის, ჩვენს ქვეყანაში შემოსული მტრების გასაჟლეტად. იგი პირველი თვით შეიჭრებოდა მტრის ბანაკში და მთელს ლაშქარს გაიყოლიებდა. ერეკლეს თავდადებით შთაგონებული გრიგოლ ორბელიანი სწერდა:

აჰა იერის ნუგეშ-დიდება
თვისის დროისა გამშვენებელი,
მამაცთა შორის საკვირველება,
პატარა კახი, მეფე ირაკლი.

მრავალი პატრიოტული სიმღერა და ლექსი, ეპიკური ტილო შეჰქმნა ქართველმა ხალხმა ერეკლე მეორის სამხედრო მოღვაწეობასთან დაკავშირებით. რა მოსწონს ქართველობას ერეკლეს მოღვაწეობაში? უპირველესად, ნიჭიერი ტაქტიკა, სამხედრო ღონისძიებები, პირადი მამაცობა, პოლიტიკური შორსმჭვრეტელობა, სამშობლოსადმი გულწრფელი სიყვარული, რომელთა საშუალებითაც უკუგდებულ იყო ხოლმე გარეშე მტრების ბარბაროსული შემოტევა, მუხანათური და ყაჩაღური თავდასხმები. ერეკლე მეორე—გაბედული სარდალი, ჭკუიანი პოლიტიკოსი, მტრის რისხვა იყო. იგი ნერგავდა მებრძოლებში სიხარულს, აღფრთოვანებას, სამშობლოსათვის სიცოცხლის არად ჩაგდებას. ხალხურ სიმღერებში დახატულია მეფე-სარდლის მიერ ჩატარებული ომების სურათები. ასეთებია, მაგალითად, „ერეკლე და რაჯაბა", „ერეკლე და აზატ-ხანი" და სხვა მისთანანი.

დიალოგურ ფორმაში იშლება საუბარი ერეკლესა და მის ორლესილ ხმალს შორის. ერეკლეს გაბრაზებაზე, თითქოს ხმალი მოუხვდება პატრონს გულის გუმანს, და მშვენიერ პასუხს აძლევს.

ერეკლემ შემოუტია
ამ თავის გორდა ხმალსაო,
„რას შვრები, ჩემო ფრანგულო,
რატომ არ გამცემ ხმასაო?".
—გულუშიშრადა შემომკარ,
ძალი ატანე კლავსაო.
და მაშინ სეირს უყურე,
სად გავაგორებ თავსაო.[1]

ერეკლეს გმირობაზე მოგვითხრობს ეპიზოდი, სადაც მთქმელი წარმოგვიდგენს ფაშას ჯარებთან შებრძოლებას.

ეს ურჯულო ერის ფაშა
ერეკლეს აეშალაო.
ასეთი ჯარი შეჰყარა
თვალი ვერ გადუწვდინაო.[2]

ავტორი პირდაპირ მიუთითებს, რომ მტრის ლაშქარი „თვალგადაუწვდენელი", ძალზე მრავალრიცხოვანი იყო. მაგრამ ერეკლე მეფე, რომელსაც განუსაზღვრელად უყვარდა სამშობლო და თავისი

[1] პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, I, 1937 წ. გვ. 84.
[2] „ძველი საქართველო", ტ. III, განყ. მე-2, 1913 წ.

ხალხი, არ შედრკა ჭარბი ძალების წინაშე. მან ამ ბრძოლაში მტერი დათრგუნა, გაანადგურა, ჯარების სარდალი ხმლით გაჰკვეთა.

პირველ მსახურად იახლა,
ცხენ წინაც გაიმძღვარაო,
კბილებში ხმალი შემოჰკრა,
ულვაში დაიტანაო.

ერეკლეს გარშემო შექმნილ სიმღერათა ციკლში აღსანიშნავია ის მომენტები, სადაც აღწერილია ერეკლეს ბრწყინვალე ომები ლეკთა ურდოების წინააღმდეგ. ამ ციკლის სიმღერები და ლექსები, როგორც მრავალი სხვა, მაღალი პატრიოტული იდეებითაა ფრთა-შესხმული. ხალხური მგოსნები ეძებენ და არჩევენ საუკეთესო პოეტურ სამკაულებს, გამომსახველობითი იერით დაჯილდოებულ სიტყვებსა და ეპიტეტებს, რომ სრულად და მხატვრულად წარმოუდგინონ მკითხველებს ერეკლეს სტრატეგიული ნიჭი, სამხედრო ხელოვნების ვირტუოზული ცოდნა.

ჯარს ეძახს ბატონიშვილი
ერეკლე თავის ყმათაო,
„პირი ქნან ფშაველ-ხევსურთა,
თუშები მიდგას გზასაო“...
გავიდეს ნაყეჭაოსა,
მაღალს თუშეთის მთასაო,
მოხვედვენ გარმოსახედსა,
ლეკ რომელს მოვას გზასაო.
ხუთშაბათ თენებაზედა
ურჯულოდ გარდმოხდ მთასაო. [1]

ამ ლექსში, ქვემოთ, აღწერილია ცალკე გმირთა სასახელო საქმენი, ბრძოლის ტაქტიკა, მებრძოლთა ფიცხელი გადაძახილები.

ხელი გაისვა აბამა,
ხევსურის შვილმა ხმალსაო,
განათდა ბაწარაული,
ცადა უცემდა თვალსაო,
გვერდს ედგეს განაყოფები,
მრავალი უჭერს მხარსაო,
ომობენ ღულელთ შვილები,
ერთი ეძახდა სხვასაო:
„თითოს შევწიროთ ოროლი
ლეკთა ნახოცსა მკვდარსაო“[2].

ერეკლეს ლაშქარი მტრისადმი, რომელიც სამშობლოს ასაოხრებლად მოსულა, შეუბრალებელია; ერეკლეს ცხენის ნესტოების ქშენა შორს მიჰქონდა ხოლმე ქარს.

[1] პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, I, გვ. 100, 1937 წ., თბილისი.

[2] იქვე, გვ. 100.

ერეკლე თავისიან ქალს მტრის ბანაკის კაცზე არ ათხოვებს. მტრის შემმუსრავი ბატონიშვილი ჰკუის საკითხავი, მრჩეველი და გზის მაჩვენებელია. ერეკლე ბრძნულ რჩევას აძლევს ქართველ ქალს, რომელსაც თითქოს სურს მტრის მხარის კაცს მისთხოვდეს. ჩვენის ფიქრით, მთქმელს განგებ შეუთხზავს დრამატიული სიტუაცია, რომ უფრო ნათლად და მრავალ გარემოში წარმოუდგინოს შთამომავლობას ერეკლე მეორის პიროვნება.

ხალხურ ძეგლში ერთი ლამაზი ქალიშვილი ამბობს:

ერეკლეს დაუბარებავ,
დავ, ნუ შეირთავ მტერსაო,
ცოტა ხანს შემომიცადე,
ქალაქ აგიდენ მტერსაო.
შენსა მოგიკლავ საქმარეს,
ზედ გადავაფრენ ცხენსაო,
მოგიტან საპერანგესა,
დარაიასა ჭრელსაო,
ქმარსა მოგცემდი აგეთსა,
მზეს რომ ჰფიცავდეს ჩემსაო.[1]

1793 წელს, II იანვარს ქ. თელავში გარდაიცვალა ომებგადახდილი, ქვეყნის წინაშე ვალმოხდილი ერეკლე II. ერეკლეს გარდაცვალებამ სამგლოვიარო ჰანგები კი არ შეჰქმნა, არამედ, პირიქით, სამშობლოს დაცვის, გმირული სულით შთაგონებული ზეპირი პოეზია. „გლოვის“ ლექსებში ბრძოლის ნატვრის სურათებია გაშლილი. კვლავ მხურვალე მოწოდებაა სამშობლოს დამარბეველ მტერთა ურდოების წინააღმდეგ ბრძოლისა. ქართველ მოლაშქრეებს, ერეკლეს სტრატეგიის კვალობაზე, სურთ გავიდნენ ფიცხელ ომში, შეხვდნენ პირისპირ მტრის ლაშქრობას, სამარცხვინოდ დასცენ და გააჩანაგონ ის.

ხალხურ ლექსში რეტროსპექტულად არის გადახედული ერეკლეს მიერ სახელოვნად ჩატარებული ბრძოლანი, და მოლაშქრეები ნატრობენ, რომ მტერს შეხვდნენ ისინი კვლავ ერეკლეს მხედართმთავრობით.

ნეტავი იყოს ლაშქროვან,
ნეტავ გავიდეს ჯარია,
ნეტავი წელზე შეერტყას
ერეკლეს ჩვენსას ხმალია,
გატეხოს ციხის კარები.
გაქროლოს როგორც ქარია,

[1] იქვე, გვ. 100.

გვერდითა ჩამოგვიყენა
ჩვენის არაგვის ყმანია,
თქვენ თვალით გაყურებინათ,
ჩვენ გვაქნევინა ხმალია,
წინამც საომრად შეგვყარა
ყეენის შვილის ჯარია[1]

პატრიოტული სულისკვეთებითაა გაჟღენთილი ლექსად გამოთქმული ერეკლეს ანდერძი. ამ ანდერძში ერეკლე II ხალხს არიგებს, ურჩევს, გაუფრთხილდით ქალაქს, ერთმანეთს ნუ უღალატებთ, მტრის ოინებს, მის მოძრაობას ადევნეთ თვალი, რომ მუხანათურად არ ჩაგცეთ დანა ზურგშიო. ერეკლე მოკრძალებულად თავის დამსახურებაზეც მიუთითებს. ერეკლეს ანდერძი გმირული პათოსითაა გამთბარი.

მანამდე ვიყავ, ცხენს ვიჯექ,
მივძრენ-მოვძრენი ზღვანიო,
ახლა კი თქვენ გამიწირეთ
ფხა-სისხლიანი ხმალიო.
შეინახიდით, შვილებო,
ქალაქის მოედანიო,
ერთმანეთს ნუ უღალატებთ,
მტერმ შამოგართოს თვალიო.[2]

*
* *

ქართული ხალხური პოეზიის ერთი ძირითადი მოტივთაგანია, როგორც ზევით აღვნიშნეთ, გმირობა, მებრძოლთა საოცარი ამტანიანობის ჩვენება და სამშობლოსადმი ერთგულება და მისთვის თავდადება. ქართული ხალხური ისტორიული სიმღერები და თქმულება-გადმოცემები, აგრეთვე ზღაპრები და ანდაზები იქმნებოდნენ ამა თუ იმ მნიშვნელოვანი ამბის გარშემო, გამოჩენილ, სახელგანთქმულ ვაჟკაცთა გარშემო, რომლებიც თავს ისახელებდნენ ხოლმე სამშობლოსა და ხალხის წინაშე, შინაური და გარეშე მტრების მამაცური თავგანწირულებით განადგურებაში.

განუზომელია ადამიანის სიყვარული და ტრფიალება სამშობლოსადმი, ამდენადვე განსაკუთრებულია მისი თავგანწირვა, თავდადება და გმირული ენტუზიაზმი თავისი ქვეყნის თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის. სწორედ თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლამ, მისმა სახელოვანმა დროშამ გამოაწრთო ქართველი ხალხის გმირული თვისებანი: ვაჟკაცობა, ქედუხრე-

[1] პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, 1, გვ. 107, 1937 წ. თბილისი.

[2] იქვე, გვ. 105.

ლობა, მტრისადმი ბრძოლაში შეუდრეკლობა და უშიშრობა, საკუთარი სამშობლოს ხსნისა და გადარჩენისათვის სიცოცხლის არად მიჩნევა. ხალხური ნაწარმოების ყოველი სტროფი ამჟღავნებს ხალხის მზადყოფნას კარებზე მომდგარ მტერთა შესამუსრავად, ბრძოლის მაღალუნარიანობას, და ეს გმირული პათოსი ხალხურ პოეტურ ნაწარმოებებს შესძინა თვით ' ჩვენი ხალხის ვაჟკაცურმა განწყობილებამ. ამ შემთხვევაში, ფოლკლორს დიდი მნიშვნელობა აქვს საბჭოთა მგზნებარე პატრიოტიზმის აღზრდისა და გამოწრთობისათვის.

ქართული სარაინდო ნაწარმოებნი გმირულია. ხალხმა ამგვარი ნაწარმოებნი შეთხზა რეალურ ურთიერთობათა კარნახით და მათ ჰქონდათ, ესთეტიკური მნიშვნელობის გარდა, აღმზრდელობითი მნიშვნელობაც. მის დიდებულ ტრადიციებზე გმირული და პატრიოტული სულისკვეთებით იზრდებოდნენ მომავალი თაობანი.

ქართული საგმირო ეპოსის ბრწყინვალე ნაწარმოებნი, როგორიცაა „ამირანი“, „ტარიელი“, ხალხური „ვეფხისტყაოსანი“, „როსტომი და ზურაბი“, „არსენას ლექსი“, „ხირჩლა და ალუდა“, სხვა ისტორიულ გმირებთან დაკავშირებული ხალხური პოეტური ნაწარმოებნი გმირობასა და პატრიოტულ სურათებს შეიცავენ.

„სამშობლო, დედის ძუძუი, არ გაიცვლების სხვაზედაო“, რომ სთქვა პოეტმა რაფ. ერისთავმა, თითქოს იგი ხალხის გულის ძაფებზე შერხეული პატრიოტული სიმღერა-გადაძახილი იყო.

ხალხური პოეზია უხვად იყენებს სიმბოლიკას, როგორც პოეტური გამოსახულების ხერხს. მაგალითად, ხმლის შერხევა ომის წყურვილის გამოცხადებას ნიშნავს.

ბეთლემის კარზე ჰკიდია,
ვოქა ჯურხაის ხმალიო,
მაუვლის ომის ხალისი,
ხანდახან შასძრავს ქარიო[1].

ქართულ ხმალს როცა მოშივდება, მას აღარ შეუძლია ერთ ადგილზე ეგდოს დაჟანგული, მტვერგადაყრილი. იგი კაცის გულივით აღელდება, აზრიალდება და მტრის მკერდს ეძებს, რომ გაიფეროს და გაამხიერდეს. ქართველი გმირი, რომელიც იბრძვის მოძალადის, გამჭირდაეის წინააღმდეგ,—პატრიოტული სულისკვეთებით, ეროვნული სიამაყის გრძნობითა და მოვალეობის შეგნებითაა შთაგონებული გმირი არაფრად იჩნევს ტკივილს, სხეულზე მიყენებულ მძიმე ჭრილობას. მან კარგად იცის, რომ იგი ქვეყნის დიდების საქმეს ეწირება. ამ მოსაზრების საუკეთესო ილუსტრაციაა სიმღერა აფრასიონ მერკვილაძეზე.

[1] საუნჯე, ტომი I, გვ. 374, თბილისი, 1936 წ.

აფრასიონ მერკვილაძეს
თავი უკვდავი ეგონა,
ოცი ტყვია მოახვედრეს,
ფეტვის კაკალი ეგონა.
სტრაჟნიკები შემოერტყენ,
კოლო-ბუზები ეგონა,
რაზმელების შეძახება,
ტკბილი სიზმარი ეგონა,
გულგანგმირული მოძმენი,
დაძინებული ეგონა.
გვერდს სისხლი გადმომდინარე,
წითელი ვარდი ეგონა.
ვეფხვივით დანავარდობდა,
მტერი—ჩიტები ეგონა.
ნათელი რომ დაუბნელდა.
მას დაღამება ეგონა,
მდუღარე ცრემლებს ვაფრქვევდით,
ჟუჟუნა წვიმა ეგონა[1].

განსაკუთრებული სიყვარულით მოსავს ადამიანი თავის სამშობლოს. სამშობლო მისთვის „დედის ძუძუა". მასთან შეზრდილა, მის წიაღში გაფურჩქნულა ადამიანის აზრი, ფიქრი, გონება. მასთანაა დაკავშირებული წარსული, აწმყო, მწუხარება, სიხარული, სიტკბო და ვარამი. ადამიანს უყვარს თავისი სამშობლოს მინდორ-ველები, ყოველი ხე, ბუჩქი, ქვა...

ძველ ქართულ პატრიოტულ ლირიკაში სამშობლოსადმი განუზომელი სიყვარული, ბუნებრიეობა, დაკავშირებულია საბრძოლო მზადყოფნასთან. ხალხი გმირობასა და მამაცობას იმიტომ იჩენს როგორც შრომაში, ისე საბრძოლო ველზე მტრებთან შეჯახებაში, რომ ქვეყანა უზრუნველი, ბედნიერი და თავისუფალი იყოს. მტერი მუხანათია, იგი ეძებს გზებსა და ბილიკებს, რომ მალულად შემოძვრეს და ხალხს დაადგას კისერზე მონობის მძიმე უღელი. ამიტომ ქართველი ხალხის მობილიზებული მდგომარეობა მშვენივრად არის წარმოდგენილი ზეპირსიტყვაობაში. ხალხური მომღერალი თავის ლექსში ჯერ აღწერს სამშობლოს ლამაზ ბუნებას, მის რელიეფს, მწვანით შეფარჩულ გარემოს და შემდეგ აღნიშნავს, რომ მისი ქვეყანა მუდამ მზადაა მოსულ ურდოს გმირულად შეხვდეს.

ჩემო სამშობლოვ, მთა-გორო,
მიდამოვ ველებიანო,
ქვეით ხევებო, გარშემო
სულ მუდმივ თოვლის წყლიანო.

[1] იქვე, გვ. 318.

გალმა-გამოღმა კლდეებო
და იქვე ჯიხნო რქიანო,
მაღალ გორაზე სამებავ,
ირგვლივ ველებო ტყიანო,
ქვევით სოფლებო ხევისავ,
ველებო, მუდმივ ცვრიანო,
იქვე ჩვენებურ მეცხვარევ,
სულ მუდმის ქვეყნად მტრიანო,
სალი კლდით გამოზრდილი ხარ,
ორბო, შე მძლაო მხრიანო,
მტრებისთვის მუდმის მზათა ხარ
სიმაგრევ, სპილოს ძვლიანო[1].

მეტაფორაში—„სიმაგრევ სპილოს ძვლიანო“ ოსტატურადაა გამოთქმული ქვეყნის ძალა და უძლეველობა.

ლენინის ბრძნული აზრი: „პატრიოტიზმი არის ერთი ყველაზე უფრო ღრმა გრძნობათაგანი“[2] მტკიცდება აგრეთვე ხალხური შეხოქმედების ნიმუშებითაც. ხალხური პოეზიის საუნჯეებში, სადაც ხალხის ფიქრი და აზრია გამოვლენილი, სამშობლოს სიყვარული, მისთვის თავგანწირვა, რელიეფური სიღრმითა და გაშლილი ფორმით არის წარმოდგენილი. ხალხს იმიტომაც უყვარს თავის სამშობლო, რომ მან სასახელო ფურცლები ჩასწერა დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში. სამშობლომ წარმოშვა შორეულ წარსულში სახელმწიფოს უშიშარი ფალავნები, რომლებმაც საქართველოს მოუპოვეს მაღალი სახელი და დიდება. სამშობლოს ნოყიერ ნიადაგზე აღიზარდნენ თავისი ქვეყნისათვის თავდადებული სახელმწიფო-პოლიტიკური მოღვაწენი, სარდლები, გმირები, სახელგანთქმული პოეტები. ის, რაც სამშობლოსთანაა დაკავშირებული, ყველაფერი ძვირფასი და სანუკვარია ადამიანისათვის.

1914 წელს ვ. ი. ლენინი თავის წერილში „ველიკორუსთა ნაციონალური სიამაყის შესახებ“ სწერდა:

„ჩვენ გვიყვარს ჩვენი ენა და ჩვენი სამშობლო. ჩვენ ყველაზე მეტად ვმუშაობთ იმისათვის, რომ მისი მშრომელი მასები (ე. ი. $^{9}/_{10}$ მისი მოსახლეობისა) ავიყვანოთ დემოკრატებისა და სოციალისტების შეგნებულ ცხოვრებამდის. ჩვენთვის ყველაზე უფრო მტკივნეულია დანახვა და გრძნობა იმისა, თუ რა ძალადობას, ჩაგვრასა და დაცინვას განიცდის ჩვენი მშვენიერი სამშობლო მეფის ჯალათებისა, აზნაურებისა და კაპიტალისტებისაგან. ჩვენ ვამაყობთ იმით,

[1] საუნჯე, ტ. III, გვ. 119, 1936 წ. თბილისი,
[2] В. И. Ленин, ტ. XXIII, გვ. 290, 1930 წ. რუს. გამოც.

რომ ეს ძალადობა იწვევდა შეტევას ჩვენი წრიდან, ველიკორუსების წრიდან, რომ ამ წრემ წარმოშვა რადიშჩევი, დეკაბრისტები, რევოლუციონერი-რაზნოჩინელები 70-იანი წლებისა, რომ ველიკორუსის მუშათა კლასმა 1905 წელში შეჰქმნა მასების რევოლუციური პარტია, რომ ველიკორუსის გლეხმა იმავე დროს დაიწყო დემოკრატად ქცევა, დაიწყო მღვდლისა და მემამულის ჩამოგდება."[1]

სწორედ ამიტომ უყვარს სამშობლო ჩვენს ხალხს, უვლის, ეფერება და თავს სწირავს მისთვის ქალი, კაცი, ყრმა და მოხუცი. თოფ-იარაღით შეჯავშნულმა ქართველმა ხალხმა საუკუნეთა მრისხანე ხვეულებში დაიცვა თავისი ქვეყანა.

*
* *

საქართველოს ისტორია იცნობს არა მარტო მტრის შემმუსვრელ მამაკაცებს, არამედ ქალებსაც, რომლებიც სამშობლოსათვის მძიმე დღეებში თოფ-იარაღში სხდებოდნენ, მამაკაცებთან ერთად თავგანწირვით იცავდნენ ქვეყნის თავისუფლებას.

ერთ ქართულ ლექსში ბრძოლის ველიდან სამარცხვინოდ გამოქცეულ ქმარს აღშფოთებული ცოლი შოთას აფორიზმის მაგვარი სიტყვებით შერისხავს:

მურთაზ, რად გამოქცეულხარ,
რად შეგვირცხვინე გვარიო?
სირცხვილიანის მოსვლასა,
სიკვდილ სჯობს ნამუსიანი.

ანდა მეორე ისტორიული ფაქტი: ჯაბალ-ხანი განიზრახავს კახეთის აოხრებას და ლერწამტანიანი ლამაზი რუსუდანის გატაცებას. ეს ამბავი პოეტიზირებული ასპექტითაა შემონახული ხალხურ პოეზიაში. ჯაბალ-ხანი კახელებს მუქარის წერილს შემოუთვლის:

სასმელად არ მეყოფისო
ალაზანი და მტკვარიო,
მოსაძოებლად ბალახნი,
თრიალეთისა მთანიო,
ქალი მე მომეც რუსუდან,
ლამაზი, ლერწმის ტანიო.

სამშობლოს სიყვარულით გამსჭვალული ქალი, ლამაზი და გმირი რუსუდანი, ჯაბალ-ხანის დაპყრობითი პოლიტიკის წინააღმდეგ შურისძიებით აენთება, მამაცურად მოახტება მამის თეთრ-ყურა ცხენს და რაინდულად დაიმჭუხარებს:

ან მიპატრონეთ, მამანო,
ან ქალ შემაბით ხმალიო,
არვინ გაზრდილა სათათრე
ბაგრატიონთა გვარიო.

[1] ვ. ი. ლენინი, ტ., XVIIIგვ. 81.

მეორე ხალხურ ქმნილებაში რუსეთის მეტ შეუპოვრობასა და თავგანწირულობას იჩენს საქართველოს დაპყრობით ამოქმედებული თურქეთის სულთანის წინააღმდეგ მან პირადი მამაცობით შეინარჩუნა თავისუფლება, გაუსხლტა რა ხელიდან სასტიკ დამპყრობს.

უკუიხვივნა ძუძუნი, მაგრა შეიკრა თმანია,
უკიბო ჩახტა ჩარდახსა, შაძრა ჩარდახის კარია:
„ცხო ვიღა გათათრებულა ბაგრატიონთა ქალია“,
ჩალეწა საყურ-ბეჭედი, მით ჩაინათლა გზანია.

გმირი ქართველი ქალები ყოველ მძიმე განსაცდელში, ბრძოლის ველზე, გვერდით უდგნენ მამებსა და შვილებს, ძმებსა და ქმრებს, აღაფრთოვანებდნენ თანამემამულეებს სამამულო ომში სახელოვნად გამარჯვებისათვის. ქართველი დედები თავიანთ შვილებს აკვანში ჩასძახოდნენ ქვეყნის სიყვარულსა და გმირობას. მომავალ მეომრებს ზრდიდნენ მოთას ბრძოლი შეგონებით: „სჯობს სახელისა მოხვეჭა ყოველსა მოსახვეჭელსა“. ჩვენი გმირი ქალები მამაცებთან ერთად, ხელჩართულ ბრძოლაში, მაგიური გულდაჯერებით მღეროდნენ:

გასჭერი ხმალო და მკლავო,
გულო, ნუ შემიშინდები,
სისხლისა ნაგუბარზედა
ფეხო, ნუ დამიცურდები.

გმირი ქართველი ქალები მტრის ხელში ჩავარდნის დროსაც კი წარბს არ ხრიდნენ და უკანასკნელ ამოსუნთქვამდე იბრძოდნენ.

გულდათუთქული ქალი, ოსმალთა ხელში ჩავარდნილი, რომლის განთავისუფლება მხოლოდ გამოსყიდვით შეიძლება, ქართველ ჯეელებს წერილით ატყობინებს.

მანდ რომ ქალი დავიკარგე
განჯას თათარსა ეყევარო,
ჯეილ-ჯეილო ბიჭებო,
სუ ჩემო მოსადევარო:
მოკრიფეთ თითო შაური,
მიხსენით თქვენი ტყვე ვარო.
მაცვია ნავთის პერანგი,
ზედ ცეცხლის ღილი მიბია,
წინ მიდგა ოქროს ტაბაკი,
ზედ კვიცის ხორცი მიგია,
მშიან და ვერ მიჭამია,
რჯული ვერ გადამიგდია,
შენი ალმასის დანა მაქვს,
ფირუზის ტარი მიგია.[1]

[1] ძ ვ ე ლ ი საქ ა რთ ვ ე ლ ო, ტ. III, მე-2 განყ. გვ. 197, 1913 წ. თბილისი.

მტრის მორჩილებაში ყოფნას მას ურჩევნია „ფირუზის ტარიანი“ დანით გამოიჩრას ყელი.

მაგრამ მეორე შემთხვევაში, ლეკების ტყვეობაში ჩავარდნილი ქართველი ქალი დამპყრობლებს უმკლავდება, ანადგურებს მცველებს, თავს ინთავისუფლებს. თუში ქალი ამ ამბავს ასე გადმოგვცემს:

ავდექ სამს გამოვსჭერ ყელი,
ქალმა დაეცადე თავიო,
გამოველ, გამოვეპარე,
შენაქოს ვაელე თვალიო.
ნუ მტირით, სწორნო ქალებო,
მელირსა მიწა-წყალიო.

ჩვენი ისტორია სათუთად ინახავს თავდადებული გმირების—მამაკაცებისა და ქალების ნათელ სახეებს. მათ ბრძოლას აცისკროვნებდა, აზრი „რომ გულწრფელად მოეხადათ ქართლის შვილებს მათი ვალი“ (აკაკი წერეთელი, „თორნიკე ერისთავი“).

ქალთა ბრწყინვალე პლეადას ეკუთვნის ნამდვილი გმირი, მათე-მაია, ყაჩაღად წოდებული. ამ გმირ ქალს ხალხი უმღეროდა:

მათე-მაიას ჰირიმე,
იყავ ფალავან-გმირია,
უხნეო ბატონებისა
სიკვდიმდე დიდი ჰირია.

მათე-მაია ერეკლე მეორის თანამედროვე იყო[1]. ფიზიკურად ძლიერმა და ზნეობრივად მაღალმა ქართველმა ქალმა, მათე-მაიამ, ბევრი საგმირო საქმე ჩაიდინა. იგი, ხალხური პოეზიის წარმოდგენით, არის დიდბუნებოვანი ადამიანი, ჩაგრულთა შემწე და გულთამხილველი, სამშობლოს უდიდესი პატრიოტი. მათე-მაია ადრე დაობლებულა. ცხოვრების სიმძიმისათვის ვერ გაუძლია, ბატონყმობის უღელქვეშ სულშეწუხებულს გადაუწყვეტია ყაჩაღად გასვლით ეშველა თავისათვის. ჩაიცვა მამის ჩოხა-ახალოხი, შემოირტყა ქამარხანჯალი და თბილისში მეფე ერეკლესთან გამოცხადებულა. „მე ვარ ერთი ობოლი ვაჟი—არც მშობლები მყავს, არც ბატონ-პატრონი, გეახელით, მეფეო, თქვენს წინაშე იმისათვის, რომ ყმად ამიყვანოთ. მინდა ერთგულად გემსახუროთ. მინდა თქვენი ბრძანებით დავიცვა შვრივ-ოხერი, ობოლ-ქალი. ჩემი სახელია მათე“.

მეფემ მათე-მაია ჩარიცხა რჩეულ რაზმში. აქედან იწყება მისი გმირობის ისტორია. მალე მოიხვეჭა ქართლ-კახეთის გმირის სახე-

[1] ვსარგებლობთ ი. კვინიხიძის ხელნაწერი შრომით: „ქართველთა უდიდესი ბრძოლები დამპყრობთა წინააღმდეგ“.

ლი. ოცი წლის კაცურად ჩაცმულმა ქალმა პირველ ბრძოლაშივე გამოიჩინა თავი. მეფემ გმირი ქალის საბრძოლო ნათლობაზე თქვა: „ყოჩაღ, ჩემო მათე! კაცი შენა ყოფილხარ და ქუდიც შენა გხურებიაო“.

მათე-მაიამ მეორედ ისახელა თავი ერეკლის ბრძოლაში თათრების წინააღმდეგ. აქ მებრძოლ რაზმში მათეც ერია. ბრძოლა რომ გახურდა, მათემ „პატარა კახის“ ჩვეულებას მიმართა: ხმალამოღებული, ჭორივით შევარდა მოწინააღმდეგის შუა გუნდში და ხმალის ერთი ძლიერი მოქნევით თავი გააგდებინა თათართა ბელადს. მტერი სასტიკად იქნა ძლეული და სამარცხვინოდ გაჩანაგებული. როცა გმირი ქალი წარუდგინეს ერეკლე მეორეს, მან შემდეგი სიტყვებით შეამკო რაინდი: „სახელოვანო ჭაბუკო, დღეიდან შენ მე ნამდვილ შვილად მიმაჩნიხარ. ისე სინდისიერად და თავგამეტებით შეასრულე მამულიშვილური მოვალეობა, რომ ამაზე მეტი აღარ შეიძლება ადამიანმა მოგთხოვოს... ნებას გაძლევ დღეიდან აღარ მიწოდო მეფე, არამედ—მამა!“

ხალხი ამ ფაქტს ასე გამოხმაურებია:

ნეფესა მოსწონებია
სიტყვა-პასუხი მათესი,
თავის მახლობლად დანიშნა
გმირი, სიკეთის დამთესი.

ზოგიერთი აღვირახსნილი და თვითნება ბატონები კიდევ აწარმოებდნენ ტყვეებით ვაჭრობას სპარს-ლეკ-თურქებთან. ერთ სპარსს ეყიდნა თორმეტი ქალ-ვაჟი. ისინი ბღავილით ეთხოვებოდნენ სამშობლოს. მშობლები ეახლენ მეფეს საჩივრით. მათ შეხვდა მათე-მაია, რომელიც მოახტა ცხენს, თან წარიტანა მცირე რაზმი და გაემართა ტყვეთა დასახსნელად. სოფელ ლილოს ბოლოს რაზმელებმა გაიგონეს ტყვეების გულსაკლავი ტირილის ხმა. ვაჭრები ამოსწყვიტეს და ქალ-ვაჟები დაიხსნეს.

მაია წუნეთელი (თბილელი, ყაჩაღი) ნამდვილი ქართველი გმირი ქალი იყო. მან ბევრი სასახელო საქმე გააკეთა. მოშურნენიც მრავალი ჰყავდა მებატონეთა მხრიდან. გაბოროტებულმა ბატონებმა მოისურვეს მეფისათვის მოეცილებინათ გმირი ქალი. გააცილეს ხმა, რომ ერეკლეს სურს მისი მოკვლაო და დაუწყეს დევნა. მათე-მაია იძულებულია გასცილდეს თბილისს, გავიდეს ყაჩაღად. თავს იფარავდა თრიალეთის მიდამოებში. მალე მობეზრდა მარტოდ ხეტიალი და სომხეთში გადავიდა.

მეფე ერეკლე შემთხვევით ეწვია სოფელს, რომელშიც ხანში შესული მათე-მაია ცხოვრობდა, მეფე დიდის ამბით მიიღეს. გაცილებაში შეიარაღებული მათე-მაიაც ღებულობდა მონაწილეობას.

უეცრივ გზაზე ერეკლეს მტრები დახვდნენ. მათემ აქაც იჩინა თავი. ჯერ თოფი გაისროლა, შემდეგ ხმალდახმალ მიედევნა მტერს. სხვებიც ასე მოიქცნენ. თავდამსხმელნი გაიფანტნენ, ნაწილი გაჟლეტილ იქნა. ამან დიდად გააოცა მეფე. მადლობის გადახდის უმალ ჰკითხა: ძმობილო, ვინა ხარ ეგეთი გმირიო? მათემ უპასუხა: „მეფეო, მე გახლავარ მეფისაგან დევნილი მათე; თქვენ, დიდებულო, მოსაკლავად დამდევდით და აი ეხლა, თქვენს ხელთა ვარ. გნებავთ მომკალით, გნებავთ სიცოცხლე მაჩუქეთ. დიდი ხანია მინდოდა მენახეთ თქვენ პირისპირ. ვეძებდი შემთხვევას და მომეცა კიდეც საშუალება მეთქვა თქვენთვის ჩემი გულისპასუხი“.

მათემ უამბო, რომ ყაჩაღად იძულებით გავიდა, და, რომ იგი დედაკაცია, სახელად მაია, წყნეთიდან.

ერეკლე განცვიფრებულა დარჩა. აპატია მას ყოველივე. ამის შემდეგ მაიას დიდხანს აღარ უცოცხლია. სპარსელებთან ერთ-ერთ ბრძოლაში, უკვე ქალის ტანსაცმელში გამოწყობილი, ტყვედ ვარდება, მაია გზიდან გამოიპარება, მაგრამ სამშობლომდე ვერ აღწევს, მდევრები დაეწევიან და ერევნის ახლოს ხელჩართულ ბრძოლაში გმირულად კვდება.

ხალხურ ლექსში ვკითხულობთ:

შარაზედ იწვა უძრავად ხანჯლით დაჭრილი ქალია,
მოძმეთა ნახვას ნატრობდა თბილელი გმირი მაია.
ბედმა უმტყუნა საბრალოს, არ აუსრულდა წადილი,
ერევნის ბოლოს დიაცსა მოხადეს ლეჩაქ-მანდილი.

მათე-მაიას ბიოგრაფია გადმოცემულია ლექსში, რომელიც ხალხს შეუთხზავს. ამ ლექსში ამბავი პირველი პირითაა მოთხრობილი.

ქართლიდან გამოვეპარე ბატონს პატარა ქალიო,
თან წამოვიღე საგძლათა შიში და ცრემლის ღვარიო.
თრიალეთის ხევ-ღნარებში შევინახევი თავიო.
იქ ერეკლე ამობრძანდა, შევკადრე სიტყვა-აიო...
ბატონო მეფევ, რა მიყავ, რად მიქენ ესე ავიო?
ომი მოგვიხდა თათრებთან, სულ გაწყდნენ წყნეთელებიო,
აღარა დარჩნენ გმირები, ატირდნენ კლდე და მთებიო.
მე ტყვეთა მიპყრეს, შემბოჭეს, სპარსეთში ვიხსენ თავიო,
მაგრამ ერევნის ბოლოსა დავკარგე თავი, ვაიო.

აქ მშვენივრად, მოკლედ და სქემატურად არის გადმოცემული ერთი სახელგანთქმული ქართველი გმირი ქალის ბრძოლა და სამსამშობლოს საკეთილდღეოდ თავდადებული მოღვაწეობა.

სახელოვან გმირ ქალთა ბრწყინვალე პლეადას ეკუთვნიან ისტორიაში ცნობილი და უჩინარი ქალები. ცნობილია ქალთა გმირული სახეები ასახული მრავალ ნაწარმოებში. ასეთ ქალებზეა გადმონაცემები, როგორიცაა „გმირი დედაბერი“, რომელმაც 1755 წელს თავი ისახელა ავარიის ხანის, ხუნძახის ბატონის ნურსალბეგის წინააღმდეგ ბრძოლაში მჭადის-ჯვრის ციხე-გალავანთან. გმირმა დედაბერმა მეციხოვნეთა საბრძოლო სულისკვეთება ასწია, პირდაპირი დამიზნებით განგმირა რა მტრის ურდოთა წინამძღოლი. ესეც არ იკმარა. ფარულად შეიჭრა მტრის ზურგში, დასწვა სამი საფარი, მაგრამ მდევრები დაეწივნენ და ხმლით აჰკუწეს. პატრიოტმა ქალმა სამშობლოს შესწირა სიცოცხლე. ცნობილია აგრეთვე ამბავი ერეკლე მეფისა და ინგილო ქალის შესახებ, თეიმურაზ მეფისა და გლეხის ქალის ამბავი. ქართველმა გლეხის ქალმა მეფეს მიართვა ცხრა ბავშვი აკვანში ჩაკრული—ესწირავ სამშობლოს დაცვის საქმესო. ამავე რიცხვს ეკუთვნის თამარ ვაშლოვანელიც, რომელმაც სახელი გაითქვა თათარ-ლეკთა ურდოების წინააღმდეგ ბრძოლაში, რისთვისაც ერეკლემ თამარს აჩუქა ლურჯა ცხენი თავისი აკაზმულობით.

* * *

ქართველთა გმირობა, პირუტეხლობა, საკუთარი მამულისადმი სიყვარული,—აი რა ძირითადი მოტივებია მხატვრულად გააზრებული ქართულ გმირულ შაირებში. ესენი ჩვენი ხალხის გმირული აფორიზმები, სენტენციები და შეგონებანია, რომლებშიც განსაკუთრებული პოეტური ძალითაა დახასიათებული პატრიოტული გრძნობა, სილაჩრის გმობა, სამშობლოსათვის თავგანწირული ბრძოლა.

ამავე დროს ამ პოეტურ ფრაგმენტებში მოცემულია შესანიშნავი შედარებანი. ეს ალეგორიული შედარებანი გამსჭვალული არიან სიმედგრის, მამაცობის, შორსმჭვრეტელობისა და ქედუხრელობის იდეებით.

ამ გმირული აფორიზმების ძირითადი იდეაა განსაზღვროს, თუ ვის უნდა ეწოდოს ვაჟკაცი, როგორია მისი თვისებები, რა თავგადასავლის გადატანის შემდეგ გახდება იგი ღირსი ატაროს გმირის მარადუჭკნობი გვირგვინი.

ყველა, ვინც ომში ჩამბულია, ვაჟკაცად ვერ ჩაითვლება. მას უნდა ახასიათებდეს თვალსაჩინო უპირატესობანი სხვა მებრძოლთან შედარებით. თვით შედარება - მეტაფორები: გული რკინისა, მუხლები: მგლისა, მხედველობა—ქორისა მშვენივრად ახასიათებს გმირის მაღალ ბუნებას.

აი, შეგონებანი ვაჟკაცის იდეალური სახის გამოსახატავად.

ვაჟკაცსა გული რკინისა,
აბჯარი თუნდა ხისაო.
თვალნი ქორებულ მხედველნი,
მუხლები შავარდნისაო.

მამულის სიყვარულით აღფრთოვანებული რაინდი თავისი ხალხის უდიდესი მოტრფიალეა. „ვაჟკაცსა უნდა უყვარდეს მამული, თვისი ერია, არ შეურთხეს, თუნდა ბუზივით, ეზეიროს თავზე მტერია". ვაჟკაცის ხმალი ორლესული, ფხიანი, რკინის გამკვეთი უნდა იყოს, ვაჟკაცის მკლავი სასწაულმომქმედი, ფოლადისა უნდა იყოს. ცარიელი კვეხნა გმირობაზე, არაა მამულიშვილის თვისება. სიტყვა და საქმე ერთიანი, განუყოფელი აქეს პატრიოტს.

ვაჟკაცს არ გამოადგება
სოფელ შვენება თავისა,
უნდა მას ხმალი უჭრიდეს,
იმედი ჰქონდეს მკლავისა.
ვაჟკაცსა ქალაჩუნასა
ქალი სჯობია თმიანი,
მტერსა ვერ უზამს მტრობასა,
ძმას-ძმობას ვაგლახიანი,
გონჯად იქცევა ყველასთან
თავ-ცხვირ-პირ ტალახიანი[1]

აღსანიშნავია ერთი მომენტიც, კერძოდ, შექებულია რა თაყვანდებული რაინდი, იქვე აღნიშნულია ქართველი დედის დამსახურება, კეთილშობილური გრძნობები დედისა, რომელმაც სასახელო შვილი მისცა სამშობლოს.

მე ვიცი შევარდენი ხარ,
მაგრამ რომელი ბუდისა?
ნეტავ რა დედამ გაგზარდა
ეგრე ფოლადი გულისა[2].

ძველს ხალხურ პოეზიაში გმირი დედა და მისი სახელოვანი შვილი მრავალნაირი ეპიტეტითაა შემკობილი. დედა საარაინდო სიმღერებით ზრდიდა თავის პირმშოს, შვილმა იგი შეისისხლხორცა და გახდა მტერთა მშუსრავი, „ქვეყნის ორგულთა დამსჯელი", მისი სისხლისმსმელი.

[1] ს. გორგაძე, ჩვენი ხალხური პოეზია, გვ. 25, თბილისი, 1920 წ.

[2] იქვე, გვ. 25.

ნეტ რა დედამ გაგზარდა
ეგეთი მშვენიერიო,
ზრდილი, ქველგმირი, მამაცი,
ბრძენი და გონიერიო.
გიზდება ბრტყელი მხარ-ბეჭი
წვრილი, წერწეტი წელიო,
ტურფა სახეზე თვალწარბი,
შავი ულვაში, წვერიო.
მოძმისთვის თავის გაწირვა,
საჭირნახულო დღენიო,
იარაღ-ჩაკიპულობა,
ცქვიტი, მფრინავი ცხენიო.
გული ამაყი, ფოლადი,
მკლავი მტრებისა მსვრელიო,
ქვეყნის ორგულთა დამსჯელო,
ხარ მათი სისხლისსმელიო.
ნეტა რა დედამ გაგზარდა,
ეგეთი მშვენიერიო?
მოყვარე ღმერთმა გიცოცხლოს,
და გაგიწყივიტოს მტერიო.

ეს არის კალმით დახატული ქართველი რაინდის, ნამდვილი ეროვნული გმირის, გიორგი საკაძის მაგვარი ვაჟკაცის თვისებების დახასიათება. ასეთი სასიქადულო რაინდი მტერთან შერკინებაში ლომია, უტეხი, მარდი და სწორუპოვარია. ასეთმა ადამიანმა კარგად იცის ხალხური სენტენციის რისხვა იმის შესახებ, რომ მშიშარა და ლაჩარი „მშობელი დედის მგმობია. თავლაფდასხმულსა სიცოცხლეს სიკვდილი არა სჯობია?“. ასეთს გმირს შეუძლია გაიმეოროს მთის ხალხის სიამაყით აღსავსე სიტყვები:

სწორებში სირცხვილიანი
არვინაა ჩვენს მთაზედა[1].

ხალხურ პოეზიაში მძლავრად ისმის ძალთა შეერთების, გაერთიანების, საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მხარბეჭთა დაძმობილების იმედიანი შეძახილები. ძმა-ძმას კი არ უნდა გაუჩნდეს მოშურნედ, არამედ საერთო ძალით მტერი უნდა განადგურდეს.

ბიჭნო, ყველასგან დევნილო,
ძმა-ძმას რად უწევთ მტრობასა?
ისა სჯობს მხარი-მხარს მივსცეთ,
უფრო შეშვენის ძმობასა.

ანდა:

[1] პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება I, გვ. 43, 1937 წ.

მოდით, თუშნო და ფშაველნო,
ლაშქარი შავაზიაროთ,
ჩვენ ერთმანეთს ნურას ვერჩით,
ცხო მტერი დავაზიანოთ[1].

აი პატრიოტული მოწოდება, რომელიც ქართველი ხალხის გულში საბრძოლო განწყობილებას აგიზგიზებდა, რაც ვერაგ მტერზე გამარჯვების საწინდარი იყო.

მრავალი სურათია აღწერილი ფოლკლორში იმისა, თუ როგორ ესხმოდნენ გარეშე მოძალადენი საქართველოს, როგორ ისხამენ აბჯრებს, ქამარ-ხანჯალს ქართველნი, როგორ ჯდებიან საჭურველში, ეკვეთებიან მტრებს და სამარცხვინოდ ამარცხებენ. ხალხური პოეტები ხშირად მდგომარეობას ისე ხატავენ, რომ მტრის ძალები გაცილებით აღემატებიან დამხვდურ ქართველებს, მაგრამ ეს უკანასკნელნი პატრიოტული ცეცხლითა და გმირობის წყურვილით ანთებულნი, სამშობლოს სიყვარულით შთაგონებულნი სძლევენ მტრებს, რომლებიც გარბიან ან გულმოკლული ლაჩრულად დასტირიან თავიანთ სავალალო მდგომარეობას.

საქართველოს გმირი ხალხი სასახელოდ ამარცხებდა მტრებს.

ყეენი რომ წამოვიდა,
ქვეით ჯარსა დაუძახა.
აჰსწივა ავლაბრის ხიდსა,
ფიცხლავ წყალში ჩაუძახა:
ჩაყარა რკინის უღელი,
გაჰკრა, რუსეთს გაუძახა.
წყალი და ღვარი ადიდდა,
ღელეები ღვარმა დახრა,
ასი-ორასი თათარი
ერთ ღელეში ჩაიმარხა.[2]

საინტერესოა ისტორიულ თემაზე შექმნილი ლექსი „სეფის ომი“. აქ აღწერილია ოსმალთა შემოსევა საქართველოზე. ისინი გაცილებით მეტი იყვნენ, ვიდრე დამხვედრნი. ოსმალები მოვიდნენ ჩვენი ხალხის დასამონებლად.

პირველ ამბავი მოვიდა:
ოსმალი მოდის მტერათა,
მართველმა ჯარი შაყარა,
ჯარი შაყარა ძველათა...
... გათენებამ მოატანა
და ცისკარი ამოვიდა,
ათი ათასი ოსმალი
ას კაცზედა წამოვიდა.[3]

[1] ძველი საქართველო, ტ. III, განყ. 2, გვ. 197. 1913 წ.

[2] პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, გვ. 72, თბილისი, 1937 წ.

[3] იქვე, გვ. 74,

მაგრამ რა გაუძლებდა ქართველ მეომრებს! ისინი ვეფხვებივით ეკვეთნენ ოსმალთა ჯარებს. მტერს გაუნადგურეს ცოცხალი ძალა... მტრებმა გაქცევა არჩიეს. ლექსი სარკაზმით თავდება.

ფაშა მოვიდა ათასით
ას კაცზე დასაჭერათა,
ვერ ვაქებ მის ვაჟკაცობას,
ვერ მოკლა თავათ ხშირათა,
ათასი კაცი მოუკლეს,
წასვლა აჭვს გასაჭირათა.[1]

აი კვდეე მტრის შემოსევის სცენები:

დამლევს მარიამობისთვესა
გვიბნელებენ ჩვენსა მზესა,
ხელთუბანზე ჯარი მოდის,
ჯარი არის დაღესტნისა.

ან

... თავლაფიანი რაჯაბა
შაიყრის ლეკის ჯარსაო,
ჭუდზედ იძახის თათარსა—
დიდსა და პატარასაო.

* * *

ისტორიულ გმირულ თემატიკაზე მრავალი პატრიოტული ნაწარმოები შექმნილა, რაც თანამედროვეთა შორის გმირობისა და სამშობლოსადმი გმზნებარე სიყვარულისა და თავდადებისათვის მზადყოფნის ცეცხლს აღვივებდნენ. ხალხური ნაწარმოების მშვენიერი ძეგლები ლიტერატურასთან ერთად ეროვნული მთლიანობის საქმეს ემსახურებოდნენ.

ი. ჭავჭავაძე სამართლიანად აბობს: „გაჭირვების დროს ქართული დროშა რუსეთის დროშასთან ერთად არა-ერთხელ გამოსულა საომარ ველზე და მის წინამძღოლობით და სახელით ქართველობას არა-ერთხელ დაუღვრია თავისი სისხლი რუსებთან ერთად“.

ილია ჭავჭავაძე, ამ შემთხვევაში, ემყარება ისტორიულად შეშმარიტ დოკუმენტებსა და ფაქტებს. ი. ჭავჭავაძის ამ მოსაზრებას მჭერმეტყველურად ასაბუთებს ხალხური პოეზიის ძეგლებში შემონახული ცნობები.

ისტორიულად ცნობილია ქართველი მეომრების მონაწილეობა რუსის ჯარისკაცების გვერდით საერთო მტრის ურდოთა წინააღმდეგ. ამ გმირთა სახელები შთამამავლობას გადმოსცა ზეპირსიტყვიერების საუნჯეებმა. ჩვენი რაინდები ამ უშიშარი ბრძოლებით სა-

[1] იქვე.

კუთარ მიწა-წყალსაც იცავდნენ. ამგვარი გმირების შესახებ ჩვენი ხალხი ამბობდა: „ცხენსა შეჯდება ქარსა ჰგავს, დაუქვეითებს მგელია.“ ამ პოეტურ მეტაფორებში გამტკიცებულია აზრი—სისწრაფე, ძალა და სიმაგრე. საქვეყნოდ სადიდებელი ვაჟები მტრისათვის რისხვას წარმოადგენდნენ. ამ გმირთა-გმირებს ქალიშვილები შესტრფოდნენ და სიმღერებად უგალობდნენ:

თუშის ქალმა სთქვა: შევირთავ
ბასრი ხმლის ამომღებელსა,
სულ უწინ ომში ჩამსვლელსა,
სახელის შინ მომტანელსა.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან რუსეთს წასული მეომრები სასტიკად უსწორდებოდნენ რუსთა ქვეყნის ასაოხრებლად და დასამონებლად ამხედრებულ მტრებს. ისტორიულ წყაროებში, სამხედრო ქრონიკებსა და მემუარებში დაცულია საინტერესო ცნობები იმ ქართველ მებრძოლთა შესახებ, რომლებიც რუსეთის არმიასთან ერთად თავგანწირულად უტევდნენ და სდევნიდნენ ნაპოლეონის დამპყრობ ჯარისკაცებს 1812 წლის სამამულო ომის დროს.

აგრეთვე რუსეთის თვალუწვდენ ველებზე ქართველ მეომართა ბრძოლის შესახებ ხალხურ ნაწარმოებთა პოეტური ფრაგმენტები და ეპიზოდური ნაწყვეტებია დარჩენილი, რომელთა წყალობითაც შეგვიძლია აღვადგინოთ სრული სურათი მათი გმირობისა, მამულიშვილობისა და უანგარო მამაცობის ირგვლივ.

სამშობლოს მრისხანებისა, განსაცდელისა და უბედურების ჟამს ქართველი რაინდები გვერდით ამოუდგებოდნენ ხოლმე ერთმორწმუნე რუს ხალხს, ორლესილ ხმალსა, წაწვეტილ შუბს ოსტატურად იყენებდნენ ფიცხელ ბრძოლაში, აგუგუნებდნენ ზარბაზნებს, ამსხვრევდნენ მტრის წინააღმდეგობას, სწმენდნენ ქვეყანას მტარვალთაგან.

ამ მხრივ ყურადღების ღირსია ორი ხალხური ლექსი და რამდენიმე გმირული ფრაგმენტი. ისინი მოთავსებულია „ძველი საქართველოს“ II ტომში, რომელსაც სცემდა საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოება (თბილისი, 1913 წელი, ე. თაყაიშვილის რედაქციით).

ერთი ლექსის სათაურია „თუშები რუსთა ლაშქრობაში“, ხოლო მეორე ლექსი, რომელსაც სათაური არა აქვს, მთლიანად მოაქვს ცნობილ ქართველ პოეტს ვაჟა-ფშაველას თავის სახელგანთქმულ წერილში „ფშაველი და მისი წუთისოფელი“.

ორივე ფოლკლორული ძეგლი გაჟღენთილია გმირობის სულით, გვიჩვენებს უცხო ველებსა და ზღვებზე ქართველ მეომართა ბრძოლის უნარიანობას, პატრიოტულ თავგანწირვას, სასახელო საქმისათვის მედგარი სულისკვეთებით სიცოცხლის არად მიჩნევას.

„თუშები რუსთა ლაშქრობაში“ მრავალმხრივ საყურადღებო დოკუმენტია. იგი არა მარტო მხატვრული მოთხრობაა რუსთა ლაშქრობაში ქართველთა მონაწილეობის შესახებ, არამედ მკვეთრად აღვივებს მასებში სამშობლოსადმი სიყვარულის გრძნობას, გმირულ ენტუზიაზმს.

ლექსი ამავე დროს კონკრეტულად ასახელებს მამაც თუშთა გვარებსა და სახელებს, ასახავს მათს გმირობას და საბრძოლო დამსახურებას.

ლექსში დასახელებულია შემდეგი თუში მოლაშქრენი: ფიდაურიძე, ბაბო დიდოიძე, გიო მარხვაიძე, დავით კვესაიძე, პეტრე ფილაურიძე და კვესაიძე.[1] როგორც ლექსი გადმოგვცემს, ეს ვეფხვები გმირულად იბრძოდნენ რუს ჯარისკაცთა გვერდით და ანადგურებდნენ დამპყრობ ურდოებს.

თუშ გმირებს ლექსის ავტორი ქება-დიდების შარავანდედით ჰმოსავს. ლექსის მთქმელი მამაცობისა, სისწრაფისა და უძლეველობის მეტაფორებით ამკობს მებრძოლთა თვისებებს. ავტორის თქმით, ბაბო დიდოიძე არწივის ჯიშისაა, გიო მარხვაიძე—მაღალი მთის მიმინოა, დავით კვესაიძე—თავისი ხალხის ერთგული ადამიანია, ხოლო ფიდაურიძემ „ხმალ შაირტყ მამ-პაპისა“.

ხალხური სარაინდო პოეზიისათვის დამახასიათებელი სტილითაა გამართული მთელი ნაწარმოები და ეს რელიეფურად სჩანს ეპიტეტებსა და მეტაფორებშიც, რომლებიც გმირთა დახასიათებას ეხებიან:

აღელდა ფიდაურიძე,
ხმალ შაირტყ მამ-პაპისაო;
ბაბოსა დიდოიძესა
ჯიშ მოზდევს არწივისაო;
გიოი მარხვაიძეი—
მიმინო მაღლის მთისაო;
დავითი კვესიაიძე—
ერთგული თვის ხალხისაო.

ეს ვაჟკაცნი შეემზადნენ ბრძოლისათვის. ეს ის დროა, როცა „შეყარეს რუსის სალდათი, ხმა მოდის ჩექმებისაო, თან დაჰყვა ტყვია-წამალი პოვოსკებ-ზარბაზნისო“.

[1] კვესაიძის სახელი უცნობია. გ. ხ.

მებრძოლნი მიიყვანეს იქ, სადაც სასტიკი ბრძოლა და სისხლის ღვრაა, „ქუხილ დგა ზარბაზნისაო“. მათ ამ შეტაკებაში წარბიც არ შეუხრიათ. ხელჩართულ ბრძოლაში ჩაბმული გიო მარხვაიძე და ბაბო დიდოიძე მტერს გმირულად შეხვედრიან.

ბაბო და გიო ომობენ,
თოფის გამოდის ჩქამიო,
რა იქნა კვესაიძეი?
წყეპა გამოდის ხმლისაო;
თათარ და დავით შებმულან
ადგილსა ბუსურბნისაო.

მებრძოლები კარგად იცნობენ დავით კვესაიძეს. იციან, რომ იგი მამაცი მებრძოლია. მოწინააღმდეგე მას ვერაფერს ავნებს. კვესაიძის გმირობით აღტყინებული თანამებრძოლები ყიჟინას დასცემენ: „თათარო, დავითს ვერ მოჰკლავ, არწივსა თუშეთისაო“.

ამ ომში გმირულად იღუპება მამაცი პეტრე ფიდაურიძე. ამხანაგები მძიმე წუხილს მოუცავთ, გულდაწყვეტილნი ამბობენ:

თოფი დაგვიკრეს პეტრესა,
ფიდაურიძის შვილსაო.

პ. ფიდაურიძე დანანებით ამბობს, რომ მას არ დასცალდა გმირულად ეომნა, ეჟლიტა მტრის ჯარისკაცები. როგორც თვითონ ამბობს, მას ეწადა ომში სახელის მოპოვება, მაგრამ არ დასცალდა. სიკვდილის ჟამს იგი ეთხოვება მებრძოლ ამხანაგებს:

მშვიდობით, ამხანაგებო,
სულეთს ვარ წამავალიო.
არ დამცალდ, ომი მეწადა,
ტყვიამა მიყო ძალიო.
მსახური გამომაყოლეთ,
მოვატანინო წყალიო...

უკანასკნელ ორ სტრიქონში დაცულია მთიელთა უძველესი რწმენა: მტრის ხელით მკვდარს საიქიოს („სულეთს“) ესაჭიროება მსახური—წყლის მომტანი, უამისოდ მკვდრის სული იტანჯება. მსახური უნდა იყოს მკვლელთა ბანაკიდან, ან მის თანამოძმეთაგან. აქედან წარმოიშვა ადათი—სისხლის ძიება, სისხლის აღება.

თუში რაინდები გამარჯვებული დაბრუნდნენ სამშობლოში, საქართველოში. მათ ისახელეს თავი, დაეხმარნენ რუს თანამოძმეებს. კვესაიძემ, როგორც ლექსის ავტორი იუწყება, ვაჟკაცურად შეამსხვრია ხმალი რუსთა ქვეყნის მოსისხლეებს. მეომრებს, სახელოვნად ომგადახდილებს, სამშობლოში მოუვიდათ ჯილდოები ვამაცობისათვის.

ლექსში ვკითხულობთ:

ჯვრებ თუშებს გამოუვიდათ,
ტემლაკი კვესაიძესა.

გმირულად მებრძოლმა თუშებმა სახელი და დიდება დაიმსახურეს. ხალხმა უმღერა მათ ქების სიმღერები. გმირთა დამსახურება სამშობლომ საშვილიშვილოდ გადმოსცა.

ვაჟა-ფშაველას მიერ ჩაწერილ ხალხურ ლექსში აღწერილია რუსეთ-იაპონიის 1904 წლის ომის ერთი ეპიზოდი, და ფშაველ ჯარისკაცთა მამაცობა.

ბრძოლის სცენები მოთხრობილია ამ ომის მონაწილის პირით. სამშობლო კუთხესა და შინაურ-ნათესავებს მოწყვეტილ ჯარისკაცს აინტერესებს თავისი კუთხის—ფშაველთისა და ხევსურეთის ამბები.

ფშავით მომწერეთ წერილი,
გადმააყოლეთ ცისკარსა,
ახლა რუსეთით მე მოგწერთ
ცხოვრებას სალდათისასა.

დაიწყო რუსეთისა და იაპონიის ომი—მრისხანე და შეუბრალებელი. დაიწყო სისხლის ღვრა, ჟლეტა, აოხრება.

ლექსის მთქმელი, ამბავთა უშუალო მონაწილე, პოეტური შედარებით გადმოგვცემს ბრძოლის სიმკაცრეს, უნდო მტრის მუხანათობას: „მტრის მოსვლა, ჩვენი დახვედრა ელვასა ჰგავის ცისასაო“, —გვატყობინებს ომის მონაწილე ფშაველი. ისეთი შეუბრალებელი ხოცვა-ჟლეტა იყო, თვალისწამად „გააქვის კაცის თავ-ფეხი ტყვიასა ზარბაზნისასა“.

ფშაველი ჯარისკაცი ამბობს ხელმარჯვეობისა და ზუსტი სროლის შესახებ. არც ერთი მათგანი არ აცდენს ნიშანს.

დაიცათ, იაპონლებო,
არც კი ჩვენ ვაცდენთ ლიშანსა,
პირდაპირ გვიდგა ჯარები,
ფარებსა ჰგავის ცხვრისასა.

თავის ძალაში დარწმუნებული მებრძოლი ხმამაღლა აცხადებს: „ერთხელ სროლაზე ოცს მოვკლავ, ვაჟკაცსა ოცის წლისასა, ერთბაშად დაეცემიან, გააწითლებენ მიწასა“.

თავისი გმირული სულით, ინტერესს იწვევს ზღვაზე წარმოებული ომის სცენები. იაპონელებს გაუმართავთ საბრძოლო გემები, გამომართულან მღელვარე ზღვის ტალღებით რუსთა მიწის დასამონებლად. მუქარითა და დაშინებით აღუმართავთ ხელი რუსი ჯარის-

კაცების შესამუსრაედ. მაგრამ გეგმები ჩაუშალათ მედგარმა წინააღმდეგობამ.

სამოც პარახოდ ჩავუგდეთ,
პირს აბრუნებდა ზღვისასა,
ცხრა სულ მთლიანად წავართვით,
ამბავს იკითხვენ ტყვისასა.

ბრძოლაში მოულოდნელად დაჭრილი ფშაველი ჯარისკაცი მაინც გმირულ სულს ინარჩუნებს. იგი მაგარი ნერვებისა და გულის პატრონია. გულდამშვიდებული, ეპიური სიდინჯით ამბობს: „გვერდში მომარტყეს ტყვიაი, ნამტვრევს გაიტანს ძვლისასა“. ფშაველი იჩენს განსაცვიფრებელ ამტანიანობასა და ძალოვანებას. იგი დაცინვით იგონებს: „თან კი ვერ გადამიყოლა, ვერც გულს აგრილებს ყმისასა“.

ფშაველი მებრძოლი სამიზნოდ მხოლოდ ვერაგი მტრის გულისფიცარს ირჩევს. ტყვიას ტყვიაში აჯენს. მაღალ მთა-გორებში გამოიწრთო მისი სამხედრო უშიშრობა და სროლის ოსტატობა. მან იცის, რომ გაცუდებული ტყვია ვაჟკაცის სახელის შემრცხვენია. სწორ-მეგობრებში რა დაიჩემოს, რით ისახელოს მარჯვენა, თუ არა ხმლის სწრაფი მოქნევითა და მიზნის მარჯვე აღებით. სახელი მისთვის ყოველგვარ განძზე ძვირფასია. მამა-პაპიდან ესმოდა მას: „სჯობს სახელისა მოხვეჭა, ყოველსა მოსახვეჭელსა“. კაცური სახელის პოვნა ძნელია, დაკარგვა—ადვილი. სახელს ფრთხილი მოვლა-პატრონობა უნდა. ყოველივე ეს ახსოვს ქართველ მებრძოლს და იგი აცხადებს:

ხუთით გატენილ თოფი მაქვ,
ჯავრს როგორ შავუშამ მტრისასა?..
ოთხი კი კარგა ვესროლე,
ვუპერდი გულის ფიცარსა.
მეხუთე დამრჩა უსროლი,
ბნელად-ღა ვხედავ ლიშანსა...

* * *

ძველს ქართულ ზეპირსიტყვაობაში გმირობა და პატრიოტიზმი დაკავშირებულია ჩვენი ისტორიის სახელოვან ფურცლებთან, ცალკე გმირების თავდადებულ მოქმედებასთან. ხალხურმა პოეზიამ ჩვენამდე მოიტანა ხმა იმ ადამიანებზე, რომლებმაც უშიშრად, მამაცურად შესწირეს თავი სამშობლოს კეთილდღეობას. ეს მამაცი სახეები აღიბეჭდნენ მხატვრულად, მიმზიდველად, ხალხური უბრალოებითა და სიცხოველით. ჩვენი ხალხი მათ ჰმოსავს წრფელი, სათუთი სიყვარულითა და დიდებით.

აი ზოგიერთი მათგანი, რიგითი მებრძოლები, უჩინარი ადამიანები, ხალხისა და სამშობლოს ერთგული პატრიოტები.

მარტიავ, მამსურის შვილო,
ხმალს როდის მოგიშივდება.
ომჩი შახოლ და გამოხოლ,
გული არ შაგიშინდება,
სისხლისა ნაგუბარზედა
ფეხი არ აგიცურდება.
... ფირანა ოტიაშვილი
ხაჯარივითა ხტისაო,
თოფი ჰკიდია სიათა,
მუჯით წამალსა ჰყრისაო...

ფირანა ოტიაშვილი კავკასიონის არწივთა ნაბუდრიდანაა აფრენილი. იგი უშიშარი და გაბედულია. ხალხმა მას ათქმევინა თავისი გულის საწადელი, როცა განაცხადა:

... თათრებო, ჩამომეცალეთ
ამაღამ ჩალიანასა,
არხრუმამდის ასე მოგდევ,
როგორც ქორი ვარიასა,
ცხენ-ჯორ დაგატოვებიებ,
ძუა-ფაფარ ლალიასა.

ანდა:

პაკაცის თოფი გავარდა,
ხმა ჰქონდა ხარბახნისაო.

აი ნათელი და ტრადიციული პოეტიკით შემკობილი ლექსი:

ელუმო თაღუმიშვილო,
ვეფხვი ხარ, ვეფხვის კანჯარი,
მარჯვენა ხელიც შეგრჩება
ხუთაბს შენ დაეც ხანჯარი.

გმირის ხმალს ქარქაშში რა გააჩერებს. ლურჯა ცხენი ლაგამს კვნეტს, ქშინავს, მიწას ტორავს, ვერ ისვენებს. მისი პატრონი მტრის შესამუსრად ემზადება.

აი ამ აზრის პოეტურ-ისტორიული ილუსტრაცია:

კახეთში კოხმანაშვილო,
შენი ხმა თუშეთს ამოდის,
გაგიმაგრებავ კონდოლი,
ჯარი ვეღარსით შემოდის,
ეგ ჩვენი ცხენი ლურჯაი
თელავში მალ-მალ შემოდის.
ეგ ჩვენი ხმალი ფრანგული
ქარქაშში ლაღად ამოდის.

ომარ-ხანის შემოსევის დროსაც ბრწყინვალედ ისახელეს თავი ქართველმა მეომრებმა. ქართველები სამშობლო მიწის სიყვარულის დიადი დროშით უტევდნენ მოძალებულ დამარბეველებს.

მოიცადე, ომარ-ხანო,
მალე გაცვლევინებ პირსა.
... ზარბაზნები დაუშინეს,
ლურჯათ თოფის ტყვია წვიმსა.
(ჩვენი) გრიგოლ ჯანდიერი
მონატეხი არის კლდისა.
ისე შედის ცხარე ომში,
როგორც რძალი მეზობლისას.
ჯომანთასა თავი მოსჭრა,
ვითა კიტრი მებაღისა.
მისგან ნახოცი ლეკნიცა
პანტასავით ჩამოდისა.

ასე ფართოდ, ოსტატურად, ნათელი პოეტური საღებავებით აისახა ძველს ქართულ ხალხურ პოეზიაში გმირობისა და პატრიოტიზმის მოტივები. ხალხმა თავის პოეტურ საუნჯეებში შეაქო, ადიდა, დიდების შარავანდედით შემოსა ამ გმირთა სახელები. ქართველთა სიმამაცით აღფრთოვანებული პოეტი გრიგოლ ორბელიანი მშვენივრად ამბობდა:

გმირნო, მამულის მადიდნო,
თქვენა ხართ ჩვენი დიდება.
თქვენთა სახელთა ამაყად
წარმოსთქვამს შთამომავლობა!
თქვენთა საქმეთა მოთხრობით
მოხუცს ცრემლ მოედინება,
მხნეობით აღტაცებული
პაბუკი ხმალსა მისწვდება...

ქუთაისის ა. წულუკიძის სახელობის სახელმწიფო
პედინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, 1942 წ.
Труды Кутаисского Государственного
Педагогического Института имени
А. Цулукидзе, т. IV, 1942 г.

შ. მახათაძე

სამხედრო ხელოვნება „ვეფხის ტყაოსანში"

„ვეფხის ტყაოსანი" იმ დროს წარმოიშვა, როცა დასავლეთის ხალხები დაქსაქსული იყვნენ საფეოდალო ერთეულებად, ხოლო ჩვენი ქვეყანა წარმოადგენდა ძლიერს, გაერთიანებულ მონარქიულ სახელმწიფოს, რომლის სათავეშიც თვითმპყრობელი მეფენი იდგნენ. ეს არის ძირითადი იმ პირობათაგან, რომლებიც განსაზღვრავენ მე-12—მე-13 საუკ. ფეოდალური დასავლეთისა და ქართული სამხედრო ხელოვნების კოლოსალურ განსხვავებას.

მართლაც, ცნობილია, რომ სახელმწიფოებრივ დაქუცმაცების პირობებში არც მასშტაბით და მსხვერპლთა რაოდენობით, არც არმიის ორგანიზაციის და საბრძოლო წყობის დარგში, არც ტაქტიკის, სტრატეგიის და ბრძოლის წარმოების ხაზით ფეოდალური დასავლეთის ომები სამხედრო ხელოვნებაში მნიშვნელოვანს არაფერს წარმოადგენენ და ახალს არაფერს ქმნიან[1].

სრულებით სხვაგვარია ქართული სინამდვილე.

გაერთიანების შემდეგ, როდესაც მთელს წინააზიაში უდიდეს და უძლიერეს სახელმწიფოს წარმოადგენდა, მონგოლთა შემოსევამდე ჩვენი ქვეყნის სათავეში ისეთი სახელმწიფო მოღვაწენი და და სამხედრო გენიოსები იდგნენ, როგორიც ბაგრატ III, დავით აღმაშენებელი, გიორგი III, თამარ მეფე, დავით სოსლანი. მათ დროშას მიჰყვებოდნენ ახალციხელნი, მხარგრძელები, თმოგველები და სხვ. გამოჩენილი სარდლები. არა მარტო სამხედრო, არამედ ქვეინის ყველა წოდება და კლასი თამარის ეპოქისა დაუფლებული იყო სამხედრო საქმეს. სხვას არც ეკლესია ჩამორჩებოდა: შამქორის ომის დასასრულს, მემატიანის მოწმობით, „შემოიქცა მეფე წინა და

[1] Ф. Энгельс, „Избранные Военные Произведения", т. I. Москва, 1936 г., ст. 163-164. Проф. Е. Разин, „История Военного искусства", ч. 2-я, ст. 62.

მიეგება ანტონი ვაზირი, ხელ-გაპყრობით მადიდებელი ღმრთისა და თვით აღვსილი ლარითა და საჭურჭლითა ათაბაგისათა, რომელმან რიდობითა მონაზონობისათა არა იხადა მახვილი და მისრულმან ორითა ყმითა შემოაქცია სამასი ჯორი და აქლემი“ („ისტ. და აზმ.“, 1941 წ., გვ. 107; „ქართ. ცხოვ.“ მ. დ., გვ. 467).

აღარ შევუდგებით ქართული სამხედრო ხელოვნების ძირითადი პრინციპების დადგენას. საკმარისია ზოგიერთი მომენტის აღნიშვნაც, რომ ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნეს მისი მაღალი დონისა და ხასიათის შესახებ.

მემატიანის ცნობით, ბასიანის ომში, რომელშიაც ქართველებმა სახელოვანად გაიმარჯვეს, რუქნადინის ლაშქრის რაოდენობა 400000 კაცით განისაზღვრებოდა (ქ—ც მ. დ., გვ. 497). იგივე მემატიანე გვაცნობებს, რომ „ანისსა განამტკიცებდა თორელი, დიდი და სახელგანთქმული მოლაშქრე“,, რომელმაც „განამზადნა საბრძოლველი მანქანანი მრღვეველმან და მარბიელმან და ამაოხრებელმან გარეშემოთა ქუეყანათამან“ (იქვე, გვ. 62—3, 378).

როცა მეფე თამარმა განდგომილ მთიულთა დამორჩილება და ამბოხების ჩაქრობა დაავალა, „ივანე გონიერად ყო-ო“, მოგვითხრობს იგივე მემატიანე. ათაბაგმა პირისპირ ბრძოლის ნაცვლად ტაქტიკური მნიშვნელობის მწვერვალი დაიკავა: „აღვიდა მთასა ხადისასა და წარვლო წუერი მთისა“, რომლის შემდეგ „ერთ-კერძო დაურჩა დურძუკეთი და ერთ-კერძო დიდოეთი და ფხოეთი.“ [1] ამით ის აჯანყებულებს ზემოდან მოექცა და მათი ძალები გასთიშა. მაშინ „იწყეს ზეიდანღმა ბრძოლად“ და აჯანყება ჩააქრეს. ეს მანეერი თვით მემატიანის განცვიფრებას იწვევს, როგორც უმაგალითო სამხედრო ხელოვნებაში: „რომელი არავის ექნა არცა პირველ, არცა შემდგომად“,[2] აღნიშნავს იგი (ქ—ც მ. დ., გვ. 528).

მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანია მემატიანის ცნობა ერთ-ერთი ლაშქრობის შესახებ, რომლის მიხედვით გიორგი III-მ, „ლიხთ-იქით ყოფასა შინა დამსკუნელმან ლაშქრობისამან და ერთსა დღესა შინა პაემანშემქმნელმან უბრძანა ტაოელთა, კლარჯთა და შავშთა მორ-

[1] აკად. კ. კეკელიძით—„შესავალ წერილში“: „რამეთუ ერთკერძო დაურჩა დურძუკეთა და ერთკერძო ფხოეთი“ („ისტ. და აზმანი შარ.“, გვ. 19); ტექსტში: „რამეთუ ერთ-კერძო დაურჩა დურძუკეთი და დიდოეთი და ფხოეთი“ (გვ. 132).

[2] ენგელსის მოწმობით „ტრადიციულმა შეხედულებამ ე. წ. შვეიცარიის სამთო სიმაგრეთა მიუდგომლობის შესახებ... XIV—XV საუკ. ომების ეპოქიდან მოალწია ჩვენამდე“ (Ф. Энгельс, „Горная война прежде и теперь“. „Избр. Воен. Произ.“, т. I. ст. 163—164).

ბევა ოლთისისა და ბანისა; მესხთა და თორელთა—კარისა და აშორნისა; ამირ-სპასალარსა და სომხითართა—მტკუარს აქეთ ვიდრე განძამდის; თვით ხასაგიანთა ლიხთ-იმერთა და ქართველთა—განძაის დამართებით მტკურის პირი იმიერ და ამიერ ხლათამცის; ჰერთა და კახთა—ალაზნის შესართავით ვიდრე შირვანამდის. იქმნა ესეითარი უცხო ლაშქრობა, რომლისა სახე არაოდეს ვის ეხილა“ (იქვე, გვ. 65, 382—83). გიორგი III-ის მიერ გადახდილ ლაშქრობათა ძირითად ტაქტიკურ პრინციპს და ტემპს იგივე მემატიანე ბიბლიური ელია წინასწარმეტყველის ელვის ეტლით გატაცების სისწრაფეს ადარებს და ამბობს, რომ იგი იყოო „მსგავსი ვეფხისა მის ფრთოვანისა, წამსა შინა მლაშქველი“ (გვ. 65, 383).

ასეთ გარემოში წარმოიშვა „ვეფხის ტყაოსანი“. იგი მე-12—მე-13 საუკ. ქართული ცხოვრების ენციკლოპედიაა. ამიტომ არის, რომ რუსთაველის სამხედრო ხელოვნება ესოდენ მაღლა დგას საშუალო საუკუნეთა და ფეოდალური დასავლეთის სამხედრო ხელოვნების დონეზე.

დღეს, როდესაც პირსისხლიანი ფაშისტური გერმანია და მისი სამხედრო მანქანა განადგურებით ემუქრება ჩვენს ქვეყანას, ხოლო მონობის ბორკილებით—მთელს კაცობრიობას, ჩვენ დიდი პასუხისმგებლობით ვაქცევნებთ ამ ნარკვევს. ერთგვარად იგი ნათელს ჰფენს საბჭოთა კავშირის ხალხთა სამხედრო ხელოვნების შემოქმედებით პოტენციას, რაც, თავის მხრით, ერთ-ერთი საწინდარია ჩვენი აუცილებელი გამარჯვებისა სამამულო ომში. მეორე მხრით, ვიმედოვნებთ, რომ იგი ხელს შეუწყობს რუსთაველის სამხედრო ხელოვნების შესწავლისადმი ინტერესის ზრდას, რაც შესაძლებლობას ხსნის რუსთველოლოგიის მთელი რიგი ძირითადი პრობლემები გადაჭრილ იქნას ახალი თვალსაზრისით.

*
* *

„ვეფხის ტყაოსანში“ გარდა ცალკეულ გმირთა შეტაკებებისა ამა თუ იმ ხასიათის ჯგუფებთან (ტარიელისა—როსტევანის მონებთან და ხატაელ ძმებთან, ავთანდილისა—ზღვის მეკობრეებთან) და მცირე მასშტაბის ომისა (ფრიდონის პირველი შეტაკება ბიძა-ბიძაშვილებთან), სამი დიდი ბრძოლა გვხვდება: ინდო-ხატაელთა, ფრიდონის სამშობლოს გამაერთიანებელი და ქაჯეთის ბრძოლები. სამივე მათგანი სხვადასხვა გეოგრაფიულ გარემოში ხდება, სხვადასხვაა მათში მონაწილე ძალთა თანაფარდება, სახეობა, ტექნიკური საშუალებანი (შეიარაღება) და მათთან დაკავშირებით—სტრატეგია და ტაქტიკაც.

*
* *

როდესაც ტარიელმა ხატაეთის საზღვარი გადალახა და რამაზ მეფეს პირისპირ შეხვდა, რომელსაც ტარიელის ღალატით მოკვლა ჰქონდა გადაწყვეტილი, მას შეუთვალა: შენი ორგულობა ვიცი, გავიგე, მაქედან არაფერი გამოვა,

ბრძანეთ: მოდით, შეგვებენით, ვითა წესი და რიგია (443).

ქაჯეთის ციხის ზღურბლთან კი გმირებმა განაცხადეს:

ასი ათასსა აჯობებს, თუ გამორჩევით მჭმნელია (1392).

ე. ს., პოემის გმირებმა იციან, რომ ომი უნდა წარმოებულ იქნას სამხედრო ხელოვნების წესების და საომარი ტრადიციების დაცვით, ანუ „წესისა და რიგის“ მიხედვით, და„ გამორჩევით“, ე. ი. მოცემულ საბრძოლო პირობებისათვის შესაფერის სტრატეგიით და ტაქტიკით.

I

ინდო-ხატაელთა ომი წარმოიშვა ღრმა პოლიტიკური და ეკონომიური მიზეზების შედეგად:

ხატაეთს მყოფნი ყველანი ჩვენნი სახარაჯონია (377).

მისწერა ტარიელს ნესტანმა. ჰგავს, ხატაეთი დიდი ხანია ინდოეთის მოხარკეა, მაგრამ უკანასკნელ წლებში მას აღარაფერი გადაუხდია: ეს აიხსნება ხატაეთის გაძლიერებით, რაც პირდაპირ ემუქრება ინდოეთის ეკონომიურ და პოლიტიკურ ინტერესებს. ამიტომ არის, რომ ნესტანი, იჩენს რა შესანიშნავ პოლიტიკურ ალღოს, შეუძლებლად თვლის რაიმე კომპრომისს ხატაელთა მიმართ:

აწ მათნი ჯავრნი ჩვენზედა ჩვენგან არ დასათმონია (377)!

ამიტომეე ავალებს იგი ტარიელს:

წა, შეები ხატაელთა, ილაშქრე და ინაპირე (414).

ტარიელმა გადაწყვიტა აღადგინოს ხატაელთაგან ცალმხრივად დარღვეული ინდო-ხატაელთა ისტორიული ურთიერთობა ჯერ მშვიდობიანი მოლაპარაკების გზით და შემდეგ, თუ აქედან არაფერი გამოვიდა, იარაღის დახმარებით. მან ხატაეთის მეფეს თავისი სახელით მისწერა წიგნი, ანუ დღევანდელი ტერმინოლოგიით—გაუგზავნა ულტიმატური ხასიათის ნოტა, რომელშიაც იხსენიებდა ინდოეთის მეფის „ღმრთულებ სიძლიერეს“, და რამაზს მუქარით უბრძანებდა:

ესე რა ნახოთ ბრძანება, აჭამცა მოიარებით;
თქვენ თუ არ მოხვალთ, ჩვენ მოვალთ, ზედა არ მოგეპარებით (388).

ხატაელთა საპასუხო ნოტაც მეტად მწვავე ტონით იყო დაწერილი:

რაგვარა თუ მანდა გეხმე, ვინ ეჰპატრონობ ბევრსა ერსა.
ამის მეტსა ნუმცა ეჰნახავ კვლალა წიგნსა შენ მიერსა (401).

ამგვარად, ინდო-ხატაელთა ომს წინ უძღოდა მეტად მწვავე დიპლომატიური მიწერ-მოწერა, რომლის შემდეგაც აუცილებელი გახდა ომი ორ მეზობელ ქვეყანას შორის.

ტარიელმა გასცა ბრძანება ლაშქრის შეკრების შესახებ და დაგზავნა სათანადო უფლებებით აღჭურვილი მარზაპანები (402). შეიკრიბა დიდძალი ლაშქარი:

იგი ვარსკვლავთა ურიცხვი მოკრბეს ინდოთა სპანია...
ერთობ ლაშქრითა აივსო მინდორი, კლდე, კაპანია (402).

ამრიგად, ხატაეთზე გალაშქრების წინ გამოცხადებულ იქნა ინდოეთის მოსახლეობის მობილიზაცია, თორემ ინდოეთს ჰყავს მუდმივი არმიაც, რომლის ყოველდღიურ სამწყობრო გაწვრთნა-მომზადებას დიდი ყურადღება აქვს დათმობილი. აკი ტარიელი ერთგან შენიშნავს: სევდისა და ავადმყოფობის გამოო,

ვეღარ ვუჭვრეტდი ლაშქართა, მინდორს თამაშად მავალთა (361).

ნესტანის საქორწილო ზეიმზეაც გამოწვეულ იქნა ინდოეთის მუდმივი ჯარის ნაწილები:

შიგნით ჩვენნი გაეგებნეს, გარეთ მოდგეს ხვარაზმელნი,
მათ ლაშქართა, ერთგან მყოფთა, ვერ იტევდეს ველცა ხმელნი (550).

სამხედრო ხელოვნების ისტორიამ იცის, რომ ბერძნები არიან რეგულარული ქვეითი და ცხენოსანი ჯარების პირველი შემქმნელები (Проф. Е. Разин, „История Военного Искусства, 1940 г., Москва, ст. 60). მათვე შემოიღეს ჯარის სამხედრო გაწვრთნა-მომზადება, ხოლო სპარტაში „საბრძოლო მზადყოფნის შესამოწმებლად პერიოდულად ეწყობოდა სამხედრო შემოწმებანი... სამხედრო შემოწმებანი თავდებოდა ხოლმე შეჯიბრებებით“ (იქვე).

გალაშქრების წინ „აღლუმი ვნახეო“ (403), გვიამბობს სარდალი. იგი კმაყოფილი დარჩა თავისი ჯარის დისციპლინით, მოკაზმულობით, სიჩაუქით, ტაიჭთა სიმალით და საომარი იარაღის მაღალი ხარისხით. ტარიელი განაგრძობს:

ავმართე დროშა მეფისა, ალმითა წითელ-შავითა (404)...
დილასა შევჯე, ვუბრძანე: „ჰკარით ბუკსა და ნობასა“ (420).

ტარიელმა გადალახა ინდო-ხატაელთა საზღვარი და გადავიდა მტრის ტერიტორიაზე.

როგორც კლასიკური დასავლეთის და ძველი აღმოსავლეთის, ისე ახალი ქვეყნების ისტორიას კარგად ახსოვს დიდ, უზარმაზარ არმიების მიერ გაუვალ გზებითა და დაბრკოლებებით სავსე უდიდეს მანძილთა გადალახვა, რაც გამოწვეული იყო სხვადასხვა შემთხვევაში სხვადასხვა მოსაზრებით. გავიხსენოთ, მაგალითად, ბერძენ-

ჰპარსელთა ომები, ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობანი, ჰანიბალის მიერ 218—216 წ. ჩ. წ—დე იტალიაში ლაშქრობა, რომლის დროსაც მან, გადალახა რა უდაბნოები, ალპები და სხვა დაბრკოლებანი, 1500 კილომეტრი გაიარა. სამხედრო ხელოვნების ისტორიას მუდამ ეხსომება ლეგენდარულ სუვოროვის მიერ შვეიცარიის ალპებზე გადასლვა და სხვ.. ტარიელმაც არაჩვეულებრივი სისწრაფე განავითარა, რათა მტრისთვის დიდი შემზადების დრო არ მიეცა:

უგზოსა ვლიდეს ლაშქარნი, არ გაივლიდეს გზობასა (420).

ხატაეთის ტერიტორიაზე ტარიელს შემოხვდა რამაზის მოციქული, რომელიც მეფის სახელით ჰპირდებოდა სრულ მორჩილებას, ოღონდ ინდოეთის მირბარს გაებრუნებინა ჯარი და მცირერიცხოვან მხლებლებით შესულიყო რამაზის მთავარ ბანაკში.

ტარიელმა მოიწვია სარდლების და მრჩევლების თათბირი, რომელზეაც მას მოახსენეს, რომ მოსალოდნელია მტერი შეეცადოს ტარიელის ღალატით მოკვლას. ამიტომ უმჯობესია, თუ იგი მცირე მხედრობით გაემართება რამაზ მეფის ბანაკში. მთავარი ძალა კი გაჰყვება უკან. და თუ ხატაელნი არ გამოუცხადებენ ტარიელს სრულ მორჩილებას და არ შეასრულებენ მის მოთხოვნებს, „შეჰრისხდი რისხვითა კვლა და კვლაცითა-ო“ (425).

ამრიგად, აქ ლაპარაკია მთავარი ძალების სარეზერვოდ გამოყოფაზე, რომელიც გამოყენებულ უნდა იქნას საჭიროების მიხედვით. თუმცა ძველი საბერძნეთიც იცნობდა, მაგრამ „რეზერვი შემთხვევითობის თავიდან ასაცილებლად პირველად ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქარში გაჩნდა და მან უდიდესი როლი შეასრულა გავგამელა-არბელასთან ბრძოლაში“ 331 წ. ჩ. წ—დე (იქვე, გვ. 190). თუ რამდენად დიდი მნიშვნელობა აქვს რეზერვს და რა უდიდესი როლი აქვს მას დაკისრებული საზოგადოდ ბრძოლაში, ამას ნათელყოფს თუნდაც ის გარემოება, რომ რეზერვის გამოყოფა დღესაც ცოცხალია სამხედრო ხელოვნებაში: „თანამედროვე ტაქტიკა მიუთითებს რეზერვის გამოყოფის აუცილებლობაზე, შემთხვევითობის ასაცილებლად, თუ ეს გამოწვეულია საომარი პირობებით“ (იქვე).

ტარიელმაც რამაზს დადებითი პასუხი აცნობა, ჯარისადმი კი სათანადო ბრძანება გამოსცა:

მათ ლაშქართაგან სამასი კარგი მოყმენი, ქველანი,
თანა წამომყვეს, წაცავე, დავჰყარენ სპანი ყველანი.
დავჰქედრე: „სადა მე მევლოს, ვლენით იგივე ველანი,
ახლოს მომდევდით, მიშველდით, გიხმობ, თუ მინდეს შველანი“(427).

რამაზმა გაახშირა დესპანების გზავნა, რამაც საბედისწერო შედეგი მოუტანა მას: ერთ-ერთმა მოციქულმა ტარიელს აცნობა:

რომე ცუდად არ მოღორდე, ისი კაცნი გღალატობენ;

შენს გასანადგურებლად რამაზს სხვადასხვა ადგილას დამალული ჰყავს 130000 მეომარი; აქედანვე,

აწვე თავსა არ ეწევი, ფათერაკსა შეგასწრობენ(434).
მეფე ცოტად მოგეგებვის, ვის მჭვრეტნი ვერ გელევიან...
კვამლსა შეიქმენ, ლაშქარნი ყოველგნით მოგეხვევიან,[1]
რა ერთსა გცემდენ ათასნი, ეგრეცა მოგერევიან(435).

ტარიელმა ცნობა დამალა, როგორც ჭორი. ვითარების შესაფერისად კი მთავარ სარეზერვო ძალებს აცნობა, წამოდითო:

შევსთვალე: „ფიცხლად წამოდით, მოგრაგნეთ მთა და გორია“(437).

მიუახლოვდნენ რამაზის მთავარ ბანაკს და დადგა მძიმე განსაცდელის ჟამი.

მაშინ კუთხარ სპათა ჩემთა, სახე დიდი დავუსახე(439),

და ტარიელმა მოწოდებით მიმართა თავის მოწინავე მხედრობას (440).

მოწინააღმდეგეს კი შესანიშნავი საომარი გეგმა შეუდგენია. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ მან განიზრახა ტარიელის მცირერიცხოვანი რაზმით შეტყუება. მისი ჯარის რაოდენობა კი 130000 კაცით განისაზღვრება, რომლის დიდი შენაერთები საიდუმლოდ არის განლაგებული ტაქტიკური თვალსაზრისით ხელსაყრელ პუნქტებში:

ერთგან შენთვის დამალულნი სპანი ასჯერ ათასობენ,
კვლა სხვაგან გითქს სამი ბევრი (434),—

აცნობეს ტარიელს.

ასეთ მანევრის ჩანასახს ვხედავთ ბერძენ-სპარსელთა ომებშიც, ხოლო კლასიკურ და ბრწყინვალე მაგალითს—ჰანიბალის მიერ 217წ. ჩ. წ-დე ტრაზიმენის ტბასთან რომაელების წინააღმდეგ გადახდილ ბრძოლაში, რომლის შემდეგაც ეს მანევრი დღემდე ინარჩუნებს უდიდეს მნიშვნელობას სამხედრო ხელოვნებაში.

მაგრამ ყველაზე საყურადღებო მაინც მტრის ტაქტიკური ხერხია, რომლითაც იგი ცდილობს ინდოეთის არმიის ავანგარდის და მთავარსარდლის მოსპობას: „ლაშქარნი ყოველგნით მოგეხვევიან“(435),—გადასცა მოამბემ ტარიელს. როგორც ვხედავთ, მტერი აპირებს იმავ ჰანიბალის მიერ 216 წ. ჩ. წ-დე ქ. კანთან დადგენილ

[1] აკადემიური გამოცემით: „კვამლსა შეიქმენ ლაშქარნი, ყოველგნით მოგეხვევიან“, რაც სწორი არ არის, რადგან აქ ნათქვამია, რომ ხატაელნი ბრძოლის დაწყების ნიშანს მისცემენ კვამლით, ხოლო ლაშქარი ყოველგნით მოგეხვევაო.

შესანიშნავ ტაქტიკურ პრინციპის გამოყენებას: ფიქრობს ტერიტორიულად, ტაქტიკურად გარემოიცვას ტარიელი და მიიტანოს მასზე იერიში ყოველმხრივ და მოულოდნელად.

მცირე დიპლომატიური მოლაპარაკების შემდეგ მტერი იძულებული გახდა მიეღო ბრძოლა. მან აუშვა სასიგნალო კვამლი, გამოიყვანა ჩასაფრებული ჯარების დიდი შენაერთები, რომლებიც დაყოფილია მრავალკეც რაზმებად და ორი მხრიდან დაიძრა ტარიელის წინააღმდეგ:

კვამლი შექმნეს ლაშაქრთათვის, დამალული გაამეღავნეს ;
სამალავით გამოვიდეს, თავნი ორგნით აქარავნეს,
შექმნეს რაზმი მრავალკეცი,

მაგრამ ტარიელს ვერა აენეს რა: „თუცა, ღმერთო, ვერა მავნეს (444)“,—შენიშნავს ტარიელი, რადგან

მათ ურიცხვი რაზმი ეწყო, წყნარად დგეს და აუშლელად (445).

ეს ნიშნავს, რომ ხატაელთა დისციპლინირებულ დიდძალ ჯარს აკლდა მოქნილობა, ხოლო სარდლებს—სწრაფი ორიენტირების უნარი. ტარიელმა კი დაუყონებლივ ისარგებლა მათ მიერ დაშვებულ შეცდომით და შეტევაზე თვითონ გადავიდა, მაგრამ შეტევა დაიწყო არა ფლანგების, არამედ მთავარი ძალების წინააღმდეგ:

მუნ მივჰმართე მკლავ-მაგარმან სად უფროსი ჯარი დგესა (446),—

აღნიშნავს იგი და მისი თავგანწირვა, მონდომება და გმირობაც ადამიანურის საზღვრებს ცილდება და ზღაპრულ ელფერს ატარებს:

შიგან არსე გავერივე, გნოლის ჯოგსა ვათა ჭორი,
კაცი კაცსა შემოვტყორცნე, ცხენ-კაცისა დავდგი გორი;
კაცი, ჩემგან განატყორცი, ბრუნავს ვითა ტანაჯორი,
ერთობ სრულად ამოვსწყვიდე წინა კერძო რაზმი ორი (447).

მტერი ერთგული რჩება მის მიერ არჩეულ კანის, ტერიტორიულ გარემოცვის პრინციპისა და ბრძოლის მსვლელობისას განახორციელებს კიდეც მას. ტარიელი აღნიშნავს:

ერთობილნი მომეხვივნეს, მრგვლივ შეიქნა ომი დიდი (448).

ამრიგად ტარიელი გარემოცული აღმოჩნდა მტრის მიერ. უნდა ვიფიქროთ, რომ რამაზის ჯარები, რომელთაც „თავნი ორგნით აქარავნეს“, ე. ი. რომლებიც ორი, ალბად, მოპირდაპირე მხრიდან დაიძრენ ტარიელისაკენ, ახერხებენ „მრავალკეც რაზმების“ სათანადო ფლანგებად გაშლას. სწორედ ამის გამო მოექცა ინდოეთის არმიის ავანგარდი მტრის რკალში.

მაგრამ ტარიელი ტყუილა არ აღნიშნავს, „წავე დიდითა სწრაფითა-ო“ (44). მან იერიში დიდი სისწრაფით და ენერგიით აწარმოა. ასე რომ შმაგადაც კი ჩათვალეს:

ახლოს მივე, შემომხედეს, შმაგიაო, ესა თქვესა (446).

ეს სისწრაფე და ფიცხელი შეტევა ტარიელის ტაქტიკის ძირითადი მომენტია. მისი ბრწყინვალე ნიმუში სამხედრო ხელოვნების ისტორიას პირველად იულიოს კეისარმა უჩვენა 48 წ. ჩ. წ—დე თესალიაში ვარსალთან პომპეუსის წინააღმდეგ ბრძოლაში (იქვე, გვ. 137). ეს სისწრაფე დამახასიათებელია იულიოს კეისრის მიერ ჩატარებულ ყველა სამხედრო ოპერაციის და შემდეგი დროის გამოჩენილი სარდლები არაერთხელ მიმართავდნენ ხოლმე მას.

სწრაფმა, ფიცხელმა და არაზანტმა შეტევამ გასჭრა. თუ ბრძოლის დაწყებისას რამაზის ჯარი „წყნარად დგეს და აუშლელად“, ე. ი. დისციპლინირებულად, პირველივე შეტაკების შემდეგ მასში თავი იჩინა სრულმა დეზორგანიზაციამ. ტარიელი გვიამბობს:

> სითაც ვიყვი, გამექციან, მათ შექმნიან ჩემი რიდი (448).

მალე მტერი წავიდა სამარცხვინო კაპიტულაციაზე:

> საღამო ჟამ დაიზახა ქედით მათმან დარაჯამან:
> „ნუღარა სდგათ, წაედითო, კვლა მოგვეხდნა რისხვით ცამან:
> მოვა მტერი საშინელი, შეგვაშინა ამად ამან.
> ნუთუ სრულად ამოგვწყვიდნეს უთვალავმან, ბევრმან სპამან“ (449)!

ამრიგად, დამარცხებულმა მტერმა ფრონტი მოხსნა.

მაგრამ მოსალოდნელია მან ძალა მოიკრიბოს და თავისი რიგები შეავსოს და აღადგინოს, რასაც შეიძლება მოჰყვეს გამოუსწორებელი შედეგი. ვის არ ახსოვს ნაპოლეონის დამარცხება ვატერლოოსთან, რაშიაც გადამწყვეტი როლი შეასრულა ნაპოლეონის მიერ დამარცხებულმა და უკუგდებულმა, მაგრამ არა ბოლომდე განადგურებულმა ბლუხერის არმიამ. ჯერ კიდევ ბერძენმა ევპამინონდამ ნათელყო, და თვით დღევანდელი ტაქტიკაც აღიარებს, რომ „გადამწყვეტი იერიში უმთავრესი მიმართულებით, რომელიც მთავრდება კვალდაკვალ განუწყვეტელი დევნით, დასრულდება მოწინააღმდეგის ძალების და საშუალებათა მოსპობით“ (იქვე გვ. 86).

განავითარა რა ბერძნული სამხედრო ხელოვნების პრინციპები, ალექსანდრე მაკედონელმა ნათელყო მეორე დიდი პრინციპი, რომლის მიხედვითაც „ცხენოსანი ნაწილების შეტევა უნდა დაწყებულ იქნას ყოველთვის, როცა მოწინააღმდეგე მზად არ არის ორგანიზებულ წინააღმდეგობისათვის, როცა მისი თავდაცვის სისტემა დარღვეულია“ (იქვე).

ამავე პრინციპებს იცავს ტარიელიც. მან გაფანტა და დაშალა რა მტრის რიგები, რამაზიც დაატყვევა:

> რამაზ მეფე ჩამოვაგდე, ერთმანერთსა გავეხრმლენით (451).

სარეზერვო არმიის მოახლოებით თავზარდაცემული რამაზის არმია ადვილად დანებდა ტარიელს:

მისნი სპანი ყველაკანი დავიპყრენით, არ მოვკვლენით (451).

ამრიგად, ბრძოლა თითქოს დამთავრებულია, მაგრამ შეუძლებელია ხატაელთა 130000-ანი არმია ტარიელმა სრულად განადგურებულად, ან პარალიზირებულად ჩათვალოს 300 კაციანი რაზმის დაწოლის შედეგად. ამიტომ ამ ამოცანის გადასაჭრელად ომში ებმიან სარეზერვო ძალები. ცხადია, ტარიელის სანქციით:

უკანანიცა ლაშქარნი მოესწრეს მათ გაქცეულთა (452).

და ბრძოლაც ტარიელის გამარჯვებით დამთავრდა.

ბრძოლის შემდეგ ტარიელი დასასვენებლად დაბანაკდა და საზეიმო პირობებში მიიღო სარდლები და ჯარის ნაწილები.

მას ადგილსა ნამარსა გარდავჰხედით მოსვენებად...
ჩემნი სპანი მოვიდიან საჭვრეტლად და ჩემად ქებად (453).

ტარიელმა ყველგან, ყოველი მხრით გაგზავნა ლაშქარი, აიღო ცალკეული გამაგრებული ციხე-ქალაქები და ადგილები, ზოგიერთი მათგანი უომრად ჩაიბარა, და აჰკრიფა დიდი ხარკი:

გაეგზავნენ ყოელგნით ლაშქარნი, ალაფი ავაღებინე...
ჩემთა მებრძოლთა სისხლითა მინდორი შევაღებინე,
არ ეჰბრძოლე, კარი ქალაქთა უომრად გავაღებინე (455).

შემდეგ კვლავ იმეორებს, „ხელთა მომცეს სიმაგრენი-ო“ (458). ბოლოს, როცა მთელი მხარე დაიმორჩილა, ტარიელი „მაშინღა“ შევიდა ხატაეთის დედაქალაქში, სადაც მას მოართვეს სახელმწიფო საჭურჭლეთა გასაღებები:

მაშინღა შევე ხატაეთს, მოვლად და მოსათვალავად,
კლიტენი საჭურჭლეთანი მომართვნეს დაუმალავად.

შშვიდობიან სამოქალაქო მოსახლეობას კი სპეციალური ბრძანებით მიმართა და მისცა უშიშროების გარანტიები:

ქვეყანა ჩავსხი, ვუბრძანე: „იყვენით თქვენ უკრძალავად,
მზემან არ დაგვწვენ, იცოდით, დაგყარენ დაუგვალავად“ (459).

ამის შემდეგ დაარჩია მეფისა და ნესტანისათვის საუკეთესო საჩუქრები, დატვირთა „ასჯერ ასი ჯორ-აქლემი“, გაუგზავნა ინდოეთის მეფეს (462) და მეფე რამაზიც დატყვევებული მიჰგვარა (465, 468). საჭირო აღარ არის იმ ზეიმებსა, მილოცვებსა, დასაჩუქრებათა და ნადიმებზე შევჩერდეთ, რომლებიც ერთმანეთს გაუმართეს მეფე-დედოფალმა და ტარიელმა.

განსაკუთრებული ყურადღებით უნდა შევჩერდეთ ფრიდონის სამშობლოს გაერთიანებისათვის გადახდილ ბრძოლაზე. ეს გრანდიოზული ხასიათის საზღვაო და სახმელეთო ბრძოლა შეცთომით ნაკლებმნიშვნელობისადაა ცნობილი.

ფრიდონს და მის ბიძა-ძეთ ურთიერთშორის სამამულო დავა აქვთ კუნძულისათვის, რომელიც გაყოფისას პაპამ ფრიდონს არგუნა. მაგრამ ნათესავებმა არ იცნეს ფრიდონის უფლებები კუნძულზე და განახორციელეს სადაო ტერიტორიის ოკუპაცია, ან არ დასცალეს, არ გაიყვანეს მისგან გაყოფისას იქ მდგარი თავისი ჯარის ნაწილები: „თვით ბიძასა ჩემსა მიჰხვდა“ (601) კუნძულიო, უამბობს ფრიდონი ტარიელს. თავის მხრივ არც ფრიდონი ცნობს ბიძა-ძეთა რაიმე უფლებებს კუნძულზე: „არ მივსცემდი, მომერჩოდეს“ (601),—აღნიშნავს იგი. ასეთი პოლიტიკური ხასიათის წინამძღვრები დაედო საფუძვლად ფრიდონის შეტაკებას ბიძა-ბიძაშვილებთან, რასაც მოჰყვა ფრიდონის სამშობლოს გაერთიანება.

ერთხელ ფრიდონი გამოვიდა სანადიროდ ზღვის პირზე, იქვე დატოვა მხლებელი სპა და თვით მხოლოდ ხუთი ბაზიერის თანხლებით დაედევნა ქორებს (602). მან ნავით გადაჭრა სრუტე და გადავიდა სადაო კუნძულზე ისე, რომ ანგარიშიც არ გაუწია მტრის სანაპირო დამცველ რაზმებს, მესაზღვრეებს, ანუ, „გამყოფთ“:

არ ამოჭკრეფდი გამყოფთა, ვთქვი, ჩემთა რად დავჰრიდო, და (603)

მაგრამ მოძალადეთა მესაზღვრეებმა იწყინეს ეს დემარში:

მართლად იჯავრეს, წუნობა მათი თუ ესე ხმდა ვითა (604).

და მოხერხებული რევანშით უპასუხეს. ფრიდონი გვიამბობს:

გამომაპარნეს ლაშქარნი, გზანი შემიკრნეს ნავითა.

ამრიგად, სარდალი მოწყვეტილი აღმოჩნდა ლაშქარს, რითაც ისარგებლა მოწინააღმდეგემ:

თვით ბიძა-ძენი ჩემნიცა შესხდეს მათითა თავითა,
ჩემთა გაუხდეს ლაშქართა ომად მათითა მკლავითა (604).

როცა ფრიდონმა ეს დაინახა, მან, როგორც ჰგავს, გაარღვია მტრის წინააღმდეგობა, ჩაჯდა ნავში და გაემართა მტრისაკენ: „ნავი ესხოვე მენავეთა... ზღვასა შევე-ო“ (605),—გადმოგვცემს იგი. მტრის საზღვაო ძალებმა მას აქაც გზა გადაუჭრეს: „მომეგება მეომარი, ვითა ღელვა“ (605),—გვიამბობს გმირი. მოწინააღმდეგეს სურდა დაეღუპა ფრიდონი, სანამ იგი შეუერთდებოდა თავის რაზმს, მაგრამ ეს ვერ მოახერხა:

სწადდა, მაგრა ვეღარა ქმნეს ჩემი ზედა წამოჭელვა (605),—

ამბობს ფრიდონი და ცოტა ქვემოთ იმეორებს: „ერთგნით ვერ მომერეოდეს-ო“ (606). მაშინ მოწინააღმდეგემ გამოიყენა თავისი რიცხვობრივი უპირატესობა და ფრიდონისკენ ზურგის მიმართულებით დასძრა ახალი ძალები:

კვლა სხვანი დიდნი ლაშქარნი უკანა მომეწოდეს (606),—

გვიამბობს იგი. ამრიგად, ფრიდონი მარწუხში მოექცა, რასაც თვითვე აღნიშნავს ხაზგასმით: „იქით და აქით მომიხდეს-ო" (606). მტერმა ვერ გაბედა პირისპირი, ხელჩართული შეტაკება. ფრიდონი აცხადებს:

არ მომწურვოდეს წინანი, ზურგით მესროდეს მე ოდეს (606).—

მტერი, რომელმაც მნიშვნელოვანი ტაქტიკური უპირატესობა მოიპოვა, ორმხრივ აწვებოდა ფრიდონს და მარწუხის პირს თანდათან ავიწროებდა. ბოლოს და ბოლოს საქმე ხელჩართულ ბრძოლამდე მივიდა, რადგან, ალბად, შორიდან დაშენილ ისრებით ფრიდონს ვერაფერი დააკლეს. ფრიდონი თავს გაშმაგებით იცავდა, მაგრამ მას ისარი დაელია, ხმალი გაუტყდა (606) და მხლებელიც დაუხოცეს (607). ბოლოს თვითონაც დაიჭრა. მას უკვე ტყვედ ჩაეარდნის საფრთხე ელოდა, მაგრამ იხსნა მისმა შესანიშნავმა მერანმა (607).

ეს თავისი მასშტაბით მინიატურული, ხოლო წარმოების ხერხებით და მეთოდებით შესანიშნავი საზღვაო ბრძოლა ადასტურებს, რომ ტარიელს ისევე, როგორც ხატაეთსა და ქაჯეთში, სერიოზულ და ძლიერ მოწინააღმდეგესთან აქვს საქმე, თორემ მთავარი ბრძოლა, რომელიც ამის შემდეგ გაიმართა და რომელშიაც ფრიდონის მხარეს ტარიელი სარდლობდა, ისე დამთავრდა, რომ ამ უკანასკნელმა მოწინააღმდეგეს შესაძლებლობაც არ მისცა გამოემჟღავნებინა და გამოეყენებინა თავისი სამხედრო უპირატესობანი.

მართლაც, როდესაც ბიძაშვილებთან შეტაკებაში დაჭრილი ფრიდონი გამოკეთდა, მან და ტარიელმა გადაწყვიტეს რევანში და მოემზადნენ საომრად, რის შესახებაც ტარიელი გვიამბობს:

დავკაზმეთ ნავი, კატარღა და რიცხვი სპათა ჯარისა (613).

გაილაშქრეს. მოწინააღმდეგეც დიდი მასშტაბის საზღვაო ბრძოლისთვის შემზადებულა. ტარიელი აცხადებს:

ნავი წინა მომეგება, არა ვიცი იყო თუ რეა (614).

ამრიგად, ამ საზღვაო ომში ძალთა შეფარდება დისპროპორციულია მტრის სასარგებლოდ, მაგრამ ტარიელმა მაინც გაიმარჯვა. რატომ?

თუმცა ტარიელი დიდი ფიზიკური ძილის მქონე გმირია, მაგრამ რუსთაველი, მხატვარი-რეალისტი, არ დაუშვებს ისეთ ჰიპერბოლას, რომ ტარიელმა მთელი ხომალდები ქუსლით დალეწოს, ან ხელით ააყირაოს და ზღვაში დანთქას. მართალია, ამ ომშიაც ტარიელმა გამოიჩინა დიდი სამხედრო ტალანტი, გამბედაობა და სწრაფი ორიენტირების უნარი, რაც მუდამ იყო, არის და იქნება

ყოველი მებრძოლის დამამშვენებელი თვისება და სამხედრო ხელოვნებაში ერთერთი გადამწყვეტი ფაქტორი, მაგრამ ომის ბედი აქ სხვა გარემოებებმაც განსაზღვრეს.

ტარიელმა ორი საბრძოლო ერთეული გაიყვანა ზღვაზე, მაგრამ აქედან ერთი კატარღა იყო, ანუ შეიარაღებული საბრძოლო ხომალდი. ტარიელის მოწმობა: „ქუსლი ვჰკარ“ (614), „მოვჰკიდე ხელი ნავისა ბაგესა“ (615) და დავლუპე მტრის ხომალდებიო, უნდა გულისხმობდეს რაღაც ნავსამსხვრევ და ნავამწევ, ნავგამანადგურებელ მანჭანა-დანადგარების არსებობას კატარღაზე. ამგვარ ნავსამსხვრევი დანადგარების სრულ დახასიათებას რუსთაველი გვაძლევს ავთანდილის ზღვის პირატებთან, მეკობრეებთან ბრძოლის სურათში:

გამოჩნდა ნავი მეკობრე დროშითა მეტად გრძელითა.
მას ნავსა ნავთა სალეწლად საბნისი ჰგია ძელითა (1037).

როდესაც მეკობრეები მიუახლოვდნენ ავთანდილის ნავს,

აძგერეს ძელი, რომელსა ზედა საბნისი ჰგებოდა (1042).

ასეთ ყოველმხრივ აღწერას ტარიელის ხომალდებისას, მართალია, რუსთაველი არ გვაძლევს, მაგრამ სამაგიეროდ გვეუბნება, რომ ტარიელმა „დაჰკაზმა კატარღა“. მოწინააღმდეგეს კი მხოლოდ ნავები (ჩვეულებრივი სამგზავრო ხომალდები) ჰქონდა, თუმცა მათი რიცხვი ბევრად ჭარბობდა ტარიელის საბრძოლო ერთეულთა რიცხვს. ამგვარად, კატარღამ, უეჭველია, დიდი როლი შეასრულა ამ საზღვაო ომში.

რა თქმა უნდა, არც მხოლოდ კატარღას შეეძლო გადაეჭრა საკითხი ტარიელის სასარგებლოდ.

ამ ბრძოლაში მტერმა დაუშვა ტაქტიკური შეცთომა. მან ვერ ისარგებლა თავისი რიცხვობრივი უპირატესობით და ტარიელისკენ წამოვიდა სწორი ხაზით ერთი მეორის შემდეგ, ე. წ. კილვატერით, უსისტემოდ შეჯგუფული. ან გაფანტული სახით, რასაც ეჭვმიუტანელად ადასტურებს ტარიელის მოწმობა:

ნავი წინა მომეგება, არა ვიცი იყო თუ რვა (614).

მტერი რომ გაშლილი სწორი ხაზით (ფრონტალურად), ნამგლისებურად (ნახევარწრედ), ან ირიბულად (ჰელენგით) წამოსულიყო, რაც მას შესაძლებლობას მისცემდა ტარიელის ხომალდები სწრაფად გარემოეცვა, და განეხორციელებინა ეს გარემოცვა, სარდალი ამას უსათუოდ საგანგებოდ აღნიშნავდა, როგორც უკვე აღნიშნა ხატაელთა ასეთი ტაქტიკის შესახებ სახმელეთო ომში (448). მტერმა ვერც „თავნი ორგნით აჭარავნა“, ან „იქით და აქით მოუხდა“ ტარიელს, როგორც ეს განახორციელა ფრიდონთან პირველ შეტა-

კებისას. ე. ს., შეიძლება განზრახული ჰქონდა ტარიელის გარემოცვა ბრძოლის პროცესში, მაგრამ ტარიელისკენ იგი უთუოდ უსიტყვოდ დაიძრა, რაც მისი ღრმა შეცთომა იყო. ტარიელმა ისე სწრაფად შეუტია, რომ გარემოცვის შესაძლებლობა მოუსპო: „ეიცხლად ზედა შევეჯახე“ (614), „კვლა სხვასა მივე-ო“ (615),—გვიამბობს ტარიელი. მტერიც დაიბნა, მისმა ხომალდებმა „დაიწყეს აშოდ ცურვა“, „დაიზახეს დიაცურ «ვა»“ (614), გაიქცნენ, ბრძოლას გაერიდნენ და „მიჰმართეს მათ მათსა საქულბაგესა“ (615).

ტარიელმა გაიმარჯვა ზღვაზე. ახლა საჭიროა ხმელეთზე გადასვლა და ტერიტორიის დაკავება.

მთავარსარდალმა ბრწყინვალედ განახორციელა დესანტი და მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე გადასხა თავისი ქვეითი ჯარის ნაწილები: „ზღვა გავიარეთ, გავედით“ (616),—გვიამბობს იგი.

მაგრამ მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე გადასხმულ იქნა უთუოდ ქვეითი ჯარი, რასაც ადასტურებს ტარიელის მოწმობა:

დავკაზმეთ ნავი, კატარღა, და რიცხვი სპათა ჯარისა (613).

სხვაგან რუსთაველი ყოველთვის აღნიშნავს ცხენოსანი ჯარის მოცემულ სახეობას. ასე, ხატაეთზე გალაშქრების წინ ტარიელს მოეწონა თავისი ჯარის „ტაიჭთა სიმალე“ (403). ქაჯეთზეაც ძმადნაფიცნი

თვით სამასსა ცხენოსანსა წაიტანდეს, გმირთა დარსა (1389).

ამრიგად, ეჭვი არ არის, რომ დესანტი განხორციელებულ იქნა ქვეითი ჯარების მიერ.

მაგრამ მტერი მზად არის დესანტის გასანადგურებლადაც, თუ თავდამსხმელმა მოახერხა ხმელეთზე გადასლვა, რისთვისაც ტარიელ-ფრიდონის ქვეით სადესანტო ნაწილებს მან ცხენოსანი ლაშქარი შეაგება: „გაეედით, შემოგვიტიეს ცხენია“ (616),—გვიამბობს სარდალი.

ამრიგად, აქ დასტურდება სამხედრო ხელოვნების თეორიაში საერთოდ ძნელად მიჩნეული, ხოლო ისტორიაში—იშვიათი შემთხვევა: ქვეითი ნაწილების შეტაკება ცხენოსან ჯართან.

ჯერ კიდევ 490 წ. ჩ. წ—დე, ბერძენ-სპაოსელთა ომებში, მარათონთან, ბერძნებმა ნათელყვეს, რომ კარგად გაწვრთნილ და შეიარაღებულ ქვეით ნაწილებისათვის ცხენოსანი ნაწილები საშიში არ არის. მეტიც, კარგად გაწვრთნილ და დისციპლინირებულ ქვეით ნაწილებს არა მარტო შეუძლიათ უკუაგდონ ცხენოსანი ნაწილების შემოტევა, არამედ გაიმარჯვონ კიდეც ამ ბრძოლაში. პოემაშიც ქვეითი ნაწილების შეტევა ცხენოსან ჯარისადმი ამ უკანასკნელის

სრული განადგურებით დამთავრდა: „მათნი ლაშქარნი გაგვექცეს... გაცავფანტენით... წავუღეთ ქალაქი“ (618).

ურიდონ ნახნა საჭურჭლენი და ბეჭედნი მისნი დასხნა,
თვით ორნივე ბიძა-ძენი დაჰყრობილნი წამოასხნა (619).

მაგრამ როგორ? ე. ი., რა ტაქტიკური ხერხით იქნა წარმოებული ბრძოლა და რა იარაღით იქნა გადაწყვეტილი მთელი ამოცანა?

რუსთაველი ყოველთვის გვიჩვენებს იმ ტაქტიკურ ხერხებს, რომელთა მეშვეობითაც აწარმოებენ ბრძოლას მოწინააღმდეგეები. ეს ხერხები ყოველთვის სხვადასხვაა, თუმცა თვით ტარიელის ტაქტიკას ახასიათებს ძირითადი საერთო პრინციპი, რომელსაც სარდალს ჰკარნახობს საკუთარი ძალების სტრატეგიული ვითარება: იგი თითქმის ყოველთვის მცირერიცხოვანი რაზმით იბრძვის მრავალრიცხოვანი მტრის წინააღმდეგ. ძალთა ასეთი შეფარდებით დაიწყო ბრძოლა თვით ხატაელშიაც კი, თუმცა იქ ტარიელს დიდი არმია ახლდა. ამიტომ მისი ძირითადი ტაქტიკური ხერხია არაბანტი, სწრაფი და ფიცხელი შეტევა. ეს ტაქტიკური ხერხი გამოიყენა ტარიელმა საზღვაო ომშიც, და ასევე მოიქცა იგი, როცა ბრძოლა ხმელეთზე გადაიტანა:

მათნი ლაშქარნი გაგვექცეს: ვეცენით, გაცავფანტენით.
ფიცხლად წავუღეთ ქალაქი, არ თავნი გავახანტენით (619).

ახლა — რა იარაღით იქნა გადაწყვეტილი ეს ბრძოლა.

რუსთაველი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ჯარის ტექნიკურ შეიარაღებას, რადგან პოეტმა იცის, რა როლს ასრულებს იარაღი ბრძოლაში. ცნობილია, რომ ამა თუ იმ ომის ტაქტიკა და სტრატეგია დიდად არის დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორი სახის იარაღით და ტექნიკური საშუალებებით წარმოებს ბრძოლა, და რომ იარაღის შეცვლა და გაუმჯობესება იწვევს სტრატეგიის და ტაქტიკის პროგრესულ ცვალებადობას.

აღარ ჩამოვთვლით იარაღებს, ან მათი დამხმარე ნაწილების სახელებს, რომელთაც ვხვდებით პოემაში. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ იქ არა გვხვდება არც ცეცხლმსროლელი იარაღი — თოფი, დამბაჩა, ზარბაზანი, ან სხვ., არც სახმელეთო ომში სახმარი რაიმე რთული სახის ცივი სასროლო მანქანა, მანჭანა-იარაღი, ან სხვა მანჭანა-დანადგარი, საომარი ეტლები, მეომარი სპილოები და სხვ., რასაც ძველი ქვეყნები იყენებდნენ ხოლმე ბრძოლაში ველზე, ციხის ალყის დროს, ან ალყის გასაღვევად და მოსაგერიებლად.

პოემის გმირები მხოლოდ მარტივი სახის ცივ ნაჭედ იარაღს იცნობენ და მითვე აწარმოებენ გიგანტურ ბრძოლებსა და ომებს.

სამაგიეროდ, რუსთაველი უდიდესი ყურადღებით ეკიდება იარაღის ხარისხს.

როცა ხატაეთზე გალაშქრების წინ ტარიელმა ნახა აღლუმი, მოეწონა „ლაშქართა მოკაზმულობა“ და „აბჯართა ხვარაზმულობა“. ბრძოლაში, მართალია, მისი „შუბი გატყდა“, მაგრამ იმიტომ, რომ ტარიელს ვერ გაუძლო. ხმალს კი იგი აღტაცებით მიმართავს: „ვაქებ, ხრმალო, ვინცა გლესა“ (446), და აღფრთოვანებით გაიძახის: „ვჰკრი რასაცა, ვერ დამიდგის-ო“ (448).

უფრო მეტი ყურადღებით ჩერდება რუსთაველი გმირთა იარაღსა და ხარისხზე, როცა ისინი ქაჯეთზე სალაშქროდ ემზადებიან. ტარიელმა ქვაბში მთელი ზარადხანა იპოვა, „აბჯრისათვის სახლად ქმნილი“, ანუ იარაღის საწყობი, და „შიგან ერთი კიდობანი“, რომელსაც

> ზედა ეწერა: „აქა ძეს აბჯარი საკვირველიო,
> ჯაჭვ-მუზარადი—ალმასი, ხმალი—ბასრისა, მჭრელიო“ (1368).

გმირებმა

> კიდობანი გახსნეს, პოეს მუნ აბჯარი სამი ტანი,
> რასაცა ვით შეიმოსენ მეომარნი სამნი ყმანი,
> ჯაჭვი, ხრმალი, მუზარადი, საბარკული მათი გვანი (1369).

მათ ეს იარაღი ჩაიცვეს, აისხეს და გამოსცადეს:

> ხრმალი რკინასა მოჭკრიან, ვით ბამბის მკედსა სჭრიდიან (1370).

სწორედ ამ იარაღით და ხმლით იყო, რომ ტარიელი ქაჯთა „აბჯარსა ფრეწდის“, რომლის წინაშე „გაცუდდის სიმაგრე ჯავშან-ქაფისა“ (1416). გასაკვირიც არ არის, თუ ეს იარაღი „მათ ულირს ყოვლად ქვეყანად“, თუ ამ იარაღს მთელი ქვეყნის ფასადაც „არ გაჰყიდიან“ (1370).

მაგრამ რუსთაველი მხოლოდ გაკვრით იხსენიებს იმ ნაჭედ იარაღს, რომლითაც ტარიელმა ფრიდონის სამშობლოს გაერიანებისათვის გადახდილი ბრძოლა მოიგო და სრულებით არაფერს ლაპარაკობს ამ იარაღის ხარისხის შესახებ. იქ ნათქვამია მხოლოდ, რომ ფრიდონს „შეეძლო ხმარება ცხენ-აბჯარისა“ (617), რომ მტერი „ხრმლითა ჩამოყარნა“. ეს მხოლოდ იმით შეიძლება აიხსნას, რომ ცივ ნაჭედ იარაღს ამ ბრძოლაში ძალიან მცირე როლი აქვს დაკისრებული. ეს ბრძოლა სრულიად სხვა იარაღით (საშუალებით) იქნა გადაწყვეტილი.

ტარიელის, როგორც მთავარსარდლის წინაშე დგას ამოცანა: გამოაცალოს მტერს უპირატესობა და ამრიგად გააწონასწოროს მებრძოლი ძალები. მოწინააღმდეგის უპირატესობა ამჟამად ცხენებია. ტარიელმაც მათ წინააღმდეგ მიმართა თავისი მახვილი, რასაც თვითვე აღნიშნავს:

ქვითა დავჰლეწეთ წვივები, ჩვენ იგი გავანატენით (618).

ერთი შეხედვით აქ გარკვევით არ არის ნათქვამი, ვისი წვივები დალეწეს ქვით მებრძოლებმა, რადგან ცხენები მოხსენებულია ნაცვალსახელით „იგი“. მაგრამ ამ სტროფის პირველ ორ ტაეპში ლაპარაკია იმაზე, თუ რა ტაქტიკური ხერხით იქნა აღებული ქალაქი. ეს არის სწრაფი, ფიცხელი, არაბანტი შეტევა. მესამეში კი ავტორი გვაცნობს იმ საშუალებას, რომლითაც დამარცხებულ იქნა მტრის ცხენოსანი ნაწილები მანამდე, სანამ ისინი მოახერხებდენ ტარიელ-ფრიდონის ქვეით ნაწილებისთვის შემოტევას და მათთან უთანასწორო ხელჩართულ ბრძოლის გამართვას: ჩვენ ქვით დავლეწეთ (ცხენთა) წვივები, ისინი ნატებად ვაქციეთო. „ნატი“ ქვეშაგებად დამუშავებულ ცხოველის ტყავს ეწოდება. შეად., მაგ.:

მან ქალმან ქვეშე დაუგო ვეფხის ტყავისა ნატები,
მაზედა დაჯდა იგი ყმა (267)...

მეტაფორულადაც არ შეიძლება ადამიანის გადაქცევა ქვეშაგებ ტყავად. ამასთანავე, ამხედრებულ მეომართა წვივების ქვით დალეწვა შეუძლებელია: გასროლილი ქვა ან ცხენებს მოხვდება, ან მეომრების ზედატანს.

ამგვარად დაამარცხა ტარიელ-ფრიდონის სადესანტო ქვეითმა ჯარებმა მტრის ცხენოსანი ნაწილები [1].

გადავიდეთ ქაჯეთის ბრძოლაზე. მოწინააღმდეგე ძალები აქ ერთმანეთს ხედებიან არა გაშლილ ველზე, ან ზღვზე: ძმადნაფიცებმა უნდა აიღონ მიუვალ კლდეზე აღმართული ციხე-სიმაგრე.

---

[1] თეით რუსთაველის დროს „რიჩარდ ლომ-გულს თავს დაესხა დაახლოებით 7000 მამელუკი და ქურთი, მაშინ, როცა... მას ჰყავდა 55 რაინდი, რომელთაგან მხოლოდ 15 იყო ცხენოსანი, 2000 კი ქვეითი ისრისმტყორცნელი, გუნუსა და პიზის ფლოტელები. მან შექმნა შუბოსანთა ხაზი, რომლებმაც დაიჩოქეს ცალ მუხლზე და დაუშინეს შუბები (მოწინააღმდეგეთა) ცხენებს მკერდში. მათ უკან დადგნენ ისრისმტყორცნელები, რომელთაც ებრძანათ დაეშინათ (ისარი) განუწყვეტლად... ამრიგად, ისრები ცვივოდა სიტყვისებურად... მოძრავ ცხენებიდან გამოგზავნილ ისრებით (ქურთ-მამელუკებმა) ვერაფერს მიაღწიეს, თვით კი განიცადეს დიდი დანაკლისი... ასე ბრძოლა გაგრძელდა... ბოლოს თურქებმა. დატოვეს რა ბრძოლის ველზე 700 კაცი და 1500 ცხენი, დაიხიეს, მაშინ, როცა ჯვაროსნებმა დაკარგეს მხოლოდ 2 კაცი“ (ჰანს დელბრუკი, „სამხ. ხელ. ისტ.“, რუსული თარგმანი, მოსკოვი, 1938 წ. ტ. III, გვ. 299). ეურდნობა რა ომანს, ასე აგვიწერს სამხედრო ხელოვნების გერმანელი ისტორიკოსი ჰანს დელბრუკი 1192 წ. ქ. იაფასთან მოშბრძარ ბრძოლას, და თან დაუსაბუთებლად ეკვს გამოთქვამს ამ ფაქტების სინამდვილისადმი. მაგრამ დელბრუკი უარყოფს მთელ რუსულ სამხედრო ხელოვნებასაც, თუმცა სწორედ ეს რუსული სამხედრო ხელოვნებაა, რომელმაც გაჰფანტა და მტვრად აქცია ჰანს დელბრუკის ქვეყნის და მისი ჯარების ყბადაღებული „უძლეველობის“ მითი. ასევე, იმავ 1192 თუ 93 წ. ქართველების წინააღმდეგ ქ. ბარდავში „წარმოდგეს ბანსა ზედა და შუკთა შინა ისრის მსროლელნი და ქვის მტყორცნელნი“ („ისტ. და აზმ.“, გვ. 98; ივ. ჯავახიშვილი, „საქ. ისტ.“, წ. 2 გვ. 599).

ციხის აღების სამი ძირითადი გზა არსებობს: პირველია იერიში, მეორე—ალყა; ალყა ხშირად მეციხოვნეთა კაპიტულაციით დასრულდება ხოლმე, ხანდახან კი მას მოჰყვება იერიშიც. ამგვარად, მესამე გზა ციხეზე კომბინირებულ დაწოლას მოითხოვს. ცხადია, ამ გზების შერჩევა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა სახის საბრძოლო ობიექტი არის ასაღები, როგორია მოწინააღმდეგე ძალთა შეიარდება, საბრძოლო საშუალებანი, ეკონომიური რესურსები და სხვ.. ე.ს. ქაჯეთის ციხის აღებისათვის საჭიროა მისი გულდასმით შესწავლა, რაც დაუყონებლივ დაიწყო ავთანდილმა, როგორც კი ნესტანის კვალს მიაგნო.

ქაჯეთზე პირველად ლაპარაკია ფატმანის სასახლეში. პირველად ფატმანმა გააცნო ავთანდილს ქაჯეთი:

ქაჯთა ქალაქი აქამდის მტერთაგნ უბრძოლველია:
ქალაქსა შიგან მაგარი კლდე მაღალი და გრძელია,
მას კლდესა შიგან გვირაბი, ასაძრომელი ხვრელია (1242).

ეს გვირაბი არის ციხეში შესავალი ერთადერთი გზა, მაგრამ

გვირაბის კარსა ნიადაგ მოყმე სჭავს არ პირ-ნასები.
ათიათასი ჯაბუკი დგას, ყველაკაი ხასუბი:
ქალაქის კართა სამთავე სამათას-სამათასები (1243).

ავთანდილის შეკითხვის პასუხად: „ქაჯნი რას აქნეენ ქალს-ო" (1 246), ფატმანი გვაძლევს ქაჯეთის და ქაჯების უფრო დაწვრილებით დახასიათებას. გამოდის, რომ ქაჯნი ნამდვილი ადამიანები არიან, მაგრამ ცხოვრობენ მიუვალ კლდეებით შემოზღუდულ სიმაღლეზე და აქვთ საკვირველებამდე განვითარებული ტექნიკა, ანუ არიან „გახელოვნებულნი". ამიტომ, ფატმანის აზრით, შეუძლებელია მათი დამარცხება:

მათნი შემბმელნი წამოვლენ დამბრმალნი, დაწბილებულნი (1247).

მაგრამ ავთანდილი ვერ შეაკრთო ქაჯეთის უძლეველობის მითმა, ქაჯეთის ტექნიკამ და საიდუმლოებებმა. იგი არ ჰკარგავს იმედს, რომ ქაჯეთი აღებულ იქნება. საჭიროა მხოლოდ ოპერაცია ჩატარებულ იქნას რაც შეიძლება ფრთხილად და დიდი სტრატეგიული დაზვერვის, მოწინააღმდეგის ყოველმხრივი შესწავლის შემდეგ. ამიტომ თხოვს ფატმანს, ამ უკანასკნელმა როგორმე მოახერხოს, რომ ნესტანმა „გვაცნობოს მართალი", რათა „ვქმნათ მისი გამორჩეული" (1267).

აქ ავთანდილმა პირდაპირ დააყენა ქაჯეთის სტრატეგიული დაზვერვის საკითხი. ქაჯეთის ციხეზე მისული გმირები ბრძოლის წინა ღამეს აწყობენ ქაჯეთის ტაქტიკურ დაზვერვასაც. ასეთ დაზვერვათა პირველი კლასიკური მაგალითები სამხედრო ხელოვნების

ალექსანდრე მაკედონელმა უჩვენა, რომელიც პირადად ხელმძღვანელობდა ორივე სახის დაზვერვას. ასევე, იულიოს „კეისრის კამპანიის გეგმა ყოველთვის გამოდიოდა რეალურ ვითარებიდან. ამისათვის თავის პირველ ამოცანად კეისარი აუცილებელ ცნობების შეგროვებას სახავდა“ (Е. Разин, ч. I-я, ст. 183).

პოემაშიც ავთანდილის თხოვნით ფატმანმა ნესტანს მისწერა:

ჩვენ ამისთვის ესე მონა გამოვგზავნეთ თქვენსა წინა,
ვცნათ ამბავი ქაჯეთისა, მოსრულანცა ქაჯნი შინა?
მანდაურთა მეომართა ანგარიში წერილად გვინა,
ვინ არიან მცველნი შენნი, ან თავადი მათი ვინ-ა.
რაცა იცი მანდაური, მოგვიწერე, გაამეცანვე (1273-4).

სხვათაშორის, ინდო-ხატაელთა და ფრიდონის სამშობლოს გაერთიანებისათვის გადახდილ ბრძოლებში ტარიელს არც დაუცნებია, არც გადაუჭრია მოწინააღმდეგის ტაქტიკურ და სტრატეგიულ დაზვერვის ამოცანა. ადვილად შესაძლოა, ტარიელს რომ რაშაზ შეფის მოციქული არ დახმარებოდა, რომელიც თავისი სურვილით გამოცხადდა ინდოეთის სარდლობის მთავარ ბანაკში, მთელი ხატაეთის კამპანია ტარიელის დამარცხებით დამთავრებულიყო. ტარიელი არ უარყოფს გამბედაობის ერთგვარ მნიშვნელობას ბრძოლაში. როდესაც ხატაელმა აცნობა, რამაზი 130000-ანი არმიით გელოდება ჩასაფრებულიო, მან განაცხადა:

რაცა იქმნების, იქმნების, ყოველი თათბირი სჯობია (437),—

და 300 კაცით დაიძრა 130000-ან ჩასაფრებულ არმიის წინააღმდეგ. ამრიგად, ტარიელი ფიქრობს, რომ ომში გადამწყვეტი ბრძოლის ველია და იქ განხორციელებული ნაბიჯები. ავთანდილის აზრით კი გამარჯვების უზრუნველსაყოფად აუცილებელია მოწინააღმდეგის ძალთა შესწავლა. გამოდის, რომ ავთანდილში სჭარობს სტრატეგი, ტარიელში—ტაქტიკოსი.

დავუბრუნდეთ ქაჯეთის ბრძოლის გაანალიზირებას. ნესტანმა შესანიშნავად გაიგო თავისი ამოცანა:

აწ აქა სრულთა ქაჯთაგან ვარ ასრე დანამცირები.
ერთსა მცავს ერთი სამეფო, ბევრჯელ ათასი გმირები (1286);
ქაჯთა მეფე არ მოსრულა, არცა მოვლენ ქაჯნი ჯერე.
მაგრა სპანი უთვალავნი მცველ (1287)...

სწერდა იგი ფატმანს. ტარიელს კი აცნობებდა:

ციხეს ეზი ეზომ მაღალსა, თვალნი ძლივ გარდასწვდებიან.
გზა გვირაბითა შემოვა, მცველნი მუნ ზედა დგებიან,
დღისით და ღამით მოყმენი ნობათსა არ დასცდებიან (1300).

მაგრამ ნესტანის აზრით, სრულიად ზედმეტია ქაჯეთის აღებაზე ფიქრიც კი:

რასა ჰქვიან ძებნა ჩემი, არ ეგების, დაიჯერე (1287).

ვინცალა ჩემი ბძებნელი მოსრულა, ცუდ მაშვრალია (1288).—

წერს იგი ფატმანს და თხოვს: ტარიელიო,

ნუ წამოვა ძებნად ჩემად, მიუწერე, შეცასთვალე (1289).

ვერას ვინ მარგებს, დასტურად ვიცი, არ რამე ჰორითა (1290).

თვით ტარიელი კი შეიძლება მსხვერპლი გახდეს ქაჯებისო. ასევე სწერდა იგი ტარიელსაც (1299, 1300,1301).

მაგრამ ავთანდილმა ამ მიწერ-მოწერით უკვე შეაგროვა მისთვის საჭირო ცნობები ქაჯეთის ტოპოგრაფიულ ვითარების და მდგომარეობის, მცველი ძალების რაოდენობის და ხასიათის, სარდლობის და სხვ. შესახებ, და ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ მოითათბირებდეს ტარიელთან და ფრიდონთან, უკვე მტკიცედ გადაწყვიტა ქაჯეთზე გალაშქრება, რაც მისწერა კიდეც ფრიდონს (1320).

შემდეგ ქაჯეთზე ლაპარაკია ფრიდონთან. მან უთხრა ძმადნაფიცებს:

მაგრა აწ ყოვნა არ ვარგა, წასლვა სჯობს გზისა გრძელისა,

თუ ქაჯნი მოგვესწრებიან, საეჭვი არს სიძნელისა (1386).

ამრიგად, სტრატეგიულ დაზვერვით მიღებულ ცნობათა მიხედვით უკვე გადადგმულია პირველი ნაბიჯი.

ფრიდონი კარგად იცნობს ქაჯეთს. იგი აქ ადრევეც ყოფილა:

ყოველგნით კლდეა, გარეშემო მტერი ვერა მოადგების (1388).

ფრიდონიც, რა თქმა უნდა ქაჯეთზე გალაშქრების მომხრეა, თუმცა იერიშით, ან ალყით ციხის აღება მასაც შეუძლებლად მიაჩნია:

თუ იდუმალ არ შევუვალთ, ცხადად შებმა არ ეგების (1388).

ამრიგად, ფრიდონს სურს ქაჯეთის ტექნიკას და საიდუმლოებებს ეაუპირისპიროს ასეთივე საშუალებანი. ამიტომ,

მით ლაშქარი არად გვინდა, რაზმი მალვით ვერ მოგვყვების (1388).

დიდთა რას ვაქნევთ ლაშქართა, კარგი გვინდა და ცოტანი;

სამასი კაცი გვეყოფის, წავიდეთ მართ მეოტანი (1387),

გმირებიც „დაემოწმნენს ამა მისსა ნაუბარსა“ (1389) და მხოლოდ სამასი ცხენოსანის თანხლებით გადალახეს ზღვა, დღისით და ღამით იარეს, და როცა ქაჯეთს მიუახლოვდნენ,

ფრიდონ თქვა: „ვახლავთ არეთა, ჩვენ ქაჯეთს მიახლებულთა;

აქათგან ღამით ვლა გვინდა, მით არას გამჟღავნებულთა“ (1390).

ამა ფრიდონის თათბირსა სამნივე ერთგან ჰზიდიან,

რა გაუთენდის, დადგიან და ღამით ფიცხლად ვლიდიან.

მივიდეს, აჩნდა ქალაქი, მცველთა ვერ დასთვალვიდიან,

გარე კლდე იყო, გუშაგთა ხმა ჯარით გაადიდიან (1391).

თვით ქაჯეთს გმირები ღამით მიადგნენ, და სწორედ აქ

სთქვეს: „ვითათბიროთ ვითა ვქმნათ, აწ გამორჩევა ძნელია,

ასი ათასსა აჯობებს, თუ გამორჩევით მჭნელია (1392).

ჯერ კიდევ გულანშაროში ავთანდილს აინტერესებს, არიან თუ არა ქაჯნი—მეფის ძენი—ქაჯეთში, ან ვინ არის ნესტანის მცველი ჯარის „თავადი“, ე. ი. სარდალი (1273). ნესტანიც იწერება:

ქაჯთა მეფე არ მოსრულა, არცა მოვლენ ქაჯნი ჯერე (1287).

ავთანდილმა სიხარულით გადასცა ეს ცნობა ფრიდონს (1320). ხოლო ეს უკანასკნელი გმირებს აფრთხილებს: ვისწრაფოთ, ვისარგებლოთ ამ შემთხვევით, თორემ

თუ ქაჯნი მოგვესწრებიან, საქმე არს სიძნელისა-ო (1386).

აქედან ჩანს, თუ რა უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებენ რუსთაველის გმირები სარდალს, სარდლობას, რითაც ისინი სამხედრო თეორეტიკოსთა რიგებში დგებიან.

ამ კოლექტიურ განცხადებით კი პოემის გმირები გვაცნობენ თავის შეხედულებას სამხედრო საქმეზე, როგორც სამხედრო ხელოვნებაზე. მათ კარგად იციან, რომ მასების კონგლომერატთა უბრალო, პირდაპირი შეტაკებისას მოსალოდნელია უკუქცეული და დამარცხებული აღმოჩნდეს სწორედ მცირერიცხოვანი მხარე, და აღიარებენ:

რა ერთსა გცემდენ ათასნი, ეგრეცა მოგერევიან (435).

მათ საუკეთესოდ ესმით, რომ „კამეჩის სტრატეგია“ პირდაპირ, ჯიქურ დაწოლისა, ან „შუბლის ცემა“ მტრის სიმაგრეზე სამხედრო ხელოვნება არ არის[1], რომ ამა თუ იმ ომის წარმოებისას აუცილებელია „გამორჩევა“, ე. ი. ომის და ბრძოლის წარმოება კონკრეტულ საოპერაციო გეგმის მიხედვით, ისეთი სტრატეგიით და ტაქტიკით, რომელიც მოცემულ გეოგრაფიულ გარემოში, ტოპოგრაფიულ ვითარებაში, ძალთა თანაფარდებაში, ე. ს., მოცემულ საბრძოლო პირობებში უზრუნველყოფს ნამდვილ გამარჯვებას.

ფრიდონი თავის მიერ ერთხელვე აღიარებულ გეგმას იცავს: მას სურს ქაჯეთის ტექნიკას, საიდუმლოებებს და გრძნეულებათ დაუპირისპიროს თავისი მუშაითობა (ჯამბაზობა). მან შემოიტანა წინადადება გაეჭიმათ გრძელი საბელი ციხეზე. ფრიდონი გაივლიდა ზედ მთელი საბრძოლო შეკაზმულობით, ჩახტებოდა ციხეში, გააღებდა კარებს და წარმატებაც გმირების მხარეზე იქნებოდა (1393-96).

ავთანდილი არ იზიარებს ფრიდონის გეგმას. ქაჯებს უკეთესი ტექნიკა აქვთ: მოსალოდნელია მტერმა გადაჭრას საბელი, რაც ფრიდონის აუცილებელ დაღუპვას გამოიწვევს და მთელ კამპანიას ჩაშლის. იგი ფიქრობს, რომ ქაჯეთის ტექნიკა და საიდუმლოებები უნდა დაძლეულ იქნას მოტყუების გზით. ამიტომ უმჯობესი იქნება, თუ ავთანდილი ვაჭრულად ჩაცმული შეიპარება ციხეში და ერთი ჯორით შეიტანს საჭურველს (1397-1401).

ცნობილია, რომ თათბირზე მიღებულ იქნა ტარიელის გეგმა.

სამხედრო ხელოვნებაში უშესანიშნავესი იერიში ციხეზე, „ვეფხის-ტყაოსნის“ ავტორის სამხედრო გენიის კონცენტრირება და შემოქმედებითი შედევრი,—ეს არის ქაჯეთის ეპოპეა. იგი მწვეროვალია ტარიელის სამხედრო მოღვაწეობაში. მართალია, ინდო-ხატაელთა ომში ტარიელმა მტრის 130000-ანი არმია გაანადგურა, მაგრამ როგორი მაღალი კლასისაც არ უნდა იყოს ამ ომში ტარიელის ტაქტიკა და ოპერატიული ხელოვნება, ბრძოლის ბედი საბოლოოდ მაინც იმ გარემოებამ გადაჭრა, რომ მასში ჩაბმულ იქნა ინ-

[1] ასეთი იყო, როგორც საყოველთაოდ ცნობილია, გერმანული სარდლობის —ლუდენდორფის და ჰინდენბურგის—„ტაქტიკა“ პირველ მსოფლიო ომში.

დოელთა უზარმაზარი ცოცხალი სამხედრო ძალა (402). პოემის მეორე დიდ ომში საზღვაო ბრძოლის ბედი არა მარტო ტარიელის ტაქტიკამ, ან მტრის ტაქტიკურმა შეცთომამ გადაჭრა, არამედ მასში დიდი როლი შეასრულა კატარღამაც, თუმცა მტრის საბრძოლო ერთეულთა რაოდენობა მკვეთრად ჭარბობდა ტარიელისას. ასევე რიცხვობრივად არათანაბარი ძალები შეხვდნენ ერთმანეთს ამ ბრძოლაში ხმელეთზე. პოემაში თუმცა ეს ნათქვამი არ არის, მაგრამ სადესანტო ჯარები, ცხადია, უფრო მცირერიცხოვანი იქნებოდა, ვიდრე ფრიდონის ბიძაშვილთა მთელი სახმელეთო ძალები. მაინც შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს განსხვავება უფრო მცირეა, ვიდრე ქაჯეთში მებრძოლ ძალთა შეფარდება, რადგან განაყოფებს ასე თუ ისე ცოტათი მეტ-ნაკლები ძალის გამოყვანა შეეძლოთ.

სხვა მდგომარეობაა ქაჯეთის ციხის ზღურბლთან. აქ ძმადნაფიცების განკარგულებაშია მხოლოდ 300 რჩეული მხედარი. ამ ძალის მეშვეობით მათ უნდა აიღონ მიუვალ მწვერვალზე დადგმული ციხე, რომელსაც 19000 მეომარი იცავს, მაგრამ იცავს არა უბრალო, ჩვეულებრივი, არამედ გასაოცარი ტექნიკური საშუალებებით. ქაჯები ხომ არიან „გახელოვნებულნი“, ისე, რომ

> იქმენ რასმე საკვირველსა, მტერსა თვალსა დაუბრმობენ,
> ქართა აღძვრენ საშინელთა, ნავსა ზღვა-ზღვა დაამხობენ,
> ვითა ხმელსა, გაირბენენ წყალსა, წმინდად დააშრობენ,
> სწადდეს, დღესა ბნელად იქმენ, სწადდეს, ბნელსა ანათობენ (1248).

და ეს მაშინ, როცა ძმადნაფიცებს არ შეუძლიათ ასეთ განვითარებულ თავდაცვით ტექნიკას დაუსპირისპირონ განვითარებული შეტევითი ტექნიკა.

მაგრამ ქაჯეთი განსაკუთრებული სიმაგრეა. მისი დაცემის სიძნელე მარტო იმაში კი არ მდგომარეობს, რომ მას 19000 მეომარი იცავს, რომ ქაჯეთი მიუვალ კლდეებითაა შემოზღუდული, რომ ქაჯეთის ტექნიკას განცვიფრებაში მოჰყავს ყველა. ამ დაბრკოლებათა გადალახვა ასე თუ ისე შეიძლება. ქაჯეთის აღების მთელი სიძნელე იმაში მდგომარეობს, რომ ქაჯებს შეუძლიათ არც მიიღონ პირისპირ ბრძოლა. ალყა კი, როგორი ხანგრძლივიც არ უნდა იყოს იგი, ქაჯების წინააღმდეგობას ვერ გასტეხს. მაშინ მთელი კამპანია განწირული აღმოჩნდება ყოველგვარ შეტევისა და შეტაკებათა გარეშეც კი:

> ათასწელ ვერსით შევუვალთ, თუ ზედ დაგვიხშან კარია (1393),—

ალიარებს, როგორც მწარე სინამდვილეს, ფრიდონი. ამრიგად, ტარიელის წინაშე დგას ამოცანა: გამონახოს ისეთი ტაქტიკური ხერხი, რომელიც აიძულებს ქაჯებს მიიღონ ბრძოლა, და მოიგოს ეს ბრძოლა.

ბრძოლაში ხშირად ერთი მოწინააღმდეგე მხარე მეორეს აიძულებს გადადგას ისეთი ნაბიჯი, რომელიც ამა თუ იმ თვალსაზრისით ხელსაყრელია პირველისათვის. ეს მანევრირებაა, რაც უდიდეს პასუხისმგებლობას აკისრებს სარდალს, რადგან მის ჩაშლას შეუძლია გამოიწვიოს გამოუსწორებელი შედეგები: მთელი კამპანია მომანევრე მხარის სრული განადგურებით დამთავრდეს.

ტარიელმა გადაწყვიტა მანევრირება, რომელსაც მტერი აუცილებლად ბრძოლით უპასუხებს. ამისთვის საჭიროა შეყვანილ იქნას მტერი შეცთომაში თავდამსხმელი მხარის მცირერიცხოვანობით, რომლის პოტენციალური შესაძლებლობის შესახებ მტერს არ შეიძლება ვაჩნდეს რაიმე წარმოდგენა.

მტერს რომ თავდამსხმელი ძალა უმნიშვნელო ეჩვენოს, ტარიელმა გადაწყვიტა თავისი ისეაც მცირერიცხოვანი მხედრობა სამ გუნდად გაჰყოს და თითოეულს დააკისროს დამოუკიდებელი ამოცანა: იერიში თითო კარზე. მაგრამ იერიში მიტანილ უნდა იქნას ერთდაიმავე დროს სამივე მხრიდან, და უთუოდ განთიადისას. განიხილა რა ტარიელმა ფრდონის და ავთანდილის გეგმები, რომლებიც მან, სხვათაშორის, თავაზიანობისათვის სუბიექტური თვალსაზრისით დაიწუნა, და არა როგორც ობიექტურად უვარგისი სამხედრო გეგმები, თქვა:

მაგა თათბირსა ეგე სჯობს, ვჭმნათ ჩემი მონახსენები:
გავიყოთ კაცი ას-ასი, რა ღამე ჩნდეს ნათენები.
სამთავე სამგნით მივჰმართოთ, ფიცხლად დავსხლიტოთ ცხენები,
მოგვეგებვიან, ვემცრობით, ჩვენ ხრმალსა მივსცეთ მძლე ნები (1404).

ამ უაღრესი გაბედულებით მოხაზულ სამხედრო ოპერაციის განხორციელებაში ტარიელი მთელს იმედებს ფიცხელ, სწრაფ შეტევაზე ამყარებს, რომლის გამოც მტერი, თუ მან კარები გააღო და ბრძოლა მიიღო, ვეღარ მოასწრებს მათ დახურვას და ბრძოლაც ძმადნაფიცების გამარჯვებით დამთავრდება: „ფიცხლად დავსხლიტოთ ცხენები“, ამბობს იგი და განაგრძობს:

ფიცხლად შევებნეთ, შევსჯარნეთ, ვერ მოგვასწრებენ კარებსა (1405)

და რადგან არ შეიძლება მტერი რიცხვობრივად, ან პოტენციალურად ყველგან თანაბარი სიძლიერისა იყოს, „ამიტომ სამთაგან ერთი შევუვალთ-ო“, აცხადებს ტარიელი. გმირებმა, რა თქმა უნდა,

დაასკვნეს იგი თათბირი, ტარიას განაზრახები (1408).

ამის შემგეგ

სამთავემ სამად გაიყვეს თვითომან თვითო კარები...
მას ღამით უჭმნეს სადარნო, უცრუო, ანაჩქარები (1412).

ანუ მოაწყვეს ციხის ადგილობრივი, ტერიტორიალური, ტაქტიკური დაზვერვა, და როცა

გათენდა, გაჩნდეს, მიჰმართეს, თავისთავ ჰქონდა ფარები (1412).

და მთელი ოპერაციაც ტარიელის დისპოზიციით განახორციელეს.

II

ჩვენ შევეცადეთ გადმოგვეცა „ვეფხის ტყაოსნისეული“ ომების შინაარსი და სამხედრო ხელოვნების ძირითადი პრინციპები ისე, როგორც იგი გვესმის, და ვცადეთ აღგვენიშნა—სად და როდის იქნა პირველად დადგენილი ეს პრინციპები, რომლებიც დიდი ხანია ცოცხლობენ სამხედრო ხელოვნებაში.

მაგრამ „ვეფხის ტყაოსანი“ ქართული ნაწარმოებია, წარმოშობილი ქართულ ნაციონალურ ნიადაგზე, განსაზღვრულ ისტორიულ ეპოქაში და იგი უეჭველად გვაძლევს თავისი წარმომშობი ეპოქის მხატვრულ უკუფენას. ამიტომ „ვეფხის ტყაოსნის“ სამხედრო ხელოვნების მკვლევარს არ შეუძლია გვერდი აუაროს ქართულ სამხედრო ხელოვნებას, რომლის მეცნიერული ისტორია, სამწუხაროდ, ჯერ არ დაწერილა, რაც შესაძლებლობას გვართმევს ვისარგებლოთ მზა დასკვნებით და შევუფარდოთ მას პოემისეული სინამდვილე. ამის გამო მკვლევარი იძულებულია მხოლოდ პირველწყაროებს დაეყრდნოს და პოემის ბატალური სურათები და სამხერდო ხელოვნება პირდაპირ შეადაროს ისტორიულ ფაქტების და საერთოდ—ქართული სამხედრო ხელოვნების მატიანისეულ ინტერპრეტაციას, სიგელ-გუჯრების ცნობებს, მატერიალურ კულტურის ნაშთებს, ანუ სხვანაირად—ისტორიის ნედლ მასალას.

რა თქმა უნდა, შეცთომა იქნება ისტორიულ და ლიტერატურულ ფაქტების ურთიერთ შედარება უკანასკნელში „ისტორიული ელემენტის ამოშიფვრის“ მიზნით, ან ამ ფაქტების ურთიერთ ნებისმიერი შედარება, რადგან თვით პოემის შექმნა არ შეიძლება 1210 წელზე ადრე და 1212 წელზე გვიან მომხდარიყო.[1] ამიტომ შესადარებლად და პარალელებისათვის ჩვენ ავიღებთ შამქორის (1194—1202 წ.), ბასიანის (1206) და ქართველ-სპარსელთა 1210 წლის ომებს. ესენი სახმელეთო ომებია და თუ ყველაზე მნიშვნელოვანი არა, დიდი მნიშვნელობის მაინც არიან მონგოლთა შემოსევამდე გადახდილთა შორის. ამ ომებით დასრულდა ქართული

[1] პოემის თარიღის შესაღებ—ცალკე წერილში.

სამხედრო ხელოვნების კლასიკური ხანა[1]. ამიტომ ინდო-ხატაელთა და ქაჯეთის ომების შედარება მე-12—მე-13 საუკ. ომებთან არ არის მოკლებული ერთგვარ საფუძველს. მაშინ აღმოჩნდება, რომ გენიალური შემოქმედი რეალურ სინამდვილიდან იხატავდა თავისი პოემის ბატალურ სურათებს, რომ პოემაში დახატული ომების პოლიტიკური და ეკონომიური მიზეზები, დიპლომატიური მიწერ-მოწერა და მოლაპარაკებანი ომის წინ, ჯარის ორგანიზაცია თემობრივ-ტერიტორიული პრინციპის დაცვით, დიდ შენაერთებად და რაზმებად დაყოფა ჯარისა, მისი შეკრების წესი მიკრიკების, მალემსრბოლთა და მარზაპანების მეშვეობით, მუდმივი ჯარის არსებობა, ომში მონაწილე ძალთა რაოდენობა და შეფარდება, აღლუმები, სამხედრო გასართობები და ცერემონიალი დროშებით, ჯარის სამწყობრო გაწვრთნა-მომზადება, ტაქტიკური თვალსაზრისით ხელსაყრელი ადგილების შერჩევა და იქ ჩასაფრება, ომის წარმოების ტემპი, მზვერავთა ინსტიტუტი, სწრაფი და ფიცხელი შეტევა, რეზერვის გამოყოფა და მისი დროული ჩაბმა ომში, ჯარის ნაწილების საბრძოლო გადაჯგუფება, მოწინააღმდეგეთა გარემოცვა და მარწუხში მომწყვდევა, მოწოდებით მიმართვა ჯარისადმი. მთელი არმიების და მეფე-მთავართა დატყვევება, მილოცვანი და გაძარჯვების აღსანიშნავი ზეიმები, ქალაქთა გასაღებების ჩაბარება, სამხედრო ხარკის და დავლა-ალაფის აკრეფა, საშოვიდობო ბრძანებანი ომის დამთავრების შემდეგ, მახარობელთა და დავლა-ალაფის გაგზავნა სამშობლოში, გამარჯვებულთა საზეიმო მიღება მეფისა და სამშობლოს მიერ, დამარცხებულთა შეწყალება; ან იერიშები ციხეზე, მანევრირება და მოწინააღმდეგის შეცთომაში შეყვანა მცირერიცხოვანი, მაგრამ დიდი პოტენციალური ძალის მქონე ლაშქრის მეშვეობით, თათბირები და საომარი გეგმების შედგენა ბრძოლის წინ, ფიცხელი და სწრაფი შეტევა განთიადისას, ისე, რომ მოწინააღმდეგემ კარების დაკეტვაც ვერ მოასწროს, სტრატეგიული და ტაქტიკური დაზვერვა, ჯარის სახეობა, შეიარაღება,—ყველაფერი ეს ზოგიერთი გამონაკლისით, ან სხვა, აქ აღუნიშნავი მომენტები, სამხედრო და ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ტრადიციები, სამხედრო ტექნიკა და მთელი სამხედრო ხელოვნების ვითარება, რომელსაც ეხედებით პოემის ინდო-ხატაელთა და ქაჯეთის ომების სურათებში, ქართული სამხედრო ხელოვნების, ქართულ სახელმწი-

[1] მონგოლთა შემოსევისას, მართალია, ბრწყინვალე ტალანტები მოღვაწეობდნენ, მაგრამ არა ისეთნი, როგორნიც წინამავალ ეპოქაში. შემდგომ დროთა დიდი სარდლების—გიორგი სააკაძის და ერეკლე II-ის სამხედრო ხელოვნებამ თუმცა კლასიკურ სრულყოფას მიაღწია, მაგრამ მათ ხელს უშლიდა ხან უგუნურ ფეოდალთა რეაქციული და ანტინაციონალური საქმიანობა (შადიმან ბარათაშვილი და მისი ბროვა), ხან სამეფოს უკიდურესი ეკონომიური ჩამორჩენილობა და მის მმართველთა ცალკეული პოლიტიკური შეცთომები (ერეკლე II-ის უარი იმერეთის შეერთებაზე).

ფოებრივ ცხოვრებაში დადგენილ სამხედრო ტრადიციების მხატვრული უკუფენაა, ხოლო ზოგიერთი დეტალი ამ ომებისა შეიძლება გადახატული იყოს ახლო აღმოსავლეთის სინამდვილიდან.

მაგრამ მე-12—მე-13 საუკ. ომების ყოველმხრივი შედარება პოემისეულ ომებთან დიდ ადგილს დაიჭერდა. ამიტომ შესაძლოა მხოლოდ მთავარ მომენტებზე მითითებებით დავკმაყოფილდეთ.

დავიწყოთ ინდო-ხატაელთა ომის მიმოხილვით.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ „შარვანშა... დავით აღმაშენებლის დროიდან საქართველოს მეფის ყმადნაფიცი იყო და საქართველოს მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა“ („ქართ. ერის ისტ.“, წ. II, გვ. 602). ადარბადაგანის მფლობელმა ამირ-ბუბქარმა დაამარცხა შარვანშა დს მისი სიძე ამირ-მირმანი, წაართვა მათ სამფლობელოები და „თვით დარჩა განდიდებული და განლაღებული“ („ისტორიანი და აზმანი შარაკანდეტანი“, აკად. კორნ. კეკელიძის რედაქციით და გამოკვლევით. საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი, 1941 წ. გვ. 101; „ქართლის ცხოვრება“ მარიამ დედოფლისა, ბეჭდური გამოცემა, გვ. 455)[1].

ხელყოფა ყმადნაფიც მეფის სახელმწიფოს ტერიტორიისა და უარი ხარკზე, რომელსაც, ცხადია, იტყოდა გაძლიერებული ამირ-ბუბქარი, საქართველოს სამეფო კარსა და ადერბეიჯანის სახანოებს შორის ისტორიულად დადგენილ ურთიერთობის დარღვევას ნიშნავდა. ამასთანავე, ისეთი დიდი და გაერთიანებული სახელმწიოფს არსებობა ჩვენს მეზობლად, როგორიც ამირ-ბუბქარმა შექმნა (მან ხელში ჩაიგდო თითქმის მთელი ჩრდილოეთ სპარსეთის ბატონობა), თვით საქართველოს ძლიერებას საფრთხით ემუქრებოდა. ამიტომ, როცა გარდახვეწილთა დესპანებმა საქართველოს მეფეს დახმარება სთხოვეს, მან „უბრძანა იმედი შუელისა და ხელის-აპყრობისა“ მაძიებელთ (იქვე, გვ. 102, 456). სხვაგვარად ვერ წარმოვიდგენთ ამ „შუელისა და ხელის-აპყრობის“, ანუ ამირ-ბუბქარისთვის ომის გამოცხადების მიზეზს. პოემაშიც ვკითხულობთ:

ხატაეთს მყოფნი ყველანი ჩვენნი სახარაჯონია,
აწ მათნი ჯავრნი ჩვენზედა ჩვენგან არ დასათმონია (377).

ამის შემდეგ მეფემ „განსცა ბრძანება და წარავლინნა შიკრიკნი და მალემსრბოლნი წუევაად ლაშქრისა იმერეთით და ამერეთით“ (იქვე, გვ. 102, 456). პოემაშიც:

ვუბრძანე წვევა ლაშქართა, გავგზავნე მარხაპანია (402).

[1] წინამდებარე წერილი 1940 წ. აპრილში გადაეცა განსახილველად პროფ. ალ. ბარამიძეს და შესწორდა მილებულ შენიშვნების საფუძველზე. 1942 წ. 24 მარტს შევსებული სახით წაკითხულ იქნა ჭუთაისში საჯარო მოხსენებად. ციტირებას ყველგან მარიამ დედოფლის ვარიანტით (პირველი ბეჭდური გამოცემა) ვაწარმოებდით. ამჟამად, როცა აკად. კორნ. კეკელიძის მიერ აღდგენილი ტექსტი ყველასათვის ხელმისაწვდომია, ციტირებას იმ უკანასკნელით მოვახდენთ.

ვსარგებლობ შემთხვევით, რათა პროფ. ალ. ბარამიძეს უდიდესი მადლობა მოვახსენო იმ დახმარებისთვის, რომელიც დაუზარებლად გაგვიწია ჩვენს მუშაობაში.

მემატიანით, ამ ბრძანების შემდეგ მეფენი „დიდთა ლაშქართა შემყრელნი დადგეს დასითა, რომლისა სიმაგრითა და სიმრავლითა აღივსნეს მტკურის პირი, ალგეთის პირი, კციის პირი და ქურდ-ვაჭრის პირი, ესე ოთხნივე მდინარენი, ტფილისით ყარაღაჯამდის“ (იქვე, გვ. 102, 457). ტარიელი კი მოგვითხრობს: ბრძანების გაცე-ბის შემდეგო,

> იგი ვარსკვლავთა ურიცხვი მოკრბეს ინდოთა სპანია,
> შორით და ახლოთ ყველაი მართ ჩემკენ მონასხპანია,
> ერთობ ლაშქრითა აივსო მინდორი, კლდე, კაპანია (402).

მატიანით, ლხინისა და ზეიმების შემდეგ, რომლებიც უკვე საქართველოში ჩამოსულ უცხო სტუმრებს—შარვანშას და ამირ-მირმანს გაუმართეს, მოხდა რაღაც ამხანაგური შეჯიბრი სტუმრების ამალასა და ქართველებს შორის (იქვე, გვ. 104, 460-461), რომელ-შიაც გამარჯვებულნი ქართველები გამოსულან. მაგრამ მემატიანე შენიშნავს: ამ გამარჯვებით გამოწვეულ „სიხარულსა და შუებასა შინა ეკაზმოდეს და ემზადებოდეს დამასკუნელნი შუღლისანი-ო“ (იქვე). აქ უკვე სამხედრო ხასიათის სამზადისზეა ლაპარაკი. რო-გორც ჩანს, ასეთი შეჯიბრებანი, მანევრები, სამხედრო ხასიათის სამზადისი და აღლუმები წინ უძღოდა ყველა ლაშქრობას, თუ იგი ჩვეულებრივს პირობებში ტარდებოდა ხოლმე. ასეთ აღლუმის საუ-კეთესო, კლასიკურ სურათს და მისგან მიღებულ შთაბეჭდილებას მემატიანე ქართველ თა სპარსეთში გალაშქრების სამზადისის აღწე-რისას გვაძლევს: „დაასკუნეს ლაშქრობა და იწყეს კაზმა... მოვი-დეს ტფილისს მეფის წინაშე. გაინახნა სპანი... და იხილნა აბჯარითა კეთილითა და პატიოსნითა და მოეწონა აბჯარი და ცხენ-კეთილო-ბა მათი, სიდიდე და სიმხნე სპათა მისთა... და მოიღო დროშა სუიანად ხმარებული“ (იქვე, გვ. 132, 516). პოემაშიც სწორედ აღლუმის კლასიკური სურათია წარმოდგენილი. ტარიელი გადმოგვ-ცემს: ხატაეთზე გალაშქრების წინო,

> აღლუმი ვნახე, მეკეთა ლაშქართა მოკაზმულობა,
> სიჩაუქე და სიკეთე, კეკლუცად დარაზმულობა,
> ტაიჭთა მათთა სიმალე, აბჯართა ხვარაზმულობა (403).
> ავმართე დროშა მეფისა, ალმითა წითელ-შავითა (404).

მატიანით ამირ-ბუბქარი განძიდან შამქორს მოეგება ქართვე-ლებს. მემატიანე მოგვითხრობს, რომ ამირ-ბუბქარი საომრად „სა-ჭე გამორჩევითა და გაზრახვითა მოსრულ იყვნეს ადგილსა მას“ (იქვე, გვ. 105, 463), შამქორის მახლობლადო. რამაზი ჩაგისაფრ-დაო. აცნობა პოემაშიც ტარიელს ერთ-ერთმა მოციქულმა:

> რომე ცუდად არ მოღორდე, ისე კაცნი გლალატობენ,
> ერთგან შენთვის დამალულნი სპანი ასჯერ ათასობენ;
> კვლა სხვაგან გითქს სამი ბევრი, ასრე ფიცხლად მით გიბმობენ (434).

ახლოს დგანან ერთმანეთთან ბრძოლის შემდგომი სურათებიც. მემატიანე გვიამბობს: „წარემართეს და წარვიდეს სიახლესა შანქო-რისასა... და განყო რაზმი მიმახლებელმან ქალაქისამან“ მეფე და-ვითმაო (იქვე, გვ. 106, 466). პოემაშიც ტარიელი გადმოგვცემს:

მათ ლაშქართაგან სამასი კარგი მოყმენი, ქველანი,
თანა წამომყვეს, წაცავე, დავჭყარენ სპანი ყველანი (427).

ბრძოლა დაიწყო. მემატიანით „მაშინ აღიჭურა... მეფე და შეჯდა ზერდაგსა“. აქ მატიანისეული ტექსტი ძალზე დამახინჯებულია, და აღსადგენადაც—ერთერთი ურთულესი ადგილი, რაც ბრწყინვალედ უნდა იყოს შესრულებული უკანასკნელ გამოცემაში: „განმხნობელნი ურთიერთისანი... ძოიხსენებდეს ურთიერთისა სიმხნესა, მარჯუებულობასა პაპათა და მამათასა... და სპასპეტნი სპათანი მეტყუელნი (sic) თუ: «ვინმე მაშინ იყვნეს მძებარნი სახელთანი და დამდებნი თავისანი და ტროფიალნი ისტორიის ქებისა შესხმათანი? აწ ჩუენცა ვუსწოროთ და გარდავსტაცოთ ქება მაქებელთა და შემსხმელთა. დავაძუელნეთ და დავარცხუინეთ ხსენება ომთა მათთა... აჰა, ჩუენცა ხელნი ხრმლად დ სულნი ღმრთისად.»“ (იქვე, გვ. 106, 464-5). მემატიანე გადმოგვცემს: ლაშქარი ერთმანეთს ამხნევებდა და მოუწოდებდა სამშობლოსა და მეფისათვის თავდადებისაკენ, მსგავსად წინაპართა. სარდლებმაც მოწოდებით მიმართეს ლაშქარს: ისტორიაში საქებრად დავტოვოთ ჩვენი სახელი, მივსცეთ ხელი ხმალს და სული ღმერთსო.

პოემაშიც ტარიელი მოგვითხრობს: როცა დავინახე ხატაელნიო,

მაშინ ვუთხარ სპათა ჩემთა, საბე დიდი დავუსახე (439).
ვთქვი თუ: „ძმანო, ისი კაცნი ჩვენ ღალატსა გვიდგებიან,
მკლავთა თქვენთა სიმაგრენი ამისთვისმცა რად დალბიან!
ვინცა მოკვდეს მეფეთათვის, სულნი მათნი ზეცას რბიან.
ან შევებნეთ ხატაელთა, ხრმალნი ცუდად რას გვაბიან“ (440)!

ამის შემდეგ მემატიანე მოგვითხრობს, რომ ქართველებმა „ჰკრეს სპერიმუროთა ... დააწყუეს რაზმი წესისაებრ“ (გვ. 106,405) და მიუახლოვდნენ შამქორს. ტარიელიც გადმოგვცემს:

რაზმი დაეწყვე. მივჰმართე, წავე დიდითა სწრაფითა (441).

მთავარსარდალმა გადაწყვიტა მცირერიცხოვანი რაზმით შეეღო მტრის მთავარი ძალისათვის, რათა მისთვის მარჯვენა ფლანგით დაერტყა: „თვით მეფე, რაზმითა დამგდებელი მარჯუენით შანქორისა, მოსწრაფე იქმნა განსლვად წყალსა, შანქორისა კერძოსა“ (იქვე, გვ. 106, 466). გაჩაღდა ბრძოლა თვით მტრის ზღუდეებთან: „უძცრესითა რაზმითა კართა ზედა და ხიდთა შეიქმნა ომი და სროლა“ (იქვე). ბრძოლამ გააფთრებული ხასიათი მიიღო. მაშინ ბრძოლაში ჩაერია მხარგრძელების სარეზერვო ნაწილები: „ცნეს მხარგრძელთა... წარმომართეს, ვითარცა ვეფხთა ფრთოსანთა, და მოუსწრნეს კნინღა დაჭირებისაგან უკურიდებულთა“ (იქვე, გვ. 107, 466-7). ამასობაში მოვიდა მეფეც: „მომხედველთა იხილეს: მოახლებოდა მეფე და მისი რაზმი“. და სწორედ ამ მომენტამდე, „ვიდრე მეფისა მოსლვამდე გამაგრდა რაზმი ათაბაგისა. და რაჟამს იხილეს მეფე, დაეცა რისხუა ღმითისა უხილავი ...აოტეს და გააქციეს, დაითვრნეს ისარნი სისხლითა... და მეფე იქცეოდა მსგავსად აქილევსისა“ (იქვე, გვ. 107, 467).

პოემითაც ბრძოლას მოწინავე რაზმი იწყებს, მაგრამ მას თვით მთავარსარდალი მეთაუროობს (446). მას პირდაპირი იერიში მიაქვს მთავარ ძალებზე, და არა საფლანგო, მარჯვენა, ან მარცხენა მხრიდან:

მუნ მივჰმართე მკვლავ-მაგარმან, სად უუროსი ჯარი დგესა (446).

ამრიგად, ამ ორი ბრძოლის ტაქტიკური ხერხები განსხვავდება ერთმანეთისაგან. მაგრამ პოემაშიც ბრძოლა მთავარსარდლის პირადმა უმაგალითო გმირობამ დაასრულა გამარჯვებით:

ერთობ სრულად ამოვწყვიდე წინა კერძო რაზმი ორი (447).

და როგორც მემატიანე შენიშნავს: „რაჟამს იხილეს მეფე, დაეცა რისხვა ღმრთისა უხილავი... აოტეს და გააქციეს... და მეფე იქცეოდა მსგავსად აქილევსისა-ო“, პოემაშიც ტარიელი გვეუბნება:

სითაც ვიყვი, გამექციან, მათ შექმნიან ჩემი რიდი (448).

ბასიანის ომში კი მთავარსარდალს, „მეფესა დავითს უნდოდა, რათა ზედამიჰმართა, სადა დაბანაკებულ იყო სულტანი, ბასიანისა ადგილსა, ბულოკერტად წოდებულსა“ (იქვე, გვ. 126, 502), ე. ი., სადაც დაბანაკებული იყო მტრის მთავარი ძალა.

როგორც ვნახეთ, შამქორის და ასევე —ბასიანის ომებში მონაწილეობა მიიღეს მხარგრძელთა სარეზერვო ნაწილებმა. ტარიელმაც დიდი ხნიდან შეამზადა და დროულად ჩაება ბრძოლაში რეზერვი:

ჩემნი ლაშქარნი, რომელნი წამომეტანნეს მე არა.
რა ეცნა, წამოსულიყვნეს, ღამე წამორთვით ეარა...
გამოჩნდეს, სცემდეს ტაბლაკსა, ბუკმან ხმა გაიზარა...
იგი ნაბეს, გასაქცევლად გაეშართნეს, შეეჭიელენით (450-51).

ტარიელმა დაატყვევა რამაზ მეფე:

რამაზ მეფე ჩამოვაგდე, ერთმანეთსა გავეხრომელენით (451).

მატიანით კი „ათაბაგი მხოლოდ განერა ერთითა მონითა“ (გვ. 107, 468). მაგრამ ბასიანის ომშიო, მოგვითხრობს ლაშა გიორგის დროინდელი მემატიანე: „მოასხნეს სულტანნი და ამირანი ტყუედ ერზინკიელი, შამელი და ბიერიტელი“ (გამოც. აკად. ივ. ჯავახიშვილისა, გვ. 15). „ისტორიანი და აზმანი“ კი ამავე ბრძოლის ფინალის შესახებ მოგვითხრობს: „ვიდრე ღამემდე დევნა უყვეს და ჰხოცდეს, ჩამოჰყრიდეს და იპყრობდეს“ მტერს ქართველებიო (გვ. 127-28, 504). პოემაშიც ტარიელი გადმოგვცემს რამაზის შესახებ:

მისნი სპანი ყველაკანი დავიპყრენით, არ მოვკვლენით...
უკანანიცა ლაშქარნი მოეცწრეს მათ გაქცეულთა,
დაუწყეს პყრობა, ჩამოყრა შეშინებულთა, ძლეულთა (451-52).

ბრძოლისა და მტრის რაზმებისადმი დევნის დამთავრების შემდეგ, მატიანით: „შემოიქცა მეფე... მაშინ მოვიდეს დიდებულნი... და სპასალარნი და სპასპეტნი, თვით შარვანშა და ამირ-მირმან პირითა მხიარულითა, გარდამოხდეს, თაყუანი სცეს, დალოცეს და ქება შეასხეს (მეფეს) ბუმბერაზთა მისთა“ (იქვე, გვ. 108,469). პოემითაც, ბრძოლის შეწყვეტის შემდეგო, გადმოგვცემს ტარიელი:

მას ადგილსა ნაომარსა გარდავჰხედით მოსევნებად...
ჩემნი სპანი მოვიდიან საჰვრეტლად და ჩემად ქებად,
ვერ იტყვიან, ვერ მიმხედარან ქებისაცა მოხსენებად (453).

მემატიანით, „ვითარცა განთენდა, მოვიდეს შანჭორელნი და მოართვეს კლიტენი; და ამღებელმან ქალაქისამან და ყოველთა მისთა მიმდგომთა ქალაქთა და ციხეთამან, ითაყუანა ამირ-მირან“ (იქვე, გვ. 108, 469). ტარიელიც გადმოგვცემს: ბრძოლის შემდეგო,

გაგზავნენ ყოვლგნით ლაშქარნი, ალაფი ავალებინე...
არ ვჰბრძოლე, კარი ქალაქთა უომრად გავალებინე (455).
მაშინლა შევე ხატაეთს, მოვლად და მოსათვალავად,
კლიტენი საჭურჭლეთანი მომართვნეს დაუმალავად (459).

მემატიანით დავითმა შამქორში დარბაზობა და ზეიმი მოაწყო,, და გაემართა განძას, რომელიც უბრძოლველად დანებდა. აქაც მან გადაიხადა უდიდესი ზეიმი, რის შემდეგაც საქართველოში „წარმოგზავნეს მახარობლად... ჰიაბერი“ (იქვე, გვ. 107,470). პოემაშიც:

წიგნი დავწერე: „მეფეო, სვემცა არს თქვენი სვიანად!..
ჩემი ამბავი დასტური ამად გაცნობე გვიანად“ (463).

როდესაც ქართველი მხედრობა შამქორიდან დაბრუნდა, მეფემ დიდი პატივით მიიღო გამარჯვებულნი, დარბაზობა გამართა და „შეიწყალა“ ლაშქარი და ქვეშევრდომნი: „მივიდეს სრასა და მოვიდა მეფე და მის წინაშე ლაშქარნი, სავსენი... სახელითა მიუწდომელითა და სარგებლითა გამოუთქმელითა. მოიღეს ნიჭი, არმაღანი და განძი აურაცხელი: კაცი,—ხელმწიფე-აზნაურითგან მონამდის,—ათორმეტი ათასი,ავაზა ორმეოცი, ცხენი ოცი ათასი, ჯორი შვიდი ათასი, აქლემი ათხუთმეტი ათასი, დრომათა სხუათა, სიმრავლეთა საჭურჭლეთა, ოქროთა და ლართა ვინაიცა იქმნა ამარი“ (გვ. 109, 471)?

პოემითაც ტარიელმა დიდძალი დავლა და ალაფი გაგზავნა ინდოეთს: „დავშვრები, თუ დავსთვალვიდეო“, და მოკლედ დაამთავრა:

ჯორ-აქლემი ათჯერ ასი, ყველაკაი წვივ-მაგრობდა.
დატვირთული გავუგზავნე (462)

მეფესო. ხოლო როდესაც ტარიელი ინდოეთში დაბრუნდა, მას მეფე დიდი პატივით მიეგება. მეორე დღეს კი

მეფემან ბრძანა: „ლაშქარნი უხმენით, შემოჯარენით,
დღეს ხატაელი მიჩვენეთ, ტყვენიცა შემომგვარენით“ (467).

განსაკუთრებული პატრიოტული აღმაფრენით და სიხარულით ხატავს მემატიანე იმ ზეიმს, რომელიც დავით სოსლანმა გადაიხადა განძას სულთნის სასახლეში: „მაშინდელი ზარი და ზეჰიმი ვისნამცა ენამან გამოთქუა... შეიქმნა პურობა, ხადიმობა შესატყვისი ჟამთა და მის დღისა“ (გვ. 108, 470).

ასეთივეა ინდო-ხატაელთა ომის ფინალიც. გამარჯვებულთა ინდოეთში დაბრუნების შემდეგ:

შეიქმნა სმა და პურობა, მსგავსი მათისა ძალისა:
სხვა გახარება ასეთი არს უნახავი თვალისა (483).

და უსაზღვროა მეფე-დედოფლის სიხარულიც. ასეთია ინდო-ხატაელთა და შამქორ-ბასიანის ომების ზოგიერთი შეხვედრის წერტილი, ან პარალელი.

გადავიდეთ ქაჯეთის ციხის და ქაჯეთის ბრძოლის საკითხზე, რომელიც დიდი ხანია რუსთველოლოგთა გაცხოველებულ მსჯელობის საგნად იქცა.

ქართველ-სპარსელთა 1210 წლის ომებში პირველი იერიში მიტანილ იქნა მარანდაზე, რომლის ტოპოგრაფიულ თვისებებისა და ადგილმდებარეობის რელიეფის შესახებ მემატიანეს ძვირფასი ცნობები მოეპოება: ქართველები „წარემართნეს სპარსეთედ... და აღვიდეს მარანდსა. ხოლო მარანდელნი, ამისნი მცნობელნი, შეივლტოდეს კლდეთა შინა“. ქართველთა 500 კაცისაგან შემდგარმა რაზმებმა „აღვლეს აღმართნი მარანდისანი, აღვიდეს ვაკესა, თავსა მარანდისასა, და დადგეს მთასა მას ზედა... იხილეს მთით მარანდელთა, რომელნი შელტოლვილ იყვნეს ღირღალთა და კლდეთა მაღალთა, რომელ არს ზედა-კერძო თავსა მთისა მარანდისასა, უმაღლეს სხუათა მთათა, საცხე ქვითა და კლდითა“ (იქვე, გვ. 133, 518-19)... „ვეფხის ტყაოსანშიც“ თვალში გვეცემა ქაჯეთის „კლდე მაღალი და გრძელი“ (1242). ქაჯები „მინდობიან კლდესა სალსა“ (1246). ნესტანი ქაჯეთიდან იწერებოდა: „ახლოს მახლეან დიდნი კლდენი-ო“ (1303). ფრიდონის მოწმობითაც ქაჯეთი

> ყოელგნით კლდეა, გარეშემო მტერი ვერა მოადგების (1388),

და ავტორიც აღნიშნავს, რომ ქაჯეთი „გარე კლდე იყო“ (1391).

მარანდაზე ვიწრო მისასვლელი გზა არსებობს, რომლითაც მიადგა მას ქართველი ლაშქარი: „შეველეს ვიწრო იგი ხევი ღარადუზისა და აღვიდეს მარანდსა“ (იქვე). „ვეფხის ტყაოსანშიც“ ფატმანი უამბობს ავთანდილს:

> ქალაქსა შიგან მაგარი კლდე მაღალი და გრძელია.
> მას კლდესა შიგან გვირაბი ასაძრომელი ხვრელია (1242).

აგრეთვე, „გზა გვირაბითა შემოვა-ო“ (1300). წერდა ნესტანი ტარიელს, ხოლო რუსთაველი შენიშნავს:

> გვირაბის კარსა ჰაბუკი ათიათასი მცველია (1392).

დასასრულ, ქაჯეთის ციხეში ავთანდილს და ფრიდონს

> გზანი დახვდეს შეკაფულნი, შევიდეს და გაძვრეს ხვრელსა (1420).

ამგვარად, მარანდაზე — „ვიწრო იგი ხევი დარადუზისა“, პოემაში — „გვირაბი“.

ყველაზე მეტი ყურადღების ღირსია ქაჯეთის ციხის აღების სტრატეგია და ტაქტიკა, რომელიც მე-13 საუკუნის პირველ ათეულში გადახდილ ომების და განსაკუთრებით მარანდის დაპყრობის სტატეგიის და ტაქტიკის დიდი გავლენით არის შესრულებული.

არდაველის სულთანი ანისის ასაოხრებლად „წარმოვიდა... აღვლო რახსის პირი და უგრძნობლად მოვიდა ანისსა. გზა-გზა არავის აცნო“ (გვ. 130, 510) და აოხრა ანისი. როდესაც ეს ამბავი გაიგეს, მხარგრძელებმა „ჰრქუეს მეფესა: ... «მეფეო, ამცენ სპათა შენთა, რათა მზა იყვნენ არდაველისა სულტანსა ზედა; წარვიდეთ ანისს და, ვინ სადა ეპოოთ სპარსთაგანი, მოვინადიროთ. ნუ დიდნი წარვალთ, რათა არა სცნან. გარნა მცირენი, რომელ, თუ

დიდნი წარვალთ, სცნობენ და სიმაგრეთა შევლენ»“, ამიტომ „მცირითა ლაშქრითა შემეწიე-ო“ (130, 512). აგრეთვე, როდესაც ქართველი ჯარები მარანდაში მივიდნენ, „დაარჩიეს ხუთასი მხედარი და რჩეული აზნაური... და წარემართნეს“ მთად (იქვე 133, 517).

პოემაშიც ქაჯეთის აღების შესახებ ფრიდონმა ჯერ კიდევ მულღაზანბარს განაცხადა:

თუ იდუმალ არ შევუვალთ, ცხადად შებმა არ ეგების,
მით ლაშქარი არად გვინდა, რაზმი მალვით ვერ მოგვყვების (1388).
დიდთა რას ვაქნევთ ლაშქართა, კარკი გვინდა და ცოტანი.
სამასი კაცი გეყოფის, წავიდეთ მართ მეოტანი (1387).

გმირებიც სწორედ ამ რჩეული რაზმით გაემართნენ, და როცა ქაჯეთს მიუახლოვდნენ, ფრიდონმა კვლავ შემოიტანა წინადადება:

აქათგან ღამით სლვა გვინდა, მით არას გამჭვანებულთა (1390).

რუსთაველიც შენიშნავს:

რა გაუთენდის, დადგიან და ღამით ფიცხლად ვლიდიან (1391).

მარანდის მაღლობზე ზაქარია ამირსპასალრმა გაგზავნა 500 კაცი თაყაიდინ თმოგველის მხედართმთავრობით, რომელსაც უბრძანა: „არავის ბრძოლოს... თუ დიდი ლაშქარი ნახონ, აცნობონ ზაქარიას, და რაიცა მან ჰრქუას, ყონ“ (გვ. 133, 517). ამრიგად, ამ ოპერაციას ზეროვითი ხასიათიც აქვს. პოემაში:

მას ღამით უჭნეს სადარაჯო, უცრუო, ანაჩქარები (1412).

ქალაქი ანისი არდაველის სულთანის მიერ აოხრებულ იქნა აღდგომა დილით: „ვითარ ცისკარი მოეახლა და ჰკრეს ძელსა და განახუნეს კარნი ქალაქისანი“ ანისელებმა, მაშინ არდაველის სულთანის ლაშქარი „მიეტევნეს კარსა ქალაქისასა. შეუტევეს ცხენი... შევიდეს ქალაქად, იწყეს ხოცად, კლვად და ტყუევნად“ (გვ. 130, 511). არდაველის სულთანსაც ქართველებმა სამაგიეროო აზღვევინეს მათ რელიგიურ დღესასწაულზე. „ოდეს გახშირდა მუყრთა ყივილი“, ე. ი., განთიადისას (გვ. 131, 513).

პოემაშიც ტარიელი მოითხოვს: შევუტეოთ, „რა ღამე ჩნდეს ნათენები-ო“ (1404). რაც განახორციელეს კიდეც (1412).

როდესაც არდაველის სულთანის ლაშქარმა ანისს შეუტია, ეს ისე სწრაფად და მოულოდნელად მოხდა, რომ ანისელებმა „ვერ მოასწრეს დახშუად კარნი“ (130, 511), რის გამოც ქალაქი დაეცა. პოემაშიც ტარიელმა მოითხოვა:

ფიცხლად შევებნეთ, შევსწარნეთ, ეგო მოგვასწრებენ კარებსა (1405).

არდაველის სულთანს განთიადისას „ყოვლგნით ცხენი შემოწტივეს მხარგრძელთა“ (131, 513) და არდაველიც დაეცა. პოემაშიც ტარიელმა მოითხოვა: „სამთავე სამგნით მივმართოთ-ო“ (1204). ე. ი., ყველა მხრიდან შემოვერტყათო. ასეც მოიქცნენ:

სამთავე სამად გაიყვეს თვითომან თვითო კარები (1412).

მაგრამ კარდინალური მნიშვნელობა მაინც ქაჯეთის ციხის აღების ტაქტიკურ ხერხს მანევრირებას უნდა მიეცეს.

ქართველმა 500 კაციანმა რაზმმა მარანდის მაღლობი დაიკავა უბრძოლველად. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მარანდა აღებულია: მარანდელთა ცოცხალი ძალა ჯერ ხელუხლებელია. მართლაც, მარანდელებმა, რომლებიც „შელტოლვიელ იყვნეს ღირღალთა და კლდეთა მაღალთა... იხილეს მცირე ლაშქარი, აღიჭურნეს, მოუხდეს ზარითა და ამბოხებითა მარანდელნი, რამეთუ საწუნელ უჩნდეს სიმცროსთვის“ ქართველნი (იქვე, გვ. 133, 518). ქართველთა ლაშქარი მარანდელებს მცირერიცხოვანობის გამო დაუწუნიათ. ამიტომ ისინი სიმაგრეებიდან გამოსულან და ბრძოლა მიუღიათ. ტარიელმაც თათბირზე განაცხადა: ქაჯეთს განთიადისას ას-ასი კაცით შეუტიოთ სამივე მხრით. მაშინ

მოგვეგებიან, გვმცირობით. ჩვენ ხრმალსა მივსცეთ მძლე ნები-ო (1404).

ასეც მოხდა და ქაჯეთის ციხეც დაეცა.

ასეთია ქაჯეთის ეპოპეის შეხვდერის წერტილები არდაველის სულთანზე და მარანდაზე ლაშქრობის მატიანისეულ ინტერპრეტაციასთან, რაც დიდ განსხვავებათა მიუხედავად, უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ქაჯეთის ციხის ტოპოგრაფიული თვისებების, მისი აღების ტაქტიკურ და სტრატეგიულ ხერხების, საერთოდ—მთელი ეპოპეის შექმნისას პოეტს უსარგებლნია ჩამოთვლილ ლაშქრობათა და ბრძოლების ზოგადი სურათებით და საბრძოლო ხერხებით.

* * *

ზემდეტი არ იქნებოდა „ვეფხის ტყაოსნის“ სამხედრო ხელოვნების შედარება „ილიადას“, „შაჰ-ნამეს“, „ნიბელუნგების“ და სხვა დიდი დოკუმენტების შესაბამ მონაცემებთან. ყველა მათგანში ომი და ბრძოლა წარმოდგენილია ან დიდი მასების პირდაპირ შეჯახებად, ან გმირთა და ჰაბუკების ინდივიდუალურ შეტაკებად. ეს დოკუმენტები არ იცნობენ ამ მოვლენის ისეთ მაღალ კლასს, როგორსაც „ვეფხის ტყაოსანი“, და მათი სამხედრო საქმე არ ასულა ვეფხის ტყაოსნისეულის დონემდე. მაგრამ ჩვენი პოემის ამ მხრივ სრული შეფასება, ან იმის განსაზღვრა, თუ რა შეიტანა ქართველმა ხალხმა მსოფლიო სამხედრო ხელოვნებაში, პატარა წერილის ფარგლებს სცილდება და მონოგრაფიულ გამოკვლევას საჭიროებს. ამიტომ აქ მხოლოდ ზოგიერთი მომენტის აღნიშვნით დავკმაყოფილდებით.

რუსთაველის სამხედრო ხელოვნება ისე, როგორც ქართული, ბაღლა დგას საშ. საუკუნეთა და ფეოდალური ეპოქის სათანადო ჰონაცემებზე. მაგრამ საზღვაო ბრძოლა, ჩვენი ქვეყნის განსაკუთრე-

ბული გეოგრაფიული პირობებისა გამო, არ იცის საქართველოს ისტორიამ. ამიტომ პოემაში შემოტანილი საზღვაო ბრძოლის ბრწყინვალე სურათი იმის მაჩვენებელია, რომ რუსთაველის სამხედრო ხელოვნება მოიცავს როგორც კლასიკურ, ისე საშუალო საუკუნეთა ყველა მიღწევებს სამხედრო ხელოვნებაში.

მაგრამ „ვეფხის ტყაოსანში“ დადასტურებული სტრატეგიული და ტაქტიკური პრინციპები—სწრაფი გადასლვა, ფიცხელი შეტევა, ჩასაფრება, ტერიტორიული გარემოცვა, რეზერვის გამოყენება, მანევრირება და სხვ.—დღესაც ინარჩუნებენ დიდ მნიშვნელობას სამხედრო ხელოვნებაში და მათ წარმატებით იყენებენ სახელოვანი წითელი არმიის სარდლობა და ნაწილები. გერმანელ ფაშისტ ყაჩაღთა არმიების და დივიზიების გარემოცვანი, მათი განადგურება მოსკოვთან, მოსკოვის ოლქის გაწმენდა გერმანელ დამპყრობთაგან, ლენინგრადის, სევასტოპოლის, სტალინგრადის გმირული დაცვა, ბრძოლები ტიხვინთან, კალინინთან, ტულასთან, და სხვ. ბრწყინვალე ოპერაციები, რომელთა განხორციელებაშიც ჩვენი ჯარების სარდლობა იყენებდა და იყენებს აქ ჩამოთვლილ კლასიკურ, აგრეთვე ახალ ტაქტიკურ პრინციპებს, ამის ცოცხალი დასტურია.

თვით მოულოდნელი თავდასხმა, რომელიც ღერძის ქვეყნების ძირითად ტაქტიკურ პრინციპად იქცა, არ არის უცხო პოემისათვის. ქაჯეთზე, რომელზეაც შეტევა ტარიელის დისპოზიციით სწარმოებდა, გმირები განთიადისას

პირველ ამოდ მიდიოდეს, მგზავრთა რათმე მაგიჟრად.

ამის გამო

მათ შიგანთა ვერა უგრძნეს, ვერცა დახვდეს გულ-ხმიერად.
გულსა შიში არა ჰქონდა, ამოდ დგეს და ნებიერად.

მაგრამ ძმადნაფიცებმა „მუზარადი დაიხურეს ჟამიერად“ (1413), და მოულოდნელად,

ანაზდად ცხენი გაჭუსლეს, მათრახმან შეჭმნა წრიალი.

ქაჯები მოტყუვდნენ: მათ თავდამსხმელნი

რა ნახეს, კარნი გაახვნეს, ქალაქით გახდა ხრიალი.

სარდლებმა კი

სამთავე სამგნით მიჰმართეს, თავსა მით უყვეს რიალი (1414)

და გაიმარჯვეს. ამრიგად, აქ მოულოდნელ თავდასხმის და შეტევის მთელი ეპოპეაა წარმოდგენილი.

მაგრამ ტარიელმა ხომ პატიოსნად აცნობა ხატაელებს: „ზედა არ მოგეპარებით-ო“ (388). ფრიდონის ბიძაშვილთაგანაც ბრძოლის წინ მას „ესმა დაპირება“ (614), ე. ი., საბრძოლო თანხმობა. როგორც ვხედავთ, იგი არსად არ აწარმობს მოულოდნელ თავდასხმას

გარდა ქაჯეთისა, და მკითხველი, ცხადია, გრძნობს, რომ ტარიელს აქვს საამისო ზნეობრივი უფლება. უფრო მეტი: ომი, რომელსაც ტარიელი ქაჯების წინააღმდეგ აწარმოებს, იმდენად სამართლიანია, რომ რადგან ძალთა შეფარდება სხვა გამოსავალს არ იძლევა, იგი პირდაპირ მოვალეა ასე მოიქცეს, რათა როგორმე იხსნას ნესტანი, რომლის განთავისუფლებაზეაც დამოკიდებულია თვით ინდოეთის ხალხების სუვერენიტეტის ბედი.

ფაშისტური გერმანიის მოულოდნელი და გაუფრთხილებელი თავდასხმა კი ჩვენს მშვიდობისმოყვარე ქვეყანაზე რჩება, როგორც უმიზეზო, უსამართლო, ვერაგული და მუხანათური თავდასხმის უპრეცედენტო შემთხვევა, რომლისთვისაც პასუხისმგებლობას კეღარ გაექცევიან მისი ბოროტი ორგანიზატორები.

ჩვენ უკვე ვნახეთ, როგორ მნიშვნელობას ანიჭებენ გმირები სარდლობას. დიდმა სტალინმა 1942 წ. თებერვალის ბრძანებაში წითელი არმიისადმი აღნიშნა, რომ ომის ბედს საბოლოოდ გადაწყვეტს „არა ისეთი მეორეხარისხოვანი მომენტი, როგორიცაა უეცრობის მომენტი, არამედ მუდმივ მომქმედი ფაქტორები“ და მათ შორის „არმიის უფროსთა შემადგენლობის ორგანიზატორული ნიჭი“. ამრიგად, რუსთაველის სამხედრო-თეორიული მოსაზრებანი დადასტურებას პოულობენ ახალი სამხედრო ხელოვნების შემქმნელის —დიდი სტალინის შეხედულებებში.

დღეს რუსთაველის სამშობლოს სახელოვანი შვილები საბჭოთა კავშირის ხალხებთან ერთად, თავიანთ მამა-პაპათა და დიდი სამხედრო წარსულის ტრადიციებზე აღზრდილნი, გმირულად იცავენ ჩვენი დიდი სამშობლოს მიწა-წყალს კარხე მომხტარ ვერაგი მტრის ბანდებისაგან.

„სიმართლე ჩვენს მხარეზეა, გამარჯვება ჩვენ დაგვრჩება!“— მიმართა ამხანაგმა ვ. მ. მოლოტოვმა 22 ივნისს რადიოთი საბჭოთა კავშირის ხალხებს. მაშინ ჩვენს დროშაზე კვლავ ამაყად ითინათინებს დიდი პოეტის უკვდავი სიტყვები (1361):

ბოროტსა სძლია კეთილმან; არსება მისი გრძელია!

ქუთაისის ა. წულუკიძის სახელობის სახელმწიფო პედინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, 1942 წ.
Труды Кутаисского Государственного Педагогического Института имени А. Цулукидзе, т. IV, 1942 г.

ზ. კაკაბაძე

დავით აღმაშენებლის ორი დიდი ომი

ქართველი ხალხის გმირული წარსულიდან ყოველთვის დიდ ყურადღებას იქცევდა დავით აღმაშენებლის ხანა. ამ დიდი მმართველის და მხედართმთავრის სახელი ყოველგვარ გაჭირვებულ მდგომარეობაში ამხნევებდა ქართველ ხალხს და უნერგავდა მას იმედს გამარჯვების და უკეთესი მომავლისას. ცნობილია, რომ დავითის გამეფებისას (1089 წ.), მისი მმართველობის პირველ წლებში საქართველო იყო უაღრესად დაძაბუნებული და დაჩაგრული. წინააზიაში ამ დროს მძლავრობდნენ ეგრედწოდებულნი თურქ-სელჯუკნი, რომელთაც შექმნეს უზარმაზარი სახელმწიფო ინდოეთიდან ეგვიპტემდის და თავის ხელქვეით დაიმორჩილეს ამ ტერიტორიაზე მცხოვრები თითქმის ყველა ხალხები. დავითის მამის გიორგი II-ის დროს თურქ-სელჯუკებმა დაიმორჩილეს საქართველოც. ამ დამორჩილებას წინ უძღოდა თურქების ჯარების რამოდენიმე შემოსევა საქართველოზე. ამ შემოსევათაგან ყველაზე უფრო ამაოხრებელი და გამანადგურებელი ჩვენი ქვეყნისათვის იყო თურქების შემოსევა 1080 წელს, როდესაც მათ ერთსა და იმავე დღეს გადასწვეს ქალაქი არტანუჯი მესხეთში (მაშინ სამხრეთ საქართველოში ყველაზე მნიშვნელოვანი ქალაქი) და ქალაქი ქუთაისი. განსაკუთრებით დიდი აოხრება წილად ხვდა ქართლს (როგორც მის სამხრეთ ნაწილს, ისე ჩრდილო ქართლსაც). მემატიანის სიტყვით, ქართლი მაშინ აოხრდა ისე, რომ იქ თითქმის არ დარჩა მოსახლეობა ციხე-სიმაგრეების გარდა. გიორგი II იძულებული გახდა თვითონ წასულიყო თურქ-სელჯუკების სულთანთან მორჩილების გამოსაცხადებლად და რაიმე შეთანხმების მისაღწევად. ეს შეთანხმება გამოიხატა იმაში, რომ საქართველო გადაიქცა სულთანების მოხარკედ.

თბილისი თავისი მიმდგომი მხარით მანამდისაც ცალკე საამიროს წარმოადგენდა. სათაეში ამ საამიროს (სამთავროს) ედგა არა-

ბულღარ წარმოშობის მმართველი დინასტია. თბილისის ეს ამირებიც ჯერ დაემორჩილნენ თურქებს. თურქებსავე დაემორჩილა კახეთის მეფეც (კახეთი რანის, ანუ ჰერეთის ტერიტორიით ცალკე სახელმწიფოს წარმოადგენდა), რომელმაც თურქ-სელჯუკების სულთანისადმი ერთგულების დასამტკიცებლად არჩია სარწმუნოების გამოცვლა და მაჰმადიანობაში გადასვლა.

ასეთი იყო მდგომარეობა, როდესაც 1089 წელს საქართველოში მოხდა სახელმწიფო გადატრიალება: გიორგი II გადაყენებულ იქმნა მეფობიდან და მის მაგივრად მეფედ გამოცხადებულ იქმნა მისი 16 წლის შვილი დავითი (მომავალი დავით აღმაშენებელი). მაშინდელი პატრიოტები ფიქრობდნენ ამ გადატრიალებით თავისი ქვეყნის გადარჩენას დაღუპვისაგან და არც მოტყუვდნენ. დავითმა დაუკაცებისას თანდათან მოახდინა თავისი ქვეყნის მართველობის რეორგანიზაცია, კვლავ აღადგინა თურქებთან ბრძოლების დროს დაღუპული თუ მეტად შემცირებული ფეოდალური ლაშქარი, სიცოცხლის სული ჩაბერა თავისი მომხრე პატრიოტებზე დაყრდნობით სასოწარკვეთილ მდგომარეობაში მყოფ საქართველოს და შემდეგ გადავიდა შეტევაზე გარეშე შემომტევ მტრებისაგან თავის ქვეყნის მთლად განსათავისუფლებლად.

იმ ხანგრძლივ და ცალკე გმირული ეპიზოდებით სავსე განმათავისუფლებელ ბრძოლაში, რომელსაც აწარმოებდა მაშინდელი საქართველო დავითის ხელმძღვანელობით, განსაკუთრებით აღინიშნება გარდატეხითი მნიშვნელობის მქონე ორი ომი, რომელთაგან ერთი ჩატარებული იყო თურქებთან 1103 წელს კახეთის სამეფოს საბოლოოდ შემოერთების მიზნით, მეორე კი ცნობილია დიდგორის ომის (1121 წ.) სახელით. ეს დიდგორის ომია, რომელმაც მოუპოვა დავითს განსაკუთრებით დიდი სახელი და რომელმაც იმავე დროს ერთი საუკუნით შეუქმნა საქართველოს საკმაოდ დიდი სახელმწიფოს სახელი. შევეხოთ ჯერ კახეთის სამეფოს შემოერთებასთან დაკავშირებულ ეგრედ წოდებულ ერწუხის ომს (ჰერეთში).

დავითი 1100 წლის ახლო დროიდან შეუდგა მზადებას კახეთის სამეფოს შემოსაერთებლად. გადაწყვეტილი იყო შიგნით გადატრიალების მოხდენა კახეთის იმდროინდელი მეფის აღსართანის შეპყრობით. მემატიანე ამ აღსართანს ჰხატავს ყოვლად სუსტ პიროვნებად. სახელდობრ ის ამბობს, რომ აღსართანი „კახთა მეფედ ხსენებული“ იყოო. ეს ნიშნავს, რომ აღსართანი მხოლოდ სახელით იწოდებოდა კახეთის მეფედ, ნამდვილად კი ის იყო სხვების ხელში სათამაშო ბურთი, რომ მისი სახელით სხვები განაგებ-

დნენ კახეთის საქმეებს. ვინ იყვნენ ეს სხვები, მატიანიდან არ ჩანს, მაგრამ ეტყობა, რომ ისინი ყოფილან კახეთ—ჰერეთის დიდებულთა წავყვანი ნაწილისანნი და რომ ამ მრჩეველებს აღსართანი და კახეთის სამეფო მიჰყავდათ დავითის და საქართველოს საწინააღმდეგო გზით. მაშინ როდესაც დავითს კავშირი ჰქონდა გაწყვეტილი თურქებთან, კახეთის მესვეურნი პირიქით კარგ განწყობილებაში და მფარველობით დაჰკიდებულებაში იმყოფებოდნენ თურქეთის მფლობელებთან. საჭირო იყო უპირველეს ყოვლისა თვით აღსართან მეფის ხელთ ჩაგდება. ეს შედარებით ადვილი საქმე აღმოჩნდა. ჰერეთის დიდებულებმა არიშიანმა და ბარამმა (ჩანს, ძმებმა) და მასთან ერთად მათმა ბიძამ ქავთარ ბარამისძემ შეიპყრეს მეფე აღსართანი და მიჰგვარეს ის დავით მეფეს, რომელიც გადავიდა კახეთს და დაიკავა ის. მაგრამ კახეთის მესვეურ დიდებულებმა თავიანთი რაზმებითურთ და მრავალი კახელითურთ შესძლეს გაქცევა საზღვარზე და თხოვნით მიმართეს დახმარებისათვის განძის ათაბაგს და თვით სულთანსაც. სულთანმა დაავალა განძის ათაბაგს გაელაშქრა დავითის წინააღმდეგ. ათაბაგი დიდის ჯარით გაემართა ჰერეთისაკენ, სადაც მას შეხვდნენ გამოქცეულ ჰერთ-კახთა დიდებულები თავ-თავიანთი რაზმებით. კახელები იყვნენ საკმაოდ ბლომად, მემატიანის სიტყვით „უმრავლესი კახთა და ქვეყნისა ერი“, ე. ი. კახელების დიდებულთა უმეტესობა და მათთან ერთად კახეთის ქვეყნის ჯარიც. როგორც ჩანს, მაშინ როდესაც კახეთის დიდებულთა უმეტესობა დავითის წინააღმდეგ იყო ამხედრებული, წვრილ მეომართა მხოლოდ ნაწილი იყო მათთან ერთად (უნდა ყოფილიყო უმეტესად თვით ამ დიდებულთა რაზმები). ამგვარად გამოდის, რომ კახეთის საქართველოსთან შეერთების ლოზუნგი საკმაოდ პოპულარული იყო წვრილ მეომრებში („ერში“), მაგრამ ამის კატეგორიულად წინააღმდეგი იყო დიდებულთა უმეტესობა. დასახელებული სამი დიდებული 2 არიშიანი და ბარამისძე უმცირესობას შეადგენდნენ. (ამის მიხედვით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ საერთოდ დიდებულთა რიცხვი კახეთ-ჰერეთში 7—8 გვარი მაინც უნდა ყოფილიყო). ბრძოლა მოპირდაპირეთა შორის მოხდა ერწუხს. ამ ადგილის მდებარეობა გამოსარკვევია, მაგრამ თუ აქ ერწოს მიმდგომი იგულისხმება, გამოდის, რომ თურქებს და კახელებს გადმოულახავთ კახეთის სამეფოს მეტი ნაწილი და ბოჰორმის ციხის არეში დამდგარან, შესაძლებელია, თვით ამ ბოჰორმის ციხის თავის დასაყრდენ ბაზად გამოყენებით. თურქებმა კახელებითურთ ალყა შემოარტყეს დავითის ჯარს და გარღვევისა-

გან თავისი ხაზის უზრუნველსაყოფად გააკეთეს თხრილები. იქვე იყო ტყე, რომელიც თურქეთის პოზიციას ზურგს უმაგრებდა. ტყე საფიქრებელია, გაუვალი იქნებოდა (ეხლაც, მაგ., უჯარმის და ბოჭორმის მხარეში ხშირია მეტად ძნელად გასასვლელი ნაძვნარი ტყე). თურქები თავიანთ ბანაკში კარგად იყვნენ მოწყობილნი. მათ ჰქონდათ ბლომად სანთლებიც (ალბათ მაშხალები და სხ.)

დავითს ჰყავდა მეტად მცირე ჯარი. როგორც ეტყობა, სიჩქარის გამო მეტის შეკრება ვერ შესძლო. მოწინააღმდეგემ, ცხადია, სიმრავლის გამოყენებით შესძლო დავითის ჯარს „გარეშე მოსდგომოდა", როგორც საფიქრებელია, რომელიღაც გამაგრებულ პუნქტში. ხომ არ იყო ეს პუნქტი ბოჭორმის ციხე? მდგომარეობა დავითის ჯარისათვის იყო მართლაც მეტად მძიმე. მაგრამ დავითი არ დაიბნა და „ქმნა წყობანი დიდნი", ე. ი. დაუწყვია თავისი ჯარი მეტად მტკიცედ. ძალთა სიჭარბე ამგვარად მტრის მხარზე იყო, სტრატეგიული უპირატესობაც აგრეთვე. მაშ როგორ შესძლო დავითმა სულ მცირე ლაშქრით თვით მემატიანისათვის საკვირველად დარჩენილი გასაოცრად დიდი გამარჯვების მოპოვება. თითქმის დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ დავითის გენიალური სამხედართმთავრობის გარდა აქ უნდა იგულისხმებოდეს დავითის ჯარის მნიშვნელოვანი ტექნიკური უპირატესობაც. დავითს ამ დროს უკვე ჰყავდა გაწვრთნილი მხედრობა ცხენიან-საჭურველიანი, ე. ი. მძიმედ შეიარაღებული. დავითის მხედრობა შესდგებოდა, როგორც მემატიანის სიტყვებიდან სჩანს, „მცირედის ლაშქრისა და განწირულისა ერისაგან". მთავარ ტაქტიკურ ძალას წარმოადგენდა სწორედ ეს „მცირედი ლაშქარი", რომელიც უნდა ყოფილიყო მძიმედ შეიარაღებული რაინდული მხედრობა.

დავითს არ შეეძლო ხანგრძლივად დარჩენილიყო ამ თავის გამაგრებულ პუნქტში მტრის მიერ „გარშემოდგომილად". საფიქრებელია, რომ ის არც სურსათით იყო სათანადოდ მომარაგებული და ამიტომ უმოქმედოდ სიმაგრის შიგნით ყოფნა მის ძალას მხოლოდ დაასუსტებდა. ამიტომ დავითმა გადასწყვიტა გაემართა მტერთან ბრძოლა თავისი მცირე ძალითაც.

სამხედრო ისტორიაში ცნობილია სწორედ ამაზე ცოტა ადრე 1098 წ. 28 ივნ. ჯვაროსნების მიერ ანტიოქიასთან გადახდილი ომი. ქრისტიან ჯვაროსნებმა უკვე დაიკავეს ანტიოქიის ქალაქი ზედაციხის გარდა, რომელსაც ალყა შემოარტყეს, რომ ანტიოქიასთან გაჩნდა მუსულმანების დიდი ჯარი მოსულის ამირას კერბოგის მეთაურობით. კერბოგის არმიამ ალყა შემოარტყა ქალაქ ანტიოქიაში

მყოფ ჯვაროსანთ, რომელნიც დიდს გაჭირვებაში ჩავარდნენ და სასტიკ სიმშილს განიცდიდნენ. ჯვაროსნებს სხვა გზა არ დარჩენოდათ თუ არ უკანასკნელი თავგანწირულობით ცდილიყვნენ მოწინააღმდეგე როგორმე დაემარცხებინათ და უკუეგდოთ. ამ დროს ერთმა ბერმა სიზმარში ჩვენების თანახმად იპოვა საკურთხეველში წმინდა შუბი (რომლითაც ვითომ განგმირული იყო იესო ქრისტე). ამ წმინდა შუბის პოვნამ (რაც, რასაკვირველია, სრულს მისტიფიკაციას წარმოადგენდა) ჯვაროსნებში გამოიწვია ისეთი აღფრთოვანება. კერბოგის არმიაში კი ამავე დროს სუფევდა უთანხმოება, ერთმანეთისადმი უნდობლობა და ღალატიც. ასეთ პირობებში ჯვაროსანთა ჯარი (დაახლოებით 2 ათასი რაინდი-მხედარი და გარდა ამისა, ქვეითნიც) გამოვიდა ქალაქის გალავნიდან და გავიდა იქვე მდინარე ორონტზე გადებულ ხიდზე. კერბოგმაც თავისი არმიის მეტი ნაწილი გადაიყვანა იმავე მდინარის მეორე ნაპირას და შეახვედრა ქალაქიდან გამოსულ ჯვაროსნებს, რომელთაც ამასობაში მოასწრეს თავისი ჯარის დაწყობაც. ფრონტის სიგრძე უნდა ყოფილიყო 2—4 ათასი ნაბიჯი. მთელი ეს ხაზი ეჭირა ჯვაროსანთა 2 ათას რაინდ-მხედარს, რომელნიც ერთმანეთისაგან საკმაოდ დაშორებული იყვნენ („ჩვენ გავებნიენით ფართო არეზე ისე, როგორც ამას შვრებიან სამღვდელონი საეკლესიო პროცეიების დროს; არსებითად ჩვენი წინსელაც ასეთი იყო",—სწერს თან. მედროვე წყაროს). რაინდების წინ იდგნენ ქვეითნი, რომელნიც თვით ბრძოლის დროს რაინდების უკან დადგნენ. ომის დროს თურქები დაეცნენ ზურგში ამ ქვეითთ, მაგრამ ისინი შემჭიდროვდნენ ვიწრო რგვალ წრედ და მედგრად იგერიებდნენ თავდასხმას, სანამ ომის შედეგი გამოირკვეოდა. ის მალე გამოირკვა კიდეც—ჯვაროსან-რაინდებმა შედარებით ადვილად დაამარცხეს ამირა კერბოგის არმია და ის გააქციეს, მთელი ამ ომის სიმძიმე ამგვარად გადაიტანეს მხედარ-რაინდებმა, რომელთა მძიმე შეიარაღებას ვერ დაუმაგრდა თურქების არმია და დამარცხდა.

ქალაქ ანტიოქიის ჯერ აღება ჯვაროსნების მიერ და შემდეგ მის შესანარჩუნებლად გადახდილი ომი (1094 წ. თებერვ.-ივნ.) იმ დროისათვის მეტად მნიშვნელოვანი ამბავი იყო. ანტიოქიის აღების შემდეგ გრძელდება ჯვაროსანთა წ ნ ვლა, რომელიც დამთავრდა საქრისტიანოს წმინდა ქალაქის—იერუსალიმის დაპყრობით. ანტიოქიის აღება მოხსენებული აქვს დავითის მეძატიანესაც. იქვს გარეშეა, რომ ამ ომების დეტალები ცნობილი იქნებოდა საქართველო-

შიც, სადაც ჯვაროსანთა წინსვლას თურქების წინააღმდეგ გაფაციცებული ყურადღებით ადევნებდნენ თვალს. ჰყავდა თუ არა ამ დროს დავითს „თავის მცირე" ლაშქარში ფრანკი რაინდები (შემდეგ ისინი მას ჰყავდა), არ სჩანს, მაგრამ იმის შესაძლებლობა, რომ დავითთან ამ ფრანკ რაინდების სულ მცირე რაოდენობა მაინც იქნებოდა, სრულებით არ არის გამორიცხული. დავითს უაღრესად აინტერესებდა იერუსალიმის დამკვიდებელი ფრანკები თავისთავადაც, და როგორც თურქების მტრებიც, და საფიქრებელია, რომ ევროპელი რაინდები უკვე იქნებოდნენ თუნდაც სულ მცირე რაოდენობით დავითთან მოწვეული. შედარებიდან სჩანს, რომ ანტიოქიის ბრძოლასა და ერწუხის ბრძოლას შორის დიდი მსგავსებაა, იმდენად მაინც, რომ შეიძლება საერთო ტაქტიკურ ხაზების შესახებ ლაპარაკი. მართლაც, ერწუხთანაც ქართველები არიან გარემოცულნი თურქების და კახელების მიერ. ქართველების ჯარი შესდგება სულმცირედ ლაშქრისაგან და დანარჩენი კიდევ „ერისაგან" (უნდა იგულისხმებოდნენ მსუბუქად შეიარაღებული მხედრები და ქვეითნიც). ქართველები იგულისხმებიან ან ციხეში, ან გამაგრებულ ბანაკში შემწყვდეულად. მდგომარეობა არის მეტად მძიმე. „ერი" თავის თავს სთვლის „განწირულად". დავითმა, როგორც სჩანს, გამოიყვანა თავისი ჯარი მტრის მიერ გარემოცულ სიმაგრიდან და შეება მოწინააღმდეგეს. როგორც ანტიოქიასთან ჯვაროსნებმა, ისე აქაც დავითმა მოიპოვა უდიდესი გამარჯვება. მოწინააღმდეგე მოიცვა პანიკურმა მასიურმა გაქცევამ. ომის ბედი გადასწყვიტა, როგორც სჩანს, დავითის მძიმედ შეიარაღებულმა „სულ მცირე ლაშქარმა", რომელსაც თვით დავითი წინამძღოლობდა. მემატიანე ამასთანავე გადმოგვცემს, რომ დავითი ამ ომში არ ჰგავდა სხვა სარდლებს, რომელნიც ჩვეულებრივ თავისი ჯარის უკან დგანან და იქიდან ძახილით ერეკებიან მეომრებს შეტევაზე, არამედ თვითონ იყო თავისი მხედრების წინ, ლომივით შესძახებდა ხოლმე თავისი მაღალი ხმით, გრიგალივით ხან ერთს მხარეს მიაწყდებოდა მტერს, ხან მეორეს, გოლიათსავით წინ მიდიოდა და თავისი მაგარი მკლავით ომობდა; ხოცდა ყველას, ვინც წინ შეხვდებოდა და იმდენი მოწინააღმდეგე დაეკაფა, რომ ხმლის პირზე ჩამომდინარე სისხლს მისი უბეები აევსო, ასე რომ როდესაც ომის გათავების შემდეგ დავითი ცხენიდან გარდახტა და სარტყელი აიხსნა, უბეებიდან გადმოვიდა იმდენი სისხლი, რომ შეგვეშინდა—თვითონ არ იყოს დაჭრილიო. ამ ომში დავითისათვის მოუკლავთ სამი ცხენი და მეოთხეზე მჯდომმან დაამთავრა ომი, რომ-

ლის შედეგი მოწინააღმდეგისათვის იყო პირდაპირ კატასტროფული. თურქები გაიქცნენ, კახელებს კი გასაქცევი გზაც არ ჰქონდათ (სად უნდა წასულიყვნენ თავისი ქვეყნიდან) და მასობრივად ნებდებოდნენ გამარჯვებულთ ხელის შეუბრუნებლივ. მალე დაღამდა კიდეც და გამარჯვებულთ მოწინააღმდეგის ბანაკშიე პოვნილ სანთლებით გამოჰყავდათ ტყეში და თხრილებს უკან მიმალული კახელები.

ყველაფერი ეს მემატიანეს შემდეგნაირად აქვს გადმოცემული: „ერწუხს ქმნა (დავითმა) წყობანი დიდნი და ხმა-განსმენილი (სახელგანთქმული) იგი და დიდი ძლევა, რომელ მცირედით ლაშქრითა და განწირულითა ერითა დაკოცნა სულტნისა იგი სპანი ურიცხვნი; ათაბაგი განძისა და უმრავლესი კახთა და ქვეყნისა ერი, მტერთავე თანა გარე-მოდგომილი ჩვენთანა, ესეოდენ ადვილად და მოსწრაფედ ხელთ უსხნა ღმერთმანა საკვირველებათა მან (ე. ი. საკვირველების მომქმედმა ღმერთმა), რომელ ერთი ათასთა არა თუ სდევდა, არამედ ხელითა იპყრობდა და ორთა არა თუ წარექცევნეს ბევრნი (ათი ათასნი), არამედ სანთლითა თვით მათვე ტყეთათ და მთხრებლთათ (ტყეებიდან და თხრილებიდან) ტყვედ მოჰყვანდეს იგინი ყოველნი ქრისტიანენი.

„ხოლო თვით მეფე არა თუ ვითარცა სხვაი ვინმე ზურგით უდგა ოდენ სპათა თვისთა, ანუ შორით უზრახებდა, ვითარცა ერთი მრავალთაგანი ვინმე, არამედ უპირატეს ყოველთა თვით წინა უვიდოდა (ყველაზე წინ მიდიოდა) და ვითარცა ლომი შეუზახებდა ხმითა მაღლითა და ვითა გრიგალი მი-და-მოიქცეოდა, თვით გოლიათებრ მიმართებოდა მკლავითა მტკიცითა და ხმობდა ახოვანთა (უძახებდა თავის ახოვან მხედრებს); სჩრიდა და დასცემდა წინადამთხვეულთა ყოველთა ვიდრემდის ფრიადისა ცემისაგან არა თუ ვითარცა (ბიბლიურსა) დავითს ელიაზარის ხელი ხრმლისა ვადასა ოდენ დაეწება, არამედ ხრმლითა მისითა უკ-მომდინარითა სისხლითა წელნი აღსავსედ ეტვირთნეს. (რაიცა) რა ჟამს შემდგომად ომისა გრდახდის და (შემდგომად) სარტყლისა განხსნისა საცნაურ იქმნა, ქვეყანად (მიწაზე) რა დაითხია ესე ოდენისა მტკნარისა სისხლისა შეყინებულისა, რომელ განხილვისა (პირველი შეხედვით) თვით მისგან ვჰგონებდით გამოსრულად. და მას დღესა სამნი ცხენნი გამოუკლეს და მეოთხესა-ღა ჴედა მჯდომმან სრულ ყო მის დღისა ომი“.

კახეთის დიდებულები ადვილად შემორიგებულ იქმნენ. დავითი დაადგა ლმობიერების გზას, რამაც საესებით განაიარაღა აჭამ-

დის მასზე გაბორეტებული კახელი დიდებულები. ერთი რამ დავითმა მაინც გაატარა, სახელდობრ, ციხეები და სიმაგრეები ჩამოართვა ფეოდალებს და თავისი რაზმებით დაიკავა. მემატიანის სიტყვით, ეს ციხეების დაკავება მომხდარა „ნებიერად“, ე. ი. წინააღმდეგობის გაუწევლად და ყოველს მსხვერპლს გარეშე. მემატიანე ამას გადმოგვცემს შემდეგი სიტყვებით: „ესრეთ რა თვითმპყრობელობით დაიპყრა (დავითმა) ჰერეთი და კახეთი და ნებიერად აიხვნა ციხენი და სიმაგრენი მათნი, მზეებრ მიჰფინა წყალობა ყოველთა ზედა მკვიდრთა ქვეყნისასა“ (იგულისხმება კახეთ-ჰერეთს).

ერწუხის ომზე ბევრად უფრო დიდი მასშტაბით იქმნა ჩატარებული დავითის მიერ დიდგორის ომი 1121 წ. დიდგორის მთები მდებარეობს თბილისის ჩრდილო-დასავლეთით და საფიქრებელია, რომ ეს ომი ამ მთების არემარეში მოხდა. ამ დროისათვის საქართველო დავითის ხელმძღვანელობით უკვე ძლიერ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. დავითი თავისი თავდასხმებით მეტად ავიწროებდა თურქ-სელჯუკების ხელისუფალთ და მათ სამხედრო ძალებს და საფრთხეს უქმნიდა თბილისში მოკალათებულ თურქების ჯარს. საჭირო იყო რაიმე გარდამწყვეტი ზომების მიღება და ეს მოხდა კიდეც 1121 წელს, როდესაც თურქების ხელისუფალთ ყოველი მხრიდან შეკრიბეს დიდძალი ჯარი, სულ მცირე ანგარიშით—150 ათასი კაცი უფრო გაზვიადებულ ცნობით—600 ათასი კაცი, და გამოემართნენ საქართველოსაკენ ამ ქვეყნის კვლავ დასამორჩილებლად, დავითის და მისი პატრიოტების გასანადგურებლად.

ქართველი მემატიანე ამ ომის ისტორიას აგვიწერს შემდეგნაირად:

ქართველების თარეშობისაგან და თავდასხმებისაგან „შეიწრებულნი თურქმანნი და კვალად ვაჭარნი განძელ-ტფილელ და მანელნი წარვიდეს სულტანსა წინაშე და (წინაშე) ყოველსა სპარსეთსა. შეიღებნეს შავად რომელთამე პირნი და რომელთამე ხელები და რომელნიმე სრულიად და ესრეთ მიუთხრნეს ყოველნი ჭირნი მოწევნულნი მათ ზედა. აღძრნეს (ისინი მათ) წყალობად თვისად და იქმნა გლოვა ფრიადი შორის მათსა. მაშინ სულტანმან მოუწოდა არაბეთისა მეფესა დურბეჭს სადაყისძესა და მისცა ძე თვისი მალიქი და ყოველი ძალი მისი და აჩინა სპასალარად ელღაზის ძე არდუხისი, კაცი დაჰმანი (ე. ი. დაჰიმ-ის მჭონე, სპარს. დაჰიმ ნიშნავს ძალაუფლებას) და მრავალ-ღონე და უბრძანა თურქმანობასა სადაღაცა ვინ იყო დამასკოთ და ჰალაბითგან (ალეპოთგან) აღმომართ ყოველსა, მხედრობად (ე. ი. ცხენზე ომად შემძლებელსა) (და) ამათთანა ათაბაგსა გან-

ძისასა მისითა ძალითა (ვარდან დიდი ამ ათაბაგს ეძახის განძაგის ე. ი., განძის სულთან მლსინ-ს) და ყოველთა ამირათა სომხითისათა. ქრონიკონი იყო 341 (1121 წ.).

„შეკრიბეს ესე ყოველნი, შეითქვნეს, შეიმტკიცნეს სიმრავლითა, ვითარცა ქვიშა ზღვისა, რომლითა აღიესო ქვეყანა და აგვისტოსა ათვრამეტსა მოვიდა თრიალეთს, მანგლისს და დიდგორთა, რომელ თვით ფერხთა ზედა ვერა ეტეოდეს ამათ ადგილთა“.

მე-12 საუკუნის სომეხ ისტორიკოსის მათე ედესელის სიტყვით 570 წელს სომხური სათვალავით (ე. ი. 19 თებ. 1121 წ.—18 თებ. 1122 წ.) განძაკის ქვეყნის ამირამ გაზიმ, რომელიც იყო კაცი სისხლისმხველი, უსირცხვო, ბოროტი და კაცის-მკვლელი, მოინდომა ცუდი საქმე. ის იყო ქართველების (ქვეყნის) მეზობელი, ქართველების ხელმწიფის მეგობარი და ყმა, მაგრამ შეკრიბა 30-ათასი თურქი, შეიჭრა ქართველების ქვეყანაში, დაატყვევა მცხოვრებთა ნაწილი და მოგლიჯა ისინი თავიანთ კერას. შემდეგ ის დაბანაკდა თავის ქვეყანაში. დავითმა ამ ცნობის მიღებისთანავე გაგზავნა თავისი ჯარი თურქების დასასჯელად. ეს ჯარი გაემართა ჩუმად, (მოულოდნელად) თავს დაესხა თურქებს და ამოსწყვიტა მათგან 30 ათასი კაცი. ქართველებმა შეიპყრეს მათი ცოლები, შვილები, ცხვრის ფარები და დაბრუნდნენ დიდძალი ნადავლით დატვირთულნი. თურქებმა, რომელთაც კი გადაარჩინეს თავი ქართველების ხმალს, დამწუხრებულთ გარემოების ასე შეტრიალებით, შემოიგლიჯეს თავისი ტანისამოსი და დაიყარეს თავს ნაცარი. ჩაცმულნი ძაძებში და თავ-შიშველა, ისინი წავიდნენ ჯანძაკს საჩივლელად თავიანთ სულთან მელიქთან, დაფარის ძესთან, და ტირილით თხოვდნენ მას შებრალებას მათს მდგომარეობაში. სხვები გაემართნენ არაბებთან გარმიანის მხარეს ამირა ილაგზისთან და მწარე ტირილით მოუთხრეს მას მომხდარი უბედურება. ილგაზიმ, როგორც ძლიერმა და ამპარტავანმაც. ბრძანება გასცა შეეკრიბათ დიდი ჯარი და მოეწვიათ ყველა თურქები დაწყებული საბერძნეთიდან (ბიზანტიიდან), ვიდრე აღმოსავლეთამდის, აგრეთვე გარმიანის ქვეყნიდანაც. მან აღრიცხა თავისი მეგობრები, რომელნიც 150 ათასამდის აღმოჩნდნენ. მან გაგზავნა კაცები სამხრეთისაკენ არაბებში მათი მეფის სადაკას დუბაის ძის მოწვევის მიზნით. ეს ხელმწიფე მამაცი მეომარი იყო. მას დაერბია ქალაქი ბაღდადი და სამჯერ კარგი შედეგით შებრძოლებოდა სპარსელების სულთანს დაფარს. ის იყო წარმოშობით რავადელი (მუსულმანთა ერთი სექტის მიმდევარი. ეს სექტა სპარსეთში გარდაიქცა ე. წ., შიიზმად), მაჰმადის და მისი რჯულის მკიც-

ხველი. მას თავისი კარვები გაშლილი ჰქონდა ეთიოპიასა და ინდოეთს შუა (ე. ი. არაბეთის ნახევარ-კუნძულის მხარეებში). ეს სადაკო მოვიდა და შეირთო ცოლად ამირა ილგაზის ქალი. ამ წელს ამირა ილგაზი მოვიდა განძაკს დიდ ძალი ჯარით და გამოემართა საქართველოსაკენ.

მათე ედესელი გადმოგვცემს ამასთანავე საინტერესო ცნობას, თუ რამდენი ჯარი შეახვედრა დავითმა თურქების ამ მძლავრ ლაშქარს. მისი სიტყვით, დავითის ჯარი შესდგებოდა 41 ათასი კაცი საკუთრივ დავითის (ე. ი. ქართველების) ლაშქრისაგან, 15 ათასი იყო ყივჩაღი (ყივჩაღები—თურქული მოდგმის მომთაბარე ხალხი, რომლებიც დავითმა გადმოიყვანა თავის სამსახურში ჩრდილოეთ კავკასიიდან), 5 ათასი ოსებიც (ჭირით ჩრდილოეთ კავკასიიდან გადმოყვანილნი) და 100 ფრანკი, ე. ი. ევროპელი, (იგულისხმებიან ევროპელი რაინდები, რომელნიც, ამგვარად, დავითის სამსახურში ყოფილან).

თვით ომის მიმდინარეობას ქართველი მემატიანე აგვიწერს შემდეგნაირად:

„ხოლო მეფემან დავით, უშიშმან და ყოვლად უძრავმან გულითა და თუ ვითარ განაწყო სპა მისი და თუ ვითარ ყოველი საქმე შვენიერად და ღონიერად ჰყო, რაბამ (როგორ) რამე წყნარად, უშფოთველად და გამოცდილებით და ყოვლად ბრძნად განაგო და თუ ვითარ თავისნი სპანი დაიცვნა უვნებელად, ამათ ყოველთათვის ვგონებ, რომელ ყოველთა ბრძენთა სოფლისათა ვერ შემძლებელ არს მითხრობად ზედ-მიწევნით ყოვილსავე. რამეთუ პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი მათი და (მტერი) ივლ ჴოდა... ვითარითა ღონითა მოსრნა სახელოვანნი იგი მბრძოლნი არაბეთისანი და ანუ მეოტთა (გაქცეულთა) ვითარ სიმარჯვითა და განკრძალულად (სიფრთხილით) სდევნა და მოსრნა, რომლითა აღივსნეს ველნი, მთანი და ღელენი მძორებითა. ხოლო სპანი ჩვენნი და უფრორად ყოველი სამეფო აღივსო ოქროთა და ვეცხლითა, არაბულითა ცხენებითა, ასურულითა ჯორებითა, კარვებითა. სრაფარღაგებითა, სხვითა უცხოთა ჰურჰლებითა, (ხოლო) საბრძოლველთა თვითსახეთა, ქოსთა და ფილაკავანთათა, სასმურთა, ტურფათა და სანადიმოთა, საბანელთა და სამზარეულოთათა (რიცხვი), რაოდენ მან ქარტამან (ქაღალდმან) და მელანმან დაიტიოს აღწერად. რამეთუ გლეხთა იხილემცა ოდეს არანთა მეფენი მოჰყვანდეს ტყვედ და სხვათა გოლიათთათვის რადღარამცა გვინდოდა თქმად!“

მემატიანის სიტყვით, დავითის „ესოდენი წინა-განწყობა (ე. ი. თვით ომი) სამ ჟამამდი იყო“ (გაგრძელებულა სამ საათს).

ლათინური ქრონიკის ფრანგი ავტორი გოტიე, „Bella Antiochena“ (ანტიოქიის ომები) დიდგორის ომის თან მედროვე, ამბობს, რომ ელღაზის ამ ომისთვის ჰყავდა თურქმანების და არაბების დიდი ჯარი, რომელითაც ის გაემართა დავით მეფის წინააღმდეგ, რათა მისი მოსპობით უზრუნველეყო თავისი მფლობელობა ანტიოქიასა და იერუსალიმში. მასთან იყო ხორასანის სულთანიც (Soldanus Chorocensium) და 600 ათ. მეომარი. დავითის ჯარი შესდგებოდა მიდიელთა და ქრისტიანეთაგან და უდრიდა 80 ათას კაცს. მან დააწყო თავისი ჯარი ორს მთას შუა, რომლებიც დაფარული იყო ხშირი ტყით, და გაჩერდა ერთს ვაკეზე, რომელზედაც მოწინააღმდეგეს უნდა გაევლო. ის მოუწოდებდა თავის ჯარს გამარჯვებისა, ან სიკვდილისაკენ და რათა თავისიანებისთვის გაქცევის ყოველგვარი საშუალება მოესპო, მან ვაკე-ველის გასასვლელები დააკავებინა ცალკე რაზმებს. როგორც კი დავითმა მოასწრო თავისი ჯარის სათავეში ორასი ფრანკი (ე. ი. ევროპელი) დაეყენებინა, მაშინვე გამოჩნდა მოწინააღმდეგე. ფრანკები (იგულისხმება საერთოდ ქართველების ჯარი) ეცნენ ამ მოწინააღმდეგეს და დახოცეს 400 ათასი კაცი როგორც ბრძოლის ველზე, ისე სამი დღის სიგრძეზე დადევნების დროს. თვით ალღაზიც დაიჭრა თავში, ის გადაარჩინა საფრთხეს ბრძოლის ველზე არაბების მფლობელმა დებისმა.

აი თანამედროვე ფრანგ გოტიეს ცნობა სიტყვა სიტყვით: „ალაბით (ე. ი. ალეპოთი) წამოსულმა (ალღაზიმ) შეკრიბა თურქმანების (თურქების) და არაბების ურიცხვი ჯარი. როდესაც მან ნახა შეკრებილი (ჯარის) სიმრავლე, უაღრესად ამპარტავნებით თავგასულმა გარდასწყვიტა მოეწყო ერთ ხორასანელ სულტანთან ერთად ლაშქრობა დავით მეფის წინააღმდეგ აფხაზეთში. (მიზანი იყო), რათა მისი (დავითის) დაღუპვის ან განდევნის შემდეგ თავისუფლად და სრულიად (დაუბრკოლებლივ) შეუდგეს იერუსალიმის და ანტიოქიის დამორჩილებას და ქრისტიანეთა ამოწყვეტას. მაგრამ მას (ასეთი) სიამაყით მოლაშქრეს წინ უდგა ღვთის რისხვა. იმავე დღეს, როდესაც სულტანი და თვით ელღაზი ექვსასი ათასი მეომრით საომრად შევიდნენ მეფის ქვეყანაში, წმინდა ჯვრის ნიშნით აღჭურვილი მეფე დავითი ოთხმოცი ათასი მიდიელი და ქრისტიანე მეომრით აწყობს რაზმებს და დგება ერთს ხეობაში—ორს მთას შორის მდებარე დაბურულ ტყეში, რომლის მიმართულებით, როგორც ხმები

იყო, მტრები აპირებდნენ შეტევას. (დავითი) დადგა და წარმოთქვა ასეთი (სიტყვა): აჰა, ქრისტეს მეომარნო! თუ ჩვენ წესიერად ვიბრძოლებთ სარწმუნოების დასაცავად, არამც თუ ეშმაკის ურიცხვ მიმდევართ, არამედ თვით ეშმაკებსაც ადვილად დავამარცხებთ. ერთს რამეს გირჩევთ, რაც კარგი იქნება ჩვენი პატიოსნების და (აგრეთვე ჩვენი) სარგებლიანობის თვალსაზრისით. (სახელდობრ, იმას, რომ) ჩვენ ყველამ ხელების ცისადმი აღპყრობით ძლიერ ღმერთს აღთქმა მივცეთ, რომ მისადმი სიყვარულის გამო ამ ბრძოლის ველზე მოვკვდებით და არ გავიქცევით. და რათა არ შეგვეძლოს გაქცევა კიდეც რომ მოვინდომოთ, შევკრათ ამ ხეობის შესავალი, რომლითაც შემოვსულვართ, ხეების ხშირი ხორგებით და როცა მტრები ჩვენზე იერიშის მოსატანად მოგვიახლოვდებიან, შევუტიოთ მათ სასტიკად.

„დიდი მეფის, ამ ჭეშმარიტის და სრულის ქრისტიანის ეს აზრი მოწონებულ და კიდეც შესრულებულ იქმნა.

„არც დააგვიანა. მეფემ თვითოეული რაზმი დააწყო, ხოლო ორასი ფრანკი მეომარი, რომელნიც მას ჰყავდა, დააყენა მოწინავეებად პირველ დაკვრათა მოსახდენად. უცბად ხეობის მეორე ნაწილში ანუ წინა-მხარეზე (მტრები) გამოჩნდებიან ჯარისკაცთა ძლიერი ყიჟინით, ცხენების და აბჯრების უკიდურესი ხმაურობით, ურჯულოთა ზარ-დამკემი ბაირაღებით და იმავე დროს მთა და ბარი ბანს აძლევს სხვადასხვა გვარი საკრავების ხმაურობას. მაგრამ მეფე დავითი ასეთი (სიმრავლის) კადნიერებას სადა მოთმინებით შეჰყურებს, თავისიანებს ამხნევებს მამაცი სულით და ანუგეშებს მათ. უმტკიცებს (თავისიანებს), რომ ურჯულოთა განლაღებული სიმრავლე წმინდა ჯვარის ძალით და შეწევნით დაითრგუნება ნაკლების ჯარით და სწრაფად. ცოტა ხნის შემდეგ ეს ურიცხვი სიმრავლე, ამპარტავნობის სულით აღტყინებული, საშინელ ყვირილით თავს დაესხა მათ, მაგრამ პირველ თავდასხმისთანავე ღვთის მოწყალებით დაბრმავებულნი ისინი ეცემიან ძირს ფრანკების ხელისაგან და უწესრიგოდ იფანტებიან. მოკლედ, ღვთის გარდაწყვეტილებით, ეს ურწმუნონი გახდნენ ქრისტეს მსახურთა და მიდიელების მახვილის მსხვერპლნი. და როგორც გავიგეთ ნდობის ღირს თანამნახველთაგან, დეკნის დროს, რომელიც სამ დღეს გაგრძელდა, მეფის მახვილისაგან მოისპო ოთხასი ათასი კაცი. თვით ელგაზიც, თავში დაჭრილი, თითქმის ყველა თავისიანების სიკვდილის თვით მხილველი, ღვთის ნებართვით გადარჩება მცირე პირთა თანხლებით და უსაჭურველი და სანახევროდ მკვდარი დაბრუნდა სახლში არაბთა მეფის დახმარებით“.

გოტიეს ამ მეტად საყურადღებო ცნობაში განსაკუთრებით ყურადღებას იპყრობს ის ადგილი, სადაც ავტორი ამბობს, რომ ომის ბედი ორასმა ფრანკმა (ევროპელმა) გარდასწყვიტაო. ეჭვს გარეშეა აქ იგულისხმებიან ევროპელი რაინდები, რომელნიც დავითის სამსახურში იმყოფებოდნენ და რომელნიც მოქმედებდნენ ქართველ რაინდებთან ერთად, რომელთა რიცხვი რამოდენიმე ასი, და შესაძლებელია, ერთი-ორი ათასი უნდა ყოფილიყო (იგულისხმებიან მძიმედ შეიარაღებული და საუკეთესოდ განწვრთნილი რაინდები). მართლაც სავსებით შესაძლებელია, რომ დიდგორის ბრძოლაში ამ მძიმედ შეიარაღებულ რაინდებს გარდამწყვეტი როლი შეესრულებინათ, მაგრამ მარტო ეს რასაკვირველია არ კმაროდა. საჭირო იყო სათანადო მხედართმძღვანობაც. მართლაც ქართველი მემატიანე განსაკუთრებით ქებით ახსენებს დავითის მიერ დიდგორის ომში მხედართმძღვანობას. ის იგონებს ჰომერს, არისტოტელს და იოსებ ფლაბიუსს, რომელთაც შეაქეს—პირველმა (ე. ი. ჰომერმა) აქილესი, მეორემ ალექსანდრე მაკედონელი და მესამემ ვესპასიანე კეისარი და ამბობს, მათ თავიანთ გმირთა შესაქები ფაქტები რომ საკმაოდ არ ჰქონდათ, რიტორებითი მრავალ-სიტყვიანობას იშველიებდნენო. მაგრამ მათ რომ ხელთ ჰქონებოდათ დავითის საქმეთა დაგვარი ფაქტები, მაშინ მათი რიტორებრივი ნიჭი იპოვიდა შესაფერ გასაქანს და მართლაც მოიპოვებდნენ თავისს შესაფერ ქებასო. „ხოლო ამათ რა თხრობად მოვიწიე, ვაებისა (შებრალებისა) ღირსად შევრაცხენ დიდნი იგი სახელოვანნი გამომეტყველნი, ვიტყვი უკვე უბიროზს, არისტობულს ელლინთა, ხოლო იოსიპოს ებრაელსა... და ვინათგან ამათ ნივთნი საქმეთანი არა ჰქონდეს კმად მისათხრობელად, ამისთვისცა მის ხელოვნებისა რიტორებისათა განავრცელეს, ვითარცა იტყვის თვით სადამე ალექსანდრიელი: არა დიდ იყავ აქიველი, არამედ დიდსა მიემთხვიე მაქებელსა უმიროზ(ს). რამეთუ ოცდაორვა წელი განგრძობასა ტროადელთა ბრძოლისასა ვერარა ღირსი ქებისა იქმნა... ჰქონებოდესმცა ამათ ბრძენთა თხრობათა ნივთად საქმენი დავითისნი და მათმცა აღწერნეს ჯეროვნად მათისაებრ რიტორებისა მსგავსად და მაშინღამცა ღირს ქმნილ იყვნეს ჯეროვანსა ქებასა“.

ასეთი იყო ეს დიდად მნიშვნელოვანი ეპოპეა ქართველი ხალხის გმირულ წარსულში.

ქუთაისის ა. წულუკიძის სახელობის სახელმწიფო
პედინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, 1942 წ.
Труды Кутаисского Государственного
Педагогического Института имени
А. Цулукидзе, т. IV, 1942 г.

სიმ. ყაუხჩიშვილი

ბერძნების დასახლების ისტორია საქართველოში

შესავალი

ძველ ქართულ საისტორიო წყაროებში არაფერია ნათქვამი საქართველოში ბერძნული მოსახლეობის არსებობის შესახებ. ამიტომ ჩვენ არა გვაქვს არავითარი საბუთი ვიფიქროთ, რომ აწინდელ ბერძნულ მოსახლეობას საქართველოში რაიმე კავშირი ჰქონდეს იმ ძველ ბერძნულ მოსახლეობასთან, რომელიც ძვ. წ. VII საუკუნიდან გაჩნდა დასავლეთ საქართველოში. აწინდელი ბერძნული მოსახლეობის გაჩენა საქართველოს ტერიტორიაზე, ჩვენს განკარგულებაში არსებული მასალების მიხედვით, XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედს ეკუთვნის.

ისტორიკოსი ომან ხერხეულიძე გადმოგვცემს, რომ ერეკლე მეორის ეკონომიური პოლიტიკიდან გამომდინარეობდა მისი სამეფოს ტერიტორიაზე არსებული მადნების დამუშავება და ამ მიზნით ბერძნების მოწვევა „საბერძნეთიდან". მას მოუყვანია ახტალაში ოქროს და ვერცხლის დამუშავების საქმეში დახელოვნებული ბერძნები[1]. ომარ ხანის შემოსევის დროს ახტალის ციხე აუღიათ და მადნებზე მომუშავე ბერძნები და ქართველ-სომეხნი დაუტყვევებიათ[2].

ს. ბურნაშოვის აღწერით მის დროს (ე. ი. 1783-1787 წწ.) აღმოსავლეთ საქართველოში მცხოვრებ ბერძნებს შეადგენდნენ ვაჭრები, ხელოსნები, მეტწილად კი მემთამადნენი, რომლებიც ამუშა-

[1] „მაშინ ფრიადისა ღონისძიებითა და შრომითა ეძება მამულსა თვისსა მიწა ოქროსი და ვეცხლისა, რომელმანცა იპოვა სომხეთის მამულსა შორის ალტალას, რომელ არს მამულობით თავადთა სომხითისა მელიქისა, და მოიყვანნა საბერძნეთით ბერძენნი მცირენი, გამომდნობელნი ოქროსა და ვეცხლისა მიწისანი. ვითარცა დაიწყო მადნისა მის მუშაკობა, ისარგებლა მით ფრიად" (ხ. ჯიჯინაძის გამოც. თბილისი, 1913, გ. 269).

[2] იქვე, გვ. 275.

ვებდნენ სპილენძის, ვერცხლისა და ოქროს საბადოებს. ოქროს და ვერცხლის საბადოები საკმაოა—ამბობს ბურნაშოვი—განსაკუთრებით ბევრია სპილენძის საბადოები ქართლისა და ერევნის მოსაზღვრე მთებში და მათ ამუშავებენ თურქეთიდან გადმოსული ბერძნები (Картина Грузии или Описание политического состояния Царств Карталинского и Кахетинского. Сделанное... Бурнашевым в 1786 г., Тиф. 1896, стр. 1-2).

ვ. ბუტკოვიც (Материалы для Новой Истории Кавказа с 1722 г. по 1803 г. I, 337) აღნიშნავს, რომ ერეკლე მეფემ 1778 წელს აამუშავა ახტალასა და სხვა ადგილებში ოქროს, ვერცხლის, სპილენძისა და რკინის საბადოები ბერძნების საშუალებით, რომლებიც მოწვეულ იქმნენ ნატოლიიდან (ე. ი. ანატოლიიდან), კუმიშხანიდან (ე. ი. გიუმიშხანიდან), სადაც თურქული სამადნო ქარხნებია, და ამ ბერძნებმა[1] დააარსეს აქ სოფელი მისხანიო. ამ ქარხნების შემოსავალი, ბუტკოვის სიტყვით, უდრიდა 60 ათას მანეთს ვერცხლით და 8200 მანეთს ოქროთი[2]. საეჭვოა, რომ სოფ. მისხანა ბერძნებს დაეარსებინოთ, ვინაიდან, როგორც ვახუშტის „გეოგრაფიიდან“ ჩანს, 1745 წელს იქ უკვე ყოფილა სოფელი მისხანა, სადაც „ითხრების ლითონი სპილენძის მრავალი; კვალად ითხრების ქვა მიწიდამ წითელი და ფრიად მაგარი, ელვარე და წმინდა. მსახლობელნი არიან სარწმუნოებით სომეხნი“ (მ. ჯანაშვილის გამ. 47, იქვე გამომცემლის შენიშვნა).

---

[1] ამ ბერძნებს რუსეთის სარდლობა, როგორც ჩანს, მზვერავებად და საიდუმლო აგენტებად იყენებდა, ალბათ, თურქების ქვეყნიდან საჭირო ცნობების მოსატანად. მაგ., პოტიომკინის წერილებში ბურნაშოვისადმი ორჯერ მოიპოვება მითითება ასეთი ხასიათის ფაქტზე: „Внезапным случаем сгорели у меня бумаги, в последний раз от вас полученные, а потому пропало для меня сведение грека, желающего быть конфидентом“ (1783 წ. 26 დეკემბრის წერილი: А. Цагарели. Новые материалы для жизнеописания и деятельности С. Д. Бурнашева, СПБ. 1901, стр. 16); „Пришлю деньги для грека, который конфидентом ездил. ето тридцать рублей велед за ним с Казихановичем“ (1784 წლის 13 მაისის წერილი, იქვე, გვ. 24).

[2] ამ მადნების შემოსავალი რომ საგრძნობი იყო, ჩანს ერეკლეს დროინდელი საბუთებიდან. ერთ საბუთში, მაგ., სწერია: „მიღდისას შვილო სტეფანეც, ნაზარბეგას შვილს გოგიას სალეკოთ ნასყიდის ფარჩის ვალში ჩვენის მადნის შემოსავალი ოქროდამ იყოს თუ ვერცხლიდამ ასი თუმანი მოეც. რომ მისცე, ყაბზი მოაწერინე. დეკემბრის ით-სა დღესა“ (Д. Пурцеладзе. Грузинские грамоты და სხ. ტფ. 1882. გვ. 59, 1794 წლის ქვეშ).

ომარხანის შემოსევის დროს (1785 წ.) ბერძენთა რაოდენობა ახტალის სამადნო ბუდობების რაიონში დაახლოვ. 1000 კაცი უნდა ყოფილიყო[1].

XVIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში საქართველოში მოწვეული ბერძნები შეიძლება იმ ოსტატთა რიცხვიდან იყვნენ, რომელნიც ბაიბურთის მახლობლად არსებულ ქარხნებში მუშაობდნენ (Акты, VII, 805).

ალავერდის ბერძნები კარგი ოსტატები ყოფილან. როდესაც, მაგალითად, ერევნის სარდლის მიერ 1804 წლის მახლობლად მოწვეული ბერძენი მემთამადნენი შეუდგნენ დარაჩიჩაღის ქარხნის განახლებას, მათ არაფერი გამოუვიდათ და მოიწვიეს „ალავერდის ქარხნიდან დნობაში გამოცდილი ოსტატები" (Акты, VII, 82).

ამრიგად, აღმ. საქართველოში, სახელდობრ ბორჩალოში, ბერძნული მოსახლეობის გაჩენა უკავშირდება სამთამადნო სამუშაოებს, რომელთა ჯეროვანი წარმართვისათვისაც საქართველოს მესვეურნი მიზანშეწონილად სთვლიდნენ სამთამადნო საქმეში გამოცდილ ანატოლიელ ბერძნების მოწვევას.

როგორც ჩანს საბუთებიდან, დასაწყეთ საქართველოშიაც ფიქრობდნენ ანატოლიელი ბერძნების გამოყენებას ამავე მიზნებისათვის. ასე, მაგალითად, 1785 წლის 8 იელისს პოტიომკინისათვის მირთმეულ ბარათში თავადი ზურაბ წერეთელი უმტკიცებს მას იმერეთის შეერთების („შეძენის") უპირატესობას და სხეათა შორის მიუთითებს, რომ შავი ზღვის სანაპიროზე, კინტრიშში ან ციხისძირში, ციხე-სიმაგრის აგება განამტკიცებს რუსეთის ძალა-უფლებას. შემდეგ ის განაგრძობს: «Сие место легко и скоро населится Греками анатолийскими, ибо оно изобилует пресною водою и многочисленными металлами, шелком, хлопчатою бумагою, пенькою, воском, корабельными лесами и на разные употребления способными деревами» (Бутков, II, 139).

იმერეთშიაც ყოფილან მემთამადნე ბერძნები. სტაცკი სოვეტნიკი ლიტვინოვი თავის რაპორტში თავ. ციციანოვისადმი (11 აგვ. 1803 წ. თარიღით) წერს: «Поведение Вашего Сиятельства о доставлении некоторого количества руды остается неисполненным, так как уже имел честь донести, до времени. Здешние же жители ут-

[1] როგორც ბურნაშოვის რაპორტიდან ჩანს (4 ოქტ. თარიღით, № 42), ომარხანს ამ რაიონში 640 კაცი ორივე სქესისა ამოუჟლეტია, ხოლო 860 სული—უმეტესწილ ქარხანაში მომუშავე ბერძნები—ტყვედ წამოუყვანია (Дубровин, II, 141).

верждают, что свинец и железо, для употребления нужные, получаются из Ахалциха, медь из Грузии, что рудников здесь никаких нет, а находятся оные в Сванетах. Поощрения для разработки руд, в разные времена Грекам деланные, остались бесполезны (Акты, II, 393).

ბერძნები მოდიოდნენ საქართველოში აგრეთვე XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში წარმოებული ბერძენ-თურქთა ომის დროს (ე. წ. ბერძენთა განმათავისუფლებელი მოძრაობა). ამ დროს ბერძნები შემოხიზნულან საქართველოს ტერიტორიაზე, და თურქეთის მთავრობა მოითხოვს მათ დაბრუნებას უკან. 1822 წ. 22 თებერვალს ერმოლოვი სწერს ნესელროდეს: რა საბუთით უნდა მივცეთ უკან გადმოხიზნული ბერძნები, გაიხსენონ 1820 წლის ამბები, როდესაც თურქები აჯანყებულ გურიასა და იმერეთს ეხმარებოდნენო (Акты, VI, II, გვ. 434).

საქართველოს ტერიტორიაზე ბერძნების მოსახლეობა მასობრივად მოიპოვება: 1. წალკაში (თრიალეთში), 2. ციხისჯვარსა და მიქელწმინდაში (მესხეთში) და 3. აფხაზეთში. იმათი დასახლების ისტორია, ჩვენს განკარგულებაში არსებული მასალების მიხედვით, შემდეგნაირად წარმოგვიდგება.

1. წალკა

1829 წლის 2 სექტემბერს რუსეთსა და თურქეთს შორის დადებულ იქმნა ხელშეკრულება (ადრიანოპოლის ზავი), რომლითაც დასრულდა 1828-29 წ. ომი. ამ საზავო ხელშეკრულების ძალით რუსეთმა დასტოვა არზრუმის ვილაიეტში ომის დროს დაკავებული ადგილები, რითაც ადგილობრივი მოსახლეობა, რომლის ერთი ნაწილი რუსეთს ეხმარებოდა საომარ ოპერაციებში, გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდა. მასალებიდან ჩვენ ვიცით, რომ ადგილობრივი ბერძნები რუსის ჯარში მსახურობდნენ, საგანგებო რაზმიც (Греческая дружина) კი მოეპოვებოდათ[1]. ამიტომ, ცხადია, ბერძნები იყვნენ რომ რუსის ჯარის მიერ საზავო ხელშეკრულების ძალით არზრუმ-ბაიბურთ-გიუმიშხანის დაცლის შემდეგ, შუამდგომლობა აღძრეს პას-

[1] 1831 წლის 26 იანვარს პასკევიჩისადმი მირთმეულ თხოვნაში ბერძენი იუზბაში გიუმიშხანიდან კონსტანტინე გრიგორი სწერს, რომ ის სამხედრო სამსახურში ყოფილა ბერძნულ „დრუჟინაში“, ხოლო შემდეგ, ბერძნები რომ წალკაში ჩამოსახლებულან, სამხედრო სამსახურისათვის თავი დაუნებებია (საქმე № 2, ფ. 213), ამ ცნობას ადასტურებს შემდეგ კაპიტანი კაციერი (იქვე, ფ. 301).

ქევიჩის წინაშე რუსეთში დაესახლებინა ისინი. «После выступления войск наших из Гюмишхане и из Бейбурта, 60 греческих семейств, не желая остаться под турецким правительством, обратились ко мне с просьбою переселить их в наши пределы»—სწერს გრაფი პასკევიჩი 1829 წ. 7 სექტემბერს ტფილისის სამხედრო გუბერნატორს (საქმე № 1, გვ. 3). და როდესაც შემდეგ გიუმიშხანის ამ ბერძნებს ფულადი დახმარება აღმოუჩინეს, ამას კომიტეტი ასაბუთებდა იმით, «что они оставили сей город в одни сутки, в то время когда выходили оттуда Российские войска, что они примерно своей привязанностью с усердием к нашему правительству так вооружили противу себя турок, что, дабы спасти свою жизнь, должны непременно расстаться с своею родиною, пожертвовать всем нажитым имуществом и, одним словом, выйти ни с чем. тогда как прочие переселенцы армяне и католики не были при таких обстоятельствах, переходят в Российские пределы по собственному желанию и имели время на переселение почти 8 месяцев (საქმე № 7, ფ. 14, Общий Отчет по Комитету переселения из Турции в Российские пределы христиан по 26 мая 1830 года).

პასკევიჩიც, ჯერ კიდევ 1829 წლის 10 ოქტ. არზრუმიდან რაპორტს უგზავნის მეფეს, სადაც აღნიშნავს, რომ თურქეთის ქრისტიანები ეხმარებოდნენ რუსის ჯარს და ახლა მათი დატოვება თურქეთის ანაბარა საშიშია; საჭიროა დავუფასოთ ღვაწლი და გადმოვასახლოთო (საქმე № 4, ფ. 8-9).

ბერძენი კოლონისტების პირველი წყება თურქეთიდან წალკისაკენ დაიძრა 1829 წლის სექტემბერში. ამ წლის 7 სექტემბრის თარიღით მთავარსარდალი გრაფი პასკევიჩი არზრუმიდან აცნობებს კავკასიის საგანგებო კორპუსის შტაბის სამმართველოს, რომ წინწყაროში იგზავნება 60 ბერძნული ოჯახი (სულ 396 სული) გიუმიშხანიდან და მადანიდან, და წინადადებას აძლევს შტაბის სამმართველოს უზრუნველყოს აღნიშნული ბერძნები სატრანსპორტო საშუალებებით[1].

გადმოსახლებულ ბერძენთა მარშრუტია ყარსზე და გუმბრზე, და გრაფი პასკევიჩი სწერს განკარგულებებს ყველა

[1] «Отправляя в Цинехар 28 семейств, вышедших из Гюмишхане и 32 из Мадены, поручаю оному Управлению отпустить первым к имеющим уже у них 14 арбам еще 11, а последним, сверх установленных им, еще 14 ароб, кои все должны им служить только до Цинцехар» (თურქეთიდან ქრისტიანთა გადმოსახლების კომიტეტის ფონდი, საქმე № 1, გვ. 2).

იმ პირსა და დაწესებულებას, რომელთაც საქმე ექნებათ გადმოსახლებულებთან, იზრუნონ მათზე: 1) გენ.-მაიორ პანკრატოვს—მისცეს კარავები (საქმე № 1, გვ. 3), 2) გენ.-ინტენდანტ ეუკოვსკის—გასცეს წინწყაროში ფქვილი და ბრინჯი (გვ. 12), 3) ხახინადარ მაივალდოვს—გასცეს სულზე თვიურად ერთი მანეთი ვერცხლით (გვ. 13), 4) ყარსის ოლქის მართებელს გენ.-მაიორ ბერხმანს—ყარსში უზრუნველყოს გადმოსახლებული ბერძნები ბინით (გვ. 14), 5) გუმბრის კარანტინს, რომ მიიღოს ზემები ოჯახთა დასაბინავებლად და კარანტინში გასატარებლად (გვ. 15).

გზისათვის სულ ნავარაუდევია 45 დღე (კარანტინიანათ გუმბრში). გადმოსახლებულებს მოჰყვება ნიჟეგოროდის პოლკის პორუჩიკი დრაკული, რომელსაც სათანადო ინსტრუქციები ეძლევა[1], ხოლო ბერძნებიდან გამოყოფილია ასისთავად, იუზბაშად, თ ე ო დ ო რ ე ზ ა მ ე ნ ო პ უ ლ ო, რომელიც ვალდებულია დაემორჩილოს პორუჩიკ დრაკულის ყოველ განკარგულებას (გვ. 24).

1829 წლის 22 სექტემბერს გადმოსახლებული ბერძნები უკვე ყ ა რ ს შ ი არიან (საქმე № 1, გვ. 26).

1829 წ. 15 ოქტომბერს ისინი უკვე ჩასული არიან წინწყაროში. 1 ნოემბერს კაპიტანი კამენსკი (Капитан Крымского пехотного полка), რომლის განკარგულებაში არიან გადაცემული გადმოსახლებული ბერძნები, მოახსენებს ტფილისის სამხედრო გუბერნატორს სტრეკალოვს, რომ წინწყაროში ჩასული ბერძნები ავად ხდებიან. ორი კვირის განმავლობაში ავადმყოფობისაგან გარდაცვლილა 7 კაცი. ის სწერს:

„15 ოქტომბერს იყო 534[2].
ნახევარ თვეში ავადმყოფობისაგან გარდაიცვალა 7.
დანარჩენი 527 კაციდან:
108 არის გიუმიშხანიდან,
226 არის სპილენძის ქარხნიდან (из меднаго завода),
193 არის ბაიბურთისა და ქოასის სოფლებიდან".

---

[1] § 1. Не утомлять людей и скот большими переходами. § 4. Стараться дабы вверенные Вам семейства коль можно менее сообщались с жителями, § 5. Отпускаются Вам харчевых денег всем семействам 270 руб. серебром, считая на каждое взрослое лицо по 20 пар, а малолетним по 10 пар в день, до сверх того по 1 серебром в день на покупку мяса и т. п. каждому без различия возраста и пола (საქმე № 1, გვ. 16-17).

[2] ძველს 60 ოჯახს (396 სულს) შემატებია 25 ოჯახი.

ბერძნები იგზავნებიან წინწყაროში დროებით მოსათავსებლად. ადგილობრივმა მთავრობამ უნდა გამოუძებნოს მათ წალკაში სამოსახლო ადგილები. 1830 წლის 22 თებერვალს ისინი ჯერ კიდევ წინწყაროში არიან. მათი იუზბაში თეოდორე ზამენოპულო სწერს სამხედრო გუბერნატორს ზაველეისკის გადმოსახლებულთა საჭიროებაზე: საჭიროა მიეცეს მათ მიწა სახნავი, სათიბი, საძოვარი, ხე-ტყე ბინების ასაშენებლად და ფულადი დახმარება (საქმე № 2, ფ. 2—3).

უკვე აპრილში 1830 წლისა იმართება მიწერ-მოწერა ბორჩალოს პრისტავსა და გადმოსახლების კომიტეტს შორის, და აქედან ვტყობილობთ, რომ ბერძნებს სამოსახლოდ აურჩევიათ სოფელი ბეშთაშენი[1]. უკვე მაისში ნებართვა მიღებულია და ფულადი დახმარებაც 7345 მანეთი ვერცხლით (საქმე № 2, ფ. 25).

წალკაში მცხოვრებ ბერძენთ შორის დღესაც მტკიცედ არის გავრცელებული აზრი, რომ ბერძნები ჯერ წინწყაროში დადგნენ, შემდეგ კი ბეშთაშენში დასახლდნენ, ხოლო აქედან უკვე, მის შემდეგ რაც გადმოსახლებულთა პირველ წყებას სხვები მიემატნენ, სხვადასხვა შიდა სოფლებში დაბინავდნენ. ასე სოფ. სანდას 90 წლის მოხუცმა ლეფტერ ასლანიდიმ გადმოგვცა, ჩემი პაპა (ხარალამბი ასლანიდი) წინწყაროში მოვიდა „ბაშკევიჩის“ დროს სხვებთან ერთად და აქ 1—2 წელი დაჰყო[2], შემდეგ კი ბეშთაშენში გადავიდნენ, სადაც 15—20 წელი დარჩნენო.

ეს იყო პირველი ტალღა ბერძენი კოლონისტებისა.

1830 წლის მაისიდან ამას მოჰყვება კოლონისტთა შემდეგი ტალღები, თურქეთიდან ქრისტიანთა გადმოსახლების კომიტეტის

[1] Греческие выходцы из Турции, всего 35 семейств, живущие ныне временно Борчалинской дистанции в деревне Цинцкаро, избрали для своего постоянного поселения землю именуемую „Бешташент или Кечет“, лежащую между Цалкою и Манглисом (საქმე № 2, ფ. 25).

[2] ეს, კჩრძო პირის მიერ გადმოცემული, ცნობა რომ სწორი უნდა იყოს და ზოგიერთი გადმოსახლებული რომ მართლაც 1—2 წელი კიდევ წინწყაროში ცხოვრობდა, თუმცა ბეშთაშენი ჰქონდათ სამოსახლოდ არჩეული, ჩანს პორუჩიკ კაციერის წერილიდან, რომელიც მან გადმოსახლების კომიტეტს მისწერა 1831 წლის 8 აგვისტოს: «Находящиеся переселенцы в дер. Цинскаро числются в дер. Бешташине;— то все помоществований, делаемые от казны переселенцам, получили и те будучи в Цинскаро, а не от цинскарских старожилых жителей, а что я писал им прибыть на Цалку потому только, что оне числются в Бешташене, и спросить желание, где останутся на всегда в ней жительство, а потом донести Комитету спросить на то позволение, ибо бывши в отдаленности более ста верст не всегда можно мне ездить обозревать и выдить попечение их по хозяйственной части (საქმე № 2, ფ. 388).

ფონდის № 2 საქმეში ვკითხულობთ, რომ 1830 წლის 20 მარტს ქალ. არზრუმის 75 ბერძნული ოჯახი და ქვემო ბასიანის სანჯაყის (Нижнепассинского санджака) 50 ბერძნული ოჯახი გზავნიან წალკაში ადგილების დასათვალიერებლად სამს ბერძენს, არზრუმელ ბერძენს Михаилу Константиногли და ქვემო ბასიანის ბერძნებს Мурата Дели და Георгия Айвазоглы (საქმე № 2, ფ. 100), რის შედეგადაც ვხედავთ, რომ ცალცალკე პარტიები მოდიან წალკაში დასასახლებლად თურქეთის სხვადასხვა ადგილებიდან 1830 წლის 7 მაისს, 23 მაისს, მაისის ბოლო რიცხვებში (ოთხი პარტია), ივნისში, ივლისსა და აგვისტოში.

აქ მოყვანილ ცხრილში ნაჩვენებია, თუ რამდენი კომლი (სული) და თურქეთის რა ადგილებიდან მოვიდნენ ბერძნები ამ 1830 წლის განმავლობაში.

№	თურქეთის სოფლის სახელწოდება		სანჯაყი ანუ სოფელი	კომლ	სული	წამოსვ. თუ მოსვ. დრო	ხელობა
1	გიუმიშ-ხანე			86	517	1829.XII.	
		(ფ.ფ. 35,43,44)			12	1830.V. 7.	მემადნეები
		(ფ. 36,45)		46	121	1830.V. 7.	მემადნეები
		(ფ. 117)		2	10?	1830.V.	
		(ფ. 84-87,92-98)		3	6	1830.VI.	
2	არზრუმი	(ფ. 39)		26	96	1830.V.23	ხელოსნები
		(ფ. 40)		4		1830.V.22	მიწ. მუჯოგე
		(ფ. 49,80,8.)		43	153	1830.V.	ხელოსნები
3	კერეკი	(ფ. 40)	ქვ. ბასიანის სან.	20		1830.V.22	მიწ. მუჯოგე
4	პეტროვანი [1]	(ფ. 48,75)	„ „ „	6	52	1830.V. „	მიწათმოქმედ.
		„ „		15	100	„ „	„
5	სანამერი	„ „		11	89	„ „	„
		„ „		9	63	„ „	„
6	ახალიკი	„ „		3	42	„ „	„
		„ „		4	20	„ „	„
7	ჯინისი	„ „	ოვის ოლქი	22	153	„ „	„
8	ხადიკი	„ „		5	26	„ „	„
9	კინდიგი	(ფ. 50,83)	ზემ. ბასიანის სან. კიგინის სანჯ.	20	113	„ „	
10	პარმაჭსური	(ფ. 59, 117-118)	კიგინის სანჯ.	16		„ „	

[1] Петреванъ

№	თურქეთის სოფლის სახელწოდება		სანჯაყი ანუ სოფელი		კომლი	სული	წამოსვ. თუ მოსვ. დრო	ხელობა
11	გიუმბეთი	(ფ. 59,117-118)	კოგინის	სანჯ.	5		1830.V. [1]	
		(ფ. 161-165)			38	392	1830.VII.2	
12	უმუდუმი	(ფ. 84-87,92-98)	ოვის	ოლქი	5	38	1830VIII5 [2]	
13	ჩურმუტი	„ „	„	„	2	13	„ „	
14	აშყალა	„ „	„	„	4	13	„ „	
15	ილიჯი	„ „	„	„	5	31	„ „	
16	ტუი	„ „	„	„	1	7	„ „	
17	კონკლუსი	„ „	„	„	1	7	„ „	
18	სიმბეკი	„ „	„	„	18	99	„ „	
		(ფ. 161-165)	„	„	2	19	1830 VII 2	მიწათმოქმ.
19	ევრანი	(ფ. 84-87,92-98)	„	„	19	105	1830VII 5[2]	
		(ფ. 161-165)			6	28	1830.VII.2	მიწათმოქმ.
20	ოზნუ	(ფ. 84-87,92-98)	„	„	1	6	1830VII.5[2]	
21	ნარტიევანი	„ „	„	„	2	16	„ „	
22	ევრანელი	„ „	„	„	3	4	„ „	
		(ფ. 163-165)	„	„	26	138	1830.VII 2	
23	ჯინილი	(ფ. 84-87,92-98)			1	1	1830.VII [2]	
24	ეკეპატა	„ „	ზემ. ბასიანის	სან.	19	167	„ „	
25	ომიჩეკრენი	(ალიჩეკრენი)			6	51	„ „	
26	ტერჯანი	„ „			72	327	„ „	
27	პარმაკსიზი		კოგ. ოლქ.	თუ სან.	69	350	1830.VII 5	
28	ტაბოგაროზნი ახალქალაქიდან [3]				30	210	1830.VI29	
29	ხალანკი	(ფ. 161-165)	კოგინის	სანჯაყი	19	ca 202	1830.VII2	მიწათმოქმ.
		„ „			16	78	„ „	
30	უნია	(ფ. 161-165)	„	„	10	89	„ „	
31	ბაშკოვი	„	„	„	9	39	„ „	
32	კარაკომი	„ [4]	„	„	9	70	„ „	

[1] 3 ივლისს ამათ (და ამათ წინ მოხსენებულებმა პარმაგსურიდან) უკვე მიიღეს წვალკაში დახმარება პურისა და ფულის სახით (ფ. 59).

[2] 5 ივლისს გამოვიდნენ ყარსისკენ.

[3] 29 ივნისს პრაპორშჩიკ არტემიევს მოუყვანია ახალქალაქის ციხიდან წვალკის ციხეში გადმოსახლებული სომხები (239 კომლი), в числе коих греков 30 сем. и католиков 5 (ფ. 120-121). თუ საიდან არიან ესენი, არა ჩანს.

[4] სოფლის სახელწოდების გვერდით ფრჩხილებში მიწერილია ფურცლის გვერდი № 2 საქმისა, სადაც ეს ცნობებია მოთავსებული.

როგორც მასალებიდან ჩანს, გადმოსახლებულები მოდიან შემდეგი მარშრუტით: არზრუმი-ყარსი-გუმბრი-ტფილისი-კოდა-ეკატერინფელდი (ლუქსემბურგი)—შინდლარა-წალკა. რომ მარშრუტი მართლა ასეთი იყო აღებული, ეს ჩანს შემდეგი მასალებიდან. არზრუმიდანვე ყოველთვის განკარგულება ეძლევათ ყარსის და გუმბრის მმართველებს ზომები მიიღონ გადმოსახლებულთათვის ბინების დასამზადებლად და მათ მოსამარაგებლად (საქმე № 1, ფ. 14 15 და აგრეთვე სხვაგანაც). ვიდრე წალკაში მივიდოდნენ, ზოგიერთი გადმოსახლებულთაგანი ტფილისში რჩება (საქმე № 2, ფ. 213). საგანგებო თხოვნაც არის დაცული მასალებში გიუმიშხანიდან გამოსული ბერძნული 14 ოჯახისა, რომლებიც ტფილისში ჩამოსულან და უკვე 17 თვეა გაჭირვებაში არიან (საქმე № 2, ფ, 227; 1831 წლის 4 თებერვლის თარიღით). ცალკე ჯგუფად მოსული პარტიები ხანდახან ტფილისშივე ძრავენ შუამდგომლობას ამათუმ სამოსახლო პუნქტის მიცემის შესახებ. 1830 წლის 2 აგვისტოს გენ. სტრეკალოვი სწერს კომიტეტს, რომ თბილისში ჩამოსულა 25 ბერძენი ოჯახი და მათი წარმომადგენლები ხოჯა კონსტანტინი და გიორგი მიხაილოვი ითხოვენ ნებართვას დასახლდნენ между Цалкою и Манглисом и называемые Кюкембляк (საქმე № 2, ფ. 127).

ხოლო თბილისიდან რომ კოდაზე და ბაშკიჩეთზე მიდიოდნენ გადმოსახლებულები წალკისაკენ, ეს ჩანს № 2 საქმის ბოლოში (ფ. 444) დართული ვერსობლივი ნუსხიდან:

от Тифлиса да сел. Код	23 версты
от Код до Катеринфельда	30 верст
от Катеринфельда до Башкечет	30 верст
от Башкечет до Шиплярского	12 верст
от Шил(н)лярского[1] до крепости Цалки	35 верст
	Сул 132 ვერსი

გარდა ამისა არის ცნობები, რომ გადმოსახლებულები გზაზე სურსათს ღებულობენ ბაშკიჩეთის საწყობიდან. ასე, 1830 წლის 17 ივლისს გენ. ადიუტანტი სტრეკალოვი, თბილისში, ატყობინებს „გადმოსახლებულთა კომიტეტს", რომ წალკაში მიმავალ 289 ბერძენ ოჯახს (1661 სულს) მიეცა ბაშკიჩეთის საწყობიდან სურსათი (საქმე № 2, ფ. 125).

[1] ალბათ ეს Шиплярского—შინდლარა უნდა იყოს (იხ. „მთა შინდლარა", ბაშკიჩეთსა და წალკას შუა, და სოფ. შინდლარა, ბაშკიჩ. რაიონში).

როგორც ვთქვით, პირველ ხანებში გადმოსახლებულები დროებით წინწყაროში დაბინავდნენ, ხოლო იქიდან მათ თანდათან იწყეს დამკვიდრება წალკის რაიონის სხვადასხვა ადგილებში. წალკის ეს ადგილები იმ ხანებში თითქმის სრულიად ცარიელი იყო: მოსახლეობა იქიდან XVIII საუკუნის განმავლობაში თანდათან გასულა. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ბერძნებმა თავიანთ ახალ სოფლებს უწოდეს იმ ძველ თურქულ სოფელთა სახელები, საიდანაც ისინი გადმოსახლდნენ: ბაშკოი, ხადიკი, სანამერი, ახალიკი და სხვა. მხოლოდ გამონაკლისს შემთხვევაში დასტოვეს ძველი სახელწოდება (ალბათ, იმიტომ რომ აქ ჯერ კიდევ იყო ნაშთი ძველი მოსახლეობისა), იმასაც ზოგჯერ თავისებურად ცვლიდნენ (ბეშქენაშენი-ბეშთაშენი, „ხუთი ქვა“).

1830 წლის დამლევისათვის ბერძნებს უკვე 18 სოფელი აქვთ წალკაში გაშენებული[1] (საქმე № 2, ფ. 207-208, 232).

	მცხოვრებთა რაოდენობა	
	1830 წ. 19 დეკემბ.	1831 წ. 30 იანვ.
1. ბეშთაშენი	200	200
2. შეპიაკლი	130	132
3. კერიკი	205	249
4. ბაშკოი-კენდიგი	240	240
5. ხადიკ-სანამერ-ახალიკი	265	265
6. ბარმაქსიზი	401	401
7. სემეკ-კეზელჩიხი	153	153
8. მენევიკი	54	49
9. პეტროვანსი	113	113
10. კენდეგი	55	55
11. ეკიბატი	129	129
12. ბულღასონ-კეივანქი	133	110
13. ჯენისი	194	190
14. კუმბეთლი	336	336
15. ავრენი	173	280
16. გუნია	159	160
17. გოლანკლი	305	305

[1] 1830 წლის 10 ოქტომბერს კოლონისტებს უკვე ბინებიც ჰქონდათ აშენებული და თავიანთი მეურნეობაც გაჩენილი (საქმე № 7, ფ. 28).

პირველი სოფელი, რომელშიაც ბერძნები დასახლდნენ, ბეშთაშენი იყო. წინწყაროში დროებით დაბინავებულებმა საახელშენოდ ბეშთაშენი აირჩიეს. შემდეგ მოსული კოლონისტები უმთავრესად ბეშთაშენში ბინავდებოდნენ, ასე რომ მალე ამ სოფელში მოსახლეობა იმდენად ჭარბად იყო, რომ უკვე 1831 წლის 9 მაისს პორუჩიკი კაციერი იძულებულია კომიტეტისაგან გამოითხოვოს ნებართვა ბეშთაშენიდან 44 კომლის გადასახლების შესახებ სხვა ადგილებში. ის წერს:

«Переселенцы дер. Бешташени 44 сем. желают переселиться особо, в другую деревню, в окрестности Цалки, так как оная деревня многолюдная и для хлебопашества и сенокоса неудобство так что от деревни должны занимать весьма далеко» (საქმე № 2, ფ. 319. კომიტეტიც ამ ნებართვას აძლევს).

როგორც აღვნიშნეთ, წალკაში ბერძნების მიერ გაშენებული სოფლები ატარებენ თურქული სოფლების სახელწოდებებს[1]. თუ რა სოფლები იყო ამ ადგილებში ძველად XVIII საუკუნემდე, როდესაც აქ ქართველი მოსახლეობა ბინადრობდა, ამის გამორკვევა შეიძლება ვახუშტის გეოგრაფიისა და მისი რუკების მიხედვით. გარდა ამისა „გადმოსახლებულთა კომიტეტის“ ფონდის მასალებში აღმოჩნდა ერთი ოფიციალური წერილი პორუჩიკ კაციერისა, რომელიც იძლევა ცნობებს ბერძნებით დასახლებული სოფლების ძველი და ახალი სახელწოდებების შესახებ და აგრეთვე იმის შესახებ,თუ ვის ეკუთვნოდა წინათ ეს სოფლები. ამ წერილს (სიას), რომელიც შედგენილია 1832 წლის 2 ივლისს, ეწოდება „Ведомость. Цальское переселение с поясненiем как ныне именуются, прежде именовались пустопорожние места, и кому принадлежат“. ამ სიაში მოყვანილია 16 ახლად დასახლებული სოფლის სახელი; ამის გარდა დასახელებულია კიდევ 5 ძველი სოფელი, რომლებიც ჯერ კიდევ დაუსახლებელი ყოფილა.

---

[1] არზრუმის ვილაიეტისა და გიუმიშხანის სანჯაყის ხუთვერსიან რუკებზე ჩვენ ყველა აღნიშნული სოფელი ვიპოვეთ.

ВЕДОМОСТЬ

Цальское поселение с пояснением ка(к) ныне именуются, прежде именовались пустопорожние места, и кому принадлежат.

№№	Ныне именуются	прежде именовались	Кому принадлежат
1	Белташен	Бешкенашен	Дворянина Магалова
2	Шенякли	Эдзени Сопели	Казенная
3	Керяк	Нижний халшены	Князя Элиозова
4	Пашкой кендыги	Верхний Ахалшены	дворянина Магалова
5	Хадык Сенамер Ахалык	Когты	князя Баратова
6	Дерекной	Парахеты	дворянина Саакадзе.
7	Джинис	Карушеты	купил князь Шаршидзе
8	Ашкала	Црыцы	
9	Кумбатли	Кахадже	князя Цицианова
10	Авреки	Тезы	князя Джавахова
11	Лока	Реха	князя Цицианова
12	Кизиль клисе	Нижний Авлады	князя Джавахова
13	Гунна	Чанчхабежа	казенная
14	Голынхли	Алтыс	казенная
15	Кущи	Кюльпареха	дворянина Саакадзе
16	Нардыван	Хеварцли	казенная
		Адран	казенная
		Сатре	князя Орбельянова
	Пустопорожние	Купрацховели	казенная
		Кучей	казенная
		Куней	казенная

როგორც ჩანს, თვით ადგილობრივი ადმინისტრაციის წარმომადგენელსაც არ ჰქონია ცნობები ყველა დასახლებული სოფლის ძველ სახელწოდებათა შესახებ, თუ არა იმავე პოროუჩიკ კაციერს იმავე (1832) წლის 16 აპრილს შედგენილი აქვს ყველა ბერძნული (და სომხური) სოფლების სია, რომელშიაც, ზემოჩამოთვლილი სოფლების გარდა, სხვა სოფლებიც არის მოხსენებული. ბერძნებს ზემოჩამოთვლილ პუნქტთა გარდა (ნარდევანის, ყუშჩის, ყიზილ-ქილისას, დარაკიოისა და აშყალას გამოკლებით, რომლებშიაც სომხები დასახლდნენ) ამ დროს (1832 წლის 16 აპრილს) უჭირავთ შემდეგი პუნქტე-

ბი: Бармаксиз, Семяк Гызыльджа, Менявик, Петрованк[1]. Дамир Булага таж. Греческие кендыги. Эйкибат, Булгасон Койванк, Котели, Лака тож.

სულ ბერძნები ამ 18 სოფელში შეადგენდნენ 532 კომლს ანუ 3381 სულს (მუშა კაცი 1121, მცირეწლოვანი მამრ. 692; მუშა ქალი 923, მცირეწლოვანი მდედრ. 645) (საქმე № 2, ფ. 464—593).

ეს სოფლები რომ ბერძნების აქ მოსვლისას დაუსახლებელი იყო, იმითაც მტკიცდება, რომ მათ თურმე ბორჩალოს და სხვა კუთხეთა თათრები ხმარობდნენ საძოვრებად, ხოლო ბერძნების დასახლების შემდეგ საჭირო შეიქმნა საკითხის აღძრა თათრების გაძევების შესახებ.

1830 წლის 20 ნოემბერს „გადმოსახლებულთა კომიტეტს“ სწერს ამ კომიტეტის წევრი მენდელკამპფი: «В окрестностях реки Цалки где расселены вышедшие из Турции христиане, до сего времени кочевали обыкновенно Борчалинские и из других дистанций Татары. С назначением сих земель для переселенцев необходимо удалить сих кочующих татар от оных во 1-х потому что теперь на землях сих будет производиться хлебопашество, во 2-х, что места, которыя не будут заняты посевами, нужны также поселенцам для кошения сена, а 3-х что татары, как было и в нынешнем году, производят у них чрезвычайное воровство (საქმე № 2, ფ. 190).

როგორი წესით და რა საბუთებით ასახლებდნენ ბერძნებს ამ ადგილებში?

ამის შესახებ საგანგებო კომიტეტს (Комитет учрежденный о переселении из турецких нашалыков христиан в Российские пределы) შემუშავებული ჰქონდა დებულებები, რომლებიც ზოგიერთის გამოკლებით პასკევიჩმა დაამტკიცა.

ამ დებულებებით განსაზღვრული იყო შემდეგი წესები და პირობები:

1. გადმოსახლებულები უნდა დაეყოთ სამ ჯგუფად: ვაჭრებად, ხელოსნებად და მიწათმოქმედებად, და ყოველი მათგანი უნდა ყო-

[1] დღეს ასეთი სახელწოდების სოფელი არ არსებობს. ჩანს, თურქეთის სოფ. პეტროვანქის ბერძნებს პირველ ხანებში ჰქონიათ წალკაში საკუთარი „პეტროვანქი“, მაგრამ შემდეგ იქიდან წასულან. ალბათ, ადგილის შეუფერებლობისა და გამოუსადეგრობის გამო. ჯერ კიდევ 1831 წელს 7 მაისს კაციერი სწერდა კომიტეტს (საქმე № 2, ფ. 314): «Переселенцы деревни Петреване 4 дома желают переселиться в деревню Менявик по удобству к хлебопашеству». შემდეგ ალბათ დანარჩენებიც წავიდნენ, საფიქრებელია, დემირ ბულაღში. ამით აიხსნება გამონათქვამი Петрованк Дамир Булага таж (ე. ი. პეტროვანქი შეერთებია დემირ ბულაღს).

ეილიყო დასახლებული შესაფერ ადგილას (ვაჭარი ქალაქში და სხ.)[1]

2. კოლონისტები უნდა დაესახლებინათ მხოლოდ სახაზინო მიწებზე: თუ ეს საკმარისი არ აღმოჩნდებოდა, უნდა შემდგარიყო პროექტი მათ დასასახლებლად განსაკუთრებით საეკლესიო მიწებზე. თუ ესეც არ იკმარებდა, მებატონეთა მამულებში უნდა დაესახლებინათ ისინი (თანახმად 1829 წ. 22 ოქტომბერს დამტკიცებული უმაღლესი დებულებისა: „О принятии помещиками в Грузии поселенцов, выходящих из заграницы и о водворении их на собственных землях").

3. ამავე დებულების ძალით გადმოსახლებულებს ეძლევათ შეღავათი: «дается льгота от платежа казенных податей на шесть, а от земских повинностей на три года, со времени перехода и водворения их в наших провинциях».

4. გადმოსახლებულებს უნდა მიეცეს აგრეთვე დახმარება, მაგრამ «означенные пособия в круглом счете не должны превышать двадцати пяти рублей серебром на каждое семейство» (საქმე № 4, ფ. 4 შდდ.)

დახმარება უნდა მიეცეს გარჩევით. მთავრობა ზრუნავს პურის მომარაგებაზე როგორც შეძლებულთათვის, ისე ხელმოკლეთათვის. პირველად უნდა მიაწოდონ პური ნაღდ ფულზე, მერე ნისიად ან უფულოდ[2]. ფულადი დახმარება—პურის გარდა—არა უმეტეს 7 მანეთისა ოჯახზე (საქმე № 4, ფ. 77).

სომეხ გადმოსახლებულებზე მუდამ ხაზგასმულია ის, რომ ისინი არ ითხოვენ დახმარებას, ისინი ითხოვენ მხოლოდ ნებართვას ახალ ადგილებზე დასახლებისას.

5) რაც შეეხება სახნავი მიწების რაოდენობას, ჩვენს მასალებში აღმოჩნდა ცნობები კერძოდ სომეხთა შესახებ. ვფიქრობთ, რომ ბერძნებისათვისაც ისეთივე ნორმა იქნებოდა. მასალებში სწერია: ოჯახს სულზე 8 დღის სახნავი მიწა მიეცესო. ისინი უნდა იქნენ დასახლებული მთელი სოფლებით, როგორც წინათ ცხოვრობდნენ (საქმე № 4, ფ. 80), ან ერთმანეთის ახლო. ქრისტიანები არავითარ შემთხვევაში არ უნდა შეურიონ მაჰმადიანებს (ფ. 81). იზრუნონ,

[1] «Всех переселенцев должны разделить на три класса: 1. купцов или торгующих, 2. мастеровых и вообще упражняющихся в каком-либо промысле, и 3. хлебопашцев или поселян» (საქმე № 4, ფ. 4 შდდ.)

[2] პასკევიჩი, მაგ. 1830 წ. 10 თებერვალს კომიტეტისადმი ამ დებულების საპასუხოდ გაგზავნილ წერილში აღნიშნავს: ბაიაზეთის 2000 ოჯახმა პური თვითონ წამოიღოსო. არზრუმის 2000 ოჯახს კი პურით დახმარება ესაჭიროებაო (ფფ. 87—89).

რომ ზაფხულშივე აშენებულ იქნას ბინები (არა მიწურები), ამ მიზნით მიეცეს ხე-ტყე (ფ. 82). მაშინვე, როგორც დასახლდებიან, დაიწყონ მიწის დამუშავება; ამისათვის მიეცეს 10 ოჯახზე 2 გუთანი, 20 ხარი (ამათში 2 კამეჩი) (ფ. 83).

ასეთი იყო ის წესები და პირობები, რომლებიც საფუძვლად უნდა დასდებოდა თავისი მშობლიური მიწა-წყლიდან გადმოხვეწილ ლტოლვილთა მომავალ ცხოვრებას. მაგრამ ეს პირობები ყოველთვის არ სრულდებოდა.

1) როგორც მასალებიდან ჩანს, არავის არ უფიქრია ლტოლვილთა დაყოფა მათი ხელობის მიხედვით. თუმცა გადმოსახლებულთა სიებში ყოველთვის არის აღნიშნული, თუ ვინ რა ხელობის იყო თურქეთში, მაგრამ ამას ყოველთვის ანგარიშს არ უწევენ. იმათ ასახლებენ იქ, სადაც კაპიტანი მოინდომებს, და გადმოსახლებულს მრავალგზის უხდება შუამდგომლობების წერა თვით ცენტრალურ ხელისუფლებისადმი. გიუმიშხანელი ბერძენი გიორგი პანაიოტი, მაგალითად, დაუსახლებიათ ბეშთაშენში, მაგრამ ის არ ყოფილა მიწის მუშა; ის მეწაღეა და თხოულობს ნებართვას თბილისში დასასახლებლად (საქმე № 2, ფფ. 268-270; ნებართვას მიიღებს პასკევიჩისაგან). ასეთი საჩივრების შემთხვევები ხშირია მასალებში.

2) როგორც ჩანს, მთავრობას არც იმაზე უზრუნვია, რომ გადმოსახლებულები დაესახლებინა სახაზინო მიწებზე, ან იმ არა სახაზინო მიწებზე, რომლებზედაც მას თავისი უფლებების საკითხი მოგვარებული ჰქონდა. 1831 წლის დასაწყისში თუ გაზაფხულზე სოფ. თეზზე განუცხადებია პრეტენზიები პრაპორშჩიკ ქაიხოსრო ჯავახიშვილს და ნებართვა უთხოვია აქაური ბერძნების ასაწერად მათი დაბეგვრის მიზნით. და ამავე წლის 15 მაისს საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორი «предлагает об'явить просителю Джавахову, дабы он прежде доказал принадлежность ему селения Тезы формальным порядком. А потом уже просил дозволения описать переселенцов, ибо из прошения того Его Превосходительство не видит, чтобы оное принадлежало ему в собственность, по заселению же его переселенцами, он полагает, что оное принадлежит казне» (საქმე № 2, ფ. 373).

ეს ქაიხოსრო ჯავახიშვილი არის გორის მაზრის მემამულე და, როგორც მაშინ გამოძიებული მასალებიდან ირკვევა, თეზი საერთოდ ჯავახიშვილებს ჰკუთვნებიათ. პორუჩიკ კაციერის მიერ შედგენილ სიაში თეზი ჯავახიშვილების საკუთრებად არის აღნიშნული.

3) მიუხედავად გადმოსახლებულთათვის კანონით გათვალისწინებული შეღავათებისა, ისინი, როგორც ჩანს, ბეგარაზე გაჰყავდათ, და 1831 წლის 24 ივლისს საჭირო გახდა კომიტეტის საგანგებო მითითება პორუჩიკ კაციერისადმი, «что по Высочайшему положению 22 октября 1819 года все переселенцы освобождаются на 6 лет от податей и на 3 года от земских повинностей, а по сему они ни в коем случае не обязаны давать подвод наравне с кореннымн жителями» (საქმე № 2, ფ. 356).

4) არც დახმარების საკითხში იჩენდა მთავრობა დიდ მრზუნველობას. ახლად დასახლებულთათვის ნავარაუდევი იყო სამოსახლო ადგილების, სააღმშენებლო მასალების, სათესლე ხორბლისა და სხვათა მიცემა. როგორც ჩანს, გადმოსახლებულებს ყველა ამაზე ზრუნვა უხდებოდათ პირადად, საკუთარი ინიციატივის საფუძველზე. სათესლეს რომ მთავრობა არ აძლევდა, ისინი დადიოდნენ მახლობელ სოფლებში და იქ ყიდულობდნენ სათესლე ხორბალს, რაც ხშირად იმდენად უვარგისი აღმოჩნდებოდა ხოლმე, რომ ხალხი სნეულდებოდა. 1831 წლის 16 ოქტომბერს პორუჩიკი სწერს კომიტეტს: «Деревни поселенные в урочище Гумареты, числом 12, сем. 253, по весне покупали у тамошних старожилых на посевы пшеницы, где ныне по убранию хлеба уродилось (в) большей частью какого то семя называемый по татарски делиджоа то есть бешеное», და ამის მჭამელი მთელი თვეებით თითქო მთვრალიაო (საქმე № 2, ფ. 398). აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ, თუმცა ჟ. წ. „მათრობელა“ ხორბლის რაიონებში აქა-იქ მუქდამ გამოერევა ხოლმე, მაგრამ წვალკაში ამას პირდაპირ ეპიდემიური ხასიათი მიუღია. ამ პირველი სათესლე ხორბლის მოხმარების შედეგებიდან წვალკელები მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში ვერ განთავისუფლებულან და რამდენიმე სოფელში, ჩემი მოგზაურობის დროს, ჩემ შეკითხვებზე მათი წარსული ცხოვრების პირობების შესახებ მოხუცი ბერძნები მიპასუხებდნენ ხოლმე: რა ჯანი და დოვლათი უნდა შეგვრჩენოდა, როდესაც მთელი ჩვენი სიცოცხლე, „დელიჯანს“ ვჭამდითო.

ყველაფერ ამას ემატებოდა ადგილობრივი ადმინისტრაციის თავგასულობა. მრავალი საბუთი მოიპოვება იმის დასამტკიცებლად, რომ ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენელი კაპიტანი კამენსკი [1], რომელსაც ებარა გადმოსახლებულთა საქმე, არა თუ არ იჩენდა ინიციატივას კოლონისტებზე ზრუნვისათვის, არამედ მათ

[1] კაპიტან კამენსკის რეზიდენცია სოფ. წინწყაროშია (საქმე № 2, ფ. 350).

აკლებდა იმასაც, რაც ცენტრალური მთავრობისაგან იყო განკუთვნილი, რის გამოც გადმოსახლებულები დიდს გაჭირვებაში იყვნენ ჩავარდნილი. აი, ამის საბუთებიც:

ა) 1830 წლის ივლისში ორი ბერძენი ჩივის კამენსკიზე, რომ ის მათ «наказывает без всякой причины и не отводит им земли в пустопорожнем месте Богали» (?—Гогали).

ბ) 1830 წლის 25 ოქტომბერს კამენსკის თანაშემწე (ბერძენი) პორუჩიკი კაციერი საიდუმლოდ სწერს ვიღაც კაზაჩენკოს, «что именно происходят безпорядки господина капитана Каменского, и от этого претерпевают переселенцы большой голод... Я не мог прежде увеломить Вас и описать всю подробно, пока не об'ехал все деревни, где нашел много бедных и неимеющих дневного пропитания и из тех многие употребляют на пищу своего скота и тем поддерживают свой голод и через то на весне не будут иметь скота для хлебопашества (საქმე № 2, ფ. 171).

დ) 1831 წლის 21 იანვარს ბაშკოის მცხოვრები ბერძენი იუზბაში Григорий Савин Зосимов თვისტომთა სახელით სწერს პასკევიჩს ეხოვნას, რომ ისინი წამოვიდნენ არზრუმის მახლობელი სოფლიდან, ბაშკოიდან, როდესაც ის დაანგრიეს, ახლა კი აქ გაჭირვებაში არიან, საქონელი არა ჰყავთ მიწის დასამუშავებლად (საქმე № 2, ფ. 210).

გადმოსახლებულები ისეთ გაჭირვებაში ჩავარდნენ მზრუნველთა დაუდევრობის გამო, რომ 1830 წლის 30 ოქტომბერს, როგორც კაციერი სწერს კომიტეტს, ბერძენთა იუზბაშებმა (старшина) განუცხადეს მას: ან პური მოგვეცით ან უკანვე გადაგვასახლეთ ძველ საბინადრო ადგილებზეო. მათ გადაუწყვეტიათ ყველანი მისულიყვნენ წალკის სიმაგრეში პურის გამოსათხოვად და, იქ თუ არაფერი გამოვიდოდა, პირდაპირ თბილისში წასულიყვნენ ცენტრალურ მთავრობასთან (კაციერმა მოსალოდნელი უბედურების თავიდან ასაცილებლად თავისი ნებით გააცემინა საწყობიდან 700 ჩ. პური (საქმე № 2, ფ. 178).

ამგვარად, წალკაში ბერძნები ცენტრალური მთავრობისა და ადგილობრივ ხელისუფლებათა უზრუნველობის წყალობით მეტად გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდნენ, მაგრამ მათთვის სხვა გამოსავალი არა ჩანდა. მართალია, თავიანთ საჩივრის წერილებში ისინი იმუქრებოდნენ უკან წავალთ ჩვენს ძველ ადგილებშიო, მაგრამ მათ დაბრუნების გზა მოჭრილი ჰქონდათ. ის კი არა, 1832 წლის შემდეგაც (იმ წელს ხომ, როგორც ზემოთ იყო გამორკვეუ-

ლი, უკვე 3381 სულია დასახლებული 18 სოფელში), როგორც ჩანს, განაგრძობენ ბერძნები გადმოსახლებას და 1864 წელს მათი რიცხვი წალკაში უკვე 9245-ს უდრის (იხ. Н. Зейдлиц, Греки на Цалке; „Кавказ", 1864, № 9). თუ რომელი სოფლები იქმნა დასახლებული 1833—1864 წლებში, მასალებიდან არა ჩანს („გადმოსახლებულთა კომიტეტის" ფონდში საქართველოს ცენტრარქივში 1832 წლის შემდეგდროინდელი მასალები ჯერ-ჯერობით არა ჩანს). რაც შეეხება ადგილობრივ შეკრებილ ზეპირ ცნობებს, იმათ მიხედვით დანარჩენი 9 სოფელიც (ედი-ქილისა, იმერა, ყარ-ყომი, ლივადი, ნეონ-ხარაბა, სანდა, საფარ-ხარაბა, ტავქილისა, ხანდო) 1832 წლის მახლობელ წლებში უნდა იყოს დასახლებული[1]. ამ სოფლების მოხუცნი ყველანი ერთხმად იმეორებენ—ჩვენი პაპა პასკევიჩის დროს გადმოვიდა თურქეთიდანო. ეს, რა თქმა უნდა, მართალი არ არის. მაგრამ რამდენადაც არც ერთ მათგანს თვითონ არ ახსოვს გადმოსახლების ამბავი, ისინი სამოციანი წლების შემდეგ არ უნდა იყვნენ აქ მოსული. გარდა ამისა ამ სოფლების სახელწოდებებიც იმავე გიუმიშხანიდან და არზრუმის ვილაეტიდან არის წამოღებული, საიდანაც ბერძნები აყარა 1828—29 წლის ომმა, ასე რომ ეს დანარჩენი სოფლებიც უნდა გამოჰყოლოდნენ 1829—1832 წელს გადმოსახლებულ სოფლებს.

მეტად გაჭირებულ მდგომარეობაში იყვნენ წალკაში დასახლებული ბერძნები. სახნავი მიწების მოუწესრიგებელი განაწილების გამო ხელისუფლების უზრუნველობის წყალობით, ბევრი მათგანი მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდა: ამ მდგომარეობიდან თავის დაღწევის მიზნით მცხოვრებლები ხშირად იცვლიდნენ სამოსახლო ადგილს, ერთი სოფლიდან მეორეში გადადიოდნენ. და როდესაც 1878 წელს ყარსის ოლქი რუსეთმა შეიერთა, მცხოვრებლებმა დააპირეს მთლიანად იქ გადასახლება (ალბათ, ნაწილობრივ, იქიდან იყვნენ). ნაწილმა მოასწრო კიდეც წასვლა. ასე, მაგ. თეჯისი, რომელიც დღეს თურქებით არის დასახლებული, 1878 წლის წინა ხანებში ბერძნული სოფელი იყო (41 კომლი): ისინი ყარსის ოლქში გადასახლდნენ. 1880—1885 წლებში წალკიდან წავიდა სულ 116 კომლი ბერძენი (Э. В. Эриксон, Об условиях быта и санитарного состояния Цалкинских поселений: „Мед. Сборник" Кавк. Мед. Общ. № 61, 1898, стр. 211).

[1] გარდა სოფელ თარსონისა, რომელიც შედარებით გვიან გამოეყო სოფელ გიუმბეთს.

2. ციხისჯვარი და მიქელწმინდა

1864 წლის ზამთარში მთავრობის ნებართვით 500 კომლი ბერძენი გადმოსახლდა ჯიდევ თურქეთიდან. ამათგან 200 კომლი წალკაზე გავლით სტავროპოლის გუბერნიაში წასულა, ხოლო 300 — შორჯომში, ახალქალაქში, ჯელალოღლუსა და გომარეთში (Н. Зейдлиц, Греки на Цалке: Кавказ 1864, № 9). ჩემის აზრით, ამ ნაკადის ბერძნები არიან, დღეს რომ ციხისჯვარსა და მიქელწმინდაში არიან დაბინავებულნი. კერძოდ მიქელწმინდის შესახებ ამას ადასტურებენ მიქელწმინდის საფლავის წარწერები, ჩემ მიერ გადმოწერილი 1930 წლის სექტემბრის სამეცნიერო ექსპედიციის დროს:

1) *Ενταυθα κειται Κωνσταν.*
Αθα. Παρτσαλιδου εκ Χαλδειας
χωριου Ιμερας εγεννηθ
1834 *απεβιωσε* 1869
δουλος του θεου

2) *Ενταυθα κοιται ο δουλος του*
θου Παναγι Δημ Καλαιδοπουλος[1]
Πατρις μεν αυτου Χαλδια
ενορια δε Παρτην εγεννηθη
το 1813 *Σεπ* 6 *ετελευτησε*
δε τη 17 *Ιαν* 1876 *ετει*

3) *Ενταφιασθη η δουλη του θου*
Μαρια Γερασιμιδου εγεντο 1833
ετελευτισε το 1887 *επαρχια*
αυτις ΤΙΦΝΖ[2] *ενορια*
Μικελ ΤΣμιντα

[1] კალაჭოპულო (ასე უძახდნენ).

[2] ალბათ *ΤΙΦΛΙΖ* (ჩემ მიერ თუ არის შეცდომით გადმოწერილი).

4) *Ενταφιασθη ο δουλος του θυ*
Ιωρδανης Θεοδ Γερασιμηδη
εγεντο 1839
ετελευτισαι το 1894 μαρ 5
πατρις μεν αυτου
Χαλδια ενορι
α Μηκελ Τσμιντα

როგორც ამ წარწერებიდან ჩანს, უძველესი თარიღი თურქეთიდან გადმოსახლებული და მიქელწმინდაში დაბინავებული ბერძნის გარდაცვალებისა არის 1869 წელი, რაც ეთანხმება 1864 წლის გაზეთის მიერ მოცემულ თარიღს. მიქელწმინდის ბერძნები, როგორც წარწერებიდან ჩანს, ქალდიის თემიდან (თურქეთიდან) არიან მოსული.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

1. დოც. ლ. ჭელიძე—ალ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო პედინსტიტუტი სამამულო ომის დღეებში 5
2. დ. კოპალიანი—ანტიჰიტლერული კოალიცია ძლიერდება 19
3. გ. ჩხეიძე—ლენინურ-სტალინური მოძღვრება კაპიტალიზმის არათანაბარი განვითარებისა და ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის გამარჯვების შესაძლებლობის შესახებ . 31
4. Доц. Т. Картвелишвили—Некоторые проблемы категории формы и содержания в «Капитале» К. Маркса 61
5. დოც. კ. მეძველია—პატრიოტიზმი XIX საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში 95
6. ფ. გოკიელი—ერნსტ ჰემინგუეის შემოქმედებითი გზა 115
7. დოც. გ. სამხარაძე—გმირობა და პატრიოტიზმი ძველ ხალხურ პოეზიაში 137
8. მ. მახათაძე—სამხედრო ხელოვნება «ვეფხის ტყაოსანში» 169
6. პროფ. ს. კაკაბაძე—დავით აღმაშენებლის ორი დიდი ომი 205
10. პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი—ბერძნების დასახლების ისტორია საქართველოში 219

ОГЛАВЛЕНИЕ

1. Доц. Л. Челидзе—Кутаисский Госпединститут имени Ал. Цулукидзе в дни отечественной войны 5
2. Д. Копалиани—Крепнет антигитлеровская коалиция 19
3. Г. Чхеидзе—Ленинско-Сталинское учение о неравномерном развитии капитализма и о возможности победы социализма в одной стране . . 31
4. Доц. Т. Картвелишвили—Некоторые проблемы категории формы и содержания в «Капитале» К. Маркса 61
5. Доц. К. Медзвелия—Патриотизм в грузинской литературе XIX столетия 95
6. П. Гокиели—Творческий путь Эрнста Хемингуэя 115
7. Доц. Г. Самхарадзе—Героизм и патриотизм в старинной народной поэзии 169
8. М. Махатадзе—Военное искусство в «Вепхис Ткаосани» 205
9. Проф. С. Какабадзе—Две большие войны Давида Возобновителя 205
10. Проф. С. Каухчишвили—История поселения греков в Грузии 219

დაიბეჭდა ალ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის
პედაგოგიური ინსტიტუტის დირექტორის
დოც. ლ. ა. ჭელიძის განკარგულებით

სარედაქციო კოლეგია

პროფ. ა. ბოჭორიშვილი
პროფ. გ. თავზიშვილი
დოც. ლ. ჭელიძე (პ/მგ. რედაქტორი)
დოც. გრ. ხაჟალია
დოც. გ. როგავა
პროფ. მ. ბეკაია

Редакционная коллегия:

Проф. А. Бочоришвили
Проф. Г. Тавзишвили
Доц. Л. Челидзе (отв. редактор)
Доц. Гр. Хажалия
Доц. Г. Рогава
Проф. М. Бекая

გამომშვები—ტექრედაქტორი შ. ჩარკვიანი

უე . . . 5660
შეკვეთის № 355
ტირაჟი: 250
ფორმატი: 6×10

გაზ. „ინდუსტრ. ქუთაისის" სტამბა. ლ. ბერიას ქ. № 9.
Типогр. газ. „Индустр. Кутаиси" ул. Берия № 9.

მთავარ შეცთომათა გასწორება

დაბეჭდილია:					უნდა იყოს:
გვ. 99	სტრ.	მე-2	ქვევიდან:	ტკივლია	ტკივილია
„ „	„	მე-18	„	ოველთვის	ყოველთვის
„ „	„	მე-19	„	ალხს	ხალხს
„ 169	„	მე-3	„	„Избранные Военные Произведения“ . .	„Избранные военные произведения“
„ 169	„	მე-2	„	„История Военного Искусства“ .	„История военного искусства“
„ 170	„	მე-2	„	„Избр. Воен. Произ.“ .	„Избр. воен. произ.“
„ 173	„	მე-18	„	„История Военного Искусства“ .	История военного искусства“, ч. 1-я.
„ 175	„	მე-3	„	აკადემიური გამოცემით .	ყველა ცნობილ გამოცემით.
„ 176	„	მე-3	„	(44)	(441)
„ 178	„	მე-9	„	„ასკერ ასი . . .	„ათკერ ასი

ЗЗ60
ЦЕНА 10 ЗЗБ.
РУБ.

Э 45
1942